ГАНЧО КОСЕРКАТА

Повест от

Цани Гинчев

Под редакцията на

Веселин Йосифов

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ – СОФИЯ 1961

Редактор Тихомир Тихов
Художник Борис Ангелушев
Худ. редактор Магда Абазова
Техн. редактор Любен Петров
Коректор Славка Иванова

Формат 16/59/84; тираж 7000 екз.; печатни коли 19·50; издателски коли 16·81; л. г. IV; поръчка № 106|1961 г. на издателство «Български писател»; дадена за набор на 30. IV. 1961 г.; излиза от печат на 30. VII. 1961 г.; цена 11·60 лв.

Печатница «Тодор Димитров», клон № 1 — София

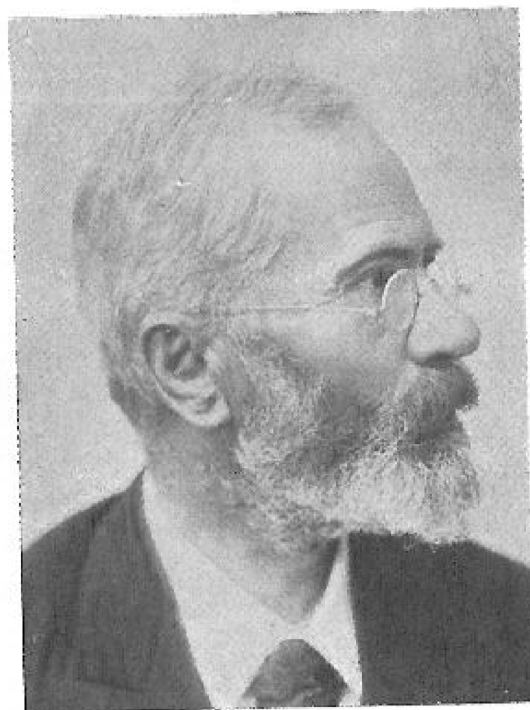

Цани Гинчев

Ганчо Косерката

ЦАНИ ГИНЧЕВ

Вече близо седем десетилетия някаква странна сянка на забрава тегне върху името и творческото дело на Цани Гинчев.

С горчиво удивление и болка на сърцето гледаш как свиват рамене интелигентни представители на по-стари и нови поколения, уж божем образовани люде, та дори и писатели сред тях, когато се заговори за Цани Гинчев.

За него са писани няколко спомена, публикувани са малък брой статийки по вестници и списания, два късички предговора от единствения негов почитател сред старите наши литератори — Божан Ангелов,—отпечатана е преди четвърт век от «Комитета за културно и стопанско повдигане на гр. Лясковец» книжката на единствения Гинчев биограф — Д. С. Минев,—един възпоменателен лист през 1947 година. И толкоз!

Напразно, поне в списъка на препоръчваната за извънкласно четене литература, ще търсите заглавията на Цани Гинчевите повести: «Зиналата стена», «Ганчо Косерката» и «Женитба». Единствено съставителите на Речника за съвременния български книжовен език са използували примери, извлечени из съчиненията на Цани Гинчев, и с това допринасят за поддържане спомена за този строител на българския литературен език.

Като художник той почти отсъствува в «официалните» истории на литературата ни, където и до ден днешен някои го държат под линия, като невзрачен битоописател и фолклорист. «Може да се каже, че едва през последните няколко години Цани Гинчев бе «открит» за нашата културна общественост — писа неотдавна Георги Караславов (в-к «Литературен фронт», бр. 2, 1961 г.). — Цани Гинчев не е обикновен литературен труженик, той не е само заслужил книжовник от времето на борбата за българска национална култура — той е един писател със своя очертана физиономия, със свой стил, със свое законно и не последно място в нашата национална литература. Времето, този най-

справедлив съдник, показа, че ония, които се мъчеха да затрупат с праха на забравата неговото литературно дело, се лъжеха. Цани Гинчев заема своето достойно място в нашата литература.»

В историческото развитие на българската художествена проза Цани Гинчев е съвременник и съворец на нейния нов, следкаравеловски етап заедно с цяла славна плеяда от талантливи писатели-реалисти, между които блестят имената на Вазов и Захари Стоянов. Повече от половин век трябваше да мине от първата публикация на най-значителната творба на Цани Гинчев — повестта «Ганчо Косерката»,— за да излезе тя във второ издание през 1942 година. Настоящото трето издание иде да ознаменува 125-годишнината от рождението на писателя. Другите две повести на Гинчев бяха изтръгнати от забвението едва през 1955 година. Това е тяхното първо и единствено издание. Сега всеки непредубеден читател може сам да види колко фалшиви и тесни са рамките, в които формалистичната естетска литературна история бе оковала художественото наследство на Цани Гинчев.

Творчеството на Цани Гинчев е обвеяно с духа на чистото родолюбие, на възрожденския демократизъм и хуманизъм, на любовта към руския народ-освободител, на стремежа към мирно разбирателство с нашите балкански съседи. Всичко това го прави още по-необходимо и нашата епоха. Към неговия създател могат да се отнесат съзвучно на нашата епоха. Към неговия създател могат да се отнесат с пълна сила простичките стихове, които той някога е написал за бележития автор на «Хайдут Сидер и Черен Арап»:

Не търси награда,
слава и лампада,
ще познай народа,
какво ти се пада.

* * *

Цани Гинчев е роден през 1835 г. в Лясковец — войнишко село с правдини, дадени по султанска воля с фермани, съгласно които там турчин не е имал право да се заселва, да нощува, да се ражда и «да се рови», т. е. да бъде погребван. Лясковчани са живели под щита на покровителството на Рустем паша — велик везир и главнокомандващ армията в Румелия през XVI век — и са минавали за един вид наследствен имот на пашовските потомци. Две тегоби са имали лясковчани: да пекат хляб и пексимет в стамбулските беглишки фурни за войската и да работят ангария на фундата, т. е. да бъдат въглищари

по чорлянските кърища и да готвят кюмюр за леярните на турската армия. От края на XVII век ходенето по фурните постепенно отпада и будните лясковчани се залавят за градинарството, което бързо и изтънко усвояват. Един от тези градинари, които са разнасяли славата на българската пословична работливост и умение по Влашко и Сърбия, та дори до Виена, Берлин и Майнц, е бил и дядото на Цани Гинчев — Цани Шкипърнята (Теслата или Брадвичката на български), — прототип на най-ярките и най-юначни образи в повестите на своя внук.

Някогашният Лясковец е имал няколко църкви и «школя», в които са даскалували будители и патриоти като Максим Райкович — сподвижник на Неофит Бозвели. В очерка си «Отец Максим Райкович» Цани Гинчев предава спомените за този първи народен будител, прокарал неизличими бразди в пробуждащото се национално съзнание на орачите, копачите и градинарите, към които половин век преди това се обръщаше в своята «История» и Паисий Хилендарски.

В мутвака на лясковския светогорски метох към 1842—1843 г. започва учението си и Цани Гинчев, най-големият син на Гинча Цанев Шкипърнята. Даскалът поп Досьо поп Панайотов прилага самобитната тогавашна българска научно-образователна програма, в която железен закон е изискването да се научат «по вода» Буквар, Наустница, Псалтир, Апостол и Светчи. След това идват други даскали и при тях Цани Гинчев стигнал до «четение славянски, хисап и писание писма». Псалтира той вече знаел наизуст от четиригодишното му преповтаряне. За късо време усъвършенствува науките си при Никола Михайловски в Търново — най-висшата образователна инстанция на оная епоха — и поема трудния и нерадостен, но поучителен път на гурбетчилъка.

От 1846 г. Цани Гинчев е бахчованджия в околностите на Букурещ и както сам казва, произвеждал боб, лук, чушки, краставици и самоводенско зеле. Не е известно по какви неизповедими повеления на гурбетчийската съдба той на кон през Влашко се озовава през 1848 г. в Белград. Как е работил, колко е ял и спал, не се знае, но е спестил някоя друга пара и се записва ученик в Белградската гимназия.

«В 1853 г. — пише в една своя статия — аз бях в Белград, в Сърбия, дето се учах в тамкашната гимназия. В Белград, освен мене, имаше и други български ученици.»

От 1853 г. до 1857 г. упоритото българче се учи с успех «врло добар» и преминава от клас в клас. Гимназията в столицата на свободна братска Сърбия е вече училище със сравнително модерна програма, в която са включени история, география, естествени науки, сръбска и славянска словесност, латински и немски език.

Но пълния курс на учението Цани Гинчев не завършва. Това е епохата на Кримската война, която стана превал в историята на българското революционно национално-освободително движение. А Цани Гинчев е вече на възраст, не твърде подходяща за един гимназист. Още повече, че през 1857—1858 г. той се среща и сближава с Раковски. Тази връзка с вожда на българската революционна емиграция изиграва решителна роля в живота на Гинчев. Той е един от първите четци на току-що излезлия от печат през 1858 г. в Нови Сад «Горски пътник». Ръцете треперят от вълнение, очите се пълнят със сълзи, мъка по поробената родина запушва гърлото. Наивните стихове са цяло откровение за българина-патриот в ония години:

Народ, кой своя правда желае,
мила свобода и прелюбезна,
тряба с'уръже да я добие!
С'жертва голяма и скъпоценна!

Надежда в Русия и осъзната необходимост от организирана въоръжена борба за свобода — това са двата елемента в революционната програма на Раковски.

Приключва се градинарството на Цани Гинчев. Свършил-недосвършил, той напуща гимназията. През 1858—1859 г. е вече в Одеса, където е и Раковски. «Ние живеехме в една квартира с Раковски» — пише Цани Гинчев в интересните си спомени «Няколко думи от биографията на Георги (Савва) Раковски» (сп. «Светлина» — 1918). Тук двамата си сътрудничат при съставянето на «Показалец» или както е пълното му заглавие, «Ръководство, как да се изискват и издирят най-стари черти нашего бита, язика народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и пр.» (Одеса — 1859 г.). Мото на «Показалец» са многозначителните думи на пословицата: «Бащино огнище не оставяй, стари обичай не презирай.»

Години след това Цани Гинчев изтъква своя принос в съставянето на «Показалец», който принос е премълчан в оглавлението на книгата. Днес е излишен спорът — кому принадлежи по-големият дял от съставителството на това забележително в нашата история съчинение. Ние не можем да не се съгласим с думите на Ив. Д. Шишманов:

«Кой от кого е заемал, кой трябва да се смята за ученик, кой за учител — това не знаем, но очевидно е, че Гинчев и Раковски свързват най-тесни духовни връзки. Това се вижда от посоката и характера на техните научни занятия, те са същите. И у двамата намерваме същата буйна фантазия, която на всеки миг е готова да литне над суровите

факти и да изгуби с това солидната почва под нозете си. При по-добра и систематична подготовка Гинчев и Раковски, надарени с мощна синтетична дарба, можеха да обогатят действително нашата наука с някои оригинални трудове, но отгде да я земат по онова време тая подготовка, па и кой щеше да ги разбере, ако говореха на народа със строгата логика на сухите фактове, а не с убеждението на фантазията, която всичко украсява и възвеличава? Така техните научни изследвания не могат да издържат строга научна критика, но както Паисиевата българска история, те действуваха ободрително върху сънната интелигенция, като ѝ рисуваха едно светло небивало минало и още по-блескаво бъдеще» (из «Спомени за Цани Гинчев» — сп. «Български преглед», 1894 г.).

Въпреки жалванията за незаслуженото пренебрегване на авторството му Цани Гинчев поема разпространението на «Показалец» из Румъния. «От тези книги малко се продадоха.» Още тогава той се оплаква на Раковски: «Тук (Галац — В. Й.), брате, няма надежда никаква. Хората намусени, сякаш че си им длъжен, като споменеш да купят книги» (1859 г.). Тези думи са само лъч светлина върху подвижническия подвиг на апостолите на българското осъзнаване в една епоха, която още няма Левски и Ботев.

Цани Гинчев принадлежи към безсмъртната редица на книжовниците и борците, които въпреки липсата на системно образование и школовка, със собствени усилия се стремяха да се издигнат до равнището на идеите на своя век. И Раковски, и Петко Славейков, и Цани Гинчев, и Захари Стоянов, и Вазов, и Каравелов, и Левски, и Ботев, и стотиците незабравими ревнители на българската култура и националноосвободително движение, чиито имена правят нашата нова история, всички те бяха народни синове, изразители на народните тежнения, служители на народните интереси. Те най-много стигаха за една-две години до скамейките за волнослушатели в руските университети и затова имаха отрицателно отношение към «учените синигери», «дипломираните очила и бастони», към титулуваните синове на търговско-лихварската буржоазия, които предпочитаха «гечинмека» пред службата народна и се готвеха за министри и депутати в бъдещото княжество.

От 1860 до 1862 г. Цани Гинчев е волнослушател по естественоисторически науки в киевския императорски университет «Св. Владимир». Няма съмнение, че от годините на неговото пребиваване в този славянски Ерусалим му остават увлеченията в просветителство, тъй характерни за руската общественост от 60-те години. Тук Цани Гинчев придобива своя позитивистичен мироглед, своята вяра във всемогъществото на положителната наука, своите народническо-просветителски въз-

гледи. Но едновременно с това революционната закваска на Раков-
ски и въздействието на събитията и на организираното от Левски ре-
волюционно движение тласкат Гинчев към комитетска дейност. Жи-
вотът му до Освобождението минава в руслото на учителското подвиж-
ничество, на което револверът и ятаганът са естествени атрибути.

От 1862 до 1869 г. Цани Гинчев е учител в бесарабското българско
село Карaагач. Три години учителствува в Русе. Априлското въста-
ние го заварва учител в Габрово, където бива арестуван за участие
във въстанието, а руските освободителни войски посреща в Търново
пак като учител, току-що излязъл от затвора поради недоказаност.

Името на Цани Гинчев е добре известно на съвременниците му.
То се появява в «Цариградски вестник» (1860), в «Българска пчела»
(1864), в «Общ труд» (1868), в «Периодично списание» (1871), в «Учи-
лище» (1871), в «Македония» (1872) — под дописки за културни съби-
тия, под фолклорни материали, под статии на училищни и общообра-
зователни теми, под преводни и оригинални стихотворения. При това
Цани Гинчев е и автор на отделни книги. През 1870 г. в книгопечатни-
цата на Дунавската област в Русе излиза на свят сборникът «Българ-
ски басни». Следната — 1871 г. — се отпечатва съставеният от Цани Гин-
чев «Учебник за земляделието или първоначално изучаване на земля-
делието за в училищата и за секиго» с второ издание през 1874 г. под
заглавие «Катихизис за земляделието. . .» В Цариград, в печатницата
на в. «Македония», излиза баладата «Две тополи или неожидана среща»
(1872 г.).

В една епоха, когато подписът под дописка или статия вече е съз-
давал «списователска слава» на автора, Цани Гинчев — с многоброй-
ните си публикации и отделни книги — е бил всепризнат народен кни-
жовник. Стотици негови ученици се разпръсват из цялата страна и
пазят спомена за своя учител, който не само на а-б-в ги е учил.

Какъв е бил даскаллъкът на Цани Гинчев, личи от едно негово писмо:
«Аз да ти се не хваля, но има още мои ученици, които помнят ду-
мите ми, които им казвах в Руссе, Габрово и др. като им предавах За-
кон Божий: «вий сте онзи, който иде да кръщава народа, не с вода, а
с «дух и огън». . . и доживях да ги видя на Шипка, на Видинското кале
и т. н. да кръщават. Колкото за труда ми аз съм го вършил от длъж-
ност, както ми се диктува от вътре — ценете го вий, младите. . .»

След Освобождението книжовникът и учителят Цани Гинчев,
който е кръщавал с патриотичен огън и в революционен дух децата
на народа, е последователно председател на окръжния съвет в Тър-
ново, народен представител в Учредителното събрание, окръжен упра-
вител в Оряхово, училищен инспектор на Врачанското и Оряховското

учебно окръжие. И от 1884 г. е отново учител — скромен, безкористен,
с чувство на изпълнен дълг, отвратен от новосъздадената действител-
ност на котерийни политически борби, домогвания за власт и бързо
забогатяване. След тридесетгодишна учителска служба той през 1893 г.
се оттегля от учителското поприще.

* * *

Венец на книжовното дело на Цани Гинчев е списваното, редакти-
рано и издавано от него през периода 1887—1892 г. списание «Труд».
В заглъхналото следосвобожденско Търново, когато центрове на поли-
тическия и културен живот са столицата на княжеството София и до-
вчерашната столица на Източна Румелия Пловдив, Цани Гинчев
с изключително себеотрицание подема издаването на списание «Труд».
Когато днес човек разгръща шестте хиляди страници на неговите четири
годишнини, не може да не изпита респект към труда на редактора му.
Не само по своя обем, но преди всичко по обхвата на проблемите от
най-различни отрасли на човешкото знание сп. «Труд» е истинска ен-
циклопедия на времето и документ за неукротимата духовна енергия
на своя създател.

Прочетете само текста на известието, с което се открива първата
книжка:

«Литературно-научното списание «Труд» ще се издава в гр. Търново
по следующата програма:

Статии из нашия обществен живот, народни песни и приказки, сти-
хотворения, белетристика, издирвания по Българския язик, статии по
Всеобща и Частна История, Политическа икономия, География, На-
учни пътешествия, Археология, главни политически събития, Ес-
тествени науки (Зоология, Ботаника, Физиология, Анатомия, Мине-
ралогия, Геология, Химия, Физика, Медицина (Хигиена), Техника,
Астрономия, Земледелие, Промишленост, Педагогия, развитие на нау-
ките и изкуствата, Статистика, открития и изнамервания; в края на
всяка книжка ще има отдел за книжовна летопис и смес.»

Както се вижда — задачите на всички съвременни списания вкупом!

Въпреки увереността, че «в това списание ще вземат участие освен
поканените наши видни списатели и някои други интелигентни сили»,
«Труд» ляга изцяло върху плещите на своя главен редактор. А той
разполага само с една учителска заплата, на която се надява, и много-
бройна челяд.

«Човек би рекъл — пише с преклонение Шишманов, — че при толкова семейни грижи тоя старец би трябвало на три да се пречупи и нищо друго да не вижда вън от семейния си горещодън казан. Но дядо Цани не беше от това тесто човек. Косите побелели-непобелели, децата облечени-недооблечени, изучени-неизучени — той не се отчайваше и което е още по-чудно, той, освен дето редактираше списанието «Труд» (бог знае с какви мъки!), намерваше и в най-голямото си утеснение време за научни занятия. Тези занятия му помагаха да забрави много несгоди на живота. Покрай децата му — те бяха едничката му утеха и наслада.»

Едно случайно, но тежко заболяване пречупва този корав старец. Смъртта му идва бързо и ненадейно по време на Първия събор на българските журналисти и писатели през 1894 г. Единствен Ив. Д. Шишманов ни е оставил портрета на средно височкия, възсухичък старец с побеляла коса и брада, с едро набраздено лице и живи благи очи зад големи старешки очила. Той оживява пред нас в чистичкия си костюм, в старомодния си редингот на «гимназиален преподавател първа степен» от края на века, акуратен и тих, внимателен и проникновен. Дядо Цани е най-обаятелната фигура на журналистическо-писателския събор. Той е неизчерпаем извор на духовитости, които разказва с найсериозно изражение на лицето. Енергичен и непосредствен, дядо Цани става любимец на всички млади. И на хорото скача като двайсетгодишен.

«Най-сетне хорото се скъса — продължава Шишманов, — но не се мина много време, и откъм горния край на масата, на която бяхме се натрупали сума млади, зачу се един висок, слаб, но сладък тенор. Кога се обърнах — гледам, дядо Цани пее с всичко напрежение на гърдите и душата си една стара юнашка песен.»

И сега, близо седем десетилетия след смъртта му, той — авторът на «Зиналата стена», «Ганчо Косерката» и «Женитба» — е все така жив и бодър, излял душата си в своите юнашки повести за миналото на българския народ, повести, без които българската литература би обедняла. В тях е заключен един свят от образи и картини, претворен за вечен живот от майсторското перо на белетриста Цани Гинчев.

На нас, хората от друго време, с други вкусове и изисквания към литературата, ни се налага един значителен и своеобразен епичен талант — самораслек в българската литературна нива, грапав, но пълен с жизнени сокове като ония стари брястове, в които народната легенда е олицетворила устойчивостта на българщината през вековете. Един трезв, реалистичен и оптимистичен талант, който черпи сили направо от чернозема на народния живот и народното поетично творчество.

Цани Гинчев е враг на рутината, на идеализацията на «старината», на романтичното разкрасяване на миналото, на сантиментализма и изкуственото героизиране. По мировъзрение и направление на таланта си той се родее с Каравелов — автора на «Войвода», «Турски паша» и «Българи от старо време», с Петко Славейков — труженика, публициста и певеца на «Извора на белоногата», със Захари Стоянов — твореца на безсмъртните «Записки», с Вазов — създателя на «Чичовци» и «Под игото».

В своите исторически повести Цани Гинчев стои на позициите на народа, на позициите на националноосвободителната революция, разбирана в духа на Раковски и Левски. Герои в «Зиналата стена» и «Ганчо Косерката» са обикновени трудови селяни, измъчени от произвола на турския феодализъм, които в епохата на ранното Възраждане поемат пътя на индивидуалното отмъщение и на четничеството, носейки перспективата за широко разгръщане на борбата за народна свобода. В тях звучи патосът на Чинтуловите революционни песни:

Дойде време, ставайте,
от сън се събуждайте,
доста робство и тиранство,
всички на оръжие.

* * *

Твърде интересни са преките публицистични изказвания на Цани Гинчев, които разкриват един доста еклектичен идейно-политически мироглед. Подобно на Вазов той е смутен и объркан пред настъпилия хаос след Освобождението. Следосвобожденска България според Цани Гинчев върви к ъ м я м а т а. България все повече става суровинен придатък към Европа, и то «ако купим за п е т пари, продаваме за д в е пари». Към България са се насочили с хищническите си апетити европейските фабриканти. Всеки иска да граби богатствата на българската земя — от Дария до Османа такава е била нейната съдба!

«Нашата търговия и занаяти са вече убити, търговците ни са днес почти мисити, да не кажем повече, на фабрикантите и европейските капиталисти. . .»

Цани Гинчев пряко атакува политиката на Стамболовия режим, който облагодетелствува грабителското нахлуване на западноевро-

пейския финансов капитал и поощри развитието на паразитизма на българската буржоазия.

Не можем ние, според Цани Гинчев, които сме «в света на пазаря», да се съревноваваме с дървеното си рало и с ненаторените си нивички на равна нога с ония страни, «дето земята се обработва с по-големи капитали, с по-евтини надничари, с по-усъвършенствувани земледелски сечива и машини и със съзнателно умение». С една дума, той е за поевропейчването на техниката, за приложението на науката в производството, за поощряване на българската промишленост, т. е. за «разумно въвеждане» на капитализма, без неговите лошави страни. Един еволюционен радикализъм, който държи преди всичко за социалната хармония и мир. От друга страна, Цани Гинчев има съвсем наивна представа за «комунистите, социалистите и не знам какви исти», като за хора, които търсят подобрението на обществото «само с адски машини и бомби».

Но тъй или иначе Цани Гинчев е настроен опозиционно към стамболовисткия режим, не вижда нищо хубаво в перспективите за развитие на установения обществено-икономически строй и всичките си надежди възлага на науката, на разпространението на положителното знание, на просвещението на народните маси.

В страниците на сп. «Труд» намират най-широко място научно популярни четива и статии от рода на «Героите на труда и мъчениците на научния успех», «История на тютюна», «Няколко думи за фосфора и кибритя», «Растенията като извор на силата» (от К. А. Тимирязев). «Учение за развитие на организмите» (от Ернст Хекел), «Безсмъртността на материята» (от Е. М. Платнаров — «Материята, като такава, е безсмъртна, неунищожима; нито един прашец във вселената не може да се изгуби, нито един да се придаде»). Списъкът може да се продължи със заглавия като: «Дарвин», «За образуването на земята», «Борба със суеверията», «Научно обяснение на сънищата», «Химическият състав на телата на животните», «Доказателства на учението за изменяемостта и теорията за естествения избор» и пр., и пр. Заглавията характеризират сполучливо идейната линия на списанието по научната част.

Естетическите възгледи на Цани Гинчев се заключават в постигането на истината за народния живот. Истината за него е неопровержима само когато е проверена във всекидневната практика, когато е взета от опита на много поколения, когато е била критикувана от всички страни. Голата фантазия нищо не може да роди. Източник на мъдростта и на красотата е народното творчество, създавано през вековете. Всеки, особено ако той е писател и творец на изкуството, трябва да познава добре народното творчество. Но не трябва да бъдем слепи

поклонници на всичко народно — твърди Цани Гинчев, — защото има много заблуди и суеверия, които са плод на изостаналостта на масите. Необходимо е да сме на такова равнище, че да бъдем в състояние да отбираме само истинното, трайното, непреходното. Литературата е тясно свързана с живота на народа и има само едно предназначение — да служи на народа. Историята на литературата ни е част от политическата ни история — проповядва сп. «Труд». Затова литературата трябва да бъде подчинена на делото на народния напредък и да стимулира към по-добър живот. Когато говорим за народа и особено за миналото на народа, нека не пренебрегваме злото и тоя живот, да не го премълчаваме, да не го разкрасяваме. Нека почитаме старината, но да не се ограничаваме в нея. На литературата са необходими идеали, високи идеали, за да може да възпитава у читателя граждански добродетели, да му вдъхва вяра в доброто и в бъдещето.

Народността не е фолклорно одеяние според Гинчев. Тя се определя от правдивостта на образите на народния живот и от целите, които си поставя писателят. Въобще в областта на изкуството, на литературата Цани Гинчев и неговите сътрудници, които са споделяли възгледите на своя главен редактор, стоят на напредничави демократични позиции. Те са категорично за реалистичната, идейна литература. Разбира се, според тях нашият живот не може да остане извън процеса на развитието, до което са достигнали цивилизованите народи. Но не с присаждането на тази цивилизация ще вървим напред. Както не можем да пренесем изведнъж комините на европейските фабрики у нас, така не трябва да пренасяме механически и наготово да възприемаме западната култура. Трябва да развиваме нашия живот — на първо място в икономическо отношение. Едва тогава, по примера на цивилизованите европейски народи, ще можем на свой ред да заменим и своите стари обичаи с нови. Иначе ще загубим народността си.

«Нашите народни песни и обичаи са свързани с нашето народно и икономическо облекло и кухня, а нашето облекло и кухня са тясно свързани с нашата народна икономия.»

Поради своите напредничави литературни позиции сп. «Труд» е привличало най-вече младите хора. В неговата първа годишнина (1887 г.) дебютира и младият Георги Кирков със стихотворението «Человеку», което завършва с призива:

Помни, че под слънцето ясно
сам'тези спокойно живеят
с надежда на бъдеще красно,

на лека и радостна смърт,
що обич в сърцето люлеят,
що чувства високи таят.

Бъдещият деец на пролетарско-революционната литература е още едва двадесетгодишен с общохуманистични надсоновски пориви за служба «человеку».

В «Труд» печата младият критик К. Кръстев. Публикуват някои свои първи работи Т. Г. Влайков-Веселин и Хр. Д. Максимов-Мирчо.

Списанието отделя най-голямо място на езиковедските писания на своя главен редактор, за които вече споменахме по-горе. Това са тъй наречените «Писма за издирване на корените и законите на Българския язик», които Цани Гинчев започва с мотото:

До где живей язика,
живей и народа;
замлъкне ли язика,
до тук ти е народа.

Цани Гинчев се прекланя пред езика на народните песни и приказки, пред езика на неграмотния български селянин, пред живия говорим език на народа. В нищо друго той не влага такава непримиримост и страст, както в борбата си против «граматиците», които «копират чужди граматики и осакатяват езика ни».

Най-големи врагове на езика в миналото са били «подлизниците — чорбаджиите — събраната с в о л о ч от различни народности изродена. . .» Те са се гърчеели, защото били забили клещи в българското тяло и са искали да държат народа ни в тъмнина. Чорбаджията «погърчва се и тая гнусна подлизица става дясна ръка и ляво ухо на шпионина и предателя владика». Цани Гинчев се задъхва от гняв, когато пише за тези, които потъпкват живия народен език — светилника на българщината.

По времето на преснопаметния отец Максим Райкович, учител народен в Лясковец, хората възклицавали, когато започнал да пее в черковата «Господи, помилуй!»: «Бах, Боже — се кръстели простите хорица,— К и р' е л е й с о н било Г о с п о д и, п о м и л у й!» Това е било първият етап от осъзнаването на българския народ. Затова повикът на Цани Гинчев е — да се изучава езикът на народа.

«Записвайте, господа любители на нашата история и литература, записвайте, догде е време, че и нам тъй ще ни натякват нашите потомци

и ще ни обвиняват в л е н и н е б р е ж е н и е. Секий грамотен младеж трябва да си има един голям подвързан тефтер-с б о р н и к и да внася в него сичко, което чуе от миналите тъмни за нашата книжнина времена.»

* * *

Цани Гинчев живее със съзнанието, че е фолклорист, етнограф, публицист, езиковед. Най-голямата му мечта е да бъде признат един ден неговият принос тъкмо в тези области. Много право бележи Божан Ангелов, че «Авторът на «Зиналата стена» и «Ганчо Косерката», останал досега в сянка, трябва да не е имал много изострено писателско честолюбие; напротив, изглежда, че неговото чувство за писателското му достойнство и културна служба трябва да е било по-долу от мярката за истинското достойнство на неговите повести».

Той пише своите «Български басни» и ги издава на два пъти в отделна книга (1870 и 1883) не защото ги смята за свое литературно постижение, а за да поучава народа, да проповядва философия и благонравие, да популяризира народната мъдрост. Дори не държи много на авторството си: «. . . както ся види от басни-те, в тях има 18 чисто мое съчинение, а другите са по подражание, в кои, на някои е зет само смисъла, а на някои само заглавието. . .» Гинчевите басни са дълги и предълги дидактични, поучителни слова, в които е заимствувана сентенцията на Езоповите, Лафонтеновите, Криловите басни и поуката на народните притчи. Цани Гинчев не подозира, че баснята е поетически жанр. «Баснята е полезна наука. . .» — пише той и просто като полезно нравоучително четиво за народа ги съставя.

Към същия род дидактична, народополезна книжнина принадлежи и другият предосвобожденски труд на Цани Гинчев — «Две тополи или неожидана среща». Тази балада е напълно в духа на Друмевата «Нещастна фамилия» и старата жалостива литература с нейните случайности, неочакваности, предчувствия и сълзливи ефекти. В нея е използуван мотивът на народната балада за вграждане сянката на жив човек, за неразделната любов, за превръщането на двамата нещастно влюбени млади в две тополи:

Ненчо и Дешка не можаха
живи да ся имат,
но техните Две тополи
ден и нощ си шепнат.

Мото на баладата е мъдростта: «Страха има четери очи» и допълнението на автора: «Страха и суеверието са два най-големи неприятели на човечеството. Секий трябва да ся труди да ги извади из главата си. На това ще му бъди помощница истинната наука.» Бившият волнослушател по естествени науки, позитивистът, просветителят Цани Гинчев е счел за свой дълг да предварди заключенията на своите простички читатели, че и той идеализира поверието за вградената мома.

Баладата се дели на стихотворна и прозаична част. Отделни места в прозата (описания и картини) вече подсказват несъмнения белетристичен талант на Гинчева, който разцъфтява в повестите му едва след двадесет години.

Грубо дидактични, измъчени и трудни за четене са и повечето от стиховете в сборника «Стихотворения и прикаски» (1884). Авторът поучава своите читатели, предимно младежта и децата, насърчава ги към труд и просвета. Но и тук има свежи стихчета. Дори по време, когато е вече написал своите повести, Цани Гинчев се труди над стиха и публикува дългата (няколко хиляди стиха) поема «Сирак Али» (1891) за подвизите на юначния помак Али Сираков в борбата против кърджалиите.

Въобще прозата, немерената реч, не е на особена почит сред нашите доосвобожденски книжовници. Те са предимно стихотворци, които се измъчват да кършат пръсти и по кокалците да броят сричките и ударенията, да търсят съзвучия и рими. Белег за наличието на литературен талант според тях е било умението да се съставят стихове. Това се отнася не само към безталантливите стихотворци, но то се забелязва дори и у един Вазов, който едва в 1881 г. прави първите си белетристични опити. Българската освобожденска литература се създава и развива под знака на лириката — патриотична и интимна.

Цани Гинчев умира със съзнанието, че е изпълнил достойно дълга си на народен учител — в училище и с книгите си, — че е дал своя принос в «Показалец», «Българска старина» и «Ключ българскаго языка» на Раковски, че ще получи признание за своята дейност на събирач на фолклорни материали, публикувани в списанията «Общ труд», «Периодично списание», «Сборниците за народни умотворения», «Труд» и др. Няма съмнение, че се е гордеел със своето най-голямо книжовно дело — сп. «Труд». Но никъде, нито в статиите и очерците му, нито в писмата му, няма да намерите и намек за това, което представлява непреходна стойност и го нарежда в първата редица на творците на българската художествена проза — повестите «Зиналата стена», «Ганчо Ҁосерката» «Женитба».

Така стои въпросът за липсата на изострено писателско честолюбие у Цани Гинчев, който просто «не е подозирал», че е белетрист-художник. Историята на литературата ни дава десетки подобни примери. Цани Гинчев пуска в отделно издание само повестта «Ганчо Ҁосерката» (1890), но и тя остава без внимание от страна на критиката и на читателите. Другите две повести стоят повече от половин век заключени в страниците на сп. «Труд».

Но само с липсата на изострено писателско честолюбие не ще можем да си обясним незаслуженото подминаване на Гинчевите повести — от автора, от критиката, от читателите и от литературната история, — макар писателски амбиции да не са били рядкост и през първото следосвобожденско десетилетие, към което се отнася най-плодотворната и най-висока творческа дейност на Цани Гинчев.

Още през 1881 г. Вазов пише: «При всичките политически вълнения, които тревожат духовете в княжеството, при всичките неблагоприятни обстоятелства за развитието на книжнината, ние с удивление съглеждаме, че въпреки лошата почва там никнат и цъфтят ежедневно, може да се каже, като буйни бурени цяла вихрушка книги оригинални и преводни: комедии, трагедии, драми, повести, романи, едни от други с погрьмливи и фанфаронски названия, едни от други по-блудкави, недодялани, недомислени, в които най-безжалостно се тъпче нашият мъченик язик и в които недобросъвестността и невежеството тъй грубо владеят и тъй безочливо са изгонили изяществото, добрият вкус, смислеността, необходими за всяка една книга, а най-паче за едно белетристическо съчинение. Не е първий път, дето в страниците на «Наука» ние указваме на тоя прискърбен факт, на това ретроградство на наший умствен живот, на тоя бърз упадък на литературата ни. А което е още по-печално, то е, че изобилието на тия нехелити книжки е извикано от добрия прием, който им се прави от публиката в княжеството, и от леснотата, с която се разпространяват и пръскат от тях големи количества из народната маса, която, жадна за умствена пища, ги чете, разбира, вкусшава и по тях ѝ се образува вкусът към изящното и ѝ се дават понятия неверни за задачата и важността на сериозната литература във възпитанието на млад още народ.»

Ҁолко имена и лесни слави, постигани с много боричкания и честолюбиви домогвания, годините са измели! А колҁина са истинските творци, като Вазов, Захари Стоянов, Цани Гинчев, които съумяват, оставайки синове на своя неспокоен век, да запазят чистотата на сърцето и бистротата на ума за големи творчески дела!

И то при какъв етап от развитието на българската белетристика се появява Цани Гинчев?! Едва през 60-те години Раковски публикува в «Дунавски лебед» първото произведение на новобългарската литература — «Житието» на Софроний Врачански. През 1860 г. излиза на

свят първата българска повест — «Нещастна фамилия» на Васил Друмев. А през 70-те години стават достояние на българския читател повестите и разказите на Любен Каравелов — бащата на българската белетристика.

Първата своя белетристична творба — спомена «Неотдавна» — Вазов публикува през 1881 г. Зареждат се: «Немили-недраги» (1883), «Чичовци» (1885) и др. Първата част на «Записките» Захари Стоянов публикува през 1883 г.

Такъв е краткият календар на нашата белетристика в оня период, когато Цани Гинчев работи над своите повести. Няколко имена и няколко произведения, от които той може да се учи.

«Ганчо Косерката» излиза в една и съща година с «Под игото». Както във всяко време, така и тогава извън критерия на художественост читателите са предявявали и изискването за съвременност. Цани Гинчев описва една действителност от близо век назад, а «Под игото» е посветено на непосредственото минало, което влиза в личните биографии на тогавашните читатели. Тези читатели проявяват естествен интерес към личните и исторически възпоминания от събитията в 1876 година, към галерията от типове и нрави български в турско време на «Чичовци», към съдбата на Македонски и Странджата от «Немили-недраги», към съвременниците си Митрофан и Дормидолски, към «Записките» на поборника Захари Стоянов. Така повестите на Цани Гинчев за далечното минало остават в сянка.

* * *

Кога, как, по какъв повод е замислил Цани Гинчев своята първа повест, нямаме никакви сведения. «Зиналата стена» се появява в първата годишнина на сп. «Труд» (1887) и очевидно е била готова отпреди. Най-вероятно е тя, както и другите повести, да е била замислена дълго време преди това, но обстоятелствата не са позволявали на автора да я напише. От забележките под линия за това или онова събитие, от тълкуването на този или онзи обичай, от позоваванията на един или други спомен, от изобилието на битови и исторически подробности не е трудно да доловим корена на тези произведения в дългогодишните занимания — исторически и фолклорни — на автора.

«Едва ли има у нас въобще човек, който тъй добре и отблизо да е познавал народа, както Цани Гинчев — изтъква Иван Шишманов. — . . . Огромните етнографически материали, които той бе събрал в течение на своята дейност между народа, бяха една неизчерпаема мина, която той полека разработваше. . . Оттук се поеше и неговият не особено красив, но здрав като нашите балкански кончета Пегас. . .»

«Зиналата стена» е широка епична картина на една действителност отпреди близо двеста години. Това е краят на XVIII век — века на еничарските произволи, на пълното народно безправие, на загниването и разпадането на турския феодализъм.

Цани Гинчев притежава удивителната способност чрез натрупване на безброй подробности да оживи обстановката в нейната конкретно-историческа определеност, чрез детайла да внуши духа на общото, на характерното. Дори да не бе датирал повестта, ние пак щяхме с най-голяма категоричност да определим времето и мястото на описваните събития. В тази стара повест за някогашния живот няма и помен от романтиката на ужасите, от театралната афектация в описанията на нравите и обичаите, от изключителната добродетелност на едни герои и невероятната порочност на други — слабости на доосвобожденската наша белетристика. Наслагват се подробност след подробност, както се наслагват щрихите на географската карта и създават нейния релеф. И ние преставаме да виждаме тънките чертици, а гледаме планини, долини, реки и езера. Силата на Цани Гинчевия художествен метод е в неговата простота и епично спокойствие. Цани Гинчев разказва спокойно, плътно, по старчески подробно, сякаш е седнал край огнището и в заревото на пламтящите граничови дънери си припомня това, що глава е претеглила в тъмното минало. И не иска в никой случай да разберете «накъде ще се завие работата», да не угадите предварително хода на разказа, неговата развръзка. Патриотичната борческа тенденция на повестта е скрита в реалистично пресъздадените картини от народния живот, в образите на героите на епохата.

Ние неусетно навлизаме в Костимялската разлата долина с нейните лозя и къщи по на един-два ката, с одаите им, оджаците, кьошковете и каменните мази с пълни бъчви хардалие. Зад бухнатите овошки и гъсти плетове, сред гюлове и трендафили, на високи клонати дървета висят люлки от багдадски шалове, на които са се излегнали прекрасни ханъми. Разказът ни заразява с любопитството да видим и чуем откъде идват звъна на зюловете и сладките упоителни песни на ханъмите. Но любопитният бързо и лесно получава куршум в челото. . . Тръпки побиват чужденеца — бил той турчин, или християнин, — когато преминава долината, над която се носи като продължително ехо агаларското «А-а-а-х!»

Тук си правят мохабети търновските аги и еничарите, тук пияни хайти влекат развратни кадъни из харемите, пият напук на корана ракия и хардалие, думкат със сом-аазлиите си пищови. Кеф! . . .

«Не само жена, но и млад мъж или момче не смееше това време да мине през пътя на долината. Който се излъжеше по незнание или глупост, ставаше жертва на азиатското сладострастие на еничарите. . .»

Убият ли някого в костимялските лозя, никой не смее дори да попита за него. Туй за туй ст отива! Такъв е правовият ред в турската империя!

Никакъв преразказ не може да даде макар и приблизителна представа за епичната широта и художествената обективност, с които Цани Гинчев пресъздава картината на живота от края на XVIII век. Всяка дума, всеки израз, всеки детайл е багра в ярката живописна панорама на епохата. Само от тези няколко страници ние научаваме повече за еничарските времена, отколкото от стотици учебници, истории, етнографски студии.

Цани Гинчев рисува със старанието на средновековен миниатюрист. Такива са трите портрета на еничари — от кюлафа с шарено шалче и дълга кадифена чушка до червените с остри носове ботуши, — че ние никога няма да сбъркаме вече единия с другия или третия, макар да не сме чули още имената им. По майсторството на портретна словесна живопис Цани Гинчев достойно съперничи на Вазов — автора на «Чичовци» и «Хаджи Ахил».

Със страст Цани Гинчев описва хора, битова обстановка, природа, така че «ние охотно му прощаваме безобразната разточеност на описанията и диалозите. . . повторенията» (Брандес за Валтер Скот).

В сюжетното развитие на повестта няма никакви изключителни произшествия. Тримата еничари отиват да задигнат коня на лясковския кмет дядо Аврам Пимпиря, но опитът им бива осуетен от трима юначни българи. А нали тъкмо простите сюжети указват на голяма творческа сила и винаги таят в себе си неизчислими богатства?! Върху канавата на тоя прост сюжет Цани Гинчев изобразява герои от двата свята—потисници и потиснати,—обхваща нашироко живота на народните маси, прави дълбок разрез в бита и социалната характеристика на българското селячество, турската местна аристокрация, търновския еснаф, търговското съсловие на времето и пр.

Авторът не залага на външната занимателност, не разчита на «хашиша на историческото четиво», макар изобразяваната действителност да му предоставя неограничени възможности. Повествованието е малко бавничко, без заплетени възли и се основава единствено върху разкриването на характерите и картините на бита. Образите са едри, груби и сурови. Те са такива, каквито ги е изсякло времето в своя бавен ход — първични по душевен склад, но монолитни и цялостни; инертни наглед синове на осемнадесетото столетие, но с неизчерпаема потенциална енер-

гия, която е готова вече да се взриви при първите схватки. Духът на епохата, това общо, което дава единство на повестта и определя нейната хармоничност и колорит, е преди всичко в *историчността на характерите*.

Да вземем например дядо Аврам Пимпиря. Той е от осем-десет години кмет на Лясковец, избиран с общо единогласие от селяните. Идеал на такъв селски ръководител е възстаричкият и богатичък човек, умен, честен и семеен (не може да бъде почтен този, който няма многобройна и разсъдлива челяд!). Дядо Аврам има задължението пред турската администрация да събира бирта и харача в пари, юшура — в натура, а пред селяните — да бъде справедлив и патриот. В неговите ръце са везните на ослепената от поробителя селска Темида. Под възвисочкия калпак на дядо Аврама гледат черни, прями и будни очи. На пояса му стърчи жълт пиринчен дивит със сребърен синджир и турско черно мастило, а в каламара — две орлови пера: едното за подебело писмо, а другото за по-тънко. Той знае да чете и пище по гръцки, служи си с три аритметически действия — събиране, вадене и умножение, — достойно изпълнява дипломатическите си функции на общоселски представител пред търновския администратор, завежда протокола при посрещането на желани и нежелани турски мусафири. Пимпиря умее да води дълги разговори със султановия представител в Търново, тези «на високо равнище» разговори за — как се поминува народът, тежи ли му даването, има ли зулум от еничарите, има ли берекет по къра, как са лозята, вързали ли са овошките и пр. Турските големци пей дават за такива разговори. Чрез тях те изразяват своето самочувствие на сайбии — господари на раята и на нейния имот и труд.

Умен и хитър българин е дядо Аврам. Той е гъвък и нищо неказващ в разговорите си, любезен е, без да става дюнме, знае докъде може и докъде не може! Прави се на «ибрямбашия», когато се отваря дума за фермана, с който са дадени правдини на селото. И дига в незнание рамене пред бея, макар ферманът да е закътан на най-скритото място в българската му къща — на дъното на семейния сандък, под венчените дрехи, завит във вощена мушама. Такъв човек като дядо Аврам Пимпиря, който е дост с войводата и с всички по-важни аги, ще даде главата си, но вярата си и фермана няма да даде. За това авторът не говори, но ние сме убедени в него. За дядо Аврам народното съзнание е още в сферата на езика и вярата. По останалите въпроси той е склонен на компромиси, стига мир да има и да не се предизвикват агите.

Не случайно «ако и да знаеше доста гръцки да говори, но при търновския гръцки владика твърде рядко ходеше». А колчем мине край потурчената Асенова черква «Св. 40 мъченици», той «огледа се наоколо,

прекръсти се крадешком, въздъхне и шепнеше полека: «Боже, боже, кога ще речеш да заклепи тука пак клепало и да се тури кръстът на мястото си?! . . . Прости ни, боже, ако сме сгрешили! . . .» Ако се случи наблизо да има турци, той оттук възсядa коня, за да помислят, че се кръсти за добър час, а не за черквата. . .»

Аврам Пимпиря не е борец. Без Андреката, Ряпата и Цани Брадвичката туй за туй си отиваше в пропастта на Зиналата стена. Но той вече узрява за заверaджийството и може би след години Велчо Джамията, на когото той ще повярва като на заможен и почтен човек, ще го въвлече в борбата. Дядо Аврам, възстаричкият и възбогатичък човек от XVIII век, е далечен предшественик на Вазовия чорбаджи Марко, който в решителния момент ще отвори случайно килера и пред вида на въстаническия арсенал ще пошушне с неуловимо изражение на лицето:

«Лудите, лудите — те да са живи! . . .»

И след това ще коленичи пред куностаса, но вече в молитва за България.

В дома на дядо Аврам владее строгият пуритански дух на българското средновековие. Съпругата няма име — тя е «баба Аврамица», «жената», «дъртата»! (Нима жената на Тарас Булба, майката на синовете му, има име?! И тя е «старата».) Горкана баба Аврамица — ней и през «любовния» период на запознанството с бъдещия съпруг надали е било съдено да чуе «лирически» думи от рода на тия, които дядо Аврам отправя към коня си:

«— Ох, Вранчо, пиле соколово, аз от моите грижи забравих да те напоя, верни ми другарьо. . .» и пр.

Да не говорим за другите членове на семейството.

Но зад тази сурова обвивка на семейния бит се крие една здрава общност — огнище на трудови и нравствени добродетели.

Цялостен, монолитен образ е и баба Аврамица. Макар да е някъде на втори и трети план в разказа, нейното присъствие се чувствува в атмосферата на цялата повест. Тя е едра, здрава българка със строг поглед. «Всички в къщи се бояха от нея!» И върти цялата стопанска работа, която нейният мъж-общественик е изоставил.

Те се разбират помежду си с малко думи:

«— Чувай, недей плака, ами слушай какво ще ти кажа: иди у Панюви — тебя те познава кучето, — похлопай тихо; събуди го, ако е заспал, и му кажи: «Вуйчо ти Аврам те вика: ей сега да додеш на малката врата, че работата е много зле. . . Той иска да ти пришепне две думи на ухото. . .»

Баба Аврамица не чака да ѝ се гогори повече: потупа го по ръката, с което искаше да му каже да не говори повече, и шепнешком му пошушна: «Стига, разбрах. . .» И като си изу чехлите, взе ги в ръка, излезе дебнешком на двора и се изгуби в тъмнината. . .»

Не е от жените, които циврят за щяло и нещяло ей-така — по женски. Бързо се ориентира в най-сложната обстановка, не губи присъствие на духа, знае да държи дума, умее да се налага, когато е убедена. Така превива с волята си коравите мъже:

«— Дайте сега — рече баба Аврамица — да ви почерпя сама аз с ръката си, че ме послушахте. — И като напълни едно гърне с прясно вино, почерпи всички редом, а като щеше да пие, каза: — Днешният свети Архангел, света майка Богородица да закрилят и помагат на всички братя. Да дават сила и юнащина на християните; да завардят всекиго от туне-беда и напаст! — И като погледна на иконата, изговори с въздишка: — Боже, боже, майко Богородице, кога ще ни отърveш, майко, от тези змии-кръвопийци? Отърви ни, майчице! — Като каза това, заплака и рече с дрезгав глас: — Наздраве! — и глътна две глътки от гърнето, а после го подаде на мъжа си.»

Андреката, Цани и Ряпата днес са спасители на мъжа ѝ, но тя е чувала другите им подвизи на селски закрилници и отмъстители. Утре баба Аврамица ще бъде хайдушка ятачка, която и на пашата джувап ще дава. В нейното съзнание още няма понятия като българщина и патриотизъм. Тя се моли за сила и юнащина на християните! Но ще мине век, и нейни дъщери и внучки ще бъдат Захари Стояновата баба Тонка, Ботевата майка, Вазовата българка.

Зад широката картина на семейно-битовите отношения пред нас възкръсва векът, възкръсват обществените отношения на епохата, хората на тая епоха.

Ярки и колоритни са образите на тримата български селяни — отмъстители народни,— обвеяни от духа на Никола Козлевия «Хайдут Сидер». Цани Гинчев и Никола Козлев са съселяни, съвременници, близки другари. Когато четем за похожденията и геройствата на Андреката, Ряпата и Брадвичката, ние си спомняме легендарния епичен образ на Хайдут Сидера:

Натруфи се с самур калпак,
обръжи се с дрянов кривак,
прекръсти са, на път тръгна,
руси бивли с синджир дръпна.

Всеки, който е прочел описанието на сечта в гората и на срещата на Цани Гинчевите герои от тузлушките турци, ще си спомни стиховете:

— Дор са зора зазорила,
девет бърда той премина
и до три ми бели реки,
и четири вити лъки.

Бучат бури, ечат гори,
Хайдут Сидер не се бои:
силни бури му са игрилки,
страшни срещи — забавилки.

Никола Д. Козлев (1824—1902), бележитият поет — автор на «Хайдут Сидер и Черен Арап»,— е също бахчеванджия и учител, самороден талант, изминал сроден на Цани Гинчевия житейски път. Вдъхновението и на двамата идва от лясковските песни и приказки за стари времена и за стари герои. Народното поетическо творчество е изворът на жива вода за двамата. Тях ги свързва еднаква любов към старината и еднакво желание да служат на народа си.

Народът още на времето оценява високо поемата на Никола Козлев. Нейният автор навлиза от един път и завинаги в историята на родната литература с «Хайдут Сидер и Черен Арап». Още в годината на публикуването на поемата в «Общ труд» (1868) Д. Войников пише във вестник «Дунавска зора» отзив. «. . . До тъз година — се казва там — за българина, на когото отечеството е една от най-прекрасните, една от най-поетическите страни на Европа, нямаше живот от поетический свят, на когото стезите се намираха само по сборниците от народните ни, а най-паче юнашки песни. Но днес, слава богу, тъмните мраци, що закриваха небосклона на поетический ни свят, идат да се разбият от перото на един потаен и скромен наш роден поет, който под главните букви Н. К. крие — без никакво славолюбие — своето честно име и със своята героическа поема появява се над българский горизонт, за да ни покаже в самата българска природа красотите на изгубений наш поетический свят.»

«Хайдут Сидер и Черен Арап» е първата по време истинска поетична творба — поема с несъмнени високи художествени достойнства. И когат четем «Зиналата стена» и «Ганчо Косерката», когато тръпнем пред образите на героите — носители на борческия патриотичен подем на ранното наше Възраждане, — ние не можем да отминем идейно-емоционалната и образна връзка на Цани Гинчевите исторически повести с историческата поема на Никола Козлев.

Никола Андреката е свъсен и начумерен селянин. «Той беше среден на бой, сухощав, с набръчкано чело, което, като се разсърдеше, ставаше като качул; затова някои го зовяха качулата змия.»

Иван Ряпата, най-сиромахът между тримата и най-живият от тях, е «възнисък, с широки гърди, тътлест, набит като кумбара. Лицето му беше кръгло и червено, веждите руси, очи зелени, но клепачи нямаше. . . Между селяните ходеше мълва, че господ го наказал да му изпадат миглите и да му се червят очите, защото убил в Делиорман една кошута, която имала малко теленце, и теленцето й останало сираче и умряло от глад. Той твърде не видеше добре, но когото уловеше с железните си корави ръце, не го пущаше и като му кажеха: «Този е — удри!», от него нямаше отърване».

Цани, по прякор Брадвичката, «беше среден на бой, с широки вълнести гърди, плещест, широки панчелиин ръце, къси дебели пръсти, с възкръгло лице, среден дълговато-топчест нос, с кръгли дупки, тънки засукани мустаци, кестеняни очи, средни възруси вежди, къс дебел врат. Долнята му челюст беше малко възвита напред; единът му преден зъб в горната челюст беше до половината пречупен — той го прекършил, когато веднъж вадел затегнатата харбия на шишането си със зъби».

И тримата са връстници, четиридесетгодишни мъже, които имат общи тайни за неща, които са извършили общо. За извършените поотделно подвизи всеки сам си знае. Един убил манафина при Хаблюв мост, други свързал турчина в Кушумендра и му натъпкал в гърлото шума с жеглите, а трети на Кадиюви поляни е пречукал арнаутина, който искал да го събуе бос в снега. Конспиратори!

«Зиналата стена» е в композиционно отношение най-стегнатата творба на Цани Гинчев. Героите излизат на светлина дотолкова, доколкото е необходимо за сюжетното развитие. Най-статично описателни са страниците, посветени на курбана и на вечерята в дома на дядо Аврама.

Напрежението започва да расте от момента, в който еничарите похлопват на вратника. Дядо Аврам девери пред нежеланите гости, баба Аврамица снове боса по двора, дъщерите и момчето са се спотаили. А сянката на Цани се прехвърля от плет на плет — той събира другарите си от «бойната група». Обстановката говори за тъмнината и за грозящата опасност. Жестовете са отривисти и сдържани. Диалогът — къс и многозначителен. Повествователят не взема думата — той е оставил действието да се развива само̀. И то се движи само с енергията, излъчвана от характерите на героите — представители на два непримирими свята.

„Еничарите влизат в дома на дядо Аврам като в свой дом. Изправят се на вратнята мълчаливи. Лошо! Дядо Аврам дига фенера, осветява ги и т о й п р ъ в п о з д р а в я:

«— Хош гелдинис, яничар-аалар, заповядайте. Къде сте тъй закъснели?

— Хош булдук — изговори един от гостите с полусърдит и натъртен глас.»

Влизат в пруста.

«Домакинът се приближи при огъня, взе дилафя, изрови малко жара навън, намести главните и като се отстъпа, каза им: «Буюрун аалар, грейте се.»

Еничарите не му отговориха ни черна, ни бяла.»

И т. н.

В този български селски свят на покой, в който все още царят незлобивите взаимоотношения на един първобитен строй, навлиза насилието — политическо, духовно, морално, икономическо. Героите се въвличат в действието без душевни монолози, просто и естествено, самообвързани със закона на взаимопомощта (роднински, общоселски, народен) — прост и силен като закона за всемирната гравитация. Тук няма драми, няма афекти — който е безстрашен, е безстрашен, който е страхлив, е страхлив!

Кулминацията е убийството на еничарите, разказано пак така просто: «Месецът беше вече дошъл над устието при Бълга река, петлите на Шеремета и в Търново по кранщата взеха да честят, нощният хладен вятър, който идеше откъде Самоводене из Търновския Дервент, преваляше се през канарите къде Шеремета и люлееше леко сухата белезина по каменистите поляни, край турските гробища, над източната страна на Търново. Сенките на високите камъни на турските гробове и на тюлбетата бяха се обърнали към североизток. Тук-таме из Френг Хисар се чуваше кучешко лаене надолу край реката, което се отгласяше в околните стръмни скали и се чуваше, като че из пещерите се обаждат други кучета. Над Икък канара, край зиналите ѝ уста, се видеше, че се мержелеят человеци. Те най-напред се показаха по-много, а после останаха само трима. . .»

За разлика от почти всички досвобожденски разказвачи Цани Гинчев рисува образи на турци и картини на турския бит със завидна художествена обективност. Докато повестите на Каравелов имаха в повечето случаи пряко политическо назначение, то Цани Гинчев пише вече в освободена от турско иго България, в обстановка, която благоприятствува за успокояване и утаяване на публицистичната страст. Това не значи, разбира се, че в «Зиналата стена» например липсва патриотичен патос. Напротив. Но историческата дистанция осигурява по-спокоен поетически синтез на миналото. Всеки внимателен читател е забелязал отликата между поетичната битова повест на Каравелов «Българи от старо време» и големия брой от неговите повести за българските теглила и турските зверства.

Турците у Каравелов са предимно грозни, уродливи — физически и духом, неспособни на човешки постъпки.

«Старият паша беше такъв — рисува Каравелов образа му в повестта «Турски паша», — каквито са в с и ч к и т е азиатски турци (к. м. — В. Й.); на вид той беше непривлекателен, бой имаше ниски, лице грапаво и черно, брада черна и остра, като конска опашка, крака криви, а корем като у тежка жена. Вътрешните негови качества напълно съответствуваха на вънкашните, т. е. той беше така също низък нравствено, както и физически. Наистина, че тоя старец имаше хитрост, ум и разум; но тоя ум и разум бяха азиатски; той всичко мереше със своя аршин, а тоя аршин беше само три педи. Деспотизмът и користолюбието на тоя човек превъзхождаха всичко, следователно — той беше тип турско-византийски.»

А ето образа на най-висшия турски администратор в «Зиналата стена»:

«Той беше със среден ръст, дълголик, черноок, с правилен, тънък, прав и дълговат нос, който се спущаше от челото му надолу. Устните бяха червени и пресни, лицето румено, очите черни и огнени, брадата черна, подстригана околчесто, мустаците кавръчести и черни. . .»

Войводата е красавец, умен, прозорлив, наблюдателен. Той се носи човешки и благородно снизходително към дядо Аврама и въобще към посетителите във воеводницата, старае се да пази законите и да отдава справедливост от името на държавната власт. Истински османлия от стар тип — макар за него да се носи легендата, че произхожда от потурчен болярски род. Интересни са картините на посещенията на дядо Аврам при воеводата и описанията на воеводницата.

Мурад бей е враг на еничарите и противник на разпуснатостта в държавата.

«Идете си със здраве и подканяйте хората да работят, за да се сбогатят, а ако видите от някого някой зулум, да ми явите начаса и ако се покаже, не дай, боже, шапът в село, да ми явите и да вардите да се не пои здравият добитък, дето са пили болни, че от поилото, от лигите прихваща.»

Той е някакъв далечен умен предходник на «модернизаторите» от типа на Митхад паша и на младотурските реформатори.

Но. . . все пак е турчин — насилник, естествен враг на българския народ. Тази оценка е дадена и в отношенията на дядо Аврам към него, и в недоверието и осъзнатата омраза на селяните, която авторът неприкрито споделя. На турчина достлукът му на коляното! . . .

Цани Гинчев е преодолял схематизма в обрисовката на редица образи на турци като устабашията чехлар Ахмед ага, който е еснафин и търговец и затова цени хората предимно по алъш-вериша, като високия белобрад Шакир бабá, който сам е пострадал от еничарския произвол, като всички тези достове турци — налбанти, табаци, синджирджии, кафеджии и пр.,— които споделят много от теглата на раята. Многозначителна е репликата на един безимен турчин, епизодичен образ в повестта:

«— Колкото са наши, толкова да са живи — рече старият турчин гневно. — Те са яничарски беслемета, наалет свят; харам-еаджии. — И като си заминуваше, говореше си самси: — Тям име добре, зер щом се пукне, от сляпо куче хване да му върви айлъкът, ама не питат фукарата? . . . (к. м.— В. Й.). Икък канара за тях! . . . Да му се позлатят ръцете — изговори натъртено и взе да си вие главата, с което искаше да каже, че да има власт, той би ги изхвърлил всичките в пропастта на Зиналата стена.»

Цани Гинчев е доловил основните социални различия сред турското население, огромната част от което е чувствувало остро недъзите на разплутия османски феодален строй. Турците — еснафи и търговци, да не говорим за земеделците и ратаите — са се бунтували на свой ред против произволите, подкупничеството, тежките данъци и грабителството, против безсилието на централната власт да се справи с еничарската анархия и разбойничеството на бейовете-благородници. В такъв социален разрез е показана картината на турското общество и в «Ганчо Косерката». Най-зле е бил фукарата народ — без земя, без занаят, без сигурно препитание,— който е давал войници за безчислени сефери и вътрешни междуособици.

«Зиналата стена» е повест за онова време, когато отделни смелчаци, Хайдут Сидеровци като Цани, Андреката и сиромаха Иван Ряпата, си турят главата в торбата за борба против потисниците — фазата на хайдутството, на индивидуалното отмъщение, което скоро ще се превърне в четничество. «Ще се върна с дружина» — заплашва отмъстителят Ганчо Косерката в следващата повест на Цани Гинчев. В «Зиналата стена» отмъстителите само предупреждават дядо Аврама:

«. . . А ако излезе от вашата къща и ний останем живи, ти да не се надяваш, че ще си жив, аз ти казах какво те чака. . . тука глава играй помежду — няма да се шегуваме.

— Това, дето ти казва Никола — рече Цани, — и аз ти го повтарям, вуйчо! Да си опичате ума, че ще ви намерят костите в пепела. . . Тук: род, сват, кум няма — тука играе смърт» (к. м. — В. Й.).

Това е началото на историческия двубой на народа ни с неговия вековен поробител. Той бе започнат от такива герои като селяните от «Зиналата стена» и завърши с подвига на опълченците.

* * *

«Под игото» на Вазов има подзаглавие — «Из живота на българите в предвечерието на Освобождението», а «Чичовци» — «Галерия от типове и нрави български в турско време».

Голямата повест на Цани Гинчев «Ганчо Косерката» започва с думите: «В 1826 година, преди Шуменската ордия, още от пролетта. . .» Тя би могла да носи подзаглавието — Из живота на българите и турците в ранната заря на българското народноосвободително движение — първата третина на XIX век. В нея е дадена галерия от типове и нрави български и турски от онова време.

«Ганчо Косерката» е в истинския смисъл на думата Пред-«Под игото» на нашата литература. Героите от Цани Гинчевата галерия са родни бащи и дядовци на Вазовите «чичовци» и на героите от «Под игото». Тях ги дели половина век.

В дима на поп Ставревата кадилница и под мелодическите звукове на сладкогласния хаджи Атанасия в «Чичовци» шуми една вече пъстра тълпа. Има белисани и червисани богомолки в джамфезени малакофи, има приглаедени и помадосани младежи, които лесно омаскаряват честта на някоя слабоволна и любвеобилна вдовица или булка; г-жа Евгения Полидора разказва (невероятни за Лясковец от първата третина на века!) истории като тази — за кавгата между Иван Полякът и жена му, защото Иван не щял да ѝ купи букурещка капелина като на Теофануто. Такава жена би била единодушно изхвърлена от семейство, род и селско общество като «джадия» и пр., ако предположим хипотезата, че би се появила в битово-обществената обстановка на Гинчевите повести и в окръжението на техните герои. Да не говорим за това, че се е осмелила да издума сума «червиви думи» и че свекърва ѝ я гонила из градината с хурката. В «Чичовци» е нарисувана галерия от типове, които българският живот бе създал към края на 60-те години, и то в будните балкански еснафски градчета. Макар и примитивни, създават се индивидуалности от типа на честолюбивия Иванчо Йотата, който

може успешно да се препира с учител Гатя по филологията, с хаджи Атанасия — по черковния въпрос, а с хаджи Смиона и дори с по-учени хора — по външната политика. Какъв широк диапазон на интереси! Сопот от 1868 година не е Лясковец от лято 1826! Да не говорим за степента на икономическото развитие — лукавият дядо Матея вече «два пъти беше дал фалимента», а Котю Джамбазът, старният лихвар, в черквата пуща репликата:

«— Гледай, Гина Махмудката, булката на оня поразеник, пали свещ. . . Облякъл я в джамфезен малакоф и в масър, а от три години и половина, кажи, не може да ми плати осемстотин и шейсет и един грош, горни пари. . . магаре недно! . . .

«Животът на българите в предвечерието на Освобождението» в «Под игото» предлага типове като чорбаджи Марко Иванов, който «вярваше в науката, както вярваше в бога, без разсъждение»; като народния изедник Йордан Диамандиев; борци като Бойчо Огнянов и доктор Соколов, философи-мижитурки като Мирончо и господин Фратю и пр., и пр. Един пъстър, многообразен свят, в който революционните идеи за народна свобода заразяват «врънджа и бабите»!

Къде по-ново време е и времето на Каравеловите българи! Та Копривщица си има вече «мода», пред която и наблюдателният Цани Гинчев би бил безсилен да следи «бързите ѝ» промени. Копривщица подражава на Пловдив, макар дядо Либен още да пише на рабош, а Беньовица да твърди най-сериозно, че «у чифутите светото причастение е кръв, у турците — маслина, а у ерменците — лайно»! Все пак в дома на дядо Либен виси на стената портретът на Юрий Иванович Венелин! Минала е Кримската война и народното съзнание има вече извори като книгите и вестниците на Раковски, Васил Друмев, Славейков.»

Друго, съвсем друго е старото време в «Ганчо Косерката». Тъмно и страшно време, което роди вопъла на българския Йеремия — Софроний Врачански!

1826 година! Далечно ехо са големите исторически събития в Европа. Българският народ е притиснат под тежката мраморна плоча на турския произвол. Слуховете за Моракавгасъ за освобождението на Гърция и битките на братята сърби едва намират оглас. Тревненският летописец поп Йовчо маркира световните събития в своя летопис:

1821 освободи се Морея от иго турецкое.

1823 обявися война сос Росията.

1825 настал во Росию Николай по Александре.

1826 русси обладали Силистрию и Тулча.

и т. н.

Цани Гинчев възкресява тоя българо-турски свят. Това е времето, когато:

«Някои по̀ бабаити от търновските турци, а най-вече сарачите от сарашката чаршия и табаците от турската табашка махала, и тютюнджиите от Баждарлък взеха да ходят обръжени с пищови, ками и ятагани по улиците, а дългите им пушки и седефлии шишанета стоеха всякога закачени в дюгените им над байрамската дълговласа кожа, на която се кланяха—при седефлиите сандъчета,които в онова време им служеха и за каси, и за маси. И взеха често да се хвалят и да се заканват, че скоро ще дойде време, когато ще се насекат на гявури, ще се наземат на богатство и ще се награбят с хубави жени и моми от българите.»

«Ганчо Косерката» е повест, изградена на контрастите в настроенията, в бита, в нравите, във въжделенията на турци и българи. Срещу настръхналите бабаити и аги стои образът на Ганчо.

«. . . Кой знае — казва просто и без поза той — и моята глава где ще се търкаля, ама догдето ми държат ръцете, все ще я нося на врата си. . . И тъй, и тъй управия няма — веднъж ще се мре, не ща да умра мърцина. . . Синовете ми ще останат — от малки ги уча да бият: «Който ви закачи на правдина, не се давай — бий — който и да е. . .» Инак не се живее вече. . . ако си мек, мост ще те направят, ами тъй: я бахт, я тахт. . .»

Цани Гинчев ни прави в истинския смисъл на думата съвременници на описваната епоха. В нашата литература няма по-широка, по-плътна и по-ярка картина на тогавашния живот, особено на живота на турците — от бейските конаци и хареми до последния циганин — кюлле на феодала.

Геранският бей Рашид бей е потомък на изтурчените търновски боляри и владетел на селото Геран край Янтра. Негова собственост е селото от 60 български къщи и 12 цигански коптора. Нему работят на безплатна «меджия» и селяните от околните села. Арнаутинът Бекир пази имотите му, Чапкън Хюсеин — воденицата, сарайте се издигат високо като символ на всемогъществото му.

Повечето страници от повестта са посветени на галерията турски образи. С удивително майсторство Цани Гинчев постига историческата и социална характеристика на тези герои. Битовата обстановка, облеклото, храната, теферичът, ловът със соколи и пр. са не самоцелни илюстрации, а средства за тази характеристика.

И тук, както в «Зиналата стена», сюжетът е прост, без външни ефекти и извънредни приключения. И въпреки това интересът, с който се чете «Ганчо Косерката», е изключителен.

Припомнете си описанието на турската кавалкада, която идва от Търново на гости на Рашид бей. Серемите, ездачите, обозът — всичко оживява като на екрана на цветен филм. А миниатюрата: старият мюфтия Шемши бей и Хадър бей на червения миндер — един срещу други?! Водата кълколи в наргилетата и повдига по един гюлов цвят и по три червени череши (колко би загубил разказът от своята художествена документалност без тези подробности!). Мюфтията уговаря стария Хадър бей да прости на Рашида обидата, която последният му нанесъл преди години. Хадър е честолюбив, но почтен и мъдър турчин. Той склоня да опрости, но за хатъра на достовете, а не от сърце. . . Обидата на чест или се мие с кръв, или се носи в гроба!

Разпрощаването на Хадър и Рашид е постигнато и в раеподобната градина започва с всичкия си блясък и великолепие пиршеството на агите и ханъмите. Старият мюфтия произнася преди това една проповед, изпълнена с миражите на жадувания мохамедански задгробен кеф, със сладострастните видения на запаления от фанатизъм и от хашиш ориенталски мозък. Въздействието на тази проповед е такова, че:

«Бекир бабà, който слушаше до вратата, си отри лигите, които бяха потекли по брадата му, като си въобразяваше всичките сладости на представения от мюфтията прелестен рай, приготвен за правоверните последователи на великия ресул-пейгамбер Мохамеда.»

Човек наистина се удивява как авторът е намерил краски, за да даде в тяхната неповторимост десетки образи на хора, които толкова си приличат по душевен строй. Представете си: Хадър бей, мюфтията Шемши бей, Хюсеин ефенди, шахът, Джевдет бей, Мустафа Демирдишлията, Дели Мехмед-Али, кетипите Мустафа и Али, Мустафа Имам-оглу-джирахинът (хирург), Челеби Мусса, Генч пехливан Сабри, шаханджиите Мъстънъ-Куруджигерят и Саръ Иланджикът, бинеджиите (ездачите) Телкеджи Юмер и Таушан-Биндерен Османджик, дервишите Бюлбюл Азис и Кавга-копаран Сали, двамата ашици (певци-поети), слугите Към-кушу, Бекир бабà, шербетчията, ефендита, бейзадета и пр., и пр.! Да не правим списък на жените: старите ханъми, младите ханъми, слугините, циганките и т. н.! Целият този многоброен свят, с който е заселена повестта, живее със своите физически портрети, с табихетите си, със слабостите си, с най-характерните си черти. Тях можеш да ги нарисуваш, като че ли си ги виждал, но не можеш да си ги представиш, ако не си ги чел у Цани Гинчев. Те са малко стилизирани като в старинно пано, без да загубят от това своята непосредственост и живост. Романистът, който описва един модерен и цивилизован свят, едно общество, което е отгледало вече своите Монтеновци, своите италиански и фламандски живописци, своите Расиновци

и Волтеровци — такъв романист надали има по-трудна историческа задача от белетрист като Цани Гинчев и другите наши големи художници-реалисти. Петко Славейков дойде от литературното небитие, от нищото, от голото поле на българската словесност, където историческите ветрове гонеха тръне, за да създаде българската поезия, да отвори съсухреното от вековна мъка сърце на българина за лирическата поезия. И то го направи по време, когато една Франция например вече имаше своя Юго и своя Бодлер. Истински творчески подвиг в областта на българската историческа повест направи и Цани Гинчев. Той имаше пред себе си само повестта «Българи от старо време», в която «старото време» бе просто детството и юношеството на Каравелов. Цани Гинчев продължи Каравеловата традиция и утвърди реалистичните основи на историческата повест в българската литература. Съвременният читател може да се удивява на късогледството на буржоазната литературна историография, която отминаваше «фолклориста Цани Гинчев» (Малчо Николов — «История на българската литература» и Иван Радославов— «Българска литература»). Такива литераристорици бяха в състояние да нарекат Никола Козлев, автора на «Хайдут Сидер и Черен Арап», «автор на наивни, близки до народната поезия н е щ а»! (К. м. — В. Й.)

Няма и не може да има спор по това, че «не особено красивият Пегас» на Цани Гинчев се пои от извора на народното творчество, от оня огромен фолклорен материал, чието събиране бе една от големите цели в живота на писателя. Но едновременно с това той п о з н а в а като малцина други народния живот, разполага с неограничени свои л и ч н и наблюдения, има с в о й п о г л е д върху историческото развитие, който не се покрива с наивитета на безименния народен творец. Цани Гинчев не се ограничава във фолклора. В неговите повести има много от това, което Белински нарича «физиологически очерци на различни страни от руския бит и руското простолюдие» и на което великият критик дава такава висока оценка при творчеството на Тургенев («Записки на ловеца») и очерците на Дал.

«. . . В действителността има понякога явления, които е достатъчно само вярно да се сложат на книга, за да имат всички признаци на художествената измислица» (Белинский, Соч. в трех томах, т. III, стр. 832).

Но повестите на Цани Гинчев не са само такива очерци върху българския старинен бит и живота на нашето селячество отпреди век и половина. Образът на Ганчо Косерката е х у д о ж е с т в е н о о б о б щ е н и е на най-добрите черти на бореца-селянин от епохата на ранното Възраждане, синтез на душевните и нравствени добродетели на българина от онова време, когато населението по българската земя

започна да се осъзнава като български народ. У Никола Козлев този поетически синтез е образът на Хайдут Сидер, който само с дългия си кривак излиза на единоборство срещу обръжения със «сабя дамаскиня», с «дълга пушка багдадкиня» и с «аравийски остър маждрак» разбойник Черен Арап. Хайдут Сидер разчита само на своите сили, на своя кривак, към който се обръща с думите:

Огъвай се, жилав бъди,
превивай се, не се чупи.

И страшна е картината на боя, нарисувана с близки до народната поезия средства, които обаче вече подсказват едно ново виждане, сродно с Ботевата поезия:

Бял аждрехан хрипти и цвили,
ревят, сумтят руси бивли,
сиви вълци по могили
настръхнали и завили.

Смаяли се и зверници,
слисали се всички птици,
по синьото горе небе
на витло се орел вие.

Ако тази ярка искра на истинско вдъхновение у полуграмотния бесарабски учител Никола Козлев през 1866 г., която за по-малко от едно десетилетие разгоря в пламъка на гениалната революционна поезия на Ботев, не бъде оценена и поемата се отмине като «нещо наивно», то развитието на българската литература ще трябва да обясняваме с появата само на «дух божи». От спомена за историческата личност на лясковския селянин Хайдут Сидер, герой на осемнадесетото столетие, Никола Козлев е създал поетичен образ, облъхнат с патоса на революционната народна борба за освобождение във време, когато Левски организираше комитетите.

Такъв народен поетичен образ е и Ганчо Косерката — най-високо художествено постижение на Цани Гинчев. Докато в «Зиналата стена» повествованието е предимно в сянката на дядо Аврам Пимпиря, Ганчо вече е противопоставен като активен борец на целия ярък и още силен свят на насилниците. Той тепърва ще се развива като съзнателен бунтовник и с това надвишава отмъстителите — Цани Брадвичката, Никола Андреката и Иван Ряпата. Ганчо е ходил по света

видял е как живеят хората в свободно Влашко и в свободна Сърбия, у него се е родил копнежът за свобода, утвърдило се е чувството за лично достойнство и за народна чест.

Този «червендалест, широкоплещест, върпус, с къси каврък засукани мустаци тридесет и пет годишен човек» е надминал съселяните си, които по-далеч от Търново и Ряховица не са ходили. Той вече има един идеал, макар още неясен, за това, което трябва да бъде. И сам налучква пътя към постигането му — път на беззаветна борба, на самоотричане от семейство и род, на жертва и подвиг.

На пръв поглед дългото описание на Ганчовия престой във воденицата ни се струва самоцелно. Но внимателният разбор на отделните епизоди от тази сцена ни убеждава, че авторът твърде умело е подхванал разказа. Не е въпросът само в това, че «ходенето на воденица» предлага всички възможности за по-цялостната и плътна характеристика на героя — той влиза в контакт с много и различни хора, има повод да прояви ловкост, съобразителност и практичност, да покаже резултатите от своята «гурбетчийска школа», да бъде съпоставен в съзнанието на читателите с простите и невежи селяни от други краища и т. н. Пребиването на воденицата е и сюжет на необходимост. Тук човекът от сравнително свободното село Лясковец влиза в съприкосновение със света на насилниците, завързва се драматичният конфликт на повестта. Ганчо научава случайно, че арнаутинът Дели Бекир е наумил да краде унуката на кумеца му дядо Добри.

«— На нашия кумец унуката? Милка? Да не си янлъш? — пита Ганчо воденичарина Недялко.

— Какъв янлъшлък те е патило — онзи ден челякът с кървави сълзи ми е плакал; не знае де да се дене, сиромахът... «Ще се преселя в Лясковец, рече, ама всичко тук ще пропадне и беят ме изяда жив!» . . .

Ганчо побледня, начумери се, преглътна си слюнката като горчив хап и нищо не каза.»

«Нищо не каза», но тъкмо оттук започва интригата! Ганчо любезно разговаря с кехаята Хюсеин ага за щяло и нещяло, натъкмява се за реда сред мливарите и се измъква към селото на кумеца си дядо Добри Гюзеля. Следват няколко страници живописен диалог, който у Цани Гинчев винаги има подчертани характерологични функции. Когато «разговарят» героите на Цани Гинчев, ние, въпреки че не срещаме означения кой кога говори, не можем да се объркаме. Всеки има свое «слово». При това диалогът е изцяло народнообразен, колоритен, малко иносказателен. Точно така, както говорят нашите селяни — изведнъж не си казват болката, предпазливо и понякога плахо намекват за същината, говорят по принципа «думам ти, дъще, сещай се,

снахо!» Може да ги разбира само този, който има сърдечна, емоционална връзка с тях и тяхната образна система на мислене и изказ. Те не употребяват силни, драматични думи и изрази, но косите ни настръхват от ужаса на теглото. Де е Стана Димова, Геца Пеева, Върба Милюва, Калина Баюва, Рада Славчова и колко още? Де са? . . . Де са дъщерите на българския народ? Не са ли все кадъни? Не е ли това страшната средновековна летопис за българките Марии и Стани, продавани като добитък по пазарищата на Изтока и записвани като собственост на този или онзи купувач от хладнокръвната ръка на някой италиански или гръцки нотариус!?

И както след среднощната тревога в Бяла черква и произшествието във воденицата на Стояна в «Под игото», така и тук, след посещението на Ганчо при дядо Добри и скроения тайнствен план за унищожението на Дели Бекира, читателят очаква с повишен интерес по-нататъшния ход на повестта.

Описанието на воденичарската трапеза, изготвена и наредена под ръководството на Ганчо Косерката, е някаква българска «Гощавка у Тrималхион», на която и Гай Петроний има какво да завиди и от която научаваме не само кулинарното изкуство на нашите прадеди. Сред тракането на лъжиците, направени от върбова клечка и мидена черупка, сред фиткането на малчуганите, вкусили за пръв път безбожно лютата салата на Ганчо, сред бълколенето на бъклиците и нестройните наглед разговори оживяват една десетица българи от старо време — епизодични герои в повестта. Тук е и битът им на хора, за които скромната воденичарска трапеза с чорбата, с варената и печена риба, със салатата, с виното и приказките е гастрономическо буйство. Тук е и първичната им, антично свежа и оптимистична душевност — във веселите подкачания, в песните—лирични и юнашки,—в преходите от едно настроение в друго, със занасянията по свирнята, в които прокапва по една пареща сълза за българската земя-робиня.

Сватбата и ходенето на воденица са истински фестивали на народното изкуство в миналото. За тези фестивали няма по-подходящ форум от общата трапеза. А селският народ в миналото не е пропускал повод за обща трапеза — раждане, сватба, смърт! Цани Гинчев е създал множество такива картини. Тях могат да ги назовават битоописателски и фолклорни само онези сноби, които престорено се възхищават от Гай Петроний и Плиний Млади, а миналото на нашия народ им мирише противно на чесън!

Освен «Тлъка в Алтъново» аз не зная по-живописна и по-ярка картина в нашата стара литература от сцената на надсвирването на кавалджиите в «Ганчо Косерката».

«Двамата свирци се погледнаха като двама борци, когато се готвят да се уловят да се борят, а не се решават кой да се впусне най-пръв.

Най-после Жеко, като по-стар, духна в кавала, избърса му дупките, душниците и устата и го наду, та го изпита, а Ганчо го гледаше и триеше с дясната си ръка устата на своя кавал. Като просвири на изпит един откъслек от песен на хоро, спря се и каза за кавала: «Не е дотам, ама като се постопли от душата, дано се оправи; хайде да видим и твоя». . .

И така се стопля кавалът от душата на свиреца, и така заговарят под пръстите му думите на песента «Черней, горо. . .», че ние нищо не бихме заменили заради тази свирня.

«Хюсеин ага се отдръпна от трапезата, постла си чула до дънера на върбата и се облегна до напуканата ѝ кора, а мливарите се разместиха и седнаха по-рахат. Малките момчета станаха от местата си и се изправиха зад свирците да слушат прави. Всичко утихна. Чуваше се само хученето на улеите и глухото дрънкане на кречеталките, което се губеше в гласа на кавалите. Вечерникът, който повяваше тихо откъм яза, клатеше дългите островърхи пепеливи листа на върбите, трепереха на плоските си опашки листата на сребролистата топола над улеите и разнасяше сладкия глас на двата кавала по цялата лъка и отвъд, където селото Слепите уруци. Хюсеин ага си припомни дядовите Цоневи свирни при Кърклановия стубел още от детинството си и се занесе. Мливарите бяха уперили очи в кавалите и като гледаха как излизват сладките гласове изпод пръстите, бяха изострили уши и никой на никого не поглеждаше. Един старец от Козаревец, на когото едничката дъщеря беше грабнал Мехмед Али от Добри дял и я беше потурчил насила, ронеше сълзи, без да ги усети, че текат по изгорялото му от слънцето лице. Геранчанинът, който имаше тъй също потурчена сестра и завдена в Търново, искаше да плаче, но сълзите му се спираха, защото ги задържаше буцата, която се беше изпречила на гърлото му. . . Всеки мълчеше и мислеше що е изпатил и що може още да изпати от турците. . .»

Отдалече, отдалече — през вековете — идва тази страшна и силна картина. Потопени в цанигинчевския мир, ние забравяме времето, което ни дели от оная епоха. Ставаме просто внуци и правнуци, които са се докоснали до примитивните доспехи на своите деди, буца затъква гърлото ни и се разтапя в любов към родината. Наистина с дух и огън, с високо осъзнато и благородно патриотично чувство ни кръщава белетристът Цани Гинчев. Нему, мъдрия и много препатил възрожденец, е дълбоко чужда шовинистичната омраза, противопоставянето на един народ на други, проповедта за някакво мнимо превъзходство на една нация над друга.

Цани Гинчев е по омировски спокоен и плътен, обективен художник, който не обича гръмогласието при разкриване на своите симпатии и антипатии. «Аз ти разказвам за това, което е било и както е било, пък ти размисли сам — на чия страна е правдата!» — такъв е подтекстът на неговите повести.

Забележителен в това отношение е финалът на «Ганчо Косерката». Ганчо се е върнал като отмъстител и е отмъстил не по своя воля: «Вие ме накарахте по неволя, на сила, за кефа ви, да си прежаля жената, децата и всичко, което ми е най-драго и най-скъпо. . . Вие мислите, че всичкият свят е даден за вашите прищевки, да ви порази господ, и на никого правдините, човешките правдини, не щете да припознаете. . . Аз пак ще дойда, ще дойда с дружина и камък върху камък няма да остане от къщата ви и от имота ви. . .»

Ганчо Косерката е изпълнител на историческа мисия, той е борец за правдините, за човешките правдини, които турските феодали н а н и к о г о не искат да припознаят! Храбър е Ганчо, не по-малко храбър е и Джевдет. В юначеството няма турчин, няма българин. Има победа само за този, на чиято страна е правдата, за този, който знае за какво се бори. При това Джевдет е не т у р ч и н в ъ о б щ е, а турчин — феодал и потисник, мъчител народен.

Джевдет е бял и червен, млад красавец, комуто авторът не е отказал нито нежни любовни чувства, нито благородство. Нека си припомним ходенето на тайфата турски благородници начело с Джевдет край Дунава! Нека си припомним изживяванията на младия влюбен край чардаклиите къщи и кафезлиите прозорци на Анку. Сякаш още малко. . . и любовта между Джевдет и Анку ще се превърне в красива романтична легенда. На читателя му се струва, че авторът ще спре ръката на отмъстителя, издигнала нож над осакатения красавец. Та за него са разказани толкова хубави неща! Той е млад и влюбен. Той би трябвало да живее. Но. . .

«. . . Кръвта обля моравата. . .» Нà и ножа си — рече Косерката презрително, — носи го на оня свят, да карате с него българските дъщери да ви светят. . .» — и го заби цял в гърдите му.»

Няма милост в борбата, защото тя е борба на живот и смърт, велика историческа борба между въстаналия роб и насилника-господар. Конете на двамата в това време бясно се давят, гривите им са побелели от пяна. Истинска кралимарковска сцена! Ганчо спокойно ги разтърва, като удря с тила на ножа си Джевдетовия кон и възсядя своя.

Очите на убития са се оцъклили и лъщят към небето, устата му е зейнала. . . Косерката изкачва наклонната равнина на долноряховските лозя и се изгубва. Далеч на линията на хоризонта се изгубва силуетът на конника, който пак ще се върне за още по-сурова и справедлива борба. А авторът ни връща към картината около големия дъб, където невидимо присъствува сянката на народното възмездие:

«. . . под големия дъб стояха над Рашидогия труп жена му и Анку и си чупеха ръцете, а при Джевдета — майка му на колене. . . Старият Хадър бей стоеше прав между им, подпрян на пушката си и замислен гледаше земята, потънал в тъга и жалост. Но никой не знаеше кой ги е убил.»

И толкова. Авторът не разваля внушението на художествената картина на боя, нарисувана с едри и груби линии. При все това в нея са намерили място и героизмът, юначеството на двете страни, и скръбта на жените, и жалостта на бащата, и перспективата на борбата. Не се губи и авторовата оценка, скрита дълбоко в тъканта на разказа.

Един е представителят на народното отмъщение, но ние чувствуваме в негово лице именно представителя на народа, на потиснатите маси, които са единствени творци на историята. «. . . Никой не знаеше кой ги е убил.» Това е хилядоръкото народно отмъщение. И старият бей е отпуснал глава в тъга и жалост. Той е мъдър и трезвен човек. Затова чувствува с фаталистична категоричност необходимостта на историята. В тази финална сцена е сложена и последната черта на образа на Хадър бей — монолитен и внушителен.

Ганчо Косерката не е изключителен герой с никое свое качество. Той е само пръв по време, по съдба, по осъзнаване. Това рязко отделя повестта от патриотарската буржоазна историческа белетристика у нас и в чужбина. Цани Гинчев има правилен поглед върху историческото развитие и не се изкушава да го показва извън неговото естествено русло, в угода на свои сюжетни ходове и предначертани идеи за изкуствено героизиране.

Н. К. Крупская в спомена си за посещението на спектакъла «На дъното» в Художествения театър пише, че на Ленин «ужасно не се понрави «театралността» на постановката, отсъствието на тези битови дреболии, които, както се казва, «правят музиката», рисуват обстановката в цялата нейна конкретност».

Да не се долови реалистичната «музика», която зазвучава в историческите повести на Цани Гинчев и която сред изобилие от детайли оживява образите и обстановката в тяхната неповторима конкретно-историческа определеност, това значи да не се разбира какво е епос и по какво той се отличава от дребнавото самоцелно описателство. Не е етнограф, фолклорист, битоописател Цани Гинчев, както го характеризират буржоазните литературни историци и критици. По-правилно — той е такъв етнограф, фолклорист, историк и битоописател,

какъвто трябва да бъде всеки художник, който се залавя с произведение на историческа тематика (пък не само на историческа тематика!).

В историческия роман наука и творческа фантазия се преплитат по-тясно, отколкото във всяко друго произведение. Трудно човек може да си представи автор, който се заема с възпроизвеждането на една минала действителност, а не знае сигурно, научно, всестранно и задълбочено нейния бит, нейното всекидневие, неизчислимите нейни белези, които я отличават от всяка друга действителност. С уверена и твърда ръка Цани Гинчев води своите герои в повестта за българския селянин Ганчо Косерката. На историческия фон на времето, от който почти нищо не е забравено, Ганчо Косерката израства като народен герой, въплътил в своята безхитростна, първична, силна натура всички добродетели на народа ни от онова време. Той не би могъл да бъде друг, различен от това, което ни се показва, защото би загубил своята и с т о р и ч е с к а   д о с т о в е р н о с т.

Дори разточителството на страници за бита и нравите на турските феодали добива своето художествено оправдание: Косерката е още единоборец срещу този богат и жизнеспособен лагер на народните потисници. Днес той е сам, утре с него ще бъдат всички. С личното отмъщение е приключено. Той ще се върне с дружина. Идва редът на осъзнатото историческо възмездие на народа, който узрява за своята свобода и набира сили да я извоюва.

* * *

Подробният разказ за това, как са се залюбили Добри и Цвята, как са разговаряли с родителите си, как родителите и семействата им вземат участие в сватосването, в целия сложен старинен ритуал на питежа, менежа, годежа, сватбата, повратките и редица още неподозирани степени от обреди и условности — всичко това би уморило читателя, ако зад бита, географската среда, стопанските занятия на народа авторът не би показал д у х о в н а т а   к у л т у р а на своя народ. Повестта «Женитба» със своите близо тридесет авторски коли би била наистина уморително етнографско четиво, ако Цани Гинчев не бе доловил и пресъздал своеобразието на психическия склад на българина отпреди сто и повече години.

«Женитба» е типичен физиологически очерк, който по терминологията на специалистите заслужава с п е ц и а л н о   и н д е к с и р а н е

за научно етнографско ползуване. Но авторът така е сложил на книга всичко видено, чуто, изучено от народния живот, с такова чувство за мярка е обрисувал хората и взаимоотношенията им, техните социални и интимни мотиви, че битовата върволица оживява в галерия от български типове.

«Женитба» е картина на най-големия и най-тържествен празник в живота на българина от старо време. Тук е събрано всичко: от срамливите наведени погледи на годениците до тържествения грън на кобурите на младоженика през прозореца на брачната стая, от наивната игра на сватите до свободничкото подрусване на младите пийнали невести в деня на сватбата, от жалните песни на момините дружки до сладкото гугукане на задължителната мъжка рожба в определения от природата срок. И т. н. И в «Женитба», както в другите си повести, Цани Гинчев е все същият свеж фабулист и увлекателен разказвач, който не превръща традицията в култ, не идеализира миналото на народа, не морализаторствува.

Сватбата в старо време е такова тържество, че замества за селото липсата и на театъра, и на фестивала на народното изкуство — песенно и фолклорно, — и на публичното събрание. А за младоженците тя е такова неповторимо време, че е трябвало да мълчат, да «говеят» по законите на традицията, за да изпитат докрай сладостта му. И венчените дрехи остават на дъното на сандъка, понеже могат да се обличат само в изключителни случаи, най-изключителният от които е смъртта.

«Женитба» е повест върху сравнително широка обществена и политическа основа. В нея се чувствува пулсът на народната борба за духовно и политическо освобождение.

«— Школьо си направете, учител пазарете, децата учете, а ти подканяй хората да ги пращат барем зиме да се учат, че то, що ще излезе, оттам ще излезе. Тия, младите, дето ще излязат от училището, те ще им скъсат главите. Тъй ме е учил мене хаджи Викентий на Хилендарския монастир: «Школя отваряйте, брей, школя, оттам ще излезе, каквото ще излезе добро за народа» — ни викаше. Ех, такъв разпален българин като него няма, хем оттук е, от Беляковец, ама огнен челяк. Като вземне да изказва мръсотиите на гръцките владици и калугери, искри изскачат из очите му. . .»

Патриотичният патос на повестта е пропил в нейните подробности, в песните, в обредите, в образите на старите и младите, във всичко. Старците не щат жеравненските турски цигани да им свирят, защото техните маанета и кючекчийски игри допадат на чорбаджиите и на турските мекерета. Те си обичат вярата, българската вяра, и им е омразно всичко турско и гръцко. А чисто народното почитат като свето и неприкосновено.

«Не ще ли бъдем живи да се видим и ний като другите християнски наши братя свободни от тия кръвници турци и лъжливи гърци-фанариоти, да можем на големите празници да се молим богу тьй с юската (войската — В. Й.) и топовете, като сърбите и власите?»

Зимно време по празник те се събират и карат някой буден ученик да им чете «Царственика» на Христаки Павлович — за старите български царе, патрици, владици, за българската войска и нейните победи - за българските светци и мъченици. . . В «Женитба» националното българско съзнание е на по-висока степен в сравнение със «Зиналата стена» и «Ганчо Косерката». И тук Цани Гинчев остава верен на историческата истина, изобразявайки националния характер на народа не въобще, не извън времето и пространството, а на определен етап на обществено-историческото му развитие.

От същия характер е и откъслечно публикуваната повест «Седянка», която удивява с буколическа простота на изображението на нравите, без никакъв примес на преднамерена идеализация, защото авторът винаги запазва позициите си на трезвен ценител на напредничавото, на демократичното в бита и характера на народа.

В настоящия очерк се занимах по-подробно само с две от повестите на Цани Гинчев — «Зиналата стена» и «Ганчо Косерката». «Женитба», «Седянка», очерците на Цани Гинчев и целокупното негово книжовно дело заслужават пълно и всестранно изучаване.

* * *

За Цани Гинчев се разказва следният спомен от негови съвременници:

В Бяла Слатина през 1882 г. се е строило училище, когато там е бил окръжен инспектор Цани Гинчев. Инженери, проектносметни документации и други технически бумаги не е имало и затова прости майстори-строители са отмервали с колчета площта, върху която трябвало да се построи училищната сграда. Но инспекторът Цани Гинчев не е бил доволен от размерите на училището — малко му се виждало то за умножаващите се ученолюбиви млади поколения. И понеже друго средство за уголемяване на сградата не е намерил, той станал през нощта и разместил колчетата по-надалече — надлъж и нашир. Така училищната сграда била започната и удвоена с «измамата» на самия училищен инспектор. Признателните граждани нарекли училището на името на Цани Гинчев.

Тази случка ни навява едно образно сравнение със самото Цани Гинчево творческо дело. Покойният заслужил литератор Божан Ангелов пръв размести колчетата на стесненото разбиране на това дело. Под негова редакция видя бял свят всичко най-хубаво, излязло под перото на стария писател.

Оказа се, че и сега е необходимо да се воюва за мястото на Гинчев в българската литература.

Опитвайки се да оценявам наследството на Цани Гинчев, аз се ръководих от мисълта на Белински:

«Тук няма ефекти, няма сцени, няма драматически фокуси, всичко е просто и обикновено, както денят на селяка, който в делник яде, оре, спи и оре, а в празник яде, пие и се напива. Но в това именно се състои задачата на реалната поезия — да извлича поезията на живота от прозата на живота и да разтърсва душата с вярното изобразяване на този живот.»

Доколко съм убедителен — това ще каже читателят. Важното в случая е, че «Ганчо Косерката» е отново в ръцете на тези, които наистина обичат родната литература и умеят с чисто сърце да пристъпват към нея. Един незаслужено забравен български писател се връща при младите бодри поколения на нашето социалистическо време, за да им разкаже няколко страници от героичната история на народа.

Поезията на своите повести Цани Гинчев е извлякъл от прозата на народния живот. А това е най-голямата, най-силната, най-вълнуващата поезия — вечна като народа, който я е вдъхновил.

Веселин Йосифов

I

В 1826 година, преди Шумненската ордия, още от пролетта турците бяха се наежили и настръхнали, както и преди последнята руско-турска война, и вред, дето седнеха и станеха, дигаха и слагаха българите с лошавото в онова време име «заверaджи», както преди подирнята гореспоменатата война ги укоряваха с името «комита». Какво им беше бръннало в главата, не му е тука мястото да се впущаме в дълги и широки размишления, да разправяме. Само това ще кажем, че не само простите фанатици турци в Търновската кааза и тузлучаните в Тузлука и Делиорман бяха настръхнали, но и големите аги — вред! Търновските бейове, които между другите прости турци се славеха с по-голяма търпимост към българите, понеже поне от предание знаеха, че са български потомци, и те бяха се навъсили противу българите-християни. Някои по̀ бабаити от търновските турци, а най-вече сарачите от сарашката чаршия и табаците от турската табашка махала, и тютюнджиите от Баждарлък взеха да ходят обръжени с пищови, ками и ятагани по улиците, а дългите им пушки и седефлии шишанета стоеха всякога закачени в дюгените им над байрамската дълговласа кожа, на която се кланяха — при седефлиите сандъчета, които в онова време им служеха и за каси, и за маси. И взеха често да се хвалят и да се заканват, че скоро ще дойде време, когато ще се насекат на гявури, ще се наземат на богатство и ще се награбят с хубави жени и моми от българите. Обикновената дума «гявурун малъ бизим-дър» взе често да се чува из устата на всеки турчин. Българите, притиснати като с тежка мряморна плоча от турския повсеместен произвол, безчеловечни насилия и онеправдания, които се повтаряха ежедневно над главата им, вярваха, че и това може да се сбъде, както са се сбивали и други много клания, обири, грабение жени, деца и моми, а може пак да се повторят и кърджалийските кървави и тежки времена, които разориха и разселиха целия български народ, като го смазаха и разпръс-

наха на четири страни; като му ограбиха всичкото богатство и оставиха само пепела на бащината му къща да го развяват ветровете и вихрушките. Знаеха те от разказите на бащите и майките си, от дедите и бабите си, че такива кървави времена са бивали, и вярваха, че пак могат да се повторят, затова свиваха врат и като нямаха кому да се оплачат и на кого да се надеят, надяваха се само на бога, когото молеха и денем, и нощем, и всякоги, когато им дойдеше на ума — да проводи някой силен християнски цар да смаже главата на тая ламя, която ги беше нагълтала до рамената. . .

В това време, когато се убиваха по пътищата честните търговци и се обираха, когато се убиваха мирните земеделци и овчари, когато се грабеха невинните дъщери на българите, когато се насилваше честта на всеки български гражданин и никой не можеше да каже на своето — свое, геранският бей Рашид бей, родом търновчанин, потомък от изтурчените при падението на България български боляри, а може бити и князе, държеше селото Геран край реката Янтра, което беше наследил от своите прадеди бейове с цялото му българско население, което тогава се състоеше от 80 български челяди, които живееха в 60 къщи, и от 20 цигански — в 12 цигански коптора. Българите му бяха непосредствено подчинени и поробени, а циганите — кюллета и му служеха като менгеме да смазва по-лесно българите и да ги държи в безмълвна покорност. Всичките геранчани му работеха и слугуваха като влашките клакаши на надутите и развратни чокои. Освен геранчани тоя турски феодал изкарваше и от околните села българите да му работят на меджия безплатно и ги наказваше по кефа си. Освен това, като не се задоволяваше с всичките си произволни постъпки и насилия, той си беше вътпил в главата да не пуща в цялата мера на селото си Геран никакъв добитък от съседните села да стъпва, макар тия села да имаха в геранската мера свои собствени нивя, бостани и ливади. Той беше усвоил и реката Янтра от западната граница на мерата си, която почваше от устието на дола Глоговец и обикаляше хубавата му лъка като сребърна змия чак до Син вир, дето се свършваше на изток геранската мера. В това пространство на реката, което, ако се вземне по права линия, има десет днешни километра дължина, никой българин не смееше да хвърли серкме или да заложи сак както от десния, тъй и от левия бряг на богатата с различни речни риби бързотечна Янтра.

II

През тая пролет, за която ни е приказката, в половината на май месец, Рашид бей беше довел от Търново харема си с алаиците и малкото бейче Несит бея, което беше вече на седем години, пушеше чубук и майка му го кърмеше още за удоволствие...[1] Ханъмите бяха дошле да се наядат с червени и черни череши от хубавата бахча, която се простираше зад стария сарай на запад, къде яза, с хубавата студена и бистра чешма над вадата, и да се нарадват и намиришат на гюловата градина, що ограждаше чешмата от изток, юг и запад; да погледат как се роят пчелите, на които кошерите бяха наредени на два реда край средната пътека на бахчата от едина чак до другия край, на два реда от двете й страни; да се наядат с бял майски мед и да се наслушат на нощните сладки песни на славеите, които си виеха гнезда в големите туфи на гюла над вадата и около чешмата и от срединощи запяваха над трендафиловите пъпки, които се разпукваха и разцъфтяваха само пред очите на нощните песнопойци. Градината беше оградена с висок, полесен с черна трънка, гъст и измазан с волски лайна плет, а само към север не се простираше непроницаемата ограда, защото там се протягаше стръмният баир над вадата, край която се разклоняваха буйните върби, на които долните клони си топяха челата в бързата вада и водата ги миеше и денем и нощем; а под корените им, които висяха над водата като куп от конски гриви, пладнуваха мустакатите сиви сомове, брадатите сребролюспати мрени, червеноперите скобари и тънкоопашатите кръглоснаги вретенари. А по северната страна под брега на водата се припекваха речните костенурки и кекерястите дългокраки пъстри крекетуши жаби-калмуци. А змиите и жълтите смоци, които тука намерваха богата храна, се присмичеха по големите върбови корени, увиваха буйната тлъста, класяща трева на талази, като се пущаха и във вадата за играещата мряна, за задрямалата жаба, или се подкрадваха под гнездото на конопарите, жълтурките и милите славеи и им гълтаха нежните голи пилки цели, а майките трептяха и църчаха над погибелта на милите си рожби, както пищеше и целия български народ в устата на човеците-змии — турците. . .

[1] Баба Кера Геранчанката, която беше преселена в Лясковец, ми е разказвала това за Несит бея.

В тая раеподобна градина, дето мъжки крак освен Рашидбеевият и на престарелия пчелар дяда Стояна не беше стъпвал и никое друго мъжко око не беше зървало, от сутрина до пладне се гонеха като горски сърни ханъмите на Рашида, люлееха се на клоните на черешовите дървета в мрежени люлки, пееха цариградски харемски сладострастни песни, развтаряха си пазвите срещу пеещите славеи и ги молеха с примиращ нежен глас да влязат при снежните им гърди, да ги притиснат при бялото си тяло и често им пращаха поздрави, като си целуваха белите нежни пръсти, които блещяха от благородните въглени — елмазите, — що бяха посадени в златоплетените цариградски пръстени. «Бюлбюльо — извика унесена голямата дъщеря на Рашида Анку ханъм на един славей, който пееше насреща ѝ — ашико, ранобуднико джанъм! Ела, кацни на рамото ми, целуни ме в устата, прелей нежния си глас в гърлото ми, харижи ми го да запея с твоите уста, с твоя звънлив глас, с твоя треплив език на моя! . . . Ох! Кой ли е той! . . .» Старата алаица Джевде я дръпна за коприненя ръкав, като ѝ пришепна: «Какво правиш? . . .» — и я погледна въпросително в черните огнени очи, които в тоя миг по̀ светеха от елмазите на пръстените ѝ. Анку се сепна, озърна се около си, хвърли още един поглед на славея, въздъхна и тръгна къде кьошка, който беше над чешмата.

На кьошка, на западната страна на една широка граничева лавица, стоеше един белобрад старец на осемдесет години, прегърбен, и кичеше маточина на китки, която беше набрал край плета и я готвеше да трие с нея тръвните. Тоя старец беше дядо Стоян, кованджията на Рашид бея, от когото Рашидовият харем не се криеше; той всичките му дъщери е носил на ръце, като бяха малки, и те го имаха за свой дядо. Анку се приближи до него и седна на лавицата, като си преметна десния крак върху левия, и дъното на алените ѝ шалвари провисна към земята като накъдрена многопола царичина рокля и на белите ѝ крака лъснаха сърмените чехли; дядо Стоян си подигна малко главата да види кой е и пак се наведе да си кичи маточината. . . Анку си сключи пръстите на белите ръце, които бяха запретани до лактите и белината им надминаваше бялото цариградско като паяджина лъскаво копринено платно, през което прозираше цялото ѝ тяло от пояса нагоре. Лицето ѝ беше бяло като прясно сирене, длъгнесто, с остра брадица, на която в средата под долнята ѝ трендафиляна устна се видеше една ямка колкото едно бяло резекиено гроздено зрънце, пълна с роса; устата ѝ бяха като с пара разрязани, устните ѝ като червени череши; носът ѝ тънък, прав, с малко продълговати дупки, които от дъхането на буйните ѝ гърди едвам се забелязваха, че малко се отварят и незабележително за всяко око тихо се посвиват; очите ѝ бяха черни, като две зърна черни череши, лъскави като два живи въглена, бадемлии — продълговати с опашки, с бели като седефени люспи клепки с дълговласи гъсти тънковърхи мигачи, които при всяко трепване накарваха любящото сърце да трепка заедно с тях. Челото ѝ беше високо, право, гладко като бяла слонова кост и ясно като майска утрина, която възпяват неподражаемите крилати певци — славеите; над него се вълнуваше черната ѝ като жужар мека и лъскава коса, която беше уплетена на дребни плетеници до половината, а от половината надолу се разстилаха като леново повесмо по бялата тънкожица риза, чак до под пояса ѝ; на всяка косица, дето се свършваше плитката, беше завързано с червен копринен конец, пресукан със златен, и на ключа висеше по една бадемлия венедишка жълтичка. Косата на главата ѝ беше покрита с такава махрама, която само лъщеше с нежните си паяджинни жици, а не закриваше нищо от окото. Гърдите ѝ се подигаха и спущаха като два картопови цвята под снежното покривало. На двете ѝ уши висяха две златоплетени обици, които достигаха до раменета ѝ, и когато си повиеше главата, от тях изскачаха остри трептящи лучи, като от зорницата, когато я гледаш с насълзено око. Да имаше в това време някой фотограф да снеме това божие създание, в което се бяха слели всичките дарове на хубостта, днес богатите ингилизи щяха да се надварят да сипят шепи лири за тоя лик. . . но. . . то ще остане само на тая бяла книга, очертано от недостойна человеческа ръка с груби думи, като скица. . . Това ангелско подобие беше завардило хубостта от българската болярска кръв — то беше потомък от насила изтурчените български хубавици, на които хубостта закри от человеческото око харема и го остави да целува славеите — които не могат да я разберат. . .

Анку стоеше замислена и никой не знае и няма никоги да знае какво е мислила в тия минути. . .

— Баба̀! — продума тя на стареца и гласа ѝ се разнесе из градината като глас от сребърен звънец, а дребните ѝ бели зъби се блеснаха между два трендафилови цвята като два реда едър маргарит. Старецът си издигна втори път очите и я погледна. — Баба̀ — повтори пак ангелският глас, — защо ти е това цвете,

кому ще го даваш? — и взе една китка в ръка. Като я разглеждаше от всяка страна, продължи: — Цвете ли е то, или билка за цяр?

И цвете е, олум, и билка — каквото щеш, таквоз го наречи — мирише като най-хубавото цвете — на лимон ударя, и за цяр става, и пчелите го обичат. Помириши го — и рече дядо Стоян и пак взе да си кичи китките.

— Истина, на лимон мирише, ами защо го обичат пчелите? — питаше Анку стария си дядо Стояна.

— Зная ли защо го обичат, олум — обичат го и като им замирише, влязват в тръвната.

— Как влязват, ами нали са в тръвната?

— Роя влязва, Анку, роя, като излезе с бея си — кога се рой, влязва в нова тръвна.

— Кога се роят? Имат ли и те бей?

— Имат, късъм, имат, и бей го казват, и цар, и матка.

— Ами какъв им е беят?

— Ех, че как да ти кажа? Бей — пчела и тя като другите.

— Ам'че де я познаваш, като е като другите?

— Ами че защо съм кованджия толкоз години, нали за туй — да я познавам.

Ох, искам да видя един бей, бабà! . .

Можеш да го видиш, късъм, ама те не го дават.

— Как не го дават, де го крият?

Ей тъй — натрупат се отгоре му и не го дават.

— Ох, искам, искам да видя бея им. . . Да не е като нашите беьове, като Хадърбейовия син? . . . Знаеш ли го, дядо Стоене?

— На Хадър бея, Михалбейовия внук, син му?

— Хъ, хъ!

Че ти отде го знаеш, беим?

— Колко пъти съм го виждала. . . ама той не може да ме види. . . Аз все го гледам през кафезите, като минава с ата си край дома. . . Да знаш какъв е хубавец, бабà. . .

— Знам го аз, като беше малко — сега нали не мога веке, синко, да дода на Търново — забравих веке и хората. . .

— Защо не можеш да додеш, бабà? Дойди, дойди да видиш каква хубава градина имаме, какви бели гълъби, какви пъстри пауни. . да видиш какъв чеиз ми е приготвил бабà.

Ох, да дода, олум, и аз искам да дода, ама не държат, не държат — крака не държат. . .

— Ами кога ще ми покажеш бея? Аз искам да го видя. . .

— Да ти го кажа, ама ще те ужили някоя, късъм — те са сърдити, като ги разбуташ.

— Няма да ме ужилят те мене: аз ще се завия с големия шал, — каза Анку, скочи от лавицата и като горска кошута долетя до голямата череша, грабна багдадския пъстър шал и като дойде при пчеларя, каза му умолително:

— Хайде, бабà, хайде, хайде да ми покажеш бея! . . . Нà, аз ей така ще се завия. . .

Зави се с мекия шал, на когото краищата висяха до земята, а само бялото ѝ лице и огнените черни очи останаха и сега изгледваше по-хубава отпреди.

— Аз ще ти покажа, олум, бея, ами ако те ужили някоя пчела, баща ти ме убива — затрива ме, горкана. . .

— И да ме ужили, и да ме преяде, аз никому няма да кажа, валлахи-билляхи! Кълна ти се, бабà, няма да кажа. Мама и другите са при чешмата. Хайде, хай покажи ми бея!

Дядо Стоян беше добродушен човек и като остарял, беше взел да се и вдетиня. «Ще покажа на детето един бей, като ми се моли толкоз» — си шепнеше той и тръгна към края на кошерите. Анку тръгна подире му, подскачаше излека ту на едина, ту на другия си крак, сирмените чехли щапаха у белите ѝ пети, а голямото дъно на кичестите ѝ алени шалвари се въртеше зад нея, а тя си викаше шепнешком: «Ще видя бея, ще видя бея. . .»

Дядо Стоян, като беше от толкова години пчелар и като беше изроил всичките тръвни, знаеше и нравите на всеки кошер. Приближи се той до една стара тръвна, улови ѝ кафтаря, сне го, улови я горе за върха, подлжи си лявата ръка на бока на тръвната, наведе я малко към себе си и като я издигна, тихо каза: «Гледай, ето там на върха оная дългоснагата пчела е беят.» Анку се зави добре, приближи се и взе да гледа в кошера. «Не бой се и не мърдай — те няма да ти кажат нищо, и да кацне някоя на тебе, ти се струвай, че не я видиш. Видиш ли я? Ето я, ето туй е тя! Все пчела — и тя като другите, само че е по-дълга.»

— Видях я, бабà — шепнеше ангелът, — видях я, стига.

Дядо Стоян сложи пак тихо кошера и каза:

— Хайде сега, върви полека, да не ги разсърдим, че аз ще ти отрежа и една пита — хайде, иди на кьошка. Видя ли им питите какви са хубави — бели като сняг?

— Недей ги ряза, бабà, че те им трябат, де ще си берат мед?

— Иди си, олум, дядо ти Стоян знае що прави; аз скоро ще подрязвам всичките, иди си, да те не целуне някоя.

— Целуват ли и те? — рече засмяно бейското галено лете и пак скочешком замина към кьошка.

Дядо Стоян отряза два върха колкото две длани от най-новите пресни пити от един стар кошер и на лозов лист ги занесе при Анку.

— Тези пити, беим, са туйлятошни, гледай какви са бели, какви са хубави — туй се казва майски мед, смукни си — и́ каза и и́ подаде едната пита. Нежните бели пръсти уловиха нежната бяла вощена пита и я пренесоха до по-нежните червени-алени тънки устни. . .

— Е, туй се казва мед — казваше тя на стареца и като смучеше ревниво меда от стаичките на питата, гледаше стареца в очите като малко дете майка си, кога го гали.

— На баба си приличаш, мойто дете — и́ рече старецът, а тя усмихната го гледаше, смучеше и с пълни уста с бял мед го попита:

— Знаш ли ти баба ми?

— Знам я, помня я йоще като беше млада булка — сякаш, че си и́ откъснала главата, сал че твоите очи са по-черни и тя нямаше трапчинка на брадата си — бог да я прости. . .

— Нали съм аз по-хубава от нея?

— Много си по-хубаво, мойто момиче, ти надмина всичкия си сой с хубостта си.

— Ох, хубава съм аз, бабà, хубава, ама. . . нали знаш, че най-хубавата ябълка свинята я изяда. . На тебе ще се изповядам, дядо, че ако не взема оногова, когото обичам, а знаш ли как го обичам? . . . Ще чуеш един ден, че твоя Анку умряла.

— Защо да не го вземеш, олум, вземи го, като го обичаш.

— Ех, дядо, те са узун-узадие, да ти ги разказвам. . . тъй, тъй, ще чуеш ти, че Анку умряла и няма вече кому да даваш мед. . Баща ми и баща му, дядо, са сърдити-карезлии. . . и на тази сърдитина аз ще отида курбан. . Дай да ти целуна ръка, че аз никому не съм си изказвала сърцето. . . — улови сбърчената ръка на стареца и противу неговата воля я целуна, като му пришепна:—Недей казва никому тия думи, както аз никому другиму не съм ги казала. .

Старецът клюмна глава и като забеляза очите и́ налени, каза в себе си: «Горкото дете, кой знае на какъв орел в ноктите ще падне тоз гълъб!» — и и́ продума с тих глас: «Не бой се, олум, господ е добър — моли му се, той ще ти помогне. . .»

В това време се зачу глъчка откъде чешмата и ханъмите се изкачваха из стръмното към кьошка. Анку ги видя, грабна втората пита и като посрещна майка си, посочи и́ питата и звънливият глас се разнесе из градината: «Нинем! — продума тя нежно, — вий ходите по чешмата, а аз видях и бея на пчелите, и я гледай какъв хубав бял мед ми отряза дядо Стоян. Нà, нà го изпитайте, аз изсмуках една пита, изпитай го да видиш, че не е като цедения; тоя е сладък, чист, бистър и мирише на гюл. . .» Майка и́ я прегърна, целуна я в челото между веждите и изговори: «Моя хубав павун, моя гълъб ходил да гледа бея и да вади пити! Не те ли беше страх, моето агънце, да те ужили някоя пчела?» — и́ каза нежно и пое питата от ръката и́.

Като смукна няколко пъти от питата, беицата я подаде на другите: «Смукнете — казваше тя,— Анку истина казва, че мирише на гюл.» И питата тръгна от ръце на ръце и от уста до уста, догде най-после стигна до старата алаица. В това време, когато смучеха меда из вощените стаички на питата, Анку се завтече на чешмата, уми си ръцете и лицето и като се обърса с бялата златорога махрама, стана по-хубава. Тя излезе из баира и отиде да си бере трендафил по редовете, а майка и́ и алаиците отидоха да берат череши из горния край на градината, а пък дядо Стоян подрязваше някои от по-добрите пити на кошерите и редеше резените на лозови листа под една дюля.

Като късаше хубавите гюлови цветове от един голям туфер, из туфера изхвръкна един славей и кацна на дамаската черница,[1] заскача от клонче на клонче и все гледаше към туфата, отдето излезе, а след малко долетя и другарят му. Анку надзърна в туфата и на една триразсохата гюлова пръчка сред туфата съзря едно хубаво, кръгло изплетено от сухи тревици и лико от черничеви клончета гнездице, което беше постлано с мека перушинка, а над перушинката — четири сивозелени, с черни капчици славейкови яйчица. Анку се възхити, като видя гнездото: «Ох, какво хубаво гнездице! Ох, какви хубави яйчица! И от тези яйчица ще се измътят славейчета» — си говореше сама. И като погледна славеите, че се въртят още по черницата, взе да им говори: «Бюлбюлюм, ашикъм! Елате си при яйцата, елате ги стоплете, аз няма да ги бутна и няма да ги кажа никому, елате!» — им каза и се отдалечи от гнездото. Като дойде към кьошка, тя видя, че единият славей се спусна ниско и от туфа на туфа

[1] Шамдуду.

дойде до туфата при гнездото, а подир него — и другият. «Ех, боже! — си мислеше и думаше на ума си Анку.— Ей такъв другар да ми дадеш! . . . Аз ще му пея, аз ще го обичам, аз няма да се отделям от него. . . както славеят не се дели от другаря си. . . Боже, вразуми баща ми да се помирят. . .»

Занесена подир мислите си и загледана в туфата, дето влязоха при гнездото си славеите, Анку стоеше неподвижно под клонатия орех като мермеряна статуя, като си беше турила десния показалец пръст на долнята устна, а в лявата си ръка държеше китката от гюловите цветове. Доколко време щеше да стои така, никой не може угади, ако не беше дошла при нея старата Джевде и не беше я извела от това съзерцателно положение.

— Какво си се захласнала — ѝ каза старата алаица, като я подръпна за копринения ръкав, — ти се влюби, както ми се чини, в бюлбюлите. . .

Анку се стресна, погледна я плахо и ѝ отговори: «Стресна ме, Джевде. . . Не съм се аз влюбила в славеите, ами мисля как се обичат, как не се делят и как си пеят и се надпяват. . . Защо не са и хората такива? . . . Намерих на една славейка гнездото, тя излезе от него и другаря ѝ тозчас доде при нея да раздели нейната грижа. . . такъв другар аз моля бога да ми даде. . .»

— И то ще бъде, олум, моли се богу, той ще ти го харижe. . . той е биля и готов.

— Ох, Джевде, моля се аз и денем и нощем и сега, като ме свари, се молех, ама. . .

Това като говореше Анку, майка ѝ се зададе и тя, като я видя, свърши с недовършеното «ама». . .

— Хайде, ние сме готови — рече тя на дъщеря си,— набрахме череши, ластар и мерудия. Да идем, че обед наближи и баща ти ще ни чака; да идем навреме, че ти го знаеш какъв е терекия.

— Знам го — отговори Анку с половин глас, — знам. . .

И трите тръгнаха към голямата череша, на която бяха вързани люлките; под черешата стояха три кошници, пълни с череши, едната с червени багдадкини, другата — с чернулки трапузански, а третата — с едри хръскавици от костимялските, и трите залистени с черешови зелени дълговати жилчести листа.

На пътеката ги срещна дядо Стоян, който носеше на една паралия, постлана с лозови листа, бели вощени пити, пълни с майски мед, който се лъщеше на отрязаните страни на питите като майската роса при изгряването на слънцето и миришеше на липов цвят и гюлова вода.

— Аз отрязах няколко краищника, барем за децата. Яжте го пресен, догде сте тука, той сега е за ядене; като се изцеди, изгубва си лезетя. . .

Джевде взе паралията от дядо Стоян, другите алаици взеха кошниците и всичките заминаха към сарая, а в градината остана дядо Стоян и отиде пак на кьошка да си кити маточината.

Рашид бей имаше два сарая, единът беше стар, по старата търновска архитектура — с дълги стрехи, с малки железни прозорци, с граничеви дъски вътре постлан, с голям трапузан на дъбови башлъклии стълбове, с лавици наоколо и с широка, наклонна дъбова стълба с коркулуци от двете страни и долу с чауши. Той беше останал от дедите му. И почернелите дъбови стълбове и греди, както и дебелите черни, обковани с пуллии гвоздеи врати с големи мандала и зàключи и железните с ябълки прекѝ на прозорците го показваха, че е останал още от българските времена, от предките на Рашидбейовия сой — от българските князе, които са приели исляма, да завардят славата, властта и богатството си заедно с подчинените си отроци-селяни. Той беше сега преобърнат на харемлик, а до него на севороизток над воденицата Рашид бей си беше направил нов сарай на три ката, по цариградско-багдадската архитектура. Той беше с големи прозорци, с къси, подмазани первазлии стрехи, с големи двойни врати, с подплатени стълби и вред постлан с чамови жълти дъски. Миндерите му бяха по-тесни и постлани с аджемски килими; в голямата стая имаше цяла стена с чубуклуци, на които стоеха накачени хоризонтално различни чубуци, с различна дебелина и дължина и с разноцветни мемета.

Камините на новия сарай бяха багдадски, с извити на уйми первази и побелени от най-хубавия беляковски вар, от който беше измазан с хоросан и целият сарай, побелен както вътре, тъй и вън. Над керемидения му разлат покрив се възвишаваха шест тънки, високи, бели комини, на които покривът приличаше на еничарски чаушки шубури, а под всяка шубура се видеха по шест продълговати прозорчета, оставени да излязва дима на вси шест страни, и два капандура, обърнати на юг. Тенекиени лакомици нямаше, защото тогава не бяха взели още да ги употребяват. Капките от керемидите на стрехите капеха направо долу, а кога беше дъждът буен и с вятър, забръскваше и стените, но те не чуваха от вода, защото бяха измазани с вар и памук,

който беше се вкаменил, и отгоре бяха варосани с яйца и вар, което в онова време се употребяваше вместо днешната мазна боя или цимента.

Под стрехите и на таваните на стария сарай се въдеха стотини чифтове разнопери и разногласи гълъби и гугушчуци, а под стрехите на новия, като нямаше място за гълъбите, бяха се завъдили цели орляци врабци, които си правеха гнезда от сено и перушина под керемидите, от които гнезда на много места краищата на сламките от сеното се видеха отвън.

А нощно време на стария сарай се обаждаха от комините и покрива чухала и кукумявки, които често кацаха и на новия и издаваха своя зловещ, пронизителен, ненадеен глас. От новия до стария сарай имаше един дълъг коридор като улица, през който се ходеше в двата сарая. Тази затворена улица я беше направил Рашид бей, кога му преминуват ханъмите от стария в новия сарай, който беше назначен за селямлък, да не може да ги види никой.

В новия сарай Рашид посрещаше търновските аги, бейове, кадии, мюфтии и търновския войвода, а в стария жена му Мехрем бей ханъм[1] посрещаше ханъмите им.

Като се върнаха Анку, майка ѝ, Джевде и другите алаици в стария сарай, арапкинята-робиня Селемие беше наготвила за обед и беше сложила софрата в средната голяма стая, насред на големия пиротски шарен килим. В онова време както българите, тъй и турците не знаеха още да ядат на маси, а седяха кръстом около трапезата наоколо. Трапезата на Рашид бея беше сложена на една голяма медна синия, изработена в Едрене с различни цветя, селви (кипариси) и надписи от корановите стихове, около която се събираха десет души охолно.

Подир обикновеното умиване и късичка молитва всички се наредиха около трапезата Ханъмите бяха насядали около трапезата на малки шилтета, а Рашид — на една възглавница. При него седеше едно бледно, сухощяво момченце на едно червено шилте — това беше най-малкият и единственият син на Рашид бея, наследникът на имуществата му — Несит бей, изтърсакът му. Рашид бей дохождаше на чифлика си по май всяка година да се наяде с прясна риба, а ханъмите — да се наядат с череши и с бял мед и да се наслушат на славеите и наситят с гюлова

[1] Мехрем е името на св. Богородица — Мариам; на него има много турски имена; то отговаря на днешното наше Мария.

миризма от гюловата градина, а Анку да се налюлее на люлките.

Като знаеха табиета на бея, рибарите от Геран всяка сутрин доносяха на господаря си жива риба от всичките видове, каквито се въдеха в онова време в р. Янтра, а най-вече вретенари и голиши, които Рашид обичаше най-вече. Затова и къщните му като знаеха това, а особено арапкинята, най-напред на софрата беше сложена рибя чорба от голиши и до нея — два печени шарана и две мрени от Плочето[1].

Мохамеданите — както всеки, който помни и е забелязал, знае, че кога ядат, нищо не говорят. Рашид бей и цялото му семейство, макар да произтичаше от българско коляно и макар по предание да знаеха това, но изтеклото време, проповедите на улемите и фанатиците ходжи, господството и почитта, които им отдаваха от султанското цариградско правителство, предразсъдъците и т. н. ги бяха направили пò фанатици и от азиатските турци; затова те се придържаха о всичко, което е турско, правоверно — ò «хак дин». А всичко друго презираха освен ако нещо не знаеха дали не е турско, както някои обичаи при сватбите, останали по предание, вардеха и по тия причини, като заядоха, всички мълчеха и само устата им се чуваха, като сърбат и като млещят като чисти правоверни турци.

Селемие стоеше права и като видеше, че едно ястие наближава да се свърши, донасяше друго и вземаше саханите от яденото ястие. Така тя донесе: печени гълъби, варени на разсол кокошки, пражени в каймак пресни яйца, баници от прясно сирене и баклави с чукани орехи и най-после — питите с меда и три сахана с череши от трите вида, които донесоха ханъмите от градината, а върху всичкото — по един червен шербет с по три пъпки карамфил за ханъмите, а за бея — черно горчиво кафе.

Подир яденето и кратката от няколко думи благодарствена молитва всички се умиха, избърсаха и се оттеглиха настрана. Рашид отиде в новия конак в голямата стая да се орахати, а харемът се разпръсна — всеки в своята стая, да си починат подир яденето. Селемие събра всичко в мутвака и викна на циганките, които чакаха в една станица зад мутвака, да дойдат да се нахранят от беевата софра от остатките, и те с разтреперано

[1] Плочето е каменит вир на $^1/_4$ километър на изток от сарая, дето в реката има големи камъни, под които се въдеха в онова време различни риби, а най-вече мрени, голиши и вретенари.

сърце взеха да бършат и да облизват паниците, като си ближеха пръстите и фиткаха, като че пият вряло кафе. . .

III

По пладне, когато Рашид бей си почиваше и дремеше в селямлъка на сарая, двама млади долнооряховчани бяха влезли на дъното на лъката зад големите клонати и столовати върби в Янтра да ловят със сакове риба. Ханъмите от Рашидбеевия харем, като съгледали рибарите, натрупали се на прозорците на западната страна на новия сарай да ги гледат с пусула и да се любуват с тях, макар сараят да беше почти един километър далеч от рибарите. Един циганин от геранските турски цигани и кюлле на Рашид бея влязва на пръсти и му обажда, че ханъмите гледат голите рибари. Беят подлудява от ярост и тозчас прогонва жените си в стария сарай, в харемлика, и като свика всичките цигани от Геран, каза им да се обръжат, да заобиколят отвъд Янтра, където Долна Оряховица, да надспреварят рибарите, да ги уловят и като ги свържат на опет-ръце, да ги докарат при него. Напразно не е казано, че циганинът, като го турили цар, най-напред обесил баща си; циганите подлудяха. Подир няколко минути лъснаха ножовете и пищовите по червените им пояси, навиха най-големите си шарени чалми и се впуснаха край върбалаците като копои къде лова. Беят запали черничевия си късчубук, разхождаше се из двора, пущаше големи кълба дим из устата си и по две струи из носа си и пъшкаше от душевна мъка.

След един час и половина циганите, запъхтели, докараха двама млади хора с един сак и с една торба, и двамата вързани тъй, щото гърдите им бяха изпъкнали напред като дървени копани. . . «Фалага» — извика беят и един от сеизите му донесе фалагата и пет дюлеви тояги, дебели колкото големия пръст на ръката и дълги по два лактя. Българите, като видяха фалагата, разбраха какво ще им дойде до главата и взеха да се молят — за оправдание и дума нямаше, но Рашид бей не им даде ни дума да продумат. «Индирин завераджилар» — само каза и циганите като бесни кучета се спуснаха отгоре им и ги тръшнаха на калдъръма пред стълбата на сарая. Догде погледнеш, фалагата се зави на краката на единого; двама цигани уловиха двата ѝ края, издигнаха краката на нещастния и самси Рашид бей взе тоягите в ръце. «Аз ще бия отдясно, а нà, ти бий отляво —

рече той на Хаска циганина и му подаде една от тоягите. — Но ако не биеш, тебе ще туря ей сега във фалагата и тия тояги у твоите крака ще станат на сол» — рече беят гневно. Циганите за такова нещо си дават и душата — тяхната безбожна немилост[1] я няма ни в един европейски народ, колко и да е варварски. «Ще бия повече от тебе, беим» — рече циганинът и чакаше беят да захване. Беят не каза вече нищо, начумери се като кот, кога се види в тясно, мустаците му се навъсиха и захвана да бие колкото имаше сила. Българинът вика до едно време и ухрипна. . . «Сто му стигат — рече беят захлистян; — хайде дайте и онова куче». . . — и фалагата се разви от краката на рибаря окървавена от кръвта, която течеше от пръснатите му пръсти и пети — тоягите бяха кървави. Битият не можеше да стане, едно, защото беше вързан, а друго, защото краката му бяха цъфнали отдолу. . . Циганите пак се впуснаха на втората жертва като кучета, кога им пуснеш някоя котка. «На тогова ще ударим повече—извика беят,—той е свиня—пò е як, хайде, ченгене, че ей така ще ти цъфнат и тебе табаните!». . . «Ще бия, беим, ще бия, валлахи ще бия!» — и боят се захвана с по-голямо ожесточение. . . Като му се пръснаха и нему краката, като му отлетяха два нокътя от пръстите, пуснаха го и беят, като го ритна, каза: «Развържете ги, вземете им сака и торбата с рибата и ги извлечете на пътя край воденицата.» Като каза това, изкачи се по стълбата и се изгуби из стаите на сарая. . .

Циганите не се задоволиха само със сака и рибата с торбата, но разпасаха поясите от българите, взеха ги и като ги развързаха, всеки им удари по няколко плесници по лицето и ги извлякоха над воденицата на брега. . .

Битите се превиваха на местата си като пребити змии и само вода искаха от мливарите. Така лежеха и охтяха, догде надвечер не дойде една кола, постлана със сено, от селото им да ги вземе и заведе сакати при децата им! . . .

Напразно не са направили турците пословицата: «Когато кадията ти е даваджия, бог да ти е ярдъмджия.» Рашид бей имаше в Търново тогава такава власт, щото никой не смееше да продума за него ни дума, а не да иде да го съди. . . И можеше ли в онова време да се съди турчин от гявурин? . . . Рашид бей потопи воденицата на хаджи Илия хаджи Цонев, който беше

[1] В 1858 г., когато посякоха Томероолу от Овча могила в Свищов, на скелята, никой не се нае да му отсече главата освен един циганин.

лясковски чорбаджия, без да може да стори нещо, ако и да се съди чак до в Цариград. И беят пак изработи да заточат хаджи Илия в Галипол, отдето, мъчен и киснат в студена вода в поставите, си дойде болен и скоро умря. А двама бедни селяни, българи, ще му сторят нещо!

На Рашид бея жена му се хвалеше, че си е запалила на онзи свят четиридесет свещи, т. е. потурчила 40 български момичета от Геран и от околните села и на оня свят ще й светят като запалени пънове. . . Кой кому е можел да се оплаче и кой кому е могъл да помогне в такива времена?!. . .

IV

Рашид бей — за да уплаши и да смаже още повече околните села като Долна Оряховица, Козаревец, Добридял, Драгижево, а най-вече Лясковец, който беше по-голям, без турско население, привилегирован и с по-заможни и зъбати селяни — беше наел един свиреп арнаутин на име Бекир, когото той за по-голяма важност нарече Дели Бекир. Този Бекир не беше луд (дели), но в яростта си побесняваше и подлудяваше. Той беше ходил на Моракавгасъ, имаше белези по лицето си от ножове и два куршума неизвадени в бутовете си. Ранен и сечен от завераджиите в Гърция, той гледаше българите, като че са с кръвта му полени и като че те са го секли и набивали с куршуми.

Не се минуваше ден да не докара в гражда (капана) на бея по 20—30 чифта волове и биволи, уловени по краищата на геранската мера. Колкото капан-парасъ вземаше Бекир, беят не му се месеше, а той вземаше безбожно и освен това и никого не оставяше да си отиде небит. Който се боеше, като иде да си изплаща добитъка, да не яде и бой, той му държеше воловете по цели месеци, като ги пущаше в геранската черда, дето ги пасяха циганите, та че и от циганите трябваше после да не може да се откупи. Околните села, дето теглеха от бея, сега бяха писнали от тая люта змия, която ни денем, ни нощем се запираше на едно място, като беше намерила извор да насища арнаутската си жажда с пари и мъст.

Геранските българи, селяни, му станаха безответни роби: той биеше всекиго, когото щеше и дето щеше. Само мливарите, които дохождаха на геранската воденица, не закачаше, защото това му беше поръчал беят, който искаше да се прочуе воденицата му пред всичките воденици на другите търновски бейове и често се хвалеше в конака, че неговата воденица всякога е пълна с чували и неговите мливари мелят само чисто жито. Тъй също Бекир не думаше нищо и на петмината бейови воденичари, но мразеше от всичката си душа и воденичарите, и мливарите. Само от Чапкън Хюсеина, кехаята на бейската воденица, се боеше, защото Чапкън Хюсеин не беше по-долен от него — и той беше ходил на Мора с турската флота на Кальоните и беше ранен в левия бут леко.

— Ти хем, келеш арнаут — му каза веднъж Чапкън Хюсеин, — да не ми закачаш воденичерите и мливарите и да не ги изгледваш така мечешки и душмански, че ще се намериш в Михов вир, в яза, и ще бърборят жабите и раците в корема ти!. . . Ти още не знаеш кой е Чапкън Хюсеин: московецът на човека кол забива в къча, а аз забивам вила! . . . Хубаво си опичай ума, че няма да видиш вече Арнаутлука си. . . Ти дип много си се заял с околните села, ама. . .

— Де му е амата? — му отговори Дели Бекир. — Аз искам да ми я кажеш! — и взе да се лови за ножа си.

— Ти нож ли ще ми показваш? Знаеш ли този нож де го завирам?. . . — му рече гневно Хюсеин и очите му се наляха с кръв. . . Бекир си спусна ръката, опря си брадата на гърдите и се замисли малко. . .

— Хайде да те няма от пред очите ми — му каза Чапкън Хюсеин повелително, — че да не му заливам прага на воденицата с арнаутска кръв. . . Вас и в Мората ви имаше и аз ви видях колко ви струва арнаутският кел. . . Бягахте като сърни от Марка войвода Бачоварина — няма с какво да ми се похвалиш. . . Вие знаете само плячки и да карате бабите да ви пекат баници и да ви пражат яйца, а вие да си ловите въшките по врата и да им късате главите със зъби. . . Зер на голия Арнаутлук все баници и яйца ядете, бака келеши! . . .

Бекир пак се улови за ножа, но като видя, че воденичарите дойдоха около Чапкъна и мливарите наизлягваха из воденицата, пак го сложи и въздъхна като бивол във вир.

— Какво въздишаш като див глиган — му каза ядовито Чапкънът; — не те е срам, бербант джанабет, вчера си изпрегнал на хората воловете от ралата и си ги докарал в капана. . . Аз те зная, че си гладна въшка за пари, но всичко си има ред. . . — И като се обърна към Недялка, воденичарина, каза му: — Вчера тая свиня да отиде на молла Ибрахимовата нива над Син вир

и да изпрегне чичовите Ибрахимови волове от ралото, зер, келешът видял, че гявурин оре, а той не знае, чий е ратай, и взел на ратая Драгана воловете, че уж ги пасъл бил в Геранско, и ги докарал, маскарата, да вземе капан-парасъ. . . Аз му казах, той ще нахрани я рибите, я орлите. Да идеш да ги пуснеш и да ги закараш чак в Козаревец на къщата на чича ми, че ей сега ще те вземне дяволът — каза той на Бекира повелително.

Бекир видя, че го уловиха с малката ока, изсумтя, наведе врат и отиде към сарая, като си клатеше главата. Подир малко двама цигани от бейските караха молла Ибрахимовите волове край реката из козаревския път към Козаревец.

Воденичарите и мливарите влязоха във воденицата, а Недялко, като се приближи при кехаята, взе да му говори тихо: «Не зная аз, Хюсеин ага, ама тоя челяк ще разпилее селото. . . През дене си двама геранчани ми казаха, лаф бурда калсън, че вече им се додеяло от тоя арнаутин: взел, както разбрах, да посяга и на ръз. . . И на дяда Добря на унучката Милка казал, че ако не се съгласи да го вземне и да се потурчи, щял да я качи една нощ на един кон и щял да я занесе на Арнаутлука, или пък ще ги изгори, ще я съсече и ще улови света. . . И сега хората се изплашили и, чини ми се, ще бягат от село, ще идат да се заселят в Лясковец; там има вече десетина къщи геранчани и се заселила нова махала накрай селото. . . Не е хубава тая работа; ще остане само сарая с циганите и ние тука на воденицата. Че и циганите. . . и те не им се стои: той и техните дъщери, чини ми се, е чарпаладисал. . .

Кехаята се позамисли малко, напълни си лулата, секна си прахан и като я тури върху тютюна, дръпна няколко пъти. И щом се запали лулата добре, каза: «Холам, аз не зная отде ги намерва беят тия чапкън-азъ. Не стига, дето беицата изтурчи толкова челяд, ами и тая краста, и тя се готви да краде момичета. . . Затуй бягат хората. . . И у нас, на Козаревец, са се потурчили някои, но то по воля или по обич, а тука. . . да се краде, да се пали, да се сече. . . Не знам, аз бих казал на бея, но няма да ме послуша. . . да махне тая маскара от двора си. . .»

— Кой знае — рече Недялко воденичарят. — Той може и да те послуша, но жена му ще му обърне акъла. Нали я знаеш, тя, щом чуе, че Бекир ще турчи момиче, ще уговори бея и ще помогне на Бекира. . . а кой знае, те може и за това да са го взели — да му дадат някое момиче и от своите роднини.

— И мене тъй ми се чини — рече кехаята и като видя, че се приближи към прага вторият воденичар, Стоян, той прекъсна разговора с Недялка и му каза: «Я виж Стоян защо иде.»

— Хюсеин ага — рече Стоян на кехаята, — горният камък измила, аз мисля да го ковем: от три дена не е кован, а сега, ако насипят, страх ме е да не подмаже.

— Ще го ковете — му отговори Чапкънът. — Наковете го по-скоро и смелете на долнооряховченина капладжата на ярма, догде се поогладни, че после да сипе небетчията, комуто е реда.

V

Кехаята, като си напълни още веднъж лулата и като обиколи керепа, замина покрай водата нагоре към яза. Като мина край гюловата градина, послуша се да няма някоя ханъма вътре, разгледа добре и като видя, че няма никого освен кованджията дядо Стояна, от когото ханъмите не се криеха, извика му: «Хей, кованджи бабà, да си откъсна ли един гюл — сега му е времето, който не си помирише, грях му на душата.»

— Откъсни си, Хюсеин ага, откъсни и си помириши, догде си млад, че като се сгърбиш като мене, няма да ти дойде вече на ума ни за гюл, ни за босилек.

Кехаята се приближи до една туфа, откъсна три хубави цвята, помириса ги, двата забоде на зелената си чалма, а едина остави в ръка и отговори на стария пчелар: «Хей, Стоян бабà, догде ходиш ти из тоя гюл, догде му гълташ хубавата миризма и догде ядеш белия мед, много години ще живееш ти още. И баща ми все тъй вика, че все ще мре, а пък ходи още и до ливадите, до нива и около къщи — все пъпли.»

— Баща ти, Хюсеин ага, е по-млад от мене; да има, да има, повече от 70 до 75 години няма, а моите са вече 80, че може и 4-5 отгоре, ама нали челяк е жив, не може да седне и да стои все на едно място: пъпля и аз, ама защо ми е — ако седна, не ми се става, ако стана, гледам да седна — те се свършили вече, ами да видим докога. . . Как е, как е, имаш ли мливари, месят ли ти пресни пити? Иска ми се, Хюсеин ага, да сляза някой път на воденицата — нали и аз бях някога си, пусто и върло, прочут воденичерин, ама не мога, синко. . . Ей тези пущини от колената надолу не държат вече. . . нà, колко е баирец, ама не мога вече ни да сляза, ни да се изкача из него. . . ами тук — ту

около кошерите, ту около трендафила, ту овошка ще набера за ханъмите. . . да се намервам уж на работа, колкото да не кажат, че ям хляба напразно. . . Отзарана бяха ханъмките тука и тям тъй им казвам — запрях, рекох, синко, и един ден ще ме намерите укостен ей тука, на кьошка, а те, нали слободни, карат ме да им подскоча. . . нали са млади, младото не вярва на старото — «скочи!». . . Да скоча, им казвам на шега, когато скачах, тогаз можех ли да замириша при таквиз ханъми, а пък те ще се укъсат от смях. Хеле оная с бадемлиите очи, Хатидже ханъм, дето съм я носил едно време на ръце, нали е зевзек — пита ме: «Като беше млад, искаше ли ти се тъй да се шегуват таквиз ханъми с тебе, дядо Стоене?» Зер деца, тям все туй им е на ума: скачане, тичане, песни и шеги.» Кехаята го погледна, засмя се под мустак и му каза: «Ти много-много не си отпущай устата, че беят. . . ти го знаеш какъв е, я. . .» — помириса си цвета и взе да заминува.

— Тамам си дошел, Хюсеин ага, да ти кажа и тебе — а бе този арнаутин — Бекир ли е, какъв е — ще пропъди нашите селяни. . . Взел да посяга и на челяди. — Кехаята си подигна рамената и не му отговори нищо. — Аз казах и на ханъмите — рече дядо Стоян и чакаше отговор от Чапкъна.

— Какво ти казаха, като им рече?

— Какво ще ми кажат. . . Старата каза: «Гледай си работата ти, дядо Стоене, добре пази той геранската мера; откак е дошъл, има ли веке да стъпи добитък в мерата ни? Какъв ага ще го направим ние него — бабаит е той, не го е страх от нищо — хасал заабит.»

— Добре всичко, ханъм ефенди, ама да не разсели селото. . . хората се оплакват от него, взел май да се сзира в жените и момите. . .

— Да се съзира — ми каза тя сърдито, — те аслъ трябва да се изтурчат. . . какво е на онез, що се потурчиха — ханъмки станаха. . . и на онзи свят право в рай ще влязат, зле ли ще им бъде?

— Добре — й рекох аз, — ама чувам, че Станка, дето я даде на Сюлюша, той я изпъдил и сега спяла в банята.

— Да го е слушала, да не я пъди: той взел още една, а тя нали е чузд джинс, не щяла ханъмата друга жена. . . У нас е тъй — мъжът, колкото ще, толкова взема. . . и ний сме шест, ама не се сърдим. . .

— Не зная какво е правила, ама знам, че е сега на сокака и какво ще бъде с нея по-нататък, господ да й е на помощ.

— Тъй ти каза, а? — рече кехаята. — Ще го направят ага?

— Тъй, Хюсеин ага, и ще стане. . . Тогава ще видиш как ще повилнее. . .

Чапкън Хюсеин клюмна с глава и като си откъсна още една гюлова пъпка, замина където яза.

VI

Кехаята, като слезе долу и обиколи раклата, прегледа ставилата, изкачи се из баира на равнището и улови край високия бряг където Михов вир. Като дойде над самия вир, той се спря, запали си лулата и щом дръпна няколко нефеза, мислеше в себе си: «Един камък, вързан на врата му, и — оттука, че — долу: нека бърборят жабите в търбуха му. . .» — клюмна с глава и се върна по същата диря, отдето дойде, само сега не се отбива вече при дяда Стояна кованджията. Като дойде във воденицата, камъкът беше накован и измиляше капладжаната ярма на долноряховчанина.

VII

След няколко минути от урвата над воденицата се спущаше една лясковска кола с дъсчени ритли, с четири козинови застлани чувала с жито и един завързак с просо за мленина. На колата стоеше момченце на 14—15 години, което държеше един лясков остен и караше воловете, а воловете ги водеше среден, широкоплещест, възрус, с къси каврък-засукани мустаци, с кръгло лице, винени очи, дълъг възтопчест нос, възкъс врат, червендалест, около трийсе до трийсе и пет годишен човек. Той беше облечен според тогавашното носило, с бели памучни гащи, със спусната риза отгоре им, с червен пояс, бели запретани ръкави и със син безръкавен елек, незаплетлян отпред. Пазвата му беше шита и отворена, а гърдите му не се видеха от вълна; на главата си имаше малко черно калпаче, под което отзад се развяваше русо-кестанияната му кика чак до плещите; на пояса му се видеха три ножчета в една капия: по-голямо, малко и вилица зад тях. Жълтата тенекия на върха на капията им се подаваше до два пръста над пояса му и лъщеше като златна.

Воловете му бяха искърски башъ-калъп, с бели дълги пърчасти рога и с ремянени капистри, с дребни търновски синджири[1].

Като сведе колата от урвата, възпря воловете пред воденицата отвъд моста на равната поляна и момчецето скочи от колата, улови синджирите и се изправи пред воловете с остена в лява ръка. «Варди колата тук, му каза младият човек, дорде ида да видя ще има ли скоро ред, че да стварим» — и замина към източната голяма врата на дългата воденица. Тоя млад човек беше лясковчанин — Ганчо Цонев Косерката от средната махала. Догде влезе във воденицата, Недялко воденичаринът го срещна на прага и без да чака да му каже Ганчо «добър ден», той го поздрави с «хош-гелдим». «Хош-булдум» му отговори лясковчанинът и, — «добър ти ден».

— Дал ти бог добро и кола имане — му отговори шеговливия воденичар.

— Кола имане — и то е хубаво, ами аз искам кола с брашно, че брашното е по-потребно и от имането, а най-вече сега, когато наближава жетва. . . Ще има ли скоро ред?

— Изтваряй и за реда не питай! «До̀ ще реда, както се пей и за бяла Неда.» «Десетте бели орли-юнаци и денем и нощем се бият и бяла пяна пущат» — не са ли тези? — И му посочи с пръст на камъните, които се въртяха невидимо и кречеталките подскачаха отгоре им, а червеното жито само́ течеше в гърлата и излязваше отдолу им на разперена конска опашка, която се размяташе в широките дъбови подове.

— Нощес — не зная, ама утре или през нощта, с божа воля, ще насипеш; вода даде господ; ставилата на раклата не са дигнати догоре. Ех! . . . Я ги погледни как предат; хем предат, хем пеят. Божа сила е то, Ганчоо! Сила без мяра и без теглилка, и денем и нощем се не мори. . . Ами винце носиш ли, аз знам — дядо Цони чак до ново държи.

— И вино дал господ, и пита, че ако щеш, и печена кокошка, и зелен чесън. . .

— Тамам, като е тъй, ей тука ствари до средния камък; на него ще смелеш — да ти направя брашно като къна, а хляб — като череша. От Стара река е той: рудата му е дребна, остра и лъщ като сирма; чувай го как пее, като се върти; той никога не се е подмазвал, откак се е завъртял — злато е той — челешка глава струва, аннаяна.

Ганчо се завтече при колата, улови синджирите късо, възви и я обърна срещу вратата. Като сне торбата, подаде я на Недялко, изпрегна воловете, сне дясната ритла, която беше към вратата, и като се нагърби, сне чувалите един по един, а Недялко пък сне завързака с просото.

— Малък, ваджията, пък тежи като куршум — рече той, като го ствари при другите чували и запъхтян, каза: — Умори ме просото ти бре, момче. . .

— Ще те умори, ам'че, като напиваш само плоските и начупваш пресните пити и печени кокошки, та сал на тумбак растеш и си се свърнал като шопар за Коледа, ще се умориш, ами? Я да те опъна да ореш цяла неделя на Станювo колянo и да ядеш само диви круши със сух хляб, че да видиш как ще ти изпадне мехът. . .

— А бе не е то от плоските, нито от питите, момче, ами взех веке да натегвам бре: в шейсетте влязвам веке, а те са грош и половина — не е то шега. . .

— Истина, бат'Недялко — годините вървят като топъл хляб, ей на̀ аз — все ми се чини, че съм все момче, а пък то момчето ми е веке момче, и не момче, ами момък стана. И вечер, току виж, малко ей още, ама. . . откраднало се и с чичови си — хайде на седянката. . .

— Е, че крушата, нали казват, не пада далеч от дървото си: не те ли знам каква гадина беше — всичките момци ти се бояха и на крак ти ставаха. . . Ако не беше такваз зверка, щеше ли да ти даде дядо Тоню дъщеря си? Не бой се, ти и сега не си цвете за мирисане. . .

— Мина се то веке, бат'Недялко, мина. . . сега веке друга свирка свири; да са живи, четири-пет стават, а жената е млада, че може да ги докара и до десет, а пък всяко иска и дрешчица, и калпаче, и басмица, и обущица. . . Ами да са здрави, ще речем, че както даде дядо господ.

— А бе да не те е грижа, тях господ ги храни. И мене ми се струва, че вчера се жених, а пък пет-шест унуки даде господ. . . Тъй върви то на този свят.

— Те, приказките, както е речено, на воденица не се свършват, ами накъде да закара момчето воловете да ги пасе?

— Край реката, из върбалака, около цялата лъка. . .

— Знам аз, ами оназ змия да не се закучи, я да ги взема да ги запира, я. . . ?

[1] В Търново в онова време имаше отвъд моста цял еснаф турски цигани, които правеха дребни синджири за юлари и капистри.

— Кой, арнаутинът ли? Тука не му пее петелът нему, той не смее тука да ни бута мливарите. И беят му е казал, а днес кехаята малко остана да му обели келявата арнаутска тиква. . .

— Не знам що му е казал беят, ама нашите селяни «бре варе!» са викнали от туй куче — от ралата им изпряга воловете и ги взема да ги запира, изпотрепал е сиромасите.

— А бе трепи ги той, че няма момчета, каквито знам аз едно време. . . Аз знам, той няма да хароса тука, ама нà. . .

— Какво ще му сториш, когато ламята му дава дилк. . . Знам аз, ама. . . «не е жабата. . . ами орела отгоре. . .»

— Кога мъти орела и кога спи господ. . . — каза воденичарят и се обърна наоколо. Като видя, че няма никой наблизо, той продължи: — А бе то мъжете като мъже, ами той се заканил на дяда Добря, вашия кумец, да му отвлече унуката — Милка. Ако не се съгласи да се потурчи, й казал през денете, ще ги изгори, ще ги избие, а нея ще насече на късове. . .

— На нашия кумец унуката? Милка? Да не си янлъш? —

— Какъв янлъшлък те е патило — онзи ден челякът с кървави сълзи ми е плакал: не знае де да се дене, сиромахът. . . «Ще се преселя в Лясковец, рече, ама всичко тук ще пропадне, и беят ме изяда жив! . . .»

Ганчо побледня, начумери се, преглътна си слюнката като горчив хап и нищо не каза.

В това време, когато мълчеха и двамата, излезе из одаята си Чапкън Хюсеин, бейският кехая, и като дойде при тях, каза: «Хош гелдин бе, Цонеолу!»

— Хош булдум, Хюсеин ага — му отговори Ганчо.

— Какво си се начумерил такъв, да не те е докачил нещо Недялко, че той малко е бош-азлия?

— Не е, Хюсеин ага, ами като идех из път, извалил съм си брадвата, че ме е яд, та не мога да се побера в кожата си. Нова брадва, преди три дни току-що я бях взел от дяда Русина ковача.

— Туй ли е било то? Гледай си работата; глава да е здрава — брадви много. . . Какво прави баща ти? Не съм се виждал, има две-три години; здрав ли е?

— Здрав е, Хюсеин ага, и много здраве ти проводи, ами остаря, че не може вече да ходи по тежка работа. «Иска ми се, синко — и отзарана ми казваше, — иска ми се да отида на воденица, да се видя с достове и да послушам воденични приказки, ала като не мога. . .»

— Ий холам, да си го натварил на колата, че — тук; ние с него сме стари достове. Какво ми е свирил той мене с кавала на Кусорито[1] — нали знаеш, че вашият коренеж е срещу нашата нива на Къркиланова стубел. Знаш ли какви присади имаме в нашата кривина?

— Знам, Хюсеин ага, как да не знам? Молла Хюсеин колко пъти ме е викал да му натръсквам присади, като бях момче, и по цяла пазва ми даваше. Не може вече, Хюсеин ага, да свири тетю; понякога земне кавала, гледа го, гледа, помъчи се да го надуе, а той не свири, шушне — и сила няма горкия, и зъби — и току рече: «Я нà, нà посвири ти, да те послушам»— и аз му посвирвам баази—баази.

— Свиреше той, шега не беше: забравяше се, като засвири някое хее—ески-зиман-иши — от юнашките.

— Истина, и аз го запомних донейде си. . .

— Ти като си го запомнил, то е скоро; ерген да го чуеше ти него. Аз бях момчерляк и около баща си все ходех, а пък те с баща ми веке бяха хасал комшии, тарла комшусу. Баща ми, като чуеше, че Цоню дошъл да оре, тозчас и той: «Ще ида, казваше, сал да се наслушам на кавал.» Защото, знаеш, и баща ми е свирец; той пък с булгарина свири. Тя не ще надуване — и досега някой път все си посвирва, ама и нему ръцете му вече треперят от старини. . . Чакай, аз тез дни ще си ида на Козаревец, да му кажа барем за дяда Цоня, той не го е виждал кой знае колко години.

— Знаеш ли какво да направим, Хюсеин ага? Хайде да ги съберем някой ден. Като дойда аз пак на воденица, да го вземна; ще донеса аз и за ядене и пиене, а ти донеси Хюсеин ага, че да се конущисат, доде са живи, макар да не могат да свирят — аз ще им посвиря — да се видят горките старци.

— Става, само като додеш, да помниш да ме наумиш, че аз може да забравя. Ами носиш ли кавалите?

— Не ги нося, Хюсеин ага, и мене взе да не ми се свири. . .

— Ий холам, защо да не ти се свири! «Сексенин ярсъ кърк тър». Какво ще му мислиш, за брадвата ли? Ритай чука! . . .

— Да има хубави кавали, посвирвам ти, Хюсеин ага, ама по-добре е да имам и другар.

— Нали кавали искаш, аз таштан-топрактан ще ти намеря. Недялко бе! Тука ли са кавалите на Добря?

— Тука са, Хюсеин ага, ама не са мазани не знам откоги си.

[1] Кусор се казва между нивите неизкоренена гора.

— Да ги намажете, да ги приготвите, че довечера кеф ще сюрдисваме. Цонеолу ще ни посвири някоя от бащините си свирни. Знаеш ли ти баща му?

— Знам го, Хюсеин ага, как ще да го не знам?

— Ами чувал ли си го как свири?

— Не съм.

— Нищо не знаш. . .

— Е хайде, ние ще притъкмим кавалите.

— Да ви видя. . .

— Аз пуснах воловете край реката, Хюсеин ага, ама да не дойде арнаутинът да изплаши детето?

— Арнаутинът ли? А бе аз на тоя въшкав пезевенгин, дето толкова е наплашил хората, ще му. . . ама хайде. Щом го видиш да отива където воловете, дето и да съм, да ми сториш хабер, че да гледаш как ще му се търкаля кюлляфът, чапкън джанабет; намерило комат хляб, че не знае как да го яде. . . Нейсе. . . Хайде ти сега си гледай работата и се тъкми за довечера, а аз ще поръчам да наловят риба и ще заколим и две кокошки.

— И аз имам една печена.

— Тамам ще станат три. Ами вино имаш ли?

— До ока и половина ще има — толкоз бере бъклицата.

— Нейсе, аз ще проводя да донесат и още, чак от Лясковец. Ами у кого има най-хубаво? Аз не пия, но да има — българина без вино не е весел на мохабет.

— А бе то има у много, ама кой го знае какво е. Да идат подобре у нас, хем да занесат селям на тетя от твоя страна, хем да вземнат от нашето — то е добро; от дъртото лозе като кажат на тетя, той знае. Който ще иде да му кажат, да му дам пръстена си за белег.

— Аз ще отида — се обади младият воденичарин Иван Сергювченинът, — хем да ти видя къщата, хем да се напия и да свърша работа.

— Като е тъй, нà ти този пръстен за белег и кажи да ти напълнят черничевия бъкел, но от дъртото лозе, от малката черничева бъчва. Тя не е начевана още и от средата — от средния грездей да ти наточат. Кажи на жените да ти натъргат и една китка чесън, една лук и да ти нарежат една китка мерудия, те знаят отгде; поискай им и едни захлупци със сол и чер пипер за пресната риба. Помни да искаш да ти наберат и няколко шепи зелена бакла. Ще помниш ли всичко?

Ще помня: вино с черничевия бъкел, от старото лозе, от малката бъчва, черничевата, от средата; чесън, лук, мерудия, сол и чер пипер и няколко шепи бакла. . . Има ли още?

— Хъ! Има две кошници черни череши, готови набрани, вземи една кошничка, хем за денк на бъкела, хем за Хюсеин ага соуклук, че той вино няма да пие, чу ли?

— И една кошница череши, от черните. Туй ли е всичко? «Хайде сега, Иване, каза воденичарят сам на себе си, табана ковет» — подскочи, плесна си петите отстрани и изхвръкна из баира нагоре като стрела.

— Машала, Цонеолу — рече кехаята, — ти си бил за ахчибашия, че отде ти дойде на ума за толкова нещо?

— Е, че като ще ходи, барем да донесе, каквото тряба; тука е воденица, де ще му търсиш чер пипер, мерудия и други дреболии? У Лясковец има, но де е Лясковец — два часа оттука.

Кехаята, весел, ги остави и отиде да прегледа серкмето в одаята си. Подир няколко минути той излезе и викна: «Хей, Миндоолу, де си?

— Тук съм, Хюсеин ага — се обади третият воденичар Злати Миндов Темнишчанина.

— Ти си ни балъкчията, за довечера искам от тебе една конска торба риба, ама не такава, дето не е кръщавана още, а едра риба. Вземи още някого от небетчиите и идете: ти я знаеш де пладнува.

— Хазър! — отговори Миндов, взе серкмето и конската торба и бързешком слезе където тополите във вира, който се зовеше тогава «Плочите» или «Каялъка», дето под големите песчани камъни пладнуваха най-едрите мрени, голиши, скобари и вретенари, а под корените на тополите и върбите — сиви мустакати и брадати сомове. С Миндова отиде и един момък долнооряховчанин.

Като се натъкми всичко, Ганчо излезе където горната чешма из пътя, възви където пъртите на сарая, кривна на изток из средната улица и отиде у кумеца си дяда Добря Гюзеля.

Милка, дядовата Добрева унучка, го видяла още като идел на воденицата и беше известила на техните; затова всички къщни го чакаха. Щом се показа на вратника и лавна шареното куче, Милка изскочи из къщи и тичешком го посрещна на малката вратня. Ганчо догде ѝ каже «добър ден», тя по-напред му каза «добре дошъл» и му целуна дясната ръка.

— Добър ден, Милке — ѝ каза Ганчо и тръгна към къщи.

— Дал ти бог добро, кръстниче — му отговори Милка и тръгна подире му, като се отби настрана и викна на Шара: — Чиба, на мястото си!—Шарко си подви опашката и като отиде при хамбара, легна си, а Ганчо влезе в къщи и Милка — подире му.

Къщата на дяда Добря Гюзеля беше керемидена, на един кат, с голям пруст, дето беше огнището, със соба средня големина на изток и зад пруста, на запад — килер, дето им стояха дрехите, сиренето и къделите. Пред собната врата стоеше дядо Добри и баба Добревица, които с радост посрещнаха Ганча и като му казаха «добре дошъл», поканиха го да влезе в собата.

— Собата ни е и за гости, и за всичко — рече баба Добревица,— нали не можахме да си направим по-широка къща, тъй ще се тесним. . . Заповядай в собата.

— Гледай си работата, кумице, и то ще бъде — ѝ рече Ганчо Цонев и влезе в собата.

— Не знам кога ще бъде — рече дядо Добри; — нали са ни заяли тези змии и тая надали ще кердосаме. . .

— Какви змии са ви заяли — му отговори Ганчо, като сядаше на одъра, който беше постлан с новата шарена черга и обграден край стените с пъстри възглавници.

— Змии, кръстниче, и не такива, каквито са по нас, ами двуглави, люти змии. . .

— Не мога да те разбера, кумец — бея ли ви яде, или някой други?

— Не зная що да ти кажа. . . И бея е куче, но той е куче и челяк. . . ами има други кучета около му, които са побеснели — те ще ни изядат. . .

— Кои са тия кучета, дето толкова ви плашат?

— Не зная какво да ти кажа. . . не е едно, не са две — те са много,— ама има едно бясно, което се е наело да ни угаси оджака. . . Ти може да си чул, че тука се е околисало едно арнаутско куче. . . и светът е писнал от него кански, а пък аз съм проклел и деня, дето съм се родил у Геран. . . Зло, ти казвам, и повече нищо.

— Че кое е това куче — го попита Ганчо,— да не е Бекир арнаутина?

— То е, да го убие господ. . . ще ми развали къщата.

— Как ще я развали, кажи ми като как?

— Да ти казвам, има много и няма изказване. . . Ще ти кажа само туй, че ще ми изневери детето — и не само, че ще го изневери, ами ще го и грабне и ще го завлече в Арнаутлука. . .— каза нажален дядо Добри и сълзите взеха да се изтъркалят по набръчканите му страни надолу и да капят по земята.

— Ще ни изяде, кръстниче — се обади и баба Добревица.— Ще ни довърши и ще ни изсуши влаката. . .

Ганчо си наведе главата на гърдите според обичая си, помисли малко и като я изправи, видя, че и Милка, която беше до вратата, плачеше и си отриваше сълзите с червената престилка.

— Каква е тая работа? . . . Как ще ви изяде, как ще ви пресуши влаката? . . . Да няма тук нещо друго? . . . Да няма Милка с него нещо... да не му е дала я дума, я на шега да не му е казала нещо?

— Не знам — рече дядо Добри,— ето ѝ очите, да каже, ти си я кръщавал. . .

— Дядо — рече Милка с плач, — и ти ли ме не вярваш? Хич може ли да бъде такова нещо? Аз, аз, твоя Милка, да му дам дума? . . . Боже, видиш ли от горе? Нищо не съм му казвала, нито съм го срещала, но той, да го убие господ, като бях на чешмата, доде да пои един кон, а аз наливах и като се изправи до мене, каза ми: «Море късъм, ти не си ли на Гюзеля внука?» Аз не можах да крия, Гюзеля всеки го знае. «Съм», му рекох. «Знаеш ли море, моме, че аз те либя» — ми рече, да го порази господ! «Не знам, и не ми трябва да знам» — му рекох сърдито.

«Отсега да знаеш, че аз ще те вземна, и ако не щеш, аз ще убия и дяда ти, и баба ти, и всички къщни, и ще те вземна, а ако не щеш, ще те насека на късове и ще нахраня бейските псета с месото ти. Помни това и бъди готова, че когато ти кажа «хайде», да знаеш и да помниш, че ще те ядат псетата, ако се отречеш. . . Ако щеш, кажи и на дядо си, и на баба си, на всички, но ти си моя и моя ще бъдеш; ще те водя на вилает, на нашия Арнаутлук, да видиш какво е там хубаво, ханъма ке бидеш.»

Аз нищо не му казах, като чух тия думи из устата му: нарамих си кобилицата с котлите и си заминах, а той пак ми каза: «Помни, късъм, че тука има и смърт.» После, като изкарвах кравите, пак ме срещна и пак ми каза: «Щеш ли ме, моме, или щеш да те ядат псетата и да опустее къщата ви?» Аз пак нищо не му рекох.

— Ако не си му се врекла само, то е лесно, той не може нищо да ти стори; а кой го знае, може и да се е шегувал—те, арнаутите, са малко и шеговити — ѝ каза кръстникът ѝ. — Не бой се, няма нищо.

— Мене ме е страх, кръстниче: те са куча вяра. И Дона Жечева не беше дала ни дума, ни ума на Селима, ама я грабна от хорото, заведе я в сарая и подир една неделя чухме, че е вече кадъна в Търново. . . Страх ме е. . . Ами само Дона ли е, де е Стана Димова, Геца Пеева, Върба Милюва, Калина Баюва, Рада Славчова и колко са още? . . . Де са? . . . Не са ли все кадъни? И не ги пущат да дойдат да си видят барем роднините! . . — и очите й се напълниха повтором със сълзи, които потекоха по червените й страни, а тя взе да подема с глас.

— Не бой се, ти казвам — рече Ганчо и се изправи. — Аз, кръстникът ти Ганчо ти казва да се не боиш; няма нищо да ти стори, той скоро ще си иде на вилает.

— Е, че тогава ще я вземне той я — каза баба Добревица, — тогава ще ни изсече, а нея ще завлече. . .

— Не бойте се, ви казвам, него скоро ще го прогони бея, той и тъй вече много пакости му е направил — им каза Ганчо, с което искаше да ги утеши. — И най-после, ако видите зор, макар по птичка, ми сторете хабер. . .

Ох, кръстниче, де сме ний, а де е Лясковец, кога ще ти сторим хабер, той ще чака ли да ти струваме хабер?

— Е, аз повече от това не мога да ви разправям. . . — и взе да тръгва да си ходи.

— Къде ще идеш, ний ще те нагостим, че тогава — му каза баба Добревица.

— Не ща аз ни ядене, ни пиене, оставете ме, аз се ядосах и се отрових. . . Дайте ми, ако имате, една ракия да изпия и не ща нищо — каза Ганчо, като се начумери и кожата между веждите му се събра на рог.

— Ракия дал господ — му рече дядо Добри, — ама остани да пладнуваме.

— Не ща, ви казах, а вий ме знаете, че аз, като река дума, умирам и не се връщам от нея. . .

— Какво да ти правя? Да не си ми кръстник, ще ти се разсърдя, ама сега ще те послушам — му отговори Гюзеля и Милка донесе едно пръстено бърдуче с каляна ракия и я подаде на дяда си.

— Ракията ни не е твърде върла, ама все я бива; нà виж, ще ти ареса ли? — каза дядо Добри и му подаде бърдучето.

— Наздраве — рече Ганчо Цонев, — не бойте се, господ е добър — няма да ви остави в напаст. . . — Като си глътна няколко глътки, каза: — Не е слаба тя, твърде биля добра ракия. — И взе да подава бърдучето на дяда Добря.

— Сръбни си още малко, че кой знае кога пак ще ни додеш; сръбни си де, сръбни.

Ганчо приближи пак бърдучето до устата си и каза:

— Милке! Тебе казвам, да се не боиш, догде е кръстник ти жив. . . — И глътна още две глътки.

— Сега прощавайте, да ида да видя що прави и Герги, че съм го оставил сам да пасе воловете из лъката, а пък той тука твърде не е вещ, да не вземне да плаче, като види, че ме няма на воденицата — каза кръстникът на дядо Добреви и като взе да си излязва, настъпи крака на дяда Добри и си тръгна.

Дядо Добри усети, че иска да му каже нещо, и сам тръгна подире му, а къщните, като му казаха «с много здраве», останаха в къщи.

Като се приближиха до хамбара, Ганчо тихо каза нещо на дяда Добря и си излезе из вратника, а дядо Добри се върна отсред двора.

*

Слънцето се беше навалило над Лясковец и пущаше своите зраци косо към Геран, които се отражаваха в лъкатушната Янтра и у беевия сарай на белите му стени и ги правеха по-бели. Геранските говедари се спущаха откъде Танова могила и говедата се бяха разтирили чак до пътя, който минуваше край сарая на юг. Овчарите свиваха стадата към Слатина, откъде бейската кория, и звънците се чуваха на талази, на талази, кога лъхваше източния тих ветрец. А орачите, които цепеха къде турския път, дооразаха нивите си и се готвеха да пущат подир малко. Геранската биволарска черда се чернееше като черни врани къде Балтей и големият звънец на геранския бейски бик едвам се изчуваше на пресекулки и пак млъкваше, а Ганчо отиваше към воденицата да види що се върши, дошъл ли е Иван от Лясковец и наловили ли са риба. Геранските жени и моми отиваха на чешмата над воденицата за вода, а циганките пееха и играеха на кючек пред къщата на Хаска чирибашията, като биеха две даарета и цакаха със зюлове. Ганчо мина край чешмата и слезе на воденицата. Пред вратата на изток на изхвърлен тънък воденичен камък един от воденичарите и трима мливари стържеха и пореха риба. Един миеше в една копаня разпраната, а пък Не-

дялко стоеше прав и ги учеше как да ѝ вадят червата, за да остава хайвера и черния дроб в нея, като му извадят тихо жлъчката.

Щом видя Ганча, че иде, той извика:

— А бе къде се губиш? Всичко е готово, ела да ни кажеш как да наготвим рибата.

— Имах си малко работа в селото; ще ми се да си купя една крава от тукашния тамазлък, че ходих да питам има ли у някого някоя кротка и млечна крава да вземна за децата.

— Ела, холам, крави, колкото щеш, и десет да ти купя; остави сега ти кравата, ами кажи да наготвим лясковски. Аз дето съм ял у Лясковец ястие, не мога го забрави — аслъ вашите жени са ербап за ястие да ти наготвят, не само жените — и мъжете готвят. Кехаята много пъти е казвал: «Аз, кога наготвят лясковски, тогава се наядвам сладко.» Наистина е тъй. . . Кажи сега какво ще правим?

— Колко и какви риби имате?

— Три сома по две оки, четири голиша, осем клена, двайсе мрени мустакати и ето половин торба дребна; отреди коя за какво ще стане!

— Сомовете, без главите, ще ги опечем в тава, ами тава де ще намерим? Главите на сомовете и голишите с мрените — на чорба; кленовете ще опечем на жарата за саламура, а дребната да остане за сутре.

— Тава ще намерим, ами как ще се пече в нея?

— Запалете пещта и като се опече хляба, аз ще ти кажа.

— Момчета! Хайде палете пещта — извика Недялко и три млади момчета се завтекоха къде пещта, която беше изкопана в брега над воденицата, и занесоха три наръча сухи върбови клони. Подир малко пламъкът излязваше из устата на пещта, а дима се носеше къде изток от горния вятър.—Петре—повтори той,— иди у дядови Добреви и искай голямата тава — кажи им, че аз съм те проводил — продължи Недялко воденичаринът. И Петър, най-младият воденичар, се завтече из баира нагоре къде селото. Подир няколко минути той донесе една ганосана, голяма первазлия тава и я подаде на Ганча.

— Хляба замесен ли е? — попита Ганчо.— И кой го меси?

— Замесен е, но пресен ще бъде и ний мислехме в жарата да го печем — рече Недялко.

— Опечете го вие него в пещта, защото в огъня върбовата жара не ти опича тебе хляб, както тряба, а прясна риба със суров хляб е готова болест. Кой ви е фурнаджията?

— Минко е и кажи му как да го направи; гледайте да се уреди, че кехаята иска изпечен хляб.

— Като е тъй, де го Минка?

— Минко! — извика Недялко и Минко дойде с тестени ръце. — Ето го — каза той на Ганча.

— Минко, да направиш питите въстънки, да ги подупчиш с пръсти, знаш — като млада булка; да размиеш малко брашно и да ги ливосаш, че да лъснат като канишки за Великден, кога са ливосани с яйца.

Добре, че спомена за яйца. . . Я идете бре, момчета, и вижте у полозите — там не е кабил да няма: да ги ливосаме и с яйца; знаш ли колко ще се зарадва Хюсеин ага? — И две малки момчета се завтекоха в дама и се покачиха по полозите за яйца. Подир малко донесоха един калпак, пъл с пресни кокоши яйца, и го дадоха на Недялка.

— Е, Ганчо, нà ти и яйца, кажи как ще се ливосват.

— Как ли? Готови ли са питите?

— Готови са — извика Минко.— Готови, но не съм ги ливосвал още.

— Недей ги ливосва — извика Ганчо, взе калпака с яйцата и отиде във воденицата при фурнаджията.—Дайте ми една дълбока паница — рече той и един мливар сне голямата зелена паница от полицата и му я подаде. Ганчо изчупи шест яйца за шесттях пити, отдели им белтъка и разджурка жълтъците с една лъжица в паницата, посоли ги малко с дребна сол и сам ливоса шесттях пити и ги остави на кръга.

— Опали ли се пещта? — извика той на Недялка. — Бързайте!

— Опали ли се бре, момчета? — нададе вик Недялко, радостен, че ще опекат с яйца ливосани пити.

— Ела я вижте — извика едно от момчетата,— ние не я познаваме. . .

Ганчо не се стърпя, взе една прът, откърши му върха, окастри го с ръце и като отиде при пещта, разрови я добре и каза:

— Готова е, само нека още малко да побелее. Дай, Минко, питите и лопатата — която беше на върха изгорена и с крива опашка. — Ей холам, какви сте мързеливи, да ви вземне дявола; мързи ви да си направите лопата от една дъска и един върбов прав прът. . . С тоя гюдюл мятат ли се такива хубави пити? — Той съзря под стряхата на воденицата парче дъска, завтече се,

взе го, грабна брадвата на воденичарите и два гвоздея; изтъни ѝ върха и ѝ прикова за опашка една пържина от обелена върба, която случайно стоеше завряна под стряхата. — Нà, и лопата да ви направя! . . . А вие само шкембета да кладете — каза той Недялку, като му хвърли кривата лопата в краката.

— А бе, че отде я видя, кога я направи и как тъй скоро, сякаш дявола от невиделици я пусна при пещта—му бъбреше Недялко.

— Сурови сте вие, сурови бутове и шкембета, като разпасаните власи. . . Не си ходил ти на бахча, при нашите лясковчани, та да те научат как се прави лопата. . Ами като се счупи долапа? . . Неволята ще те научи и долап да правиш, а не лопата. . . — каза и като си пови главата, взе да изрива пещта с един нов върбов ожъг. — Аз видях, че и помет нямате. . . Я наберете една китка бъзе бре, момчета, и ми я дайте.

Момчетата, които палеха пещта, нарязаха една китка зелено бъзе и му го дадоха. Ганчо го превърза с една усукана ракитова пръчка на върха на ожега като четка, с която мажат високите къщи, и измете пещта хубаво.

— Ела сега, бат'Недялко, да видиш как ѝ свети огнището — каза и взе да мята питите, а Недялко и Минко гледаха и цъкаха с език.

Като метна всичките пити, Ганчо извика: «Капак!»

— Нямаме капак, бат'Ганчо — му отговори Минко засрамен.

— Мотика нямате ли? — викна Ганчо и го гледаше в очите.

Минко се втрещи и се чудеше: «Защо му е мотика!»

— А бе мотика, дето копаят, нямате ли?

Минко се уплаши и каза:

— Защо ти е мотика? Има!

— Дай ми една мотика скоро, че ще се препърли хляба. . .

И едно момче, без да чака заповед, донесе една мотика из воденицата, подаде му я и всички гледаха какво ще прави с мотиката. Ганчо я грабна и като замахна срещу Недялка и Минка, те побягнаха и Минко зачуден каза: «А бе да не е подлудял!» Ганчо отиде над пещта на моравата, засече един четвъртит аршин морава от четирите страни, отдели го от земята на цял чим и бързешком затули устата на пещта с него.

— Ех, сега не бойте се, няма да се препърлят питите, бъдете рахат — проговори Ганчо доволен.

Недялко гледаше на всичко как бърже се върши и извика:

— И това чудо не бях виждал! Пък нам не ни иде на ума да си направим капак. Изгубен свят сме ние, Минко!

Чапкън Хюсеин гледал от одаята си всичко и като не можал да се стърпи, изскочи пред воденицата и засмян до уши, каза:

— Машала бе, Цонеолу, машала! Аз защо казах, че ти си ахчибашия, а пък сега видях, че си бил и фурнаджи-башия! Гйордюн му бабанъ, Недялко! Лясковчанин е туй, не е като вас какаваноталъчлъ.

— Е, няма какво да се каже, Хюсеин ага, що е право — право; и аз се уверих, че сме сурови.

— Ами рибата как ще я готвиш, Цонеолу?

— Ти само сеир струвай, Хюсеин ага, и нека ми помагат момчетата. Дайте тавата бре, момчета, ама я измийте добре!

— Измита е тя и изтрита, както трябва — рече Недялко. — Дайте я бре, момчета! — и щом каза това, тавата дойде като от невиделици.

Дойде ли онзи от Лясковец? — попита Ганчо.

— Ето, ей сега довтаса с всичко, що му поръча, и баща ти ни проводил и малко оцет и юзум.

— Знай той — рече Ганчо и каза да му донесат зеления лук и мерудията. — Белете сега и му режете само брадите, че ми го давайте. — Като му набелиха три китки зелен лук, той го надроби на едро; надроби и мерудия и малко юзум, разми брашно в паницата и като го нареди в тавата, поля го отгоре с размитото брашно и го посоли; нареди сомовете, които бяха надве прерязани, посоли ги с чер пипер, разби четири яйца, разджурка ги с малко брашно и поля с тях сомовете отгоре. Като натъкми всичко, оттули пещта и извади лъскавите червеножълти пресни пити, които разпръснаха наоколо такава приятна миризма, която няма име. Кехаята не се стърпя — отиде при пещта и лигите му напълниха устата.

— А бе сен великден-питась яптън, Гане? — рече той Ганчу и си откърши от едната краищник, който най-напред целуна и взе да го яде.

— Хайде сега — сухи дърва! — рече Ганчо и Хюсеин ага заповяда по-скоро да ги донесат.

Момчетата, които чакаха ред, гледаха да угодят на кехаята, за да им даде по-скоро ред и да бъдат при питите и рибата, че да могат да се вредят и те като на воденица, да си хапнат от хляба и ястието. Та затова се завтекоха като сърни на дръвника и донесоха по един наръч дърва — сухи върбови върхари. Ганчо ги скомандува да запалят пещта и да не изравят жарата: «Нека гори, а вие само я разравяйте, догде ви кажа стига!» — каза той

на младите момчета-небетчии, които гледаха на всичко как се върши и се учеха как се готви риба и как се пекат пресни, с яйца ливосани воденичарски пити.

— Дайте сега котела за чорбата — каза той на Недялка, — да натъкмим всичко, каквото тряба. Ганосан ли е?

— Ганосван е зимъс — му отговори Недялко сериозно — и е станал червен като келява глава.

— В такъв червен котел аз не варя чорба — каза Ганчо на Хюсеин ага. — Ако щеш да ядеш сладко ястие, намерете ми ганосан медник или хич да се не цапам; да имате голям гърнец, какъвто зная аз — да събира 4—5 оки вода,— и у него става, ами и него го няма. . .

— Тичай бре, Иване, у дядови си Добреви и кажи да ти дадат някой нов ганосан котел да сварим рибата; кажи, че Хюсеин ага те е пратил. — Иван се завтече към селото нагоре из стръмния път на воденицата. Ганчо, като видя, че ще донесат ганосан котел, надроби зелен лук, юзум и рибата на половини и я посоли малко със сол.

— Видиш ли, Хюсеин ага, че най-главното забравихме, забравих да заръчам да донесат и тригя. Тригя ще тряба. . .— рече той на кехаята и взе да се тюхка:— Тюх, да се не види — прясна рибя чорба без тригя нищо не струва!

— У мене, в одаята ми, има тригя, Цонеолу, не бой се — му рече кехаята. — Иди бе, Недялко, и бръкни в кратуната; там има един бял възел — то е тригя — дай я тук.

Недялко си разтърси тумбака и подир няколко минути донесе белия възел и го подаде на кехаята.

— Нà, Цонеолу, виж ще стигне ли и ако не стига, аз ще пратя в село у Моня, да ни даде някоя лъжица тригя — рече Хюсеин ага, като чакаше да чуе думата на Ганча.

— О, стига, Хюсеин ага, и за десет котла; стига само нà, ей тази, нека я стрият на дребно. — И като отдели в зелената паница до две лъжици каляна тригя, завърза възела и го даде на Недялка.

— Дай ми я и тая — му рече Недялко. — Аз ще я стрия.

— Нà я, но искам да я стриеш на дребно и да я пресееш със ситото; пресей я на едина му край над паницата.

Недялко отиде да трие отделената тригя и да занесе възела в кехайовата одая. Догде се разправяха за тригята, Иван достигна с един бял котел, който не беше направен за варене,а за носене вода.

— Ето и котелът дойде — рече кехаята, — сега бъди рахат.

— Добре, Хюсеин ага, ама тоя котел не е за огъня; ще го почерним. . . Е, чакай, аз му знам и нему цера; като няма други, той ще бъде, ами аз ще го завардя, да се не окади. — И като слезе у вадата, обмаза го с рядка тиня отвън и каза: — Не бойте се — нищо му не става.

Иди бре, момче, и го напълни до половината с прясна вода от чешмата, ама гледай да не му измиеш калта. — И едно от първите момчета грабна котела и отиде на чешмата да го пълни.

— Хюсеин ага — рече Ганчо.— Ако искаш да ядем сладка чорба, аз ще я сваря ей тука на поляната: на хавата сварено ястие е по-сладко и по-хубава миризма има от онова, което се вари в къщи на камината.

— Прави, както знаш — му рече кехаята,— ние ще сме сеирджии.

— Като е тъй — му отговори Цонеолу, — дайте ми една мотика и една брадва!

Мотиката беше близо, а тъй също и брадвата до тях.

— Ето ти и мотиката, и брадвата — му рече Недялко и му ги донесе близо. Ганчо взе мотиката, уравни пред пещта едно колело колкото една тава и каза: «Кладете си тука огън.» Подир това взе брадвата, отсече от сухите върхари един крив клон, прекърни му върха, изостри му дънера и каза: «Ей това се казва овчарска верига» — и го заби с брадвата край накладения огън на запад от кръга. И като покачи котела на него, котелът дойде тамам над пламъка на огъня. «Нека възври сега, а ние да видим пещта.» И след това отиде при пещта, та я разрови с ожега и каза: «И пещта е вече готова, дайте ми тавата с рибата.» Недялко си разтърси корема и му донесе тавата със сомовете. Ганчо уравни жарата в пещта, изхвърли две непрегорели главни вън и като тури тавата на устата на пещта, тикна я с ожега сред пещта. Като метна тавата, Недялко взе да му подава чима, с който беше затулена пещта, кога се печеше хлябът да я затули пак.

— Защо го даваш?—го попита Ганчо.—То само хлябът и ягне или прасе се затуля, а риба, кога е в тава, не се затуля; тя тряба да се гледа как се пече и да се варди да не прегори; не тряба капак, аз ще я вардя да се опече, както знам аз, а ти гледай да заври водата за чорбата.

И Недялко отиде да подстъква огъня под котела.

Догде завря водата, рибата се опече и Ганчо, като я извади, препречи над тавата две пръчки и я покри с чист козлинян чувал.

— Печената риба е вече готова — рече той на Хюсеин ага, —

сега да видим какво ще правим с чорбата. — И отиде при котела, който беше взел да завира.

— Подстъквай, бат'Недялко, да хвърли врелец и щом заври, сѐ да има сухи дърва да се подклаждат, да ври сѐ с врелец, чак догде уври; ако я оставим ту да завира, ту да пресеква, не става сладка — казваше на Недялка, изтърси надробения лук, мерудия и юзум, от което врелецът спря. Но като усилиха огъня, пак взе да се издига над повърхнината на водата и да издига и пребръща зеленчука в котела.

— Дайте и солта, черния пипер и тригята — рече той, а кехаята заповяда повелително: «Чабук!» Няколко послушни и любопитни момчета донесоха всичко. Ганчо взе солта, тури две лъжици в котела, испита чорбата на сол, тури още малко и пак я испита, тури и чер пипер и пак я испита. Най-после сне бакрача долу и като му се изгуби врелецът, пусна и тригята и я разбърка с лъжицата. Като докара чорбата на своя вкус, закачи бакрача пак на овчарската верига и каза: «Дайте сега рибата.» Недялко му подаде голишите и мрените и той ги изсипа в котела изцяло, който го напълни до под венеца.

— Подклаждайте сега, момчета, а аз ще гледам да не кипне, ще я досоля и допиперя, както ме е учил баща ми.

Момчетата захванаха да кършат сухите съчки и взеха да подклаждат от всяка страна, а на Ганча очите бяха оперени все в котела: той гледаше да възври и да не кипне.

— Риба или каква да е гозба — казваше той на момчетата,— щом кипне и ѝ се излее каймака, тя вече не е със сладостта си: сега му е мурафетя — да я оварим да не изкипи.

Щом взе да се показва врелец и взе да избива ключ, Ганчо възви веригата с ръка и не оставяше чорбата да прехвърли венеца на бакрача. Кога се изгубваше ключът, той пак възвиваше веригата и котелът пак завираше с ключ, но той пак го отстраняваше от огъня. Това се повтори няколко пътя и като взе да ври без остър ключ, той взе лъжицата, испита чорбата два-три пътя, дотури още малко сол, пипер и тригя. И като извади една глава и видя, че очите ѝ вече са побелели добре, каза: «Увря. . . мене тъй ме е учил майстор ми; рибата казала, казваше той, или ме вари, догде ми побелеят очите, или ще направя твоите да побелеят.» И сне котела от веригата.

— Сега, Хюсеин ага, от моя страна всичко е готово; имате ли вие да готвите още нещо от ваша страна?

— Ще почакаме още малко — му отговори кехаята, — но хайде вие постелете ей там, на поляната под голямата върба, и нареждайте трапезата; ази чакам две печени кокошки, които скоро ще додат — му каза кехаята и като тръгна за в одаята си, поръча на Недялка да натъкми всичко.

— Хайде постилайте, момчета, чулове, чували, черги, че ще слагате — рече Недялко на мливарите и воденичарите.

Мливарите, огладнели и раздразнени от миризмата на ястията и питите, разтичаха се навред; донесоха, постлаха, наредиха; всеки си донесе торбата с хляба, ястието и бъклицата и се наредиха прави около сложената трапеза с благоговение, като на бъдни вечер срещу сурваки.

— Момчета — извика Недялко,— лъжиците няма да ни стигнат, правете си воденичарски лъжици. . .

По-старите, които знаеха какво ще рече «воденичарска лъжица», се завтекоха към реката, а младите се гледаха един другиго като телета.

— Каквото правят дъртите, туй ще правим и ние — рече едно по-окозено момче, търти и то подир старите и опитни мливари, а подире му — и другите като овци.

— От мидени черупки ще си правят лъжици — извика едно от момчетата, — берете мидени черупки! — И всичките момчета се впуснаха край реката и взеха да берат в калпаци мидени черупки. Берат ги, а не знаят, тежко им, как да си направят лъжици!

— Гледайте бре, деца, как се правят воденичарски лъжици — извика един млад мливар и им показа една мидена черупка, вклещена в разцепена върбова пръчка, която ѝ служеше за опашка.

— Стига ни толкова — извикаха момчетата и който имаше нож, тозчас си отряза пръчка и си направи лъжица, а което нямаше, молеше се на другарите си, от които някои казваха: «Не яж два дни, че си купи нож.» Ганчо влезе във воденицата, взе си торбата с бъклицата, а Недялко носеше бъкела с виното, оцетя и две китки лук и една мерудия, а Иван носеше кошничката с черешите. Като дойдоха до голямата върба, Иван закачи черешите на върбата, а Недялко сложи бъкела и лука до дънера ѝ.

— Паница! — извика Ганчо. — Дайте паница да направим салата от зелен лук и мерудия, че като заядем, кой ще ти прави салата!

Недялко се завтече и донесе паница. Подир малко и салатата беше готова. Всички чакаха около трапезата. Ганчо

сложи и тавата със сомовете насред трапезата, и котела с чорбата, а Стоян донесе кленовете, опечени на жарата, които бяха още горещи.

— Направи ги на саламура пък ти, бат'Недялко! — му рече Стоян и му ги подаде.

— При лясковчанин краставици не се продават, момче; нека байно ти Ганчо да ти направи; иди донеси още две-три паници, вземни и от кехаята, че нашите не ще ни стигнат — му отговори Недялко и Стоян се завтече и донесе две дълбоки купи.

— Чупи сега — му каза Ганчо — на четири, на четири и нареждай в паницата; ха посоли ги, тури и червен пипер; нà в тия захлупци, в горния захлупак има. . . Ха, залей ги сега с вода, покрий паниците с един чувал да се стопи солта и да се разкисне прегорялото на рибите.

И Стоян извърши всичко, както го учеше лясковчанина. Догде правеха саламурата, един геранчанин донесе две печени кокошки в една тава, покрити отгоре с вълнен мендил, и ги подаде на Недялка.

— Готово ли е всичко? — извика кехаята, като идеше от стаята си. — Тамам, ето и кокошките дошле; изпечени ли са добре, Първане? — питаше той геранчанина.

— Изпечени са, Хюсеин ага, като череши и са пълни с дробине. Майка ми ги пече.

— Баба Вачовица ли?

— Тя! Нали знаш, че на сватбите все нея викат да учи помладите как да готвят.

— Знам, знам, тя и на беят е готвила. Знам я аз, че тя чисто готви, затова ги проводих и у вас.

— Готви, Хюсеин ага, ами що ще, като я повика! — каза Първан и взе да се готви да си иде.

— Няма да си ходиш ти—му извика кехаята,—ти си ни мусафирин тази вечер—хайде иди там при хората и си залови място!

Първан клюмна с глава одобрително и отиде при трапезата.

— Хайде, Цонеолу, нареди всичко, както знаш. Ами гостите ни са много, а пък паници няма за пред всекиго — какво ще се прави?

— Паници ли, Хюсеин ага? За чорбата да има само и за саламурата още две, а за другото аз ей сега ще ти донеса божи паници. Момчета бре, я се завтечете край вадата ей там долу, дето се слягва в реката, и накъсайте до двайсе-трийсе широки уманови листа — от черния уман,— чухте ли? И ги дайте. —

Три момчета се завтекоха и всяко донесе по 15—20 широки дълги нясти уманови листове без опашки. — Ха раздайте всекиму по два листа; учете се да шетате, че като отидете на бахча, това ще ви се убие в главата — скоро! Там и на зелеви листа ще ви се случи да ядете. — Момчетата изпълниха всичко с най-голяма точност и чакаха да видят где ще им дадат място на трапезата.

Младият воденичар Иван донесе вода с една кратуна и взе да полива на кехаята. Другите, като видяха, че кехаята се мие, което е знак, че скоро ще седнат да ядат, затекоха се над воденицата на вадата и се умиха над улеите. Един се бършеше с пояса си, други с кърпата си, а някой у гащите си. И заобиколиха пак около сложената воденичарска трапеза, а в това време Ганчо, Недялко и Стоян наредиха всичко, както трябаше, защото те се бяха мили по-отпреди.

— Аз ще седна до върбата — рече кехаята — и ти, Цонеолу — до мене отляво, пък Славчо — до тебе. Нали ще свирите с него! А пък Недялко — отдясно; другите да сядат кой както ще и до когото ще. Хайде буюрун — рече кехаята и седна на мястото си, а около му — както каза. Всички насядаха.

Слънцето се беше навело над Горнооряховската чука и се готвеше да се затули зад нея, но още осветяваше скромната с уреди, а богата с ястия воденичарска трапеза. Заразвързваха се торби, завадиха се хлябове и ястия, наредиха се бъклици при всекиго, а пред Недялка стоеше черничевият бъкел. Всеки си извади мидената лъжица и кехаята каза: «Машала, вие сте си направили седефени лъжици; буюрун, чоджуклар» — и взе да сърба от киселата рибя чорба. Лъжиците лъщяха и се протягаха една подир друга по десетина в една паница. «Пресягайт , момчета — рече Недялко,— че паниците ни са като на воденица.» Подир няколко минути лъжиците взеха да стържат по дъното на паниците, което показваше, че чорбата се свърши. Захванаха да се огледват кой ще почне да пие вино.

— Изгоря Геран — рече Недялко и малките момчета, които бяха дошли пръв път на воденица, взеха да гледат къде селото где гори. А едно даже се изправи да види добре.—Люти ти чорбата, Ганчо, изгори ми сърчицето — ще го гася — рече той пак алегорически и Ганчо му подаде бъклицата.

— Наздраве, момчета, когато сме най-зле, ей тъй да сме. Здравичка ви! — И бъклицата си завря шията в устата му и загългола. — Ех, афион! Язък, Хюсеин ага, че не пиеш, ей такова нещо

продължава на челяка живота пендесе години повече — рече на кехаята воденичаря и подаде бъклицата на Ганча, който, като пи, проводи да я изрежда целия ред от двадесет и шест души. Бъклиците от стопанина право при Недялка отиваха и си продължаваха пътя подир Ганчовата бъклица. Недялко трябаше да целуне по устата всяка и да ѝ чуе гласа. На някои казваше: «Тоя, дето ѝ въртял устата, бил тевекел.» А на някои, които пущаха по-малко и пееха с тънък глас: «Да влезе вътре, който те е пробивал.»

Малките момчета, които у дома им надали са им дали да помиришат устата[1] на бъклиците и те, като минаха на ръката им, надуваха ги наред със старите.

— Надувайте, момчета — казваше Недялко,— тука е воденица. А на сватба се вардете и помнете Хюсеин ага кога е кехаювал на геранската воденица, но и мене не забравяйте, а найвече бача си Ганча, че да не беше той, всеки щеше да си яде, каквото са му турили в торбата.

— Саламурата ли да захванем — рече Ганчо на кехаята,— или печените сомове?

— Вие яжте саламура, а аз ще ям от сомовете, че вие пиете вино, а саламурата е чумата на виното. И аз ще я опитам, ама знам, че то е отрова люто и пресол солено — и си потопи един къшей.

И сега пак се протегнаха по десет ръце във всяка саламурена паница да топят солена и люта чорба, а някои извадиха и по един къс клен и взеха да си го делят, защото за всекиго нямаше по цял къс. «Ометохме ли я и нея — рече Недялко. — Ама пък че сладка, брей — хем сладка, хем люта, хем солена» . . .

— Хасъл чумата на виното, както каза кехаята — рече един мливар, като взе да се развеселява, а малките момчета си подемаха дъха и фиткаха от лютина.

— Изгори ми езика чак до мъжеца — рече едно.

— Моя се сприщи — ние у нас люто не ядем. Ще помним наистина ние бат'Ганча.

— Мушни чича — рече трето на другаря си, — да покарат пак винцето, че изгорях. . .

— Ето Недялко посяга, не бой се. . .

— Хай да му изсъхне семката, де е расъл тоя пущина — той бил отрова, ваджията, бе, Ганчо!

[1] В онова време ергените, догде се не оженят, не смееха да пият вино.

— На Глоговец е расъл той — от шумненския е, от черния, топчастия; един за хиляда струва.

— Дай, че умрях — рече и взе да фитка и Ганчо. Като поплакна до ухото си бъклицата, подаде му я и каза:—Не бой се, има още.

Недялко я пое и взе да му свири на устата, но сега повече я държа.

Сега вече не чакаха да целува Недялко бъклиците наред, а захванаха да кълколят вред по реда и всеки, като я отнемеше от устата си, фиткаше, а малките фиткаха и преди, и после пиенето.

— Артък, тая саламура наистина била шарабдушманъ — се обади и друг мливар.

— Аз такова нещо не бях ял досега. Нашият шоп, овчарят ни, току споменуваше лютеница, лютеница, ама то туй тряба да е шопската лютеница — додаде Киру Колаксъза.

— Шопска лютеница не е туй, бат'Киро, тя е по-казеп и от това; тука има барем рибица да си сквасиш устата, а шопската лютика е само чушки, лук суров, чорба от качамак, счукано в едно на каша, и люти, та се поразява — пò люти от тази саламура, ама шопите са навикнали и си я затопят с качамак, че и децата ядат си я, без да му мигне окото и без да фитне.

— Ял съм я аз — рече един старец,— като ни караха да правим видинското кале. Ял съм я, пущината, че и сега ми люти.

— Добре, че дал господ вино да гаси лютото, а то челяк изгаря и отива; я прекарайте моята плоска да я надуя и аз веднъж, че ми пламнаха пак устата. А бе, Ганчо, сè такова ли люто ядете у вас? — рече още един мливар.

— У нас ли? Баща ми не дава да му залюти и кой ти люти ястие? Ама аз от Влашко знам — там съм се научил на саламура; и влахът е като шопа — той пък, ако не си направи ей такава саламура, пуква.

Чапкън Хюсеин ги гледаше и не можеше да се удържи от смях. «Хасъл арнаушка работа — рече той. — Арнаутина без люти чушки пари не струва; и той е като шопа и влаха. У аскера ги имаше. Е, че догде не намери лют пипер, не може сладко да яде.»

— Ами че защо и най-лютия дълъг пипер се зове арнаутски?— рече пак стареца и навири и той бъклицата си.

— Хайде захващайте сега сомовете, те не са люти — рече кехаята.

— А бе и те са май люти — му пришепна Ганчо,— ами мълчи си. Те подир по-лютата саламура няма и да усетят. — И ръцете пак взеха да се простират по зелените уманови листове, които служеха наместо разлати паници пред веселата подлютена дружина.

Тук-таме още фиткаха някои от малките момчета, но след малко фиткането утихна и взеха да погледват бъкела, защото някои от бъкличите бяха вече празни и стояха зад стопаните си.

— А бе кой те научи да готвиш тъй сомове — попита наивно Ганча един от воденичарите. — То да си оближеш пръстите; и сладко, миризливо, и шербетлия — царска работа. . . Ти трябва да си бил на Цариград с войниците.

— Неволята ме научи; да идеш на бахча, и тебе ще те научи; кой ще ти готви там? Ако си наготвиш, ще ядеш. А ако си ахмак, ще ядеш суров лук, догде хване да ти излязва из носа, кога се наведеш да скалисваш. Там се учим ние. Като знае един да готви, той учи другите, че после всеки наред готви. И който развали ястието, с бакрача го изсипват на главата му; там трябва да ти са очите четири.

— Захлюпвали го, ама те научили; халал му вяра, който те е научил, и бог да прости баща му. Ние тука сме при рибата, ама кой знае да ти наготви такова нещо! Ние — току шоп във водата, свари я, а повечето и без киселина! Или печи и яж, печи и яж, пий вода и като те надуе, че не можеш да си намериш мястото — ще се пръснеш. През денете бат'Недялко малко остана да се пръсне. . .

— Я разкажи бе, Димо — рече кехаята,— как стана тая работа? Аз тогава бях в Козаревец. Чух аз, ама как е било, не му зная аслията.

— А бе как, Хюсеин ага — наловихме риба цяла торба, опекохме прясна пита в жарата, набихме рибата напреки на три ръжена, посолихме я с мисирено брашно и със сол и я опекохме; зачерви се, опече се — череша; извадихме и питата, пък бяхме гладни — каталясали; бяхме тулили яза и от сутринта до пладне киснахме във водата. Че като му седнахме — а вино, на'м как се случи, че нямаше тоя ден у мливарите, и ние не проводихме негде да купим. Че яж, че лапай, хеле Недялко само си облизваше пръстите и току вика: «Дайте, момчета, вода!» Лапа, пи вода, лапа, пи — и подир малко, като му се наду корема, като запищя онзи ми ти челяк, като се затръшка и сè пие вода. «Не пий!» — му викам, а Недялко слуша ли? Че като опули очи

«Ох, леле, умрях, ох, ще се пръсна; пръснах се, брате, помогнете ми» — вик, вик. . . ние се смаехме какво да го правим, да се разпаря — да го изтърбушим и да го отървем — не бива, ще умре, взе да подбялва очи. Хеля, господ да го поживи, отгде се намери един стар челяк — долнооряховчанин. «Какво да го правим бе, дядо, с дене ще отиде челяка, деца има, цяр не знаеш ли? Жив да си, кажи!» Старецът го попипа по тумбака, а той надут като тъпкан платник и ядосан, каза: «Ей туй се казва то гъз глава затрива; че толкова яде ли се бе, брате? Е, че яди — не пий толкова вода, а ти си се налял като мях; друг цяр няма — занесете го у реката и го потопете до шията във водата и нека го варди някой, догде вземне да му отлеква — нека кисне! Аз тъй си кисна воловете, кога се надуят.» И ние с чича Стойка го улавяме — един за крака, други за глава,— че ей там в завоя го накиснахме. А пък то даде господ, че времето беше и тихо, и топло. Че кисна, кисна, хеле поизпадна и чак надвечер излезе и му отмина. Ама ако не беше старецът, щеше да му се пукне корема и — нищо повече.

Мливарите слушаха с внимание, а най-вече момчетата и се усмихваха.

— Така ли беше бе, Недялко? — го попита кехаята и взе да се смее с глас.

— Така, Хюсеин ага, ей тука, под лъжичката, като ме подпря, че боде като кол. А оттука като ме резне, сякаш ножове се превиват из сърцето ми; болест, ти казвам, дето не е пащал никой! Хеля, като постоях във водата, поолекна ми, поолекна и най-после премина.

— Ами сега не те ли е страх да се надуеш пак? — го попита Чапкъна.

— Сега Недялко пие вино; аз и тогава да бях пил вино — нищо, ами то водата ме разтегна, да опустееше.

— Видите ли, момчета: който яде и пие без мяра, как се надува — рече един мливар на момчетата. — По-малко яжте!

— Ние пихме вино — рече едното.

— Че нашият хляб не е прясна пита — додаде другото.

— Тази риба не е печена на ръжен я — се обади третото.

— Аз, и да ожъднея сега, няма да пия вода — рече четвъртото на чичо си — и кой ще се тъпче като воденичаря? Той, нали го чуваш, лапал, пил вода, лапал, пил. Е, че ще се надуй, ами как? Нашият вол Кравайко, като се наяде оная година с жито на хармана, и ние така го киснахме и му наляхме половина ока

катран в устата, догде го сюктиса. На воденичаря да са му налели едно шише дървено масло, да видиш как щяло да го сюктиса и него като Кравайко.

— Мълчи, тъй не се хортува за челяка — пришепна Злате мливаря на братовото си дете и то си тури ръката на устата.

Хюсеин ага потупа Недялка по шкембето и му каза:

— Дойде ли до онова дередже?

— Не съм още, Хюсеин ага, ама като изядем и кокошките — страх ме е. . .

Добре каза, ние се залисахме с твоето подуване, че ще забравим кокошките, ама ти не забравяш, я? Вземи, че ги накърши тъй, щото да има за всекиго по един къс, че им ги нареди на умановите листа — рече кехаята.

Недялко каза:

— Да си сръбнем още по веднъж, че тогава — и вве бъкела да прелива в бъклиците.

— Не се наливат те без фуния — му рече Ганчо. — И знаш ли какви тесногърли има, как ще налееш онези, дето караше стругаря им да влезе в тях? Пий от бъкела и дай да пием наред!

— А бе че дига ли се коскоджамити бъкел — му отговори Недялко воденичарят. И като оттули душника на бъкеля, захвана да смуче от устата му, а душникът взе да свири.

— Стига, Недялко, че пак ще те киснат в реката. Мисли, че сега е вече тъмно и ще стоиш нощес във водата — му забеляза Чапкъна.

— Запалете фенера бре, момчета — рече кехаята, а Недялко взе да кърши с ръце кокошките.

— Дай, дай — и туй не ти иде отръце — му рече Ганчо. И кехаята додаде: «Дай на Ганча да ги раздели, както тряба; ти не си пипал такава работа, както се види по похвата ти.»

— На — отговори воденичаря,— че не мога да се прегъвам — и подаде печените кокошки на Ганча.

— Дайте ми няколко чисти листа, момчета — рече лясковчанина и посочи с пръст на артисалите уманови листове, които бяха до дънера на върбата.

Едно от момченцата скочи и му ги подаде всичките.

— Голям да порастеш — му каза Ганчо. — Който ще стане челяк, от малък се познава — додаде той.

— Деня от сутринта го е познат — рече един от старите мливари. — Туй дете от днес съм го танадисал; щом види, че тряба нещо, като преперица се завтича и го доноси.

— Отде си бре, момче?

— От Лясковец, от Кондювската махала. Хей там, при свети Танаса ни е къщата — рече момченцето и се причерви.

— Да си жив на баща си и на майка си! — го благослови стареца.

Догдето стареца разпитваше пъргавото лясковче и другите мливари слушаха, Ганчо си извади по-големия нож, разсече и подели кокошките като унгурска куварица и отдели за кехаята едната трътка, два копана[1], две криле с рамената от бялото месо със зачервената на гърдите кожа и плющавицата[2] на двете кокошки и ги сложи пред Чапкън Хюсеин на един голям уманов лист.

— У-у! . . . това ми е много — рече кехаята. — Хайде раздавайте наред. — И Ганчо, като повика палавото момче, каза му: «На, чичовото, вземай и слагай пред всекиго.» И момчето, без да проговори, захвана да взема и да тича от Ганча до мливарите и пак до Ганча и тури пред всекиго, колкото беше отредено.

В туй време, догде се дробяха и раздаваха кокошките, бъкела обиколи всичкия ред мливари и дойде пак до Недялка. И момчетата му целунаха устата, но надали глътна някое нещо, защото старите им подигаха тежкия бъкел и твърде скоро го отнимваха от устата им.

— Салата, аретлик, няма да стигне за цялата дружина. . . Какво ще речете? — продума Ганчо. — Аз ще оставя едната паница ей тука при кехаята и при бат'Недялка, а другата я делете, както щете.

— Ех, ние сѐ салата ядем — рече един долнооряховчанин.

— Който ще яде, да яде — каза други, — аз не си киселя устата.

— Аз пък такова нещо не съм ни видял, ни ял — се обади един козаревчанин. — Горчи ли, сладни ли, не съм го турвал в устата си!

Другите мливари го изпогледаха и един от долнооряховчаните бутна Ганча с лакът и му пришепна: «На коте ряпа и на жаба хързулка. Те лозе нямат още, пък салата ще яде — изгубен свят са горките козаревчани. . .»

— Изгубен са — му шепнеше Ганчо, — какво да правят, горките; наоколо селата, нали ги знаш, са все турски и турците са ги удавили... Знаш ли колко женска челяд са им изтурчили?...

[1] Копан, капула.
[2] Плющавище се нарича белия дроб на птиците.

Щом поотскочи някое хубаво момиче, ще го грабнат и ще го потурчат краевците. . . Ами Геран? Нали го видиш, че взе да опустява. . Да не е дядо Добри, Пею и още двама-трима, които са по-видни, другото е убито и потъпкано. . . Благодари бога, че нямате в Долна Оряховица турци, както и у нас, а то работата не е шега. .

Като се свърши шепнешкия разговор, когото кехаята не чу и не разбра, Ганчо скочи и като донесе кошницата с черешите, тури я пред кехаята и каза:

— Ние, Хюсеин ага, се загълвикахме със салата и щяхме да забравим черешите; хапни си, ти не пи вино, яж барем соуклук.

— Артък за черешите на дяда Цоня — чок-тешикюр, аз, да ти се изповядам, още не съм се смърсявал с череши тая година. Те вече взели да преминуват, пък аз и не зная. Колкото откъм емиш, ние, козаревчаните, сме много долня работа; лозя нямаме още, знаш ли ти? Господ дал земя, ама кой да посади? Нашите крайлами, ако насади някой, ще го оставят ли? Те бостаните лете изсичат, че лозе ще ти оставят. . . А пък да има нейде овошка — аллах гьостермесин. . . Аз каквито лозя съм виждал, като съм ходил надолу към Стамбул, да ти е драго да ги гледаш; хеля туй Кърк-Клисия — прочуто е с лозята си. Казвам аз на нашите агаларе, които от Козаревец до Търново и Оряховица по-далеч не знаят — будала свят!

Кехаята говореше с Ганча и зобеше черните череши. Като си взе една шепа и я тури в полата си, той проговори:

— Нали за мене са донесени тия череши, Цонеолу?

— За тебе, Хюсеин ага. Аз съм им се вял; шестнайсе дървета имаме на Мочора, на старото лозе, и какви не щеш: червени, едри, дребни, вишнулки, хръскавици, белевки и тези — те найподире зреят. Баща ми, господ здраве да му дава и леки старини, той ги е садил още когато садил лозето, кога го оженил дядо; фиданите знаш ли отгде са донесени, Хюсеин ага? От Ески-Захара чак. Дядо Ганчо, дядо ми, бог да го прости, имал от Еския достове, от които купувал арпаджик, че те му ги донесли. Ама сега от издънките на нашите череши има много расадени по всичките лозя и тъй се зоват: «дядовите Ганчови череши». И всеки от лясковчани благославя дяда, че пренесъл такъв хубав емиш — с туй пък него ще го благославят и ще го помнят и децата. На хаджилък не можал да отиде; канил се, канил се, догде се накани, ето ти Моракавгасъ излязла на мегдан, а той пък вече беше взел да запира, че ха да се умири, ха да се умири — догде най-после склопи очи и туй беше му и хаджилъка, и Светата гора, и всичко. . . Умря, Хюсеин ага, с отворени очи, горкия; искаше му се да иде на ония божи места, ама на. . . смъртта го грабна. .

— Ти пак си помни думата, Цонеолу, а аз срам, не срам — ще туря кошницата настрана и знаш ли защо? Ще я проводя утре рано на баща си и на децата, да се смърсят с череши, и ще поръчам да кажат на баща ми, че тия череши му ги е проводил Цоню Ганчоолу. Знаш ли колко ще се зарадва стареца и колко ще го благославят децата?

— Много добре си се усетил, Хюсеин ага. Аз да знаех, че е тъй, щях да поръчам да донесат един цял пачник[1], ама иш-аллах, дано смеля по-скоро и да си ида, догде още не са презрели чернулките череши, аз, как-как, ще ти пратя един кошник. Хеля тетю, като чуе, че нямате череши и не сте яли още, той ще прати на баща ти от най-хубавите. Е, че туй щях да ти кажа, Хюсеин ага — продължи си думата Ганчо,— дядо умря с отворени очи за хаджилък и за Света гора. «Иска ми се, казваше горкия, да се удостоя и аз като всичките християни да ида да видя где се е родил господ, где се е кръщавал, где е порасъл и где са го разпънали чифутите, и най-после — отде е фръкнал и отишъл на небето. . . Иска ми се, казваше, ако не ми продължи господ денете, дано ми остави барем дни да ида на Света гора да видя градината на света Богородица и да ѝ се поклоня, че тя ще се моли на Христоса — на сина си — за нашите грехове. . . И да ви донеса светогорски ножчета, кръстчета, броеници, щамби, дафинови зърна и грозде за мляко на родилниците от лозата на св. Симеона, която, както казват, е изникнала от пъпа му и ражда — и зиме и лете.» А ние се радваме и не можем да се нарадваме и току се молим вечер: дай, боже, на дяда живот и здраве, да иде на Света гора, да ни донесе ножчета с фъркулици и от свети Ивана Рилски — елха за байрак. . . Ама на — толкоз ни бил късметя — умря и ние не видяхме ни ножче, ни нищо...

— Те сякаш, че се били надумали с баща ми — и той сè се канеше да иде на нашия хаджилък, на Кябето, ама и нему не му помогна късметя. Отидох аз на аскер, че да си дода, да си дода, додох си чак подир десет години, а той вече се сгърбил. . . парите изхарчил, няма вече дирман, както преди. . . И сега

[1] Пачник е голяма кошница, в която садят патки (гъски) да мътят.

иска да го проводя, ама няма да си доде жив. . . Да го разплакне онова море, онзи ак-дениз, ще умре на третия ден; аз знам нему сладостта. . . пет години ми е ял дроба. . . И не е да си на волята си, ами аскер — при топовете. И като взеха да бягат някои от тайфите, взеха, че ни заковаха със синджири за крака при топа, че иди, та бягай. Нейсе, бихме се. . . баттардисаха ни най-хубавите гемии на Наварун; и даде господ, нашата оцеля, че хайде бабам — назад. . . И оттогава си имам и един куршум в кълката зараснал. Искаха да го вадят, да ме режат — не дадох; не ми пречи — зарасте се в месото ми и си го нося и досега за спомен; ето го тука и сега го напипвам. . . Такъв ми е бил късметя. От царски баш-чауш, че сега — кехая дерменджия...

— Какво ще направиш, Хюсеин ага, каквото ни е писано и орисано, туй ще ни мине през главата. . . Кой може да рече какво ще бъдем утре — божа работа; ний сме гости на тоя лъжлив свят. . . Напразно не са го казали: свят — като цвят.

— Или по-добре го кажи: ялан дюняаа. . . Я да оставим ние божите работи, ами ти пита ли за кавалите?

— Право да ти кажа, Хюсеин ага, аз, като се залових да готвя, че хич и не ми е дошло и на ума. . . Ако не беше ми спомнил, и сега не щеше да ми дойде на памет за кавалите. . . Ето защо ти казах и днес, че не ми се свири вече. . . Ей тъй, натиснат от грижи и теглила, че забравяш и свирня, и песен, и всичко... Гаалето убива челяка, Хюсеин ага. . . Блазе му, който е на тоя свят без гаале.

— Не зная вие как вярвате, ама ние вярваме, че само един господ е без гаале — гаалесис аллах търъ, го казваме ние турски. Ами я — де са кавалите? Хей, дерменджилер! Кавали ви поръчах аз днес да приготвите, готови ли са?

— Готови са, Хюсеин кехая — извика Стоян воденичаря. — Дай ги бе, Иване — викна той на най-младия си другар, който им шеташе като млада булка и се покоряваше, само да се научи на воденичарство.

— Ето ги нà, бат'Стояне — рече Иван и му ги подаде с капията и орелското перо в един кавал. Стоян ги пое и ги подаде на кехаята. Хюсеин ага, като ги пое, извади ги до половината от капията и като ги видя, че са избърсани и намазани, клюмна с глава и ги подаде на Ганча. «Нà, Цонеолу, и да ми посвириш някоя от бащините си, аз още днес ти казах — от бабаитските — Крали Марко-иши, войводалардан — от тях.»

— А бе че те май не поносят на турците, Хюсеин ага. . . там, знаеш, дженк е имало, хора са се убивали, царщина е паднала. . Да не ми намериш после махана?

— Ние сме тук на зефет — на зефет махана няма; свири, пей, що ти душа сака, който ще се сърди, той не е тука. . . Ако свириш за Крали Марка, че няма да го доведеш да ни коли, холан? Аз съм видял как се колят хора и не само как се колят, ами и цели гемии как потъват в морето и хиляди викове до небето, които викат за имдат. . . а топовете гърмят, че небето тътне — не съм аз тузлучанин, който знае само до Оряховица. . . тая глава е видяла много. . . Свирни, която ти аресва тебе, и аз ще я аресам. . .

Ганчо взе кавалите, извади ги из капията, прегледа ги, избърса ги извътре с орелското перо, извади си кърпата из пазвата, избърса ги и отвън и взе да ги изпитва — наду първия, втория, повтори пак първия и каза: «Аз ще ви посвиря, колкото знам, ама дайте ми и един другар да ми приглася — аз и днес казах на Хюсеин ага, — без другар мъчно се свири.»

Хюсеин ага тамам щеше да си отвори устата да каже, че един от неговите воденичари се хвали, че свири, и ето един от мливарите — Жеко долнооряховчанина — се обади: «Аз ще съм ти другар.» И отиде, та седна при Ганча Цонев и Ганчо му подаде кавала.

— Ако си пò майстор от мене — му каза Ганчо, — дай да ти целуна ръка и захващай ти, а аз ще ти пригласям, бат'Жеко.

— Кой е пò майстор, работата го показва — му рече Жеко, — да не мислиш, че като съм по-стар, ще бъда и пò майстор; то не е в годините, а в знаянето; и едно петнайсегодишно момче може да бъде пò майстор от всинца ни. Да засвирим, че ще се разберем кой е майстор и кой е калфа.

Хюсеин ага чакаше, както и всичките на трапезата, с нетърпение, а най-вече — ония, на които виното от бъкела беше взело да пищи в ушите им.

— Ако засвирят на ръченици — шепнеше един лясковчанин на ухото на другиго, — не съм играл от толкова години, ама ще стана да си поиграя — туй вино ме подмлади.

— А бе и мене тъй ме налита — му отговори събеседника му.

Двамата свирци се погледнаха като двама борци, когато се готвят да се уловят да се борят, а не се решават кой да се впусне най-пръв.

Най-после Жеко, като по-стар, духна в кавала, избърса му дупките, душниците и устата и го наду, та го изпита, а Ганчо го гледаше и триеше с дясната си ръка устата на своя кавал. Като просвири на изпит един откъсък от една песен, на хоро, спря се и каза за кавала: «Не е дотам, ама като се постопли от душата, дано се оправи; хайде да видим и твоя.» Ганчо наду своя силно и изсвири и той такова нещо, което днес се зове скала, и като млъкна, утри си кавала пак и каза: «Аз ще поведа, а ти ми пригласяй, че после ще се меним: да засвирим «Черней, горо» — и тури кавала на устата си. Кавала свирна и като че говореше под пръстите му:

Черней, горо,
черней, сестро —
двама да чернейме,

ти — за листи, горо,
ти — за листи,
аз — за първо либе. . .

И Жеко взе да му приглася тъй майсторски, щото не се познаваше, че два кавала свирят; пръстите се дигаха и трептяха над дупките, като че им заповядваше един ум из една глава. Хюсеин ага се отдръпна от трапезата, постла си чула до дънера на върбата и се облегна до напуканата й кора, а мливарите се разместиха и седнаха по-рахат. Малките момчета станаха от местата си и се изправиха зад свирците да слушат прави. Всичко утихна. Чуваше се само хученето на улеите и глухото дрънкане на кречеталките, което се губеше в гласа на кавалите. Вечерника, който повяваше тихо откъм яза, клатеше дългите островърхи пепеливи листа на върбите, караше да треперят на плоските си опашки листата на сребролистата топола над улеите и разнасяше сладкия глас на двата кавала по цялата лъка и отвъд, където селото Слепите уруци.

Хюсеин ага си припомни дядовите Цоневи свирни при Кърклановия стубел още от детинството си и се занесе. Мливарите бяха оперили очи в кавалите и като гледаха как излязват сладките гласове изпод пръстите от кавала, бяха наострили уши и никой на никого не погледваше. Един старец от Козаревец, на когото едничката дъщеря беше грабнал Мехмед Али от Добри дял и я беше потурчил насила, ронеше сълзи, без да ги усети,

че текат по изгорялото му от слънцето лице. Геранчанина, който имаше тъй също потурчена сестра и заведена в Търново, искаше да плаче, но сълзите му се спираха, защото ги въздържаше буцата, която се беше изпречила на гърлото му. . . Всеки мълчеше и си мислеше, що е изпатил и що може още да изпати от турците, защото често се мълвеше, че скоро ще секат българите, но чакат да дойде заповед. . . Чапкън Хюсеин пък мислеше за боевете, дето се е бил, и потъването на гемиите с аскера бяха пред очите му, чуваше го как вика: «Аллах, аллах» — и го гълта морската вода. . . Всичко се беше сега представило пред очите му и се беше занесъл подире му. Ако беше се продължавала свирнята до сутринта, то и всички щеше да ги завари зората като вкаменени. . . Но Ганчо захвана по-весела, която приличаше малко на ръченица:

Буля Калинки думаше:
«Надяваш ли се, Райдушо,
байно ти Добри да дойде
с колата, с колесарката,
армаган да ти донесе?
Не се, Калинчо, надявай,
че него са го срещнали
голите, боси цигани,
че му колата откраднали,
а него са го съсекли. . .»
Чу ли Райдушка таз дума,
че се Райдуши нажали.
Отиде в равна градинка
под моровянка ябълка,
разпаса колан копринен,
на ябълка го преметна,
че се Райдуша обеси. . .
Чимшир са порти скърцали,
евам бачо й, че иде,
и за Райдуша питаше:
«Я излез, сестро Райдушо,
я излез, да ме посрещнеш
и армагана да видиш.»
. . . .

В началото на веселата свирня всички се размърдаха. Хюсеин ага си отри челото и мустаците с ръка, повъздъхна изтихо,

а стареца се усети, че има сълзи по лицето си, и взе да ги трие с ръкава си. Геранчанина, и той си преглътна слюнката, въздъхна издълбоко и погледна на съседа си да види дали го е забележил, че е тъжен, но съседа му гледаше още в свирците.

Подир малко, като изсвириха Райдушината песен, свирците млъкнаха, взеха да си трият челата от потта, а Недялко каза: «Уморихте се бре, момчета! Нà си сръбнете малко, да си разквасите гърлото» — и като поплакна бъкеля, подаде го на Ганча с думите: «Нà си сръбнете, ама не го пращайте по реда, че ще тряба още.» Ганчо взе бъкела и го подаде на другаря си, като каза: «Аз вода ще пия, дайте ми малко вода.» Стовната със студената вода беше при върбата край кехаята и Недялко му я подаде. «Аз пих вино — рече другарят му,— ама не ми погася, дай и мене» — и като пое и той зелената стовна, тури я на устата си и тя загългола. Дружината се разстава, а младите взеха да прибират торбите, бъклиците и прочие.

— Вие пак не ми посвирихте Кралимарковата песен — им рече кехаята, — аз за нея чакам; хайде починете си, че нагласете кавалите изново.

— Че коя Маркова да ти посвирим, Хюсеин ага? Марковите песни са много — проговори Косерката.

— Посвирете, дето са се били с Муса Кеседжия — тамам двама отбрани юнаци, — хем и да ми я попей някой; аз отколе не съм я чувал — бабаитска песен е тя. . . Сега де ги такива бабаити да делят тъй мегданя със саби и с топузи. Сега стана, както казват: «Инсан-пичи, паранън-тучу»; сега и един келяв циганин от шумата с ръждив пищов може да убие и най-добрия юнак, а тогава, който е бил бабаит, той е надвивал.

— Е, че откакто се изнамерил барутя, Хюсеин ага, оттогава се изгубили и юнаците я; както каза, сега и едно дете може да убие юнак като планина. И Марко, казват, оттогава се изгубил, скрил се в балкана, там нейде къде Рила планина, в някоя пещера с коня си и с хърта си, и че уж и досега се чувал конят му, кога цвили. . . Колко е истина — не зная, ама тъй съм чувал от баба си — рече Ганчо и като спря, гледаше кехаята в очите, да види какво ще му каже.

— И аз тъй съм чувал — рече Хюсеин ага, — може и да е жив — божа работа са тия неща, те не са работа на хората. . .

— А бе да ти я и попеем, Хюсеин ага, ама да не се разсърдиш, че в песента се казва, че Марко надвил на Муса и му отсякъл главата — тъй казва песента, истина ли е, не е ли, ама тъй се пее.

— Е-ха! На мохабет сърдене бива ли? Като не му е държало, да не е излязвал пезевенгинът да се бие. И сега белким не се случва гявурин да надвие на турчин? Там е борба — който е пò юнак, той надвива. Аз съм влязвал в дженк — видял съм едните да надвиват, и другите да надвиват; комуто от каквото е еджеля, от това и умира. . .

Кат се увериха, че кехаята няма да се сърди, изтриха кавалите и засвириха Марковата. Като изсвирваха по няколко стиха, Ганчо захващаше да пее и другарят му пригласяше. Като казаха: «Удари го (Марко) у черната земя, че потъна до дванайсе педи», кехаята извика: «Ашколсун, бабаит дели Марко! Е, туй се казва юнак! Де ги сега такива бабаити? И Муса юнак, ама Марко — пò юнак. . . Затуй обичам аз Марковите песни. . . Карайте — до края» — рече Чапкън Хюсеин и като си накрехна малко чалмата над лявата вежда, запали си чубука, облегна се по-охолно и взе да пуши. Подир малко песента се свърши и свирачите се спряха да си починат, а Хюсеин ага, като стана, каза: «Бана изим — аз ще ида вече да спя, а вие, ако щете, продължавайте си мохабетя.» И замина къде воденицата, дето и воденичарите преди малко бяха отишли и вземаха уем от неуетите кошове. Малките момчета, развеселени от винцето, стоеха прави при свирците и едното от тях потропваше като на ръченици.

— Иска ли ви се да поиграете, момчета — ги попита Ганчо.

— Иска ни се — отговори по-малкото, — ама на ръченици.

— Хайде да им свирнем малко бе, Ганчо — продума Ганчовия другар, — ние чак утре ще мелем, а то е още рано.

— Да им свирнем, ама само една — рече Ганчо и наду кавала на ръченици, а подир него и другаря му. Момчетата се разрипаха по зелената морава и като взеха да пляскат ръце, да клякат и да викат, някои от мливарите, които нямаха да мелят, не се стърпяха във воденицата, додоха и те да гледат. Един козаревчанин, който беше около на 22 години, и той тъй развеселен от бъкела, се придружи при момчетата и взе да играе и да скача с малките долнооряховчанчета, но подир малко кавалите млъкнаха и козаревчанина не си доигра.

— Ий, холам, за моя бахт се свърши свирнята, искаше ми се още да си тропна — кеф имам, ама нà — рече и като подскочи, цапна си петите и замина къде вадата.

— Стига ви толкова — рече Ганчо, — да помните кога се е яло и свирило под тая върба.

Ще помним, бат'Ганчо, ще помним и рибата, и саламурата с лютия пипер, и печените в тавата сомове, и виното с бъкела — рече едното момче.

— И питите, дето ги маза с яйца и дето ги затули с чима, а най-много ще помним песента, дето Дели Марко ударил Муса в земята и като го забил дванайсе педи в земята, отрязал му главата — додаде второто.

— Де ги сега такива юнаци да изтръшкат тия пусти турци — каза първото, — хеля ей тая проклетия — арнаутина, дето е писнал света от него. . .

— Има ги то и сега — рече Ганчо тихо.— Ами вие какви сте, не сте ли Маркови внуци? Какво ме гледате в очите?

— Малки сме още, бат'Ганчо — рече едното.

— Ще пораснем бе, не бой се, ще пораснем ние като бат' Ганчо, че нека дойде да ни вземне воловете — с брадвата — че в главата; като е арнаутин, чева не носи две глави — и той има една глава — удри в главата.

— Да сте живи — рече Ганчо, тури си пръста на устата, с което им показваше, че трябва да млъкнат, и отиде къде воденицата, а момчетата откачиха фенера от върбата и тръгнаха подире му. Около воденицата сега стана тъмно; тишината обзе цялата лъка и нищо не се чуваше освен дрънкалките на скорците, хученето на камъните, бученето на улеите и размесените разногласни песни на жабите, които ги донасяше хладния вечерник, що идеше откъм яза, смесени с непресекнато бучене на дъсчения висок бейски яз.

Ганчо покри братчето си с дългата аба, което си беше вече легнало на колата, наметна си дългия абян капладисан кожух и отиде къде чешмата да се разходи.

Кукумявките и чухалите взеха да се обаждат по покрива на стария сарай една подир друга, а Ганчо, като ги слушаше, шепнеше си: «Викайте, викайте, дано опустее по-скоро. . . Че ще опустее, то се види явно, нали взеха да се преселяват геранчани в Лясковец, нали бея, вместо да ги завардва и закриля, сам си помага да им турчат децата. . . Ще остане само сарая и тогава викайте още повече, дано да викате някоя буйна вода, че да умие и яз, и воденица и да направи вадата равна с поляната. От сиромашки пот е направено всичко, със сиромашки сълзи е обкапан всеки камък, всяка керемида и всеки праг е кървав;

викайте и молете бога за още една завера или за. . . Че де си, пуста черна чумо, да влезеш вътре, че да не излягваш, догде не ги пометеш! . . .»

Кукумявките се схапаха на сарая и една, като побягна, кацна на комина на воденицата и кукумявна два-три пъти, догде дойде върху ѝ третя да я гони.

Не я гони — пак си шепнеше Ганчо.— Не я гони, ами викайте, дано се сбъдне моето желание. . . викайте на пустия. . .

Като дойде до чешмата, той си уми ръцете и като се напи с вода, седна на белия камък към пътя, който служеше за бинекташи. И при шуртенето на бистрата изобилна струя, що изтязваше бърборешком из жлеба на каменния чучур и падаше като сребърно разперено повесмо в каменния постав, си мислеше и шепнеше полека: «Горката Милка, горкото дете. . . да мисли, че всяка нощ може да дойде оная маскара, оная погана и нечиста вяра да го грабне. . . Ами старецът? Отхранил го е. . . сираче, от къс месо. . . Ами бабата? Отгледала го е на гърдите си. . . и. . . да дойде някоя арнаутска влъхва — край. И пезевенгин, който е избърсал сто и пендесет капии, утрил двесте и пендесет прага, взел и оставил двайсе жени. . . тая маскара, тая упълтена чума да грабне хубавия гълъб. . . и де да го заведе? В Арнаутлука. . . Няма да го заведе той него в никакъв Арнаутлук, ами подир пет-шест месеца ще му откъсне главата и ще го хвърли в някоя река. . . Трябва да се бърза. . . и по харман. . .

Един от компанията мливарин, запален от Ганчовото вино и от пипера на саламурата, идеше нагоре къде чешмата да пие вода и като се понавеждаше, гледаше на зарата къде чешмата; повъзпираше се и пак пристъпваше.

— Хей, челяк ли си, какво си, обади се? — извика мливаря полууплашено и пак се сниши да гледа.

Ганчо се закашли, с което искаше да го увери, че е човек, но мливаря мислеше да не е я арнаутина, я някой циганин и му извика:

— Кой си бре, обади се?

— Аз съм — рече Ганчо, — аз — вашият днешен готвач и свирец, не бой се, аз те видя, че те е страх от таласъми, ела, не бой се.

— А бе ти ли си бил, Ганчо? Ай, да те поживи господ, аз пък помислих да не е някой циганин, да е дошъл тука да краде нещо от колята; вчера се откраднаха едни хубави капистри и

една нова аба. Ти ли си бил, ай да те поживи господ. . . Какво правиш тука?

— Ожаднях — му отговори Ганчо,— че дойдох да се напия, пък като се напих, седнах да послушам чешмата как весело чурти. Ами ти какво търсиш?

— Саламурата и виното кипнаха, че рекох да ги гася — жаден съм изгорял, пък рекох — страх, не страх, ще се престраша да не заспивам жаден, че цяла нощ все вода ще сънувам и ще се лутам да пия. — И взе да пие. Като се напи, Ганчо го попита:

— Нали угадих, че те е страх от таласъми?

— Право да ти кажа, Ганчо, ако не беше се покашлил, връщах се за едното чудо. . . От таласъми като бъде, от малък ме е страх. Съботничав съм, че ги видя. . . Колко съм преплитал кълки, догде мина през нашия пущински мост. . . И понякоги го виждам. . . ей тъй, ту на турмаче се престори, ту на шопар, ту на гъска, а веднъж го видях ей такова пале, колкото една котка, премиржуля се из краката ми и догде се прекръстя, да го убие честния кръст, потъна в земята. . . И други селяни са го виждали туй пале, ей тъй, като сянка, вести ти се и се изгуби— каза мливаря и взе да се кръсти.

— Тука е воденица, холам, тука няма таласъми — тука е царовището на самодивите; ела да послушаш как се къпят долу при вретената и искри пущат.

— Остави се, холам, аз да ги видя, не мога заспа цяла неделя — шега ли е то да видиш самодиви? . . .

— Ами че как си видял таласъмите? . . .

— Питаш ли ме по колко нощи наред съм се стряскал? Ей тъй, тамам ще задремеш, изправи се пред очите си. . Стани, кръсти се, кръсти се, легни си; ха, ха ще те краде сън, ето го пак — напреде ти. . . Напарил съм се, че как да не ме е страх? . . .

— Ами сега да изскочи на чешмата таласъма — той е един гол циганин—и да се хвърли на гърба ти, а аз да побягна, какво ще правиш? — го попита Ганчо на шега.

— Стой, жив да си, не думай такова нещо — каза мливаря и взе да се отстъпва от чешмата. — Умирам, ти казвам. . . Гол циганин да се хвърли на гърба ми, тозчас ще ми се пръсне жлъчката и утре ще ме носите мъртъв в село. . . Я хайде да се махаме ние, че стана вече късно, а и петлите не са пели — отсега тръгват те, да ги убие честното дърво! . . .

— Чакай да се напия още веднъж, че ще тръгнем; ти няма ли да пиеш?— му каза Ганчо и отиде на чучура да пие.

Ти каквото ме уплаши с циганина, не се приближавам вече до чучура, не знам що да бъде. . . Хайде холам, че взеха да ме побиват тръпки по гърба.

— Такива сте вие, козаревчаните, страхливи баби — каза Ганчо и тръгна подир мливаря. — Ами да те пратят с колата нощя — две нощи път и да минеш през десет моста и през толкова реки и пусти воденици и догде съмне, да си на пазаря, изтварил? И това да се повтаря всяко лято по няколко месеца наред, че да видиш как ще излягват из главата ти всичките таласъми и самодиви. . . Няма то, мой братко, нищо да ходи нове, което го няма дене. . . Ха, хайдути да ми кажеш, че има, вярвам, а таласъми и самодиви, и караконджовци, и липири, това аз не вярвам. Няма то такова нещо на света, а го има в хората в главата — страх те е. Ще видиш някоя котка да ти препречи път — ето ти — таласъм като твоето пале; видиш прасе — ето ти таласъм, а то страхът ти вчетворява очите. . .

— Какво да ти кажа, момче. Не си съботничав, че да те питам! . . .

— Не съботничав, ами пресъботничав да съм, аз това го знам от опит и не ме е страх от нищо. Запали свещ и ще се увериш, че таласъма ти ще се изгуби.

— Ще се изгуби ами, че той бяга от светлината. . .

— Това е то я, че тъмнината и страха са на страхливите хора в главата всякакви страшила. . . Не вярвай ти вече в такива неща — да видиш как няма и да ги виждаш веке — му рече Ганчо и отиде да си легне на колата, а козаревчанинът влезе във воденицата и си легна на чувалите.

Тишината обзе цялата лъка; около воденицата стана тихо и според народните поверия — да се не ходи нове около воденицата, а най-вече около улеите — никой не излязваше. Които мелеха, си вардеха мливото и като отгрибваха намляното брашно, полягваха си на чувалите нащрек, да не се успят, да се замели камъкът. Воденичарите бяха уели всичките кошове и бяха легнали на местата си; Недялко се беше облегнал на дъсченото одърче край камината и хъркаше отдавна като заклан шопар; кучетата на мливарите се бяха свили под колата на стопаните си на копче; само воденичните плъхове се гонеха по хамбарите във воденицата и понякоги някой прескачаше през заспалите по чувалите мливари. Свещите на кошовете, обградени с паспал, който се развяваше от камъните, горяха с мъждив пламък и около всяка се видеше червеножълто кълбо от паспаливия

въздух. Дрънкането на кречеталките, хученето на камъните, бученето на улеите — всичко се сливаше в един общ глас, който не може да се каже с дума, нито да се сравни с друг глас освен със същия. И който е навикнал на този глас, спи, като че го люлеят в някоя люлка и му пеят хиляди разнообразни песни, придружени с всичките музики на света. А който не е навикнал, чини му се, че под него се продънва земята и отгоре му се събаря небето. Но щом си отишъл на воденица, а особено на такава, каквато беше геранската, с десет окна, ако ти се случи да мелеш нощем или да си принуден от лошавото време да спиш вътре, то адската музика поне два-три дена ще ти се изчува в главата и щом задремеш, сè ще ти се чини, че си във воденицата.

Летните нощи не са твърде дълги по май месец; не се знае дали се проспаха всичките мливари и воденичари, когато петлите в дама зад воденицата затрепаха крилете си и креснаха, та пропяха първата си песен, а гълъбите, които бяха над кехайовата одая, взеха да гугучат, което е тяхното среднощно пеене.

Пропяването на първи петли е знак според народното вярване, че всички злини се изгубват и не е вече страшно да се ходи по самодивските места. Затова някои от мливарите се разставаха и като се промъкваха между чувалите, взеха да излязват, опаспалени като воденичните плъхове.

— Един сън съм сънувал — казваше един другиму пред воденицата,— че сè вода пия, пък съм сè жаден. Като се събудих, то гърлото ми изгоряло, опекло ми се сърцето от Ганчовата пуста люта саламура — язика ми изгорял.

— Ами мене питаш ли ме? Ухрипнал съм като юрдек от пустата му саламура-лютеница. . . Петлите пропяха, да идем да се напием на чешмата. Както казват, тя е чиста — досега, доколкото се знае, никому не се е вестявало нещо около нея. Изгорило ме пустото му ястие — лютика ли беше, лютеница ли го казваха, ама сякаш че пламък излиза из гърлото ми.

— Да ти е граблив тебе свредела — се обади Ганчо от колата, който се беше пробудил от глъчката на жадните мливари.— Че Ганчо ти е крив. . Защо не пи повече вино, че да ти гаси саламурата?

— Ах, ти ли си бил бе, Ганчо? Пих бе, брате, ама не гаси; и то пали като пиперя ти.

— Е, хайде, идете се угасете на чешмата, тя угася не само вашите гърла, ами и бейския сарай, ако се запали; идете, ама се прекръстете по три пътя, че инак голия циганин не ви дава вода и кой знае до сутре кому ще се извият устата на врата — им каза Ганчо, да ги види дали ги е страх и тях като козаревчанина от таласъми.

— Жив да си, не споменувай такова нещо! Умирам, че пак не отивам — рече един мливар.

— Аз съм патил такова нещо — да пази господ . . .не се приближавам, сбъхтвал ме е мене такъв таласъм на нашата чешма, та догде ме изцерят, че врачки ли не щеш, че поливки ли, че билки ли не пих, че чак при Чотоолу ли не ходих! Ама догде не ми ля една циганка коситро и догде не ми се изля таласъма, не ме остави болестта. Изля се цял-целниничък коскоджамити кон и кон го видях я! Не отивам, ще се спусна да пия от вадата — речница ще пия. . .

— Ами самодивите? — рече пак Ганчо и се смееше, но в тъмното страхливия мливар не можеше да го види.

— Какви самодиви, тука пък самодиви ли има?

— Как да ги няма — цяла нощ са пляскали под воденицата и смях идеше, кикотене, та не ме оставиха да спя тия вещици.

— Сладки и медени са те, не са вещици — рече мливаря и се отрече да слязва край вадата да пие. . .

Ганчо скочи от колата, наметна се с кожуха си и като тръгна където чешмата, каза им.

— Ама че страхливи слепоуручани[1] сте били, хъ! Вие и от малките деца сте по-страшливи! . . . Бе дърти хора сте, че не ви ли е срам? Елате да ви напоя. . . Шегата настрана, ама и аз съм ожъднял силно. . . Хем снощи, като щях да си лягам, се напих добре — каза и отиде към чешмата.

— Хайде да идем и ние — рече единия, по-младия, — нали видиш, че нямало нищо — той се шегува.

— А бе шегува се! . . . Той кой го знае какъв джададжия трябва да е, нали го чуваш, че цяла нощ чувал самодивите! . . . Който е чист челяк, чува ли ги? Ти защо не си ги чул? От три дни си тук. . . Джададжия е той, нали го видиш, вчера всичко извърши за няколко часа, на такива дяволите, самодивите, таласъмите им помагат; страх ги е бре, момче, от тях. . . Той улавя вампира, затулва го в стовната и го изгаря; от вампир са такива родени; баща му се вампирил, че то после се родило — от баща пълтеник. . Хем те са с една дупка на носа си. . . Аз утре,

[1] Слепите уруци е село, близо при Геран, турски — Язаджи-кой, а сега Писарево преименувано.

като се развидели, ще го прегледам максус, че ако е с една дупка, не му хапвам ни от хляба, ни от ястието, нито му сръбвам от виното. . .

— Хей, кой е там при чешмата? — извика Недялко и вървеше с изпуснат гащник (уучукурлук), като се тръскаше тлъстия тумбак напреде му и гащникът се мъндахуреше по шкембето му — ту на тая, ту на оная страна. — Туй тряба да е Ганчо, да го вземне дявола, той не се бои от таласъми. . . Ти ли си бе, Цонеолу? — извика гръмогласно ожъднелият воденичарин и като мина край слепоуручаните, попита ги:— Какво сте се свили тука като мокри кокошки? Да не сте се подмокрили нощес? Вие май много целувахте сноощи Ганчова бъкел — и отиде на чешмата.

Чуваш ли — каза старият, — и Недялко го знае, че не се бои от таласъми. . . Аз ти казвам, ама ти не ме вярваш. . .

— Изгорях — рече Недялко,— в шкембето ми казан ври. . . Добре, че придрънка горния камък, та ме събуди. Ако бях спал още, не знам как щях да осъмна.

— Да не си се надул пак бе, ламьо?

— А бе не съм, Ганчо, ама сега, като се напия, страх ме е — каза воденичаря и се наведе да пие на чучура, който пресекна да чурчи.

Стига хей, батлан, че ако се надуеш — среднощ е още, като те накиснем, умираш от студ. . .

— Ох, ще се напия, че ако ще се и пръсна. . . Изгорял съм бре, момче! Ти не вярваш. . .

— Стига, холам, после пак пий!

— Артък, ще те слушам посем-сега.

— Ще ме слушаш, когато погълна едно ведро вода.

— Не бу, холам, аз през зъбите си я процеждам.

— Разбира се — през зъбите, че — в Недялковия тулум.

— Съживих се, мамкей! . . .

— Елате бе, елате, аз свързах таласъма — извика Ганчо на слепоуручаните, — елате се напийте като бача си Недялко. Видите, него не го е страх ни от самодиви, ни от таласъми, ами по гащи иде и пие като жаден турмак.

Белким от таласъм ги е страх? Хамъ-де папин хора, ха! . . . — извика Недялко като през фуния. — А бе, гаргалар, хич тука при толкова таласъми смее ли да се завърти таласъм? Най-големия е Ганчо, че после ида аз. Елате се напийте без

шупе, че идете, та се прострете на чувалите, че се наспете — до сутре има още тамам пет часа. И аз тъй ще направя.

Слепоуручаните, като видяха, че взеха да ги подиграват много, тръгнаха и отидоха бързешком да се напият, догде бяха Ганчо и Недялко при чешмата.

— Хем, като пиеш, варди се да те не улови таласъма за языка брей — рече Недялко на стария, — че той е вътре.

— Напих се вече, не ме е страх. Ако повторя, нека ме лови. . .

Като се напи и младият, Ганчо им каза:

— Ако ви се пие, пийте още, че после няма кой да ви пази, като ви ожъднее!»

— Напихме се, бог здраве да ви дава, хеля добре, че дойде бат' Недялко, а то ние при тебе, каквото ни заплаши, не идвахме.

— Елате вие да ви заведа на бахча догодина, че хем пари да спечелите, хем от таласъми да се отървете.

— Тамам ние ще я извършим. . .

— Ще ви научат паровци[1] бре. . .

— Те разпасаните власи научват, че вас ли не ще ви научат? Хем ще ви изпекат, да станете на каиш.

— Туй е то, че ние сами сме май хлабави.

— Ще ви стегнем. . . Истина, елате бре! Хем ще видите свят, хем ще спечелите пари — им каза Ганчо и отидоха да спят повтором.

Около воденицата беше сè тъй тихо, листата на трепетликата сè трептяха и вечерника сè лъхваше край ухото, като че го гладеше с меко павуново перо, и същият глас дънтеше във воденицата като в някоя голяма станимашка бъчва; само кукумявките вече не се чуваха, а вместо тях понякога се чуваше в селото хахаризането на някои кобили, които се будеха и мамеха малките кончета, и волския бик се изчуваше, че бубунижи в беевия гражд като под земята. И тук-таме по горния край се обаждаха овчарските кучета, дразнени от кявкането на лисиците, които в онова време се въдеха по Танова могила над Геран и бяха я изпродупкали със своите лисичи дупки на всяка страна.

Мливарите и воденичарите проспаха още един сън тихо. Само Недялко се обръщаше на одъра си и пъшкаше като трудна жена. Някои мливари, които мелеха, бяха взели да си тъпчат козлиняните чували с липовите гладки тъпкалки. Един камък

[1] Лясковец още във времето на Асеновци е било манастирско село, на манастира «Св. Петра и Павла», та и днес околните села наричат лясковчаните паровци (пáроци). Селяните и досега женат манастирските ниви меджия (общоселски).

излязваше. И един от мливарите, комуто беше реда да насипва, събуди Ивана воденичаря да натъкми камъка и да му уеме житото. Някои тютюнджии, които по онова време бяха само старци, станаха и взеха да си търсят кесиите с тютюна, лулите и пунгиите с праханта, кремъка и огнилото; петлите пропяха, зачестиха и не млъкваха; на изток се зачерви, взе да се развиделява и славеите вече пееха по клончетата в гъстаците край Янтра, а най-много се чуваха трепетливите им гласове горе в гюловата градина на Рашид бея, за която казахме по-преди.

Кравите замучаха, теленцата забекаха, овците блееха, агънцата им отговаряха; бика сѐ бубунижеше, кучетата се претумиха, хората се размърдаха, булките дояха кравите, овчарите — овцете, бабите — биволиците, а момичетата дрънкаха котлите и отиваха на долнята чешма за вода. Съмна се и слънцето се изтъркoли над Джулюнския балкан като насветлен воденичен камък; затрептя най-напред тихо, после по-силно и взе да се издига над Тантурската гора — червено, светло, огнено. Всичко се съживи, разшава се, тръгна на работа: овчарите изкарваха стадата си къде Слатина, бабите изтирваха кравите и биволиците, децата гонеха теленцата да ги запрат в граждовете, говедарите прибираха добитъка и вземаха от бабите пресни пити. Чардите — биволската и волската — от беевия гражд излязваха една подир друга; циганите-говедари хокаха, а биковете махаха с глава и вървяха лениво подир чардите. На биволския бик, който се беше вкръвничил и се впущаше да бие кервани, на предния му десен крак дрънкаше един дебел синджир и на края му — един железен топ като кумбара. Всичкия добитък излизаше от село, а Бекир Арнаутина вкарваше в беевите граждове цяла сюрия впрегнати козаревски и лясковски волове, които беше уловил по краищата на геранската мера, а подире му вървяха няколко момчета и плачешком му се моляха да им пусне воловете, че ще изгубят деня и влагата ще изхвръкне. Бекир, като вкара добитъка в гражда и го закофари с един голям кофар, каза им: «Динини, иманънъ. . . защо стоите? Идете донесете пари, пари! Без десет гроша аз никой вол не пущам. . . Да додат бащите ви с пари, пари, пари да донесат, че аз ще им дам и друго. . . Да помнят как се пуща в бейската земя. . .» И като си извади ятагана, впусна се върху им. Децата писнаха и се разбягаха къде края на селото и повече се не видяха. . . Бекир отиде при циганите и влезе в оная циганска къща, дето през миналия ден се биеха дааретата и играеха разгърдените млади циганки на кючек.

От долната страна на Геран покрай реката, дето се изтичаше вадата в Янтра под чешмата, се зададе едно момченце на 15—16 години с една кривачка в ръка и с два реда сълзи на лицето. И като видя Ганчовите волове, които ги изкарваше Герги, позна ги и видя Герги ненадейно.

— Тука ли сте били бе, Герге — продума то на Ганчовото братче с разтреперен глас, — де е чичо Ганчо?

— Тука е — му отговори Герги, — защо ти е? Защо плачеш бе, Цоне?

— Де е чичо, ми кажи, че не ме питай защо плача — и взе да се подемва повече.

В това време Ганчовото соколско око видяло от воденицата чичовото си момче и Ганчо изскочи като стрела напреде му. Цони, като го видя, разтъжи се повече и взе да се подемва по-силно.

— Що щеш тука бе, Цоне, да не ти е взел арнаутина воловете?

— Взе ги, чичо Ганчо, взе ги насила нощес, от нашата нива ги взе, при колата пасяха. . .

— От коя нива?

— От Големия кладенец.

— Че там не е Геранско! . . .

— Не е, и ние му казвахме и му се молехме — не ще и да слуша, подбра ги, че — тука. Повечето волове са взети сѐ от Козаревско — там около нас, и от Радинивище взе. . .

— Той ще хване да взема и от лясковските дворове. . . Ами де са сега воловете?

— Запря ги у гражда и закофариса вратата с кофар, а нас, като извади ножа, подгони ни, изпопържа ни на вярата и ние се разбягахме. . . «Пари, пари, викаше, да донесат бащите ви!» — по 10 гроша на чифт иска. . .

— И вашите волове ли взе — проговори Недялко, който излязваше от воденицата и отиваше да си мие очите на чешмата.

— Чичовите Стоянови волове взел ерифина, а знаеш ли отгде? От тяхната нива при Големия кладенец, от козаревска мера!

— Тъй прави той, нали Хюсеин ага затуй се кара вчера с него и малко остана да се изсекат. . .

На една кола на ритлата висеше брадва. Ганчо я взе и каза на чичовото му момче да тръгне подире му.

— Ганчо! Опичай си ума — му рече Недялко, — че бея е тука, вчера смаза двама долнооряховчани. . .

— Аз няма да посягам на него — му отговори Ганчо, — но ако посегне той, ще видиш какво ще стане. . .

— Аз толкоз ти казвам, че беят е тука. . .

— Ако ще и бейчето да е тука. . . сѐ едно, веднъж ще се мре — каза тихо и като закачи брадвата на ръката си, поведе чичовото си момче и отиде в селото.

На юг от стария сарай бяха граждовете за бейския добитък, а зад тях — капана, в който бяха запрели докараните от Бекира лясковски волове. Като наближиха къщата на чирибашията, Бекир ги видя отвътре, позна момчето и излезе на пътя насреща им и подире му — две млади циганки да гледат сеир.

— Туй ли е баща ти бре, момче? — каза той със силен глас на момчето.

— Не е той баща ми, чичà ми е, намерих го тука на воденицата и му се помолих да доде да ти разправи, че нивата, отдето ми взе воловете, е наша и не е на герански топрак — там е Козаревско и на Козаревец й носим юшура.

— На Козаревско е нивата, Бекир ага — додаде Ганчо. — Ти като нов още може да не знаш догде е синура на геранската мера, че си го сторил Геранско. Козаревско е то, ами пусни на детето воловете да иде да оре, че знаш ли, че един сегашен ден храни човека цяла година. . .

— Аз щях да ти кажа тебе не знам ли синурите на бейската мера, ама не япаим, че си се случил днес мливар на бея. . . Догде не ми платите 10 гроша капан-парасъ, аз не пофащам кофара. . . И пак ти казвам, благодари се на бога, че си на воденицата. . . Да не беше това, бочак-аркасъ щеше да играе по гърба ти и пак щеше да платиш — поп-гиби. . . Чу ли?

— Бекир ага, ако туриш на мене ръка, да не съм на вярата си, ако не забия острието на брадвата право в гърдите ти, че не оладжаа вар-исе, олсун — каза Ганчо и качуля се събра между веждите му, а мустаците му настръхнаха като осил на жега и цялото му лице побледня като восък. . . Бекир се улови за чирените на ножа си, а Ганчо хвана топоришката на брадвата и се поотстрани за замах. . . Циганките, които бяха излезли, бяха се подпрели с двете си ръце в хълбоците, кискотеха се и говореха нещо цигански. Бекир, като видя, че работата не е шега, клюмна с глава и каза: «Да не е беят тука, ти щеше да видиш, ама. . . имал си късмет. . .»

— И ти си имал късмет, че е в село. . .

— Бесата-беса, море, без пари не ги пущам!

Ганчо знаеше значението на арнаутската беса, че е силна клетва и че арнаутина няма да я погази, а пък в селото денем не може да извърши нещо за пред кума. Извади си кесията и му хвърли десет гроша на земята.

— Нà, ама го закачи на ухото си обеца — му рече той и си тури кесията в пояса.

— Ти дай пари, па за обеца чакай — и пусна воловете, като каза, че ако ги пусне момчето негде да пасат в Геранско, той пак ще ги запре и тогава ще вземне 20 гроша.

Цони прибра воловете надолу къде Слатина, а Ганчо му каза да носи много здраве на чича му и се върна към воденицата, а Бекир — към циганките.

— Уплаши те българина — му рече по-младата циганка и взе да се чупи и кискоти напреде му.

— Язък, дето се хвалиш толкова — додаде другата и взе да го тупа по врата.

— Валлахи, да не беше мливар, щях да го насека на късове, ама беят не дава да му бутам мливарите.

— Я ти — него, я той — тебе — проговори иронически младата циганка и влязоха всичките в къщи.

Чапкън Хюсеин беше се научил от Недялка за всичко и чакаше да види какво ще стане. Като видя, че Ганчо си иде, той го посрещна, като отиваше на чешмата да си умие очите, повика го при чешмата, взе да се мие и да го пита:

— Взе ли и от тебе 10 гроша келевия арнаутин, Цонеолу?

— Взе, Хюсеин ага. . . Няма какво да се прави. . . Ние щяхме и да я изкараме — малко остана. . . Улови се за ножа да ме плаши ли, щеше да ме сече ли, не зная. . . и аз улових брадвата. . .

— Е, как се свърши?

— Казах му, че ако посегне да тури ръка на мене, да не съм на вярата си, ако не забия острието на брадвата в гърдите му, че каквото ще, нека става. . . И щях да го направя. . . ама не посегна.

— Машала, Цонеолу — хасъл Косерка! . . .

— Е, че от смъртта по-нататък има ли? . . . Веднъж ще се мре. . .

— Ами най-после?

Даде беса, че няма да ги пусне, а пък аз размислих, че ако не орат на днешния хубав ден, ще се изгуби повече. И воловете ще гладуват и ще жадуват цял ден, а може и утре. И пак

ще му се дават пари. . . Нали е казано: «Бели пари — за черни дене.» Извадих, че му хвърлих 10 гроша — да ги вре в очите си. . . Да съм бил на нивата, когато е дошъл да ги вземе от колата, и то нощe, аз знам какво да правя, ама чичо стар челяк, а пък момчето малко — взел им воловете от ралото, се казва, и тъй. . . Хем нивата му е на Козаревско, Хюсеин ага!. . .

— Тъй прави тази маскара. . . Тя и чичовите беше взела вчера сѐ тъй, ама го накарах да ги закара чак на Козаревец. Знам аз какво му е цяра нему, ама. . .

«И аз знам по-добре от тебе, но да му дойде времето» — каза на ума си Ганчо.

— Хасъл келям, взе ти десеттях гроша за божа правдина. . .

— Е взе ги, Хюсеин ага; «не ме яздиш ти, ами орела», казал заека едно време, като го възседнала жабата, когато се бил скрил в един трън от орела, който се видел отгоре му и гледал да го сграби в ноктите си.

— А че беят туй ще направи от такива жаби я: ще му се разбяга селото, ще хванат да не дохождат околните села на воденицата му и, току виж — воденицата запустяла и вятъра бучи в улеите. Ама той туй не му дохожда и на ума. . . Да му кажеш — белà ще си вземнеш на главата, ами — «брак сарахошу кенди башинъ кърълсън. . .» Аслъ господ кога ще вземе някому богатството, той му взима най-напред ума и накарва жена му да го поведе за носа. . .

— Не знам как е, ама грозна работа. . . да се вземат на хората воловете от ралата им и да се глобят и бият — грозно нещо. . . А че и на Рашид бея баща му, и той е бил бей, и е бил по-богат, такова нещо не е правил — никой не помни.

— Той бил друг челяк — ески-заман-адамлардан, те са биле тогава други хора — имали са туй, гдето се казва инсафлък, харам от никого не щели. Нали ми е разказвал баща ми, а и старите хора, от които има още няколко в Геран, и досега плачат за него: «Де го Хрюстем бея, де го да дойде да ни види на кой хал сме, ми казваше преди един месец дядо Първан, де онзи добитък; де овцете, биволиците, кравите? Хамбарите ни пращяха от храна, де онзи боллук? И чуваше ли се да се турчат децата ни тъй? По-добре да не беше пращал Рашид бея на Стамбул. . . Там се развали той, какво момче беше, нали го знам — като ангел. Проводи го уж да се учи. . . Какво прави, какво смъди, дойде си, носът му с клечка не се стига; дигна, ожени го, взе му от най-голям сой ханъма, и тя била добра, както

ми разказват жените. Рашид пак отиде в Цариград — заведе и нея, че ха да си додат, ха да си додат, че чак като умря баща им, доде си. Е, че не е онзи бей — терекия, салтанати върху салтанати, зер пари много от баща му, дигна да прави тоя новия сарай! Е, артък и другите села теглиха, караха меджия камъни, кересте и какво не щеш, ама ние, ние проплюхме кръв и няма да си видим хаиря. . . Сърди се бея, че бягат хората от село: «пчелата не бяга, го казват, от медо, ами бяга от кадо». От баща му защо не мръдна никой да бяга, ама де го Хрюстема?

— Ами догде се направила воденицата, ми е разказвал баща ми — каза Ганчо,— какво чудо е било? Всичките села ѝ копаели вадата. Зер не е вада като вада — за 10 камъка вада и колко е дълга! . . . А пък яза — то друга работа. . . Колко кересте е глътнал, колко дирек, кол, колко дъски. Един кол по неделя го набивали; макарите смазали двама души; трима се удавили, като му ловили водата, и най-после баттърдисал хаджи Цоневата воденица, гдето сега намъ-нишанъ йок. . . Е, зер, ще бягат хората; и върху всичкото това, за качул, само арнаутин трябаше — да глоби и да бие хората без никакъв себеп! . . .

Кехаята се обърса с джеврето си и тръгна къде стаята си да иде да се кланя.

— Ще мога ли насипа днес, Хюсеин ага, как ти се струва? — го попита Ганчо.

— Аз съм заръчал на Недялко да ти даде най-добрия камък и ако щеш — два. До довечера, ако не додат барем десетина кола, нощес не ще има що да се меле. Недялко знае: кажи му, каквото го искаш, тъй да ти го смеле. Ами ти днес като ще мелеш, кой ще ни наготви?

— Вие само за готвене дайте, аз и на пет камъка да меля, пак ви наготвям; аз вчера сам работих, пък днес ще давам командата.

— Машала, Цонеолу! Косерка не са те нарекли бадехава. Нейсе. Аз ще ида да кълдисам намаз, че после ще гледаме — му каза и влезе в стаята си.

— Вие артък се изприказахте с кехаята — му рече Недялко, като си пълнеше лулата от мешинената кесия. — Че отде ги намерихте толкова?

— А бе, бат'Недялко, нали знаеш как казват: «Много приказки на воденица бива.» И ние с Чапкъна се аресахме, че таз беше, оназ беше, че хамен — цял сахат. Ами кой камък ще ми дадеш?

— Нали ти се врекох още вчера, ето този — най-баша и ако щеш — и този; и двата ей сега ще измелят. Да ти направят брашно, че да те целуне булката между веждите.

— А бе тя за какво да е, ще ми целуне ръка, че два-три дена ходи да заемва; пък ние, нали знаеш ти дядя Цоня, не сме научени така — при жито като жара да заемаш смесено, чакър и горчиво, пък да връщам чисто. . . Остави му чистото настрана, ама хляба не се урежда, а пък баща ми — «има, какво има на софрата, чист хляб да има, казва, че другото — гелдий ере баала».

— Като е тъй, хайде готви се, че той ей сеги ще прехърхори.

Ганчо взе крината, разстла сакулята, насипа една крина и я занесе при коша.

— От подсяването ли е, от нивата ли е, или някой от вас знае магия — му рече Недялко, учуден от червеното едро и чисто Ганчово жито. — Сякаш че гълъб го е блъвал твоето жито.

— Нито е от подсяването, нито някой от нас знае магия, бат'Недялко, ами е от хубаво отбрано семе. И от дълбокото, четири пътя угарене на новия коренеж, при Кърkилановия стубел, дето баща ми е свирил на Хюсеин ага на баща му под големите присади с кавала Кралимарковите песни. Ожени в пърга, овърши в сухо, отвей на добър вятър и — ето ти и магията, и гълъба.

— А бе че всеки оре, и аз съм орал, и всичко съм правил, ама тука работата, чини ми се, не е чиста. . . Ходи ли майка ти на Гергьовден да обикаля и да кичи нивите пред зори?

— Белким ти вярваш в магия бе, диване?

— Белким ти не вярваш?

— Бошлаф! . . .

— Да ти проводя аз баба Злата врачката, да ти обиколи със ситото нивата, да каже, каквото знае, че да видиш ще насипеш ли ти такава жара.

— Да не си влах бе, Недялко?

— Защо да съм влах?

— Че аз само власи и влахинки съм видял да вярват такива будалалъци.

— Де будалалък, де. . . Има го, ти казвам аз тебе, има. . . Петтях пръста и бога надделяват. . . Я го гледай — не вярва! . . .

— Е, влах си бил, и какъв влах — какаванин. . .

— За една нам ще вземна да ти проводя баба Злата, да се увериш. Мами, ти казват, брей, мами, всичко мами: жито, мляко, коприна — ей тъй, измамва го отпред очите ти, от хармана го

взема бе, челяк! Всичкото село го е страх от нея. Като рекат — баба Злата ходила на нива, хеля на Гергьовден или на Еньовден — всеки изтръпва. . . Гола се съблича, да я убие господ, месеца сваля, бродовете през рашето прекарва — и магьосница е, и врачка, и баячка; върже, развързва, задавя; бродница ходи по бродовете. . . Знаеш ли, че пиле под мишца измъща и с маста му като намаже някоя каца, с кацата фърка като птица-лястовица. Змеювете ги е страх от нея. . . пък той вика «бошлаф»!

— Ти или си луд, или сега подлудяваш. . . хич да може да прави такива чудеса! А бе че тя ще измами и на царете хазната и няма да чака да ѝ дават за лъжите ѝ по пет пари.

— Че белким не може да го направи? Гледай го — не вярва ѝ — по пет пари ѝ давали? С шепите пари взема, хей! Оная зима, като свързали едного, хе-е, къде Летница, че ще умре, превива се като змия, хем на самата сватба, че — тичай при баба Злата — гологлави. . . Посред нощ на кон я занесоха и билките ѝ — една торба. Отишла, не знам какво му баяла, какво го парила, какво го магерила: бурени му варила, вода през пазвата му преливала, през дупките на стола и челяка до сутрината — здрав. Е, хъ де, иди, че не вярвай. Змеица бе, змеица, дето змей я люби и нощя през комина иде при нея — изцери я май с баба Злата бей, изцери я—и стана жената, каквато е паднала от майка си. . . Че какво не цери: урадисано ли не щеш, сбъхтано ли, уроки ли, задавено ли — всичко, всичко. Кажи ѝ: «Бабо Злато, болен съм», ще ти каже каква ти е болестта, откога е, де си я уловил и ще те изцери. . . Пък Ганчо иска да не вярва.

— Хубавица ли е била, като е била млада?

— Тя и сега е още хубавица; стара е, ама здрава, червена — младите засрамя.

— Има ли мъж?

— Водила го две години и змея го убил.

— Дето ще рече, тя е змеица. . .

— Ами че не разбираш ли?

— Дето ще рече — останала млада вдовица и не се е женила!

— Как ще се жени, хич онзи огнен змей пуща ли при нея мъж — ти си играш бе!

— Ами мъже цери ли от змеици?

— Цери; че тя от тях взема най-много пари я.

— Ами за деца цери ли?

— На колко млади булки е помогнала и колко ризи е събрала.

— Е, разбрах каква е работата. . . Такива ялови бабини Златини най-много ги има у Влашко; и те тъй церят — сѐ младите хора и сѐ от змеици. Брънтия е тя — твоята баба Злата — и не й е чиста работата — разбираш какво ти казвам я?

— А бе и други тъй казват за нея, ама тъй си щат, че го казват. Сватя ми е, ама аз такова нещо, сполай богу, не съм видял.

— Таквази е тая, твоята сватя, бат'Недялко, каквато я казват хората и каквато ти я налучках и аз, без да я зная. . . Лъже тя и с гърба си и като намерила гарги, изплашила ги и те я зяпнали в устата. Да ми падне в ръката да я изпитам пред тебе и ако не излезе всичкото лъжа и гьозбояджилък, да не съм на вярата си. . . Колко съм виждал аз такива вещици. . . Влашкото е пълно с тях и са подлудили мъже и жени. . . Не вярвай ти в такива гаргалалъци — сѐ бошлаф е то! . . .

— Не мога, брате, да не го вярвам, като съм го виждал с очите си.

— Виждал си ти. . . Лъжат те и ти сѐ за готови пари го купуваш. Тежко ви вам, много що лапате мухите. . . Ходил ли си нейде по чужбина?

— До Търново, до Оряховица и дотука.

— Ами знаш ли кое е на търнокопа капията?

— Не те разбирам.

— Като вас умни има в Тузлука уруци. В едно урушко село намерили извален един ботуш. Събрало се всичкото село да се чуди; никой не знае какво е това нещо. Най-после повикали Мехмед аа. Мехмед аа дошъл и те му казали: «Мехмед аа, сен ики керет базара вармъшин, юч керет да дермене вармъшин — не дър бу шей, аллахи северсин?» «Хей, будалалар! Бу казманън капасъ дър[1] — им отговорил умният Мехмед ага... Толкова знаят и вашите хора, та затова вярват на баба ти Злата врачката.

Ганчо щеше да продължава още за врачките и за змеиците, ако не беше прехърхорал камъкът, което показваше, че е останал гладен.

— Излезе — извика Ганчо, — ще насипвам.

Недялко скокна, отгриба брашното под брашнянката, подигна скореца, тури си дясната ръка до гърлото на коша да подпре житото да не пръсне навън и извика: «Сипвай!» Ганчо държеше половечката на рамо край коша и изведнъж я гаврътна над коша и житото предрънка на дъното му.

[1] Това е на търнокопа капията.

— Хайде сега насипвай — му рече Недялко, — аз ще го наглася да ти смеле кънà.

Ганчо отиде при чувала да пълни крината, а Недялко спусна зърното през 3—4 зъба; подложи си ръката на брашнянката, на ръката му напада брашно; стри го два-три пъти между пръстите си; погледна го, помириса го и като взе малкия лост, подигна камъка малко; попомести едно малко клинче навътре под подигалото; изправи лоста и като удари подигалото веднъж, слезе пак в пода; изпита брашното, спусна още на един зъб зърното и излезе из пода. Догдето гласеше воденичаря камъка, Ганчо насипа три-четири крини. А долнооряховчанина, който измля, си прибираше брашното от пода и дотъпкваше чувала си, който беше напълнен с пъп и не можеше да го застеле.

— Видиш ли, Ганчо — продума с удоволствие Недялко, — не го събира сакулята му и по-слабо му беше житото от твоето; твоето, се надявам, няма да се събере в чувала — и една торба ще напълниш. От всичките чували — тамам един завързък ще надмеле — вземни го от мене. Ех, я го гледай, пък преде — не се види, че се върти, лети, лети, валлаха. . .

— Мене всякоги ми надмилат чувалите, аз ненатъпкан чувал не кача на колата си. Тъй ме е учил баща ми: «Натъпчи си чувалите, че като хванеш да ги пълниш, всякоги да надмелят и да не те е срам от хората, като хванеш да ги застилаш; никой да не помисли, че са ти крадили от брашното.»

— Артък, с туй можем да се похвалим; такова нещо, откак съм дошел тука, не се е случвало.

— Че кой е кехаята? . . .

— От добро не са го кръщили Чапкън. . . Ама е прав челяк. . . Никому не дава да му замине нещо; у него е правото — право, здравото — здраво. . . Рахатясали сме, откак е дошел. Напред, като дойде някоя турска краста, все ще направи някоя белà — ще пререди, ще се кара, ще псува, ще вади нож — бактисали бяхме. Ами сега не смеят да шукнат. Зимъс би едного тантурчанина, та му смаза костите. Водата беше намаляла и замръзнала, навалица — пазар; воденицата — до гредите; доде един келеш — двама бяха, ама едното — бясно куче. Щом стовариха, изправиха се над ей този кош, дето насипа ти; извадиха ножовете, а камъка — хъ-хъ ще измеля. . . Научили се зер, кучетата, като по долните барищници, дето са с по един камък и няма ни кехая, ни мливари. . А не знаят, че Чапкъна е тука кехая — знаят го и те какво е цвете, ама не биле се научили, че е тука. . . А той —

в собата — тамам се кланя. Чул той всичко, ама си върши молбата. По едно време, като излезе с една дреновина и не ги пита я защо, я за какво. . . ами — през ръцете, през врата — дето свари — и ножовете попадаха по земята.

Че удри, че удри, че удри, бой на свесло, ти казвам. Викат те: «Аман, Хюсеин ага, бирдаха етмееджеис.» Че Чапкъна чува ли и разбира ли от аман. . . Накара да ги свързат и мливарите ги свързаха в дама. . . Дрезнаха цял ден и чак надвечер ги пусна.

— Ешекоолар — им каза, като ги доведоха до него, — еничараась синове ли сте? Вардете ред, както варди всеки, само вам ли тряба брашно? Тука има хора, от десет дена небет пазят, а вие бабаитлък ще ми продавате!». . . И не рачиха, проклетите, да стоят — още през нощта си натовариха бреметата и се пръждосаха. . . Отишле, както се научихме после, на Слепите уруци на воденицата и там ги бил кехаята, че на Балабаика смлели, ама там правили пакости — били воденичаря, дяда Стояна.

— Чунким ние онова лято на Драгановата воденица, на Пешчана, не щяхме да се изсечем с добриделски две кучета — Сичанджиковото, онова проклетото — Мустафата, — ти го знаеш, и Телекеджиевото, чипото — Юсеин; така додоха и искат да ме предядят. . . Извадиха ятаганите и — над коша — както казваш. Ние бяхме трима; взехме брадвите, заобиколихме ги — воденичаря побягна — и аз казах: «Я вашите глави ще се търколят в пода, я нашите. . . насипете само, че да видите». . . Намериха се в тясно — видяха, че нямат работа с добриделски българи, и слязоха като... натовариха си партакешите и храната, че мънъ. . . Че де не съм се бил с тия кучета. . . Ние, кога сме с батя, и дявола не може да ни нагази; имаме две леки брадви, максус за такава работа ги носим — топоришките им са по три лакти — далеч да стига брадвата. . . Кой знае и моята глава де ще се търкаля, ама додето ми държат ръцете, все ще я нося на врата си. . . И тъй, и тъй управия няма — веднъж ще се мре, не ща да умра мърцина. . . Синовете ми ще останат — от малки ги уча да бият: «Който ви закачи на правдина, не се давайте — бий — който и да е. . . Инак не се живее вече. . . Ако си мек, мост ще те направят, ами тъй: я бахт, я тахт. . . Веднъж бихме едни власи, на Влашко, че дреб се дигаше! Беше суша — от Гергьовден чак до Петровден капка не капна. Не знам кой дявол подскокоросал селяните от селото — бахчата беше до селото, — че уж сме направили магия да не вали дъжд: живо куче уж сме

заровили — да ги убие господ! И гледаме една сутрина — една тумба власи идат. От реч на реч — спречкахме се, свадихме се — те дошле да ни бият. . . И удариха едно момче. «Момчета! — извика бат'Добри. — Хайде да ви видя. . . Каквото ще става — да става; не гледайте ни глава, ни крака.» А те много, да ги убие господ. . . Момчетата полетяха като диви котки и всяко — при кривака си — всякой си имаше по един дрянов кривак, с който биехме биволици нощя. Най-напред бати се стрели върху им и като удари едного във врата, падна влаха като прекосена билка. А подир батя — всички — като настървени вълци на стадо; кого де целунеше кривака, подниреше по очи и там го вземаше дявола. . . Писна ти онзи влашьор, че до небето се чуваше. . . Здрав никой не се върна. . . На нашите изкълчиха само на едно момче ръката и аз изядох една пържина по плешките си, ама и те, дето ги удариха, ще го приказват и на онзи свят. . . Виждал ли си как се бие надута коза? Тъй играха кривците. . . И писна цялото село като червеи в главня. .

— Ами че не ви ли съдиха? — го попита Недялко зачуден.

— Съдиха ни, как да не ни съдят; съдиха ни, ама пак тях укабатиха. Чокоина ги пита защо са дошле на бахчата да ни бият. «Е че — хък-мък — за дъжд», че им изгорели нивите и мисирите. . . «Градинарите господ ли са, че от тях искате да ви дадат дъжд бре, какавани!» — им извика болерина и като взе гърбача, че кого де свари. . . нааби ги и той и — туй им кучка завлече. Ако не знаш да биеш, какво правваш? Щяха да ни бият, че и нам тъй кучка щеше да ни го отвлече. . . Ами бий, че барем ще кажат, че си бил — не са те били. Разумява се, че който те не закача, нямаш право да го биеш. Ама закачи ли те неправдина — удри, че се не бой. Толкоз знам аз.

— Толкоз знаш, ама както казваш, кой знае де ще ти се стопят костите. . .

— Е, по-добре да умреш от нож, отколкото да мреш като баба с мокри поли — каза му Ганчо сърдито и стана да отгрибва намляното брашно, а Недялко отиде да нагледа другите камъни.

— Ето ви една торба риба — извика един мливар, който носеше на рамото си една конска торба и от външната ѝ страна, на устата, стърчеше опашката на сом, и я изсипа на Недялкова одър. — Със сак съм я ловил, хем на 5—6 пъти — то било червиво с риба тука брей!

— Червиво е, че никой не смее да нагази в Геранско — му каза Недялко. — Видя ли вчера долнооряховчаните? . . .

— Видях ги, ами ние нали сме мливари?

— Е, туй ви отърва я; да не е туй, да са те завлекли досега циганите горе.

Чапкън Хюсеин, като чу от одаята си, че донесли риба — той бил поръчал на мливаря,— излезе и извика: «Хей, Косерка! Ето пак риба — хайде, нали се вречe, че ще даваш команда?

— Ще давам, Хюсеин ага, ще давам; нека да кладат огън.

— Хайде огън — извика кехаята и мливарите се разтичаха за дърва. — Ами хляб?

— Хляба е замесен — се обади Недялко — и скоро ще го мятаме; ние видяхме вчера как го пече Ганчо — хляба от мене го иди.

— Ами рибата как ще я готвите?

— Както речеш.

— Както рече Ганчо. Ганчо бе, Косерка, как да я наготвим?

— Знам аз как, Хюсеин ага, ама няма, каквото ще тряба.

— Какво ти тряба, ще намерим.

— Тряба ми: ориз, дървено масло, другото го има. Има от вчера пипер и мерудия — друго не тряба.

— Ориз у мене има една ока, и масло има; друго ще тряба ли?

— Не ще. Хайде да турят вода на огъня и дай ориза да го очистят.

— Иди бре, момче, у моята стая и на полицата има у една торбичка ориз, вземни го, че го дай тука на бача си Ганча.

Подир малко ориза вреше в котела и като увря, Ганчо го изпита на сол, нареди го в тавата, посипа го със сечена на дребно мерудия, нареди рибата отгоре му, поля я с яйца и брашно, посоли я със сол и чер пипер, наля дървено масло и като му казаха, че пещта е готова, проводи да я метнат. И щом отгриба брашното, отиде да я нагледва да не я прегорят.

Подир два часа всички бяха наредени на трапезата. Само че сега гостите бяха по-малко: много мливари си бяха отишли и воденичарската трапеза не стана тъй салтанатлия, защото нямаше много ястия и виното беше само една бъклица, която донесе един нов мливар.

Подир обяда кехаята отиде да спи в стаята си и Ганчо вече беше смлял двата чувала. Догде стане икиндия, той смля всичко, натвари и проводи за воловете.

Като докара Герги воловете, упрегна и се готвеха да тръгнат, а Хюсеин беше ходил при бея и го срещна на тръгване.

— Е, Цонеолу, ти вече ще си ходиш?

— Няма какво да се прави, Хюсеин ага, ще си ходя, че и в село има работа: тряба да се цепи. Гледай какво хубаво време и каква влага даде господ! Щом си ида, ще гледам и да поцепя някой ден, доде има влага.

— Чок селям на дяда Цоня; благодаря за черешите; аз ще ти пратя кошницата с някои наши селяни; у други ден ще идат някои на пазар на Оряховица и ще я дам някому да ти я донесе.

— Добре, че ме сумяса: прати и една голяма кошница да ти проводя от черните череши, догде не са преминали; аз бих ти я проводил тука, ама не знам дали ще намеря челяк да иде на воденица. А ако се окъснее още някой ден, ще презреят; прати голяма кошница.

— Добре, добре, благодаря! Хайде пък аз, като узреят присадите, ще ви пратя присади. Много здраве и на баща ти.

— На дяда Цоня и от мене много здраве — рече Недялко;— артък дето ни научи да печем тъй риба и пити, няма да те забравя. Хайде на добър час!

Ганчо взе поводите на воловете, улови ги по-късо, възви колата и като извика: «Прощавайте, изяденото и изпитото струвайте халал», прекръсти се и потегли из баиря нагоре към селото.

Хюсеин го изгледа още веднъж и като се обърна към Недялка, каза:

—Видиш ли? Ербап човек — ей туй се казва—чок гезен, чок билир. Ерифина всичко знае; тъй учи човека гурбетя.

— Истина — учи, Хюсеин ага. Какво знаеме ние? Той от нищо не го е страх. Где са такива хора?

— Тамам — челяк, хасъл челяк, не е като вас папин, да расте само на шкембе и да го е страх и от сянката му. Косерка не са го нарекли бадехава!

Недялко се върна във воденицата да гласи камъните и да спре двата горни, защото нямаше кой да насипе, а кехаята отвори хамбарите да прегледа, като доколко храна се е събрало, че на другия ден щяха да я делят. Това му беше заповядал Рашид бей.

Ганчо, като мина край улицата, която водеше у дядови Добреви, Милка го посрещна на пътя с котлите и просълзена, му каза: «Много здраве на стария кръстник и на всичките къщни; всичката ми надежда за помощ е на тебе, кръстниче! . . .» Ганчо се огледа наоколо и като поостана назаде от колата, каза ѝ тихо: «Аз ти рекох, че догде е жив кръстник ти, ти няма да умреш и

няма да те бутне никой. Хайде иди си сега по работата. . .»
Момичето замина където чешмата за вода, а Ганчо зави където Танова могила и улови геранския път, който тогава работеше, защото на Глоговец имаше мост, и замина където Лясковец.

VIII

На другия ден сутринта дойде от Търново един сейменин на бял кон и влезе в двора на новия сарай. Гавазина на Рашид бея, Пехливан Хасан, го посрещна. Като го попита кого търси, заповяда на сеизина да му вземне коня и да го натъкми в яхъра при бейските коне, а него го въведе в кааве-оджаа в долния кат, остави го там и отиде горе при бея с писмсто, което му даде сейменина, като влизаха в къщи. Рашид беше станал рано тая сутрина, облякъл се беше и тамам си пиеше кафето и пушеше наргиле. Той се готвеше да проводи своите хора да премерят уема, да го смелят и да проводят брашното в Търново на ун-пазар да се продаде, защото селяните, като бяха по работа, не носеха брашно и цената на брашното се беше дигнала на 6—7 пари оката.

Пехливанинът се приближи със страхопочитание, а бея, като видя в ръката му писмо, попита го:

— Какво има?

— Няма нищо зло, беим — писмо ти донесе един сейменин от Търново.

Рашид го пое, отвори, прочете го, помисли малко и каза:

— Пехливан, знаш ли каква е работата? Утре ще ни дойдат гости: кадия и мюфтия, шаха от Долня махала и други беве идат с харемите си. Да се съберат всичките цигани и циганки; да преметат дворовете; да се очисти и измете добре градината, кьошка; да донесат българите бичим (зелено сено) за конете — най-малко десет-петнайсе кола; да съберете масло и яйца от село и да приготвите десет от най-угоените кьорпета-ягнета, трийсечетирийсе кокошки и няколко пилета и да съберете всичките рибари да бъдат готови. Кованджията да подреже най-добрите тръвни и да натъкми две-три кошници с далаци. Около чешмата да се очисти, пòставите да се измият. Пушките да се изчистят, намажат и да им се турят нови кремни — ще идем на лов. Хрътките и копоите да ги окъпят циганите със сапун. Конете да са изчесани и назобени добре. Да пратиш да повикат от Слепите уруци дзурладжиите и тъпанарите. Пет български момичета да

бъдат готови да месят хляб. Кажи на кехаята да смеле два чувала чисто брашно и една крина мисирено за бал-халва. Всичко до утре да бъде готово.

Пехливанина слушаше заповедта и бележеше всичко на една книжка. Като изслуша и записа всичко, отдаде селям и си излезе. Рашид остана да си изпуши наргилето и да размисли какво още да приготви.

Първата му жена, подушила каква е работата, а може да се е и надявала за гости, тозчас дойде при мъжа си.

— Тамам аз се готвех да те повикам, ще ни додат гости: Хадър бей със сина си, кадията, мюфтията, шаха и други беве с харемите. — И ѝ разправи какво е наредил за посрещането им.

— Аз ще събера всичките моми от селото да измият дъските, да очистят вред и двата сарая и да изловят бълхите от юрганите и дюшеците, да изтрият съдовете и джезветата. А ти прати един циганин да иде да вземе от нас шекер и кафе, че не ще ни стигне, и да донесе зюловете и дааретата от дома.

След няколко минути се изправи пред стълбата един чер, грапав, висок, с дълъг нос и големи обърнати устни циганин с червена чалма, червен пояс, с чер силях и бели гащи, червени калеври с опашки и с една писана дрянова тояга и чакаше. Беицата, като го видя през прозореца, тозчас изскочи, изправи се на чардака и му извика: «Халил!» Циганинът, без да чака да види що ще му говори, поклони ѝ се, даде ѝ селям с темена и извика: «Беим!»

— Да идеш — му извика строго беицата — из цялото село и да ми докараш всичките момичета ей сега! Чу ли?

— Чух! — извика кехаята, наведе се до земята, даде ѝ темена, възви се и тичешком излетя из двора.

След няколко секунди кучетата лавнаха и лая се разпространи по цялото село, сякаш че в селото бяха влезли десет мечкари с мечките си.

Майките и бащите, като чуха, че беицата събира момичетата, изтръпнаха; всеки мислеше, че дъщеря му, щом отиде в сарая, няма вече да се върне. . . Момичетата плачеха и викаха: «Олеле, божке, досега бяхме българки — ще ни потурчат!» Майките поискаха да отидат с тях, но Халил показваше на всяка тоягата си и викаше: «Дъщеря ти искат, джадийо, ти нямаш работа там!». . . И това повечето усилваше страха. Момичетата ги прибра циганина и ги подкара, а във всяка къща се зачу плач, като че от всеки вратник изпровождаха мъртвец. . .

Баба Вачовица, която беше селска баба и ходеше при беицата, като чу плача из село и като видя момичетата, че ги кара кехаята в сарая, нарече се, че ѝ тряба чукано кафе да посипва пъпа на някое си дете, което уж го изплакало.[1] И отиде пред момичетата в сарая. Беицата, като я видя, покани я да излезе горе, да я почерпи с кафе и да я накара да прегледа една от ханъмите, която се оплакваше от сърце, защото баба Вачовица беше кемил баба и беицата при раждането си на няколко деца я гетирдисваше в Търново. Бабата влезе вътре, но ухото ѝ сѐ беше навън — искаше да чуе непременно какво ще стане с момичетата.

Щом дойдоха всичките момичета, беицата им каза да влязат в харемлика. Горките деца, като чуха, че ги карат в харемлика, пребледняха и краката им се подкосиха, та едвам излязоха из стълбата. Щом влязоха в голямата стая и видяха баба Вачовица, всички опериха очи в нея, с което искаха да ѝ кажат: «Отърви ни, бабо!». . .

— Отворете всичките долапи, извадете юрганите, възглавниците и дюшеците. Половината от вас да ги разнесат в другите стаи и да изловят всичките бълхи, а половината да умият и изтрият дъските във всичките стаи — както в стария сарай, тъй и в новия. Чухте ли?!

— Чухме — отговориха някои от по-възрастните и се заловиха да вадят юргани, дюшеци, шилтета и т. н. и да ги разносят из стаите. Те знаеха как се ловят бълхи, защото това го бяха правили няколко пъти миналата година. Щом изнесоха всичко, беицата отдели осемнайсе моми и им каза, че те ще ловят бълхите, а другите шестнайсе ще мият дюшеметата. Циганките и циганите бяха дошли долу и щом се захвана метенето, те почнаха да носят вода и пясък в стаите. А тия, що бяха отредени да ловят бълхи, отидоха в една празна стая, съблякоха се, оставиха си дрехите и както ги родила майка им, влязоха в стаите при юрганите, постлаха по един дюшек, туриха и възглавницата, легнаха си на дюшека и се покриха с юргана, да чакат да дойдат бълхите да се лепят по тялото им, а те да ги ловят — това се казва бейско ловене на бълхите[2].

[1] Когато плачат децата силно или от силна кашлица, изхвръква им пъпа, което се зове «изплакало си пъпа».

[2] Баба Кера Геранчанката, която беше избягала от Геран и се беше преселила в Лясковец с мъжа си, Димо Геранчанина, ми е разказвала едно време, че и нея са я карали по жетва да лови в сарая бълхи, като била момиче.

Баба Вачовица заведе ханъмата в крайната стая и като я прегледа и ѝ даде наставление да се не цери — тя искаше да си мята детето,— каза ѝ, че ако направи нещо, тя си е излязла от греха и няма да дава джеваб пред господа за душата на детето. И освен туй я заплаши, че детето е вече голямо и с убиването му ще си изяде и тя сама главата. «Ти, ханъм, ѝ каза тя полекичка, туй нещо го имаш шега. . . Знаш ли, че ако не се умориш заедно с детето, ще се осакатиш и ще се влечеш през целия си живот като пребита змия, та ще проклеваш часа, когато си турила ръка на рожбата си! . . . Ами какъв джеваб ще даваш пред бога? Ти душа можеш ли да дадеш — душа ще вземнеш — душата на детето си! Кой ви учи тия работи, аз не мога да се начудя. . У нас хеля — у българите — туй нещо не го знае никоя жена. Нашите се радват, благодарят бога, че им подарил рожба да ѝ се нарадват, а вие бягате от божата дарба! Защо си се женила, като не щеш деца? Нали е казано, че дето се съберат двама, стават трима — тъй дал господ. И добитъка се радва на рожбата си, и птиците трептят над нея, всяка живинка си обича рожбицата, а пък вие, ханъмите, бягате от божата благословия. И сиромасите, дето — както е казано — нямат кора хлебец, пак се радват и не могат да се нахвалят, че им дарил господ чедо. А вие? Господ ви дал всичко, каквото помислите, на краката ви иде, че сте взели да бягате от деца. . . От мен такъв насахат. . . Че както те учи господ, тъй прави. . . ръка не турвам на тебе. . . не само на тебе, ами на никого за такава работа. . .» Ханъмата хем се засрами, хем се ядоса, гдето си откри тайната пред българката.

— Не знаш, кажи по-добре, а не ме учи. . . Щяла съм да умра. . . Нашите ханъми наполовина ги мятат и нищо не им става, а аз, такава здрава и млада, щяла съм да се осакатя — български акъл. . . Не знам, кажи, и вер-селям. . .

— И право да ти кажа, не знам, синко, моята майка — тя ме е учила да бабувам — такова нещо не ме е учила. . . Хъ, за помагане, да помогна, мъча се, а за такова нещо не ме питай — рече най-после бабата, да се отърве от грях и от беля.

— Аз ти се изказах, бабо, сакън да не си казала някому, че няма хаир от тебе. Чу ли?

— Мене майка ми, като ме учеше, ме закле в кърмата си тайни неща да не изнасям от никоя къща и от никого. Ако продумат ей тези четиртях стени, тогава и аз може да кажа туй, що съм чула от устата ти.

— Добре — мисли си! . . .

— Няма, къзъм, какво да мисля — казаното — казано. От мене душа излязва — дума не излязва... Такава е баба ти Вачовица. Старата ханъма ме знае, че тя без мене ни едно дете не е раждала и ето ги моми и момци са. . . Е хайде сега да идем при беицата, че аз съм дошла да ви искам малко мляно кафе за една нужда. . .

Ханъмата излезе напред и като влязоха в стаята при първата беица, тя запита баба Вачовица:

— Как е, изцери ли я, бабо, какво я боли?

— Няма й нищо, беим, позаболяло я сърце, като челяк, а тя се поизплашила — няма й нищо, аз ще й проводя количавата трева да свари, да изпие един филджан и то ще й отмине. Пратете някое дете да му дам да ви донесе — то е добро и за здрав челяк биля, да пие сутрина — стяга му сърцето. Тя трябва да е преяла. . . Кой знае, да не е и от черешите, то от тях често боли сърце и ако ги е яла с костилките — ама ще й мине, не бойте се. . . Ами знаш ли, беим, защо съм дошла да ви правя башяръсъ — да ми дадете малко чукано кафе за една неволя. . . На една булка, è там на долния край, детето й си изврякало пъпа, че като изпъкнал и се подсякъл, та не заздравя от нищо; какво не му турвахме. Ще опитам с кафе, дано оздравя подсеченото, че после ще гледам да му прибера и пъпа.

— Дай на баба Вачовица един зарф чукано кафе — извика беицата на арапкинята и кафето беше готово. Бабата извади една кърпица от пояса си и го свърза в нея. Като държеше възела в ръка, тя стана да си ходи, но беицата я възпря да пие кафе и бабата пак седна.

— Ти си ми бабувала децата и си ме отървала от смърт, ако не те почерпя барем с кафе, кабул не го струвам.

— Да си жива, беим, аз и с това все се хваля на нашите булки я, че все ме черпиш с кафе, кога дойда у вас. Кога зажениш Анку, ако бъда жива, артък аз от нея едни пантофи чакам. Като че вчера беше, а я гледай — мома свършена, израсте като фидана.

— И то ще бъде, бабо, и пантофите от мене ги вземни, само да доде онзи час.

— Тъй ли, Анку— рече баба Вачовица на хубавото ханъмче, което се причерви като божур и изскокна из стаята. . .

— Засрамих детето. . . що ми трябваше да продумвам. . . Аслъ, нали е речено, че челяк, колкото остарява, захваща да се вдетинява — каза бабата, ядосана на себе си, гдето засрами Анку пред майка й.

— Такава е тя, ние с баща й много пъти сме ставали пишман... щом й поменем за такова нещо — бяг вън.

— Дете е още, беим, нали знаеш, че и ние сме били такива. Колко пъти съм си затуляла очите с престилката. . . Големия ми брат, какъвто си е и досега шегобия, като знаеше, че ме е срам, сè с това ме сърдеше: «Ние наша Злата на еди-кого си ще я дадем, той й взел вчера китката» — пък аз — божури хвърлям и — беж вън; туй ме отърваше. Деца. . . Сега — изин: да ида, че да не доде някой с кобилицата[1]. . . Имам няколко булки навременили, та на тръни седя. . . То не ми влязва в работа, ама пак ще попитам ще се бавят ли много тука момичетата — и моята внука е тук, че да кажа на майка й да не й се надява барем, да иде сама да бели платната, че ако останат, ще се захабят.

— Днес цял ден са тука, а може и утре — догде ни дойдат мусафирите.

— Да кажа барем, като ме питат майките: те се изпоплашили. . . «Ще турчат пак някоя, ще турчат» — и — рев. . . писна цялото село.

— Сега, бу юкънда, няма такова нещо, че където есен — може: аз съм харесала някоя и друга — за ханъми ги дал господ, хубавици — капка роса.

— Остави се, беим, от този мерак, за рахметя на баща ти те моля. Ако обичаш баща си, недей разплаква бащи и майки, недей им взема децата от къщите. Ще се разбяга, беим, селото, това нещо им е най-тежко, недей става себап да те проклеват подир смъртта ти. Нам това нещо ни е грозно; остави ни да ви слугуваме, за вас е по-добре да бъде селото голямо, да се въди и да ви работи. Нали е язък да опустее такова хубаво селце! Я гледай какво е хубаво сега, като има хора! . . . Нà, ще ви дойдат гости и ще има с що да се отсрамите; ще натъкмим всичко. . . Ами я да няма никого, нали ще ви бъде и вам грозà да живеете лете тука сами. Недей ги турчи, не проливай сиротински сълзи — не е хубаво, беим, недей оставя лошаво име подире си. Я гледай как благославят свекра ти и свекърва ти. . . Баща го зоват и молят бога за душата му — харижи ги на мене.

[1] Който ще иде да вика бабата, носи кобилица вместо тояга и бабата, щом го види с кобилица, знае каква е работата и тозчас тръгва.

Беицата слушаше, само ги береше, и като позеленя, разтрепера се от яд и промени гласа: «Ти за това ли си дошла — да ме учиш на ум? Да не си баба на децата ми, аз знам какво да те правя, ама туй ме въздържа; ще те свържат циганите у дирека и ще умокриш полите! . . . Хора искам да ги правя, ханъмки, па рахат да живеят, да не ги гори слънцето, да не им се пукат петите, на дюшек да лежат, нàлима да пресукват, да не газят трънините и бодлите и на онзи свят с нас да бъдат в рай! А тя взела да ме моли и да споменува рахметлиите — бàка джадай! . . . А знаш ли ти какъв е нашия рай? Вие в джендема ще идете. Ама ти не знаш това я. И искаш тия хубави деца в джендема да ги вкараш. . . Друг път да не си ми споменувала такова нещо, че намъ-нишанъ няма да остане от кьока ти — всички ги изтурчвам; чу ли?

— Всичко чух, ханъм ефенди, всичко разбрах, ама нам ни пише, на нашия китап, грях, и то голям грях, който си остави вярата. Нашата книга казва, че който се потурчи, на онзи свят ще гори като опърлен пън и няма да добрува с вас, ами ще ви свети — вие ще добрувате, а той ще гори вечно; нас ни е страх от такова нещо — грехота е на нашата вяра.

— Вашата вяра аслъ е калпава и който ви учи, и той е калпав; кишишите ли слушате вие, ония гюнах-чикаран-пезевенглер[1]. Вие тям брадите им изтъргайте — лъжат ви те вас — хакдиний е у нас, и рая е наш, разбираш ли? Не разбираш.

— Аз разбирам нашето, а ти разбираш вашето. . . Найпосле правете, каквото щете, ама аз ти казах, че е язък за хубавото село, ще се разбяга, беим, и ще се затрие името Геран[2]. . . В Лясковец цяла махала има вече, там ще бягаме — от добро не бягат хората и не си оставят къщите и бащините огнища; аз имах борч да ти кажа, че да не ми тежи на душата грях. . . Аз съм стара, ти мене няма да ме потурчиш, ама за твоето добро рекох да ти кажа. Ако щеш, слушай ме, а ако не щеш, прави, каквото те научи ума ти. . . ама пак ще кажа — грехота е. . .

— Вашия грях аз носвам. . .

— Недей ми се сърди, беим; аз, ако не те обичах, не щях и да си отварям устата — щях да хъкам, както хъкат и другите,

[1] Духовник, който вади греховете.

[2] Селото Геран преди 45 години действително се затри — пресели се в Лясковец, а сараите и воденицата ги сринаха околните села във войната, щом дойдоха русите. Сега всичко е гола поляна и е в ръцете на българите и причината е била най-вече беицата-фанатичка.

и сега съм пишман, гдето казах истината, ама вече я казах, не се връща: прави ме, каквото щеш. . .

— Няма да те правя нищо — баба си ми се намерила, — ама да онемееш. . . чу ли! Че ако чуя, че си говорила някому, ще те вземнат дяволите. Хайде иди си, че ме отрови. . .

— Не исках, беим, да те тровя, ама тъй стана; аслъ дошло време да не се хортува правото — сбогом.

— Със здраве — ѝ отговори беицата с половин уста и баба Вачовица си замина ядосана ефрит.

Подир малко се разчу из цялото село, че момичетата ги викали да ловят бълхи и да мият сараите. И чак тогава утихна плача и риданията.

IX

Срещу 15 май нощта беше ясна; месечината изгря подир вечеря и освети всичката околност на Геран. Във всеки тих вир на Янтра тя се оглеждаше като мома, кога се готви да иде на хорото; бързеите хучаха по валчестите камъни на белите бродове; рибата, излезнала от подмолите и от дълбинето, плуваше по плитките места да си търси храна и пъргавите сребърни четиримустачести мрени често подрипваха над тихата вода да уловят някоя русалка[1] и оставяха на мястото, гдето падаха във водата, кръгове, които се разширяваха, догде им допираха дъгите до брегове, и после постепенно се изгубваха. Крекливите белогръди, скокливи жаби една през друга поврякваха край Янтра, а найвече се чуваха в Геранското блато, гдето им беше царовището. Дъждовниците, които денем се крият в бистрите, студени извори под стените, бяха излезли да си търсят храна и се мержелееха из водата като сенки. Из селото се чуваха звънците на кобилите, хлопките на овцете и медните биволски звънци на биволите. Кучетата бяха онемели. Тук-таме се чуваше мучене, и то твърде изрядко, от ония волове, които страдат от реза[2] и мучат на съняси. Лисиците по Танова могила бяха излезли от дупките и играеха наоколо с лисиченцата си по дребната трева. Зайците, събрани на весела дружина край геранския път по полянките на ръта, играеха своята зайча игра, като се прескачаха като де-

[1] Русалка — Ephémera vulgat.

[2] Реза е болест в жлъчката — събира се едно твърдо вещество като жълтъка на препечено яйце в жлъчката на някои волове, които нощем на сънясимучат.

цата на дълга кобила. Когато ясната месечина се издигна над Балкана, на обяд,[1] ранобудните певци — славеите — се пробудиха покрай бреговете на Янтра из гъстите шумаци и ракитаци на лъката и край Плочето и запяха своите трептиви и вити песни; най-вече се чуваха те в бейската градина в гюла и по черешите — там им беше царството. Кукумявките хвърчаха от комин на комин по двата бейски сарая и понякога издаваха своята кратка плашлива песен над бейския двор. Улеите на воденицата кълколеха, като се давеха от изобилната вода; чарковете хучаха, камъните бръмчаха, брашното се сипеше из устата им — през брашинките — и падаше в подовете на струя като бяло ленено повесмо; свещите блещукаха, обиколени с дребния паспал около пламъка си; воденичарите спяха, мливарите бдяха. Всичко беше мирно, тихо — тъй както го е наредил господ. Само Бекир Арнаутина не спеше: той отиде къде Малката корийка да дебне, дано улови някой чифт волове от лясковските орачи, които цепеха по Радинивище и по Станево полене. И като спяха по нивите си, пасяха си ноще воловете по целините.

Нощта в средата на май месец не е твърде дълга; петлите пропяха късно; догде повторят, потретят, взе да се пуква зора и те зачестиха. След малко се съзори, зачерви се над планината над Джулюница и слънцето се показа над върха ѝ със своите утринни златоогнени зари. Из турския път, който води от Търново за Разград през Тузлука и минува малко по̀ на изток от Геран, се зададоха четири серема, на които дрънкалата се чуваха чак откъде слатянското пътенце. Подир половин час слязоха на равнината срещу Танова могила и Малката корийка; те бяха покрити с бели платна, на които от краищата, от трите страни на каляските, висяха червени, изрязани на муски краищници и на всяка муска се люлееше по един син пискюл. Конете бяха облечени с бяло платно, опашките им — уплетени и превързани с червени панделки и завити настрана, да не ги махат и да не бръснат някого от возимите.

Серемджиите бяха турци и колата ги заслоняше отпреди, да не ги гледат отвътре. Серемите бяха пълни с ханъми, но през прозорците, над които отвън висяха алени пердета, не можеше да се види какви са. Само по песните, които се издаваха из тия затворени кола и се смесваха с дрънкането на дрънкалата, се познаваше женския тънък ханъмски глас. Като слязоха до кръстопътя, който се кръстосваше с оряховския пазарски възвиха се из последния и се отправиха къде Геран — право към сарая на Рашид бея. След тях, на един днешен километър, вървяха двадесет души конници на хранени разнокосъмни коне, смес от тукашна и арабска порода. Това бяха беевете от Търново с харемите си, които идеха на гости на Рашид бея.

[1] На разсип, на намаление.

Конниците отидоха подир серемите, а подир тях се зададоха петмина турци, по-просто облечени — на коне — и водеха четири бели хрътки, два черни с червени гърди, крака и носури копоя, а двама носеха един сив сокол (атмаджа кушу) и един бял, които бяха кацнали на ръцете им, облечени с черни мешинени ръкавици, дълги чак до лактите им.

Добитъка излязваше от Геран с пастирите подире му на паша, а серемите, конниците и тазчиите с шаханджиите влязваха в селото. Рашид бей със слугите си и Пехливанина посрещаше мъжете в новия сарай — в селямлъка, — а беицата с алаиците си и слугините — в харемите им. А пък българите, и то най-вече ония бащи и майки, които имаха млади, хубави дъщери, тръпнеха от страх, като си помислеха, че утре може да скимне на беицата да вземе дъщеря им и да я даде на някой турчин да я потурчи и вече да я изгубят от дома си и рода си за всякога. . .

Стария мюфтия Шемши бей беше се заел да помири Хадър бея с Рашид бея и затова беше повикал и стария Хадъра, Михал бейолу, кадията Хюсеин ефенди, двамата млади кетипи, циганоските бейчета Мустафа и Алия, с които беше дошъл и Хадърбеевият син Джевдет бей, за когото Анку ханъм бей спомена на дяда Стояна кованджията, когато искаше да ѝ покаже бея на пчелите.

С мюфтията беше и Мустафа Демир-дишлията, стар воин, който беше внук на Павла Саията, когото търновските беeве потурчили, защото се бил влюбил в дъщерята на Нямцалията Мехмеда, Биляковският заимин[1] и бил нагласил да я краде. Дели Мехмед Али, Куршум-кестиренът, беше повикан за бабаитлъка си и за нишеджилъка, с който се беше прочул вред, защото за него се разказваше, че вмерял с шишането си ножа в острието и разсичал куршума на две равни половини, за което другарите

[1] Мехмед Нямцалията беше от изгонените турци из Унгария. Той се отличил в боя с немците под Виена и турците му бяха дали Влашица и Биляковец, на които беше заимин (поместчик землевладелец), заедно с брата си Махмуда, а конаците им бяха в Търново в Хадър бей-махлеси.

му го нарекли Куршум-кестирен, а за юнащината му — дели. Шаха — Шукри-ефенди — от потурчената Асенова черква Св.40 (тогава турско теке, където дервишите от въртунската секта се събираха да свирят с ней (кавал) и да се въртят на пети с къдравите си мантии) беше повикан да освети примиряването на карезлиите беeве. Двама млади турци, Челеби Мусса и Генчпехливан Сабри, бяха изкусни шаханджии (соколари) и бяха поканени от мюфтията да пущат соколите на соколския лов в геранската лъка — на гълъби, диви патки и ангъти, за да гледат ханъмите. Двамата ашици от Френг-Хисар, Бюлбюл Азис и Кавга-копаран Сали, които всякога придружаваха беевете на теферич (гуляй), и сега бяха в компанията с оники-телиите си седефлии сазове. Шербетчията Къш-кошу Бекир бабà, белобрад старец, прочут със своите каймаклии дондурми, викан да прави замразено, с всичките си халеати и чаши. Джерахина, канкестирен Леденикли Имам-оглу Мустафа придружаваше беевете всякога, когато ходеха на лов или излязваха да бият негде около Търново на нишан. За него ходеше слух между турци и българи, че на каквато рана посегне, изцерява я и като си допре ръката до ранения, кръвта се спира, за което го наричаха и кан-кестирен; той беше белобрад старец и беше ходил на много войни с аскера. Понякога, като го разсърдеха турците на кафенето, той им казваше: «Аз толкова куршума съм извадил от челяшко месо, колкото косми нямате по тялото си: ще се рани някой от вас и ще целувате коляното на Имам-оглу — ще пищите под джерахските клещи! . . .» Двамата бинеджии Куру-джигер, Белялията Мъстън и Саръ-Иланджик Алиш, прочути бързоконци и авджии, бяха канени да надпрепускват конете на беевете и да решат препирнята, защото имаше препирня за два коня — кой е по-юрук,— и тази препирня беше от две години нерешена. Телкиджи Юмер и Таушан-бинидирен кючук Османджик бяха взети в компанията да ловят лов по Танова могила и по ръта, гдето в онова време беше трънак и небутан целинак, царовище на лисиците и зайците. Резиденцията на лисиците беше, както се каза и напред, Танова могила, гдето нощe лаеха на глутници по месечината. Другите членове на теферича бяха повечето изнежени бейски синове, някои търговци, ахтарджии и казаси, двама молли и трима сиврикюлафлии дервиши и най-после слугите за авджийските кучета и соколи. Най-отличен от всички беше сина на Хадър бея Михал бейоглу — Гюзел Джевдет бей, който вървеше с баща си успоред от лявата му страна на чер

кон. Шемши бей мюфтията яздеше на един бял, арап-бозмасъ кон, доста стар, но учен и умен кон. Седлото му беше с черна хаша, с остри пешове, жълти ширити наоколо и с цветя, изшити от бяла сърма на перата; юздата пискюллия — с черни дребни пискюли, тревненска работа, и с бял сребърен тепелик сред челото на коня. Конят му вървеше тихо, с изкривена като лебед шия, на която кичестата грива се развяваше от лявата му страна. Шемши бей беше облечен, както се носеха в онова време мюфтиите, с дълго джубе от тъмнозелено липитско сукно, с широки ръкави, подплатени отвътре, както и пешовете, с червеноморав атлаз; на малкия му пъстър пояс се белееше един голям сребърен дивит и една малка кама с филдишено черене; шалварите му бяха червеновишнени, без сърма на крачолите; на гърдите му се видеше антерия от бяла шам-аладжа с черни тънки пръчки надлъж по плата; лицето му беше длъгнесто, червено, носа прав, брада бяла, подстрижена на полукръг, както я носеха в онова време мюфтиите и кадиите; на главата му беше бяла чалма, а над нея се видеше малък фес с несукана китка, разстлана на тепелик; очите му бяха пъстри, живи и го показваха умен и сериозен человек. Той със своите умни, верни и справедливи фетви беше прочут в много кадълъци — знаеше законите наизуст и често показваше страницата и даже параграфа на кадиите. Хадър бей Михал бейоглу яздеше на един сив ат от своя тамазлък, който, щом приближи до сарая, взе да цвили и да копае с десния си преден крак земята. Неговото седло беше старо, сърмено — от младите му години, с висок каш и пеш, с турски ишлеме зенгии, с червеносърмена пискюллия юзда и такъв гююслюк. Хадър беше облечен по старовременски с алени шалвари, със сърма ишлемета по крачолите, балдърите, джобовете и дикишите. На гърба му беше наметнат пискюллия морав кожух със сребърни токи и с дълги чепкенлии ръкави, който обвиваше каша на коня му и пискюлите висяха отзаде му. Такъв кожух носеше само той и търновските войводи в ония времена. Пояса му беше шам-тараболуз от ангорски мъх, тъкан със злато и сребро на дребни цветовце. На пояса си имаше два пищова със сърмени тепета джефер-димирлии с кремъци и под тях — сребърна харбия, филдишлия ятаган с позлатена капия. На гърдите си имаше сърмен джамадан (безръкавник), а под него — от гълъбово сукно антерия с черно битме ишлеме и със сребърни петелки. На главата си имаше бяла голяма гъжва, шита със сърма, злато и коприна на цветя. Той беше на 60 години, но я завиваше, както я

е завивал на млади години; над нея се видеше бял багдадски малък, мек кюлаф. Брадата му беше бяла, но имаше промесени още тук-таме и черни косми. Той беше възсух, но с прясно лице; жив строг поглед, черни очи и естествено завити средни мустаци. Син му Джевдет бей яздеше на чер арабски кон с бели до под коленете крака, черни остри уши и носура, изпъкнали очи, отворени ноздри, вътре червени, извит лебедов врат, извита опашка, тънък, дълъг като смок и жив като невестулка; той цвилеше постоянно из път, а тука само хриптеше и като си гризеше юздата, пенеше се като глиган, кога си остри зъбите за борба. Джевдет носеше най-хубаво седло — от сърма и злато нищо не се видеше — грееше като слънце. Зенгиите му бяха турски, но малки и от чисто сребро, ишлемелии от страните — баща му ги беше донесъл от Цариград заедно със седлото и му беше дарил на сюнет-дюню; на гърдите на коня висеше звезда от два глигански зъба на червен дебел гайтан. Джевдет беше облечен с потури от гълъбово сукно, ишлеме с черно битме и бели сърмени гайтани; на колаците, балдърите, джобовете и учкурлука сукното не се видеше от ишлемета. Поясът му беше мукадиян, писан с бяла сърма на клони. На пояса му се видеха два дюс гюмюш-тепелии, възмалки пищови, донесени от Едрене, под тях се подаваха черените на един сом-кабзалия, сърма-ишлеме ятаган с позлатена дребно ишлеме капия. Антерията му под аления кадифен, позлатен от гайтани и ишлемета джамадан беше и тя гълъбова, с бяла сърма, изработена на лактите и над китките, гдето висяха бели сребърни дълговати петелки като едри резекиени зърна; върху всичко беше облечен зелен с бяло ишлеме кадифен чепкен, на който ръкавите висяха от страните. Лицето му беше прясно като алена ябълка — мляко с кръв смесено,— с черни, едвам наболи мустаци, малки уста с тънки червени устни, черни извити вежди, винени очи, дълъг правилен нос и високо чело, над което беше завита бяла като сняг чалма, обшита с дребен маргарит на цветя. Демир-дишлията Мустафа беше облечен еничарски. Али Куршум-кестирен — с бир гьотлии потури от мораво сукно, чепкен и тарабулуз; той си носеше само шишането. Конете и на двамата бяха сиви делиормански, като сиви гълъби. Шаха беше чер, дълголик, с черна брада и облечен с дервишки дрехи и дълъг бял кюлаф, със зелена малка чалмица. Той яздеше на чер арабски кон с черно седло. Шаханджиите бяха облечени със зелени дрехи — потури, елек и чепкен, с копринени бели ризи с широки ръкави. Те имаха само по един кобур

на пояса си и конете им бяха бели въздребни, тукашна порода. Ашиците бяха облечени обикновено — с широки сини шалвари и бели малки чалми, по елек, със запретани бели ръкави. Бекир бабà беше с бели платнени шалвари, червен пояс и дълъг бениш, той яздеше на един чер катър с желязна юзда и железен юлар. Джерахина беше облечен обикновено и на пояса му се видеше една кутия със сребърни джерахски инструменти. Неговия кон беше стар червен ат, който му го беше дарил един паша, гдето му извадил куршума от кълката. Бинеджиите бяха с дребни кончета, но живи като мрени; те бяха облечени с леки платнени дрехи и с бели, усукани малки чалми и имаха по един камшик в ръка и по един кобур на пояс. Телкиджията и Таушан-биниДирен имаха арабски бедевии — на едина — бяла, а на другия — черна, дълги и сухи като хрътки; те носеха по една дълга пушка, със седеф изработена и с червен калец и пискюл. Другите бяха на различни коне и облечени различно, както и дервишите — дервишки и с алебарди обръжени, конете им бяха стари атове, подарени от беевете.

Конницата, догде влезе в двора, догде си отседне конете, цяла тълпа цигани — от бейските — навлязоха в двора и взеха конете да ги развождат, а Рашид бей посрещна гостите на дивана, поздрави ги с добре дошли и ги въведе в новия сарай в селямлъците.

Циганите развеждаха конете по двора и като взеха да цвилят и да се ритат атовете, а някои да се изправят и да се спущат да хапят, те ги изведоха на пътя и взеха да ги водят къде воденицата и къде края, само да се отърват от белà. Като се отмориха всичките коне и се кашандисаха, Рашидбеевият сеизин им даде команда да ги въведат в яхърите под стария сарай и като ги избършат, да вдигнат седлата над одъра на пържините и да ги вържат, но да вардят да се не ритат. Подир няколко минути геранчани докараха десет коля със зелено сено от ливадите и воденичарите донесоха пет чувала ечемик от воденицата на едни кола. Сеното се ствари под чардака, а ечемикът се изсипа в яхърския хамбар.

Бенцата беше приела по-напред харемите на гостите и през прозорците на харемлика взеха да се виждат ангелските лица на дъщерите им и на младите ханъми, които бяха си снели фереджите и гледаха крадешката къде новия сарай. Анку беше избрала малкия прозорец в северната стая къде новия сарай и затулена зад пердето, гледаше занесена как Джевдет бей си от-

сядаше коня и си отърсваше сърмените дрехи от праха. Тя не се мръдна от мястото си, догде не влезе Джевдет в новия сарай и се скри от очите й. Майка й, загалвикана от гостите си, не я забележи, че не е при нея. Подир малко тя дойде и взе да целува ръка на старите ханъми, като почна най-напред от Джевдетовата майка и изреди всички стари, а с младите и с връстниците си се улавяха само с две ръце и се кланяха една срещу друга с различни поздравления и въпроси.

От мутвака захванаха да се носят шербети и кафета в харемлика, а от кааве-оджаа — кафета, наргилета, чубуци — в селямлъка.

Гостите бяха разположени в шест стаи: старите бееве и мюфтията с шаха — в първата, най-салтанатлията стая; средните — във втората с кадията; младите — в третята и дервишите с ашиците — в четвъртата и т. н.; на слугите със соколите беше дадена една голяма стая на долния кат, където вадата на воденицата. Подир кафето, чубуците и наргилетата донесоха се черни и червени череши с две кошници и след половин час авджиите Юмер и Османджика се приготвиха, нагласиха си пушките и като заповядаха да им притъкмят конете и хрътките с копоите и трима от слугите с тях, възседнаха и заминаха къде източната страна на Танова могила. След затулянето им зад малкото бърдо зачу се кявкането на копоите и след няколко минути се изчу гърмежът на една пушка и после малко — на друга. Подир гърма мина се, не мина четвърт час, и ловците излязоха на върха на рътa. Хрътките гонеха два заека къде Кикирешкова кория надолу из баира и гласовете: «Хъ! Хъ-де! Де! Тутун! Тутун! Хъ де, тутун!»—се чуваха от върха, а конниците-ловци се спуснаха надолу зад западното бърдо и се затулиха зад Танова могила. Подир малко преминаха Глоговец и се показаха къде лясковския соват в равнината под Церова могила да препускат подир хрътките и после се изгубиха. Подир три часа се показаха из ореховския път с осем зайци, провесени по четири на двата коня, на които главите с дългите клепнали уши се мандахераха под хълбоците на конете и кръвта беше накървавила корема на конете им от двете страни на две големи дамги. Хрътките и копоите бяха изпотени и краката им — кални от росата и праха. Като дойдоха в двора, всичките гости излязоха да ги посрещнат и се зачудиха как тъй скоро можаха да уловят толкова зайци.

— Ий, холам, вързани ли ги намерихте — рече Демир-дишлията,— или запрени в някой гражд?

— Вързани не са, Мустафа ага, бягаха, но видиш ли тия асланите — каза Османджикът, като показваше на хрътките,— те уловиха петтях, а трите са ударени със сачми. Толкова зайци не си виждал в живота си. . . Като нагазихме трънака и кявнаха копоите, от всеки трън и заец излезе, че где хрътки? Мене ме е яд, че не взехме и на Килифарлията хрътките — щяхме да донесем още четири-пет. . .

— И тия стигат — рече Рашид бей,— челяшкото око насита няма. Белким само със зайци ще ви гощавам — и то с ваш лов? Аз съм приготвил всичко; я слезте долу в мазата да видите какво има. . .

Демир-дишлията не се стърпя; затече се къде мазата и подир него — и двамата дервиши. В мазата на диреците висяха няколко агнета одрани, два овни подвити и в един голям чебур с вода плаваха разни риби, а най-вече — сомове, мрени, скобари и вретенари като рояк и се превиваха една върху друга, като змии, кога се събират на зимовище под земята в някоя кухина. У мутвака се пореха кокошки и млади пилета; два големи, бели котла бяха пълни с прясно биволско мляко и три — с подквасено, на което се жълтееше един пръст дебел каймак.

— Бейска работа — рекоха дервишите, като гледаха това изобилие,— рая дошел на земята за тях, а нашата — яж сухи крушели и пий вода. . .

— От българското старо бейство му е останало това богатство — рече Демир-дишлията, като си припомни как са потурчили насила баща му, — той твърде не го е спечелил. . .

— Че българин ли е Рашид бей — пита по-младия дервиш, който беше отгде Багдад родом и малко познаваше търновчани. — Аджаип! . . . Аз пък го мислех хасъл турчин. . .

— Всичките беевe, гдето ги видиш тука, са българи дьонмета, яху-у! Ти още нищо не разбираш. . . И аз съм дьонме парчеси. . . Тука няма чист, хасъл джагатай-миллети — те са къде вас, и то на север, къде Саморканд-тарафъ. Беевете са — не ги ли чуваш, като се прекорясват «Михал бей» — българи, изтурчени едно време, когато са превзели турците Българистана; тогава техните прадеди са приели исляма и са си завардили чифлиците със селата и селяните със земите. Който се е противил, той или е избягал, или е умрял в боя, или пък минал под кълъч. . . Не ги ли видиш по лицата и кайфетя, че не приличат на вашите анадолци и тюркмени? Жените им са всички изтурчени от българския миллет, разбира се, не тези, както и беевете, но техните пра-

деди и прабаби, както казах. Сега обаче те са по̀ ислям и от тебе.

— Затуй гледам аз тука друг народ — с башка адет сюрети — рече по-старият дервиш, който беше отнякъде Шам. — И езикът башка, аз много думи не им разбирам. Такава ли е била работата? Разбрах се де съм. . .

— Ами вашето теке какво е?

— За него вече знам и видя, че е било черква; и сюрети има под хоросана, и на дирека е писано от някой си цар, който я правил, ама ким-билир, кога е било? Дженевиз вактанда?. . .Нашата работа не е да издирваме тия неща: ние се молим и повече нищо — дервишка работа. . . хляб да излязва, че каквото ще да е било, ибадет-ери диил-ми? Ибадет-ери е и сега я. И само то ли е? Всичките джамии в Търново са направени все на такива клисе ерлери ибадет-ери, и то са ги правили дьонметата българи — ей тези бееве, гдето са били гробовете на техните деди.

— А бе остави се с тия гробове — рече младият дервиш,— и у нас има един такъв гроб в джамията. . . Казват ни, че бил турски, ама както го гледам, чини ми се, не е така — на изток е с краката. . . Да беше наш, щеше да е на юг с главата — към Мека. . . Не ще е той турски, ама на кого ще бъде, и аз не знам — на царски прилича гроба. .

— Тряба такава да е работата, защото старите шахове още отдавна са го покрили със зелено сукно и казват, че първия шах бил родом търновчанин. Сега се усещам, че и той тряба да е бил някое дьонме-българ и е завардил гроба на рода си. . . Както и да е, ама нас и сега ни е страх да влязваме нощем в джамията, догде не са пропели петлите. . . кой знае, може да чарпаладиса човека и тогава . . .ходи сакат или луд по улиците като дели Ибрахима табака, който тъй също урадисал, както казват, като отишъл за себе си на някое си ибадет-ери. . . Ако е знаел и максус го е направил, хак му е — свинята. . . «На ибадет-ери с нечист крак не тъпчи» — ни учеше някое си време нашият Бекир шах-баба̀ в Багдад. Философ шах имах аз, бог да го прости — умря. И ако не беше умрял, аз и досега да съм при него; много неща съм научил аз от него. . . Като него в цял Фаризитам нямаше втори да свири с ней и да пее божествени песни... Като засвиреше с другаря си аджем шах Али, всички верни се забравяха и с душа се възнасяха на небето. . . Той свиреше небесна свирня. . . Бог да го прости и да му даде най-прилично място в рая. Него султанът го е викал да му държи ваз (проповед); от

устата му мед течеше, всекиго разплакваше с умните си и философски думи. . . А кротък — като агне; с бяла брада до пояса, с дълга сребърна коса, която засядаше, с бели дрехи и посребрен рог. . . И сега е още пред очите ми. . не само пред очите ми. . . той е в рая — там му е мястото. .

Тъй почиташе дервишина паметта на своя учител.

Събеседниците може би щяха да говорят още, но ахчията влезе във вратата и като се спущаше по стълбата, пресече им разговора.

— Ти тука ли си бил, Мустафа ага — попита Селим готвачът и отиде да откача две агнета от куките. — Види се работата, вие рибата струвате сеир как се плещи в чебура.

— Много хубава работа, хем жива. Как са я ловили и как са я завардили жива! Кой я лови?

— Българите — селяните от селото, — цяла нощ са били вировете и чебура с водата са носили край реката; щом уловят — хайде в чебура. Бея не яде умряла риба; те знаят и ако му я донесат умряла, всеки ще си иде по колене, фалагата е готова и тоягите киснат във вода. . Да го видехте вчера как би едни долнооряховчани, чак в Търново щяхте да избягате — бой с колата им изсипа, на черги ги занесоха. . . Такъв е моя бей. . . и затуй е рибата жива: ей сега ще дойде старият балъкчия да ѝ промени водата — на два сахатя тряба да я менува и ако измре. . . Бог да му е помощник. . . Аннадънъз му, яхолар? — рече готвача и като взе в двете си ръце две агнета и два дроба, изскочи тичешком из стълбата.

— Хайде и ние да се махаме — рекоха дервишите помежду си,— че както каза ахчията, да не измре рибата от нашите очи, че кой знае какво можем и ние да си втилесаме...— Подир готвача всички си излязоха и дядо Цветко балъкчията влезе с два котла прясна вода от вадата да променува на рибата водата.

В това време, когато се ловяха зайците, мюфтията и Хадър бей бяха в една от задните малки стаи на североизток, седнали на червен миндер един срещу други. И двамата теглеха наргилетата, а водата кълколеше в тях и повдигаше по един гюлов цвят и по три червени череши, които бяха пуснати в бистрата вода в наргилетата. И димът, като минаваше през водата, всмукваше се през червените маркучи и отиваше в белия им дроб, а оттам излязваше обратно из устата им на тънка струя. Мълчанието се прекъсна и мюфтията захвана: «В интереса ви е, аз съм ти говорил и други път, да се бараштисате; вие сте бееве, граж-

дани, комшии и сте донегде си и ахпапи. . . С този карез вие давате лошав пример на цялата бейска махала. . . Вярвай аллаха, мене много пътя са ми говорили агите, че и самси войводата ми каза онзи ден: «Ти догде не влезеш помежду им, те няма да се сдобрят; и двамата са остри камъни; ако обичаш бога, заеми се, че ги помири; те другиго освен тебе няма да послушат.» И ето аз си изпълвам дълга и поръката на твоите и моите приятели; смажи на дявола врата! . . . Какво ще кажеш?»

Хадър бей слушаше внимателно мюфтията, теглеше дима от наргилето, гледаше земята и веждите му бяха се събрали в средата под бръчките на челото му на качул. . . Като извади мемето на маркуча от устата си, забележи се, че ръката му трепереше малко. За да не даде знак, че се е развълнувал, той я сложи на коляното си и като погледна мюфтията в очите, каза: «Всичкото добро — и твоята воля да изпълня, и волята на приятелите си, на агите и на войводата, и да стъпя на врата на дявола; но аз имам на сърцето си от него една рана, която ме заяда всякоги, кога спомня за него. . Тази рана как да се изцери? Помниш, кога избягаха дъщерите на Емина Спарталията, потурчения грък, и не се знаят и досега де са и кой ги открадна? Той, кучето му недно, пред бащата на момичетата и пред цял мезлиш докара думата тъй, като че и аз съм бил намесен в тая работа. . . Разбира се, че нито бащата на децата ще повярва това, нито войводата, нито пък някой от агите и беевете: моя сой не е лекеледисан още с такива чапкънски работи, но защо ми е, когато заби нож в сърцето ми и тоя нож още не е изваден. . . И това се чуло и между жените. . . Как ти се струва, да те попита жена ти иронически за една такава клевета, ти която не си и сънувал? . . . И да се намериш в такова положение: да не знаш как да ѝ отговориш! Както и да ѝ отговориш, тя не ще може да се успокои. . . Развали ми с тия думи къщния мирен и тих живот. . . И аз търпя раната на божа правдина! . . . Как ти се струва това нещо? Да ме е ударил с нож и да ми е източил половината кръв, не би ми било тъй тежко! . . . Знам аз за такава дума с що се плаща; нея само кръв я измива, но рекох да не лекеледисвам Михалбеевия сой с кръв. . . Предадох го на бога. . . Но раната не зараства и колкото отива, повече се вдълбява. . . Целият мезлиш стана против тая дума и ме оправда, аз съм прав пред очите им, но чух думата из устата му и не мога да я забравя! Тежи ми като куршум на сърцето. Аз с уста може да се примиря, но сърцето ми никога няма да се примири. . . Има ли лек за сърцето? Ако има, кажи го. . .» — рече най-после бея, въздъхна и пак взе да тегли от наргилето, което беше вече угаснало.

— Най-добрия му цяр е забравянето — рече мюфтията — и прошката, но, видиш, ти не можеш да го забравиш. . .

— Ще го забравя аз, но тогава, когато ми хлопне дъската над главата — в гроба може да го забравя, но на оня свят пак ще си търся правдината. . .

— Тогава — да четем молитви, дано ти премине. . .

— Молитвите са хубаво нещо, но тука надали си имат мястото. . . Белким бог не знае, че аз съм прав? Знае той моето сърце, но аз как да го изцеря? Дай ми цяр за забравяне. . . Има ли такъв цяр?

— Такъв цяр не съм чувал; имало, казват, някое си време — е писано в елинските книги, — но сега никой не го знае. . .

— Когато е тъй, аз ще си нося раната и с нея ще ида в гроба. . .

«Чувал бях за паметозлобливи хора, но не бях виждал. Сега се уверих — думаше мюфтията на ума си, — завардил българския инат и паметозлобие.» И като си улови брадата с дясна ръка, наведе се малко и се вдълби в себе си. . .

— Какво мислиш — го попита бея, — аз ти открих цялата си душа, тъй каквато е в мене. Изповядах ти се и ако съм грешен, кажи де греша!

— Не си грешен, Хадър ага — прав си, ама си карезлия. . .

— Като не съм грешен и като съм прав, аз не съм карезлия, а съм честен человек и не мога да търпя безчестие на душата си. Безчестието ми нарани душата, опечали я, отрови я. Душата ми не може да се мири с безчестието: то е гнусно, скверно, кално. . . а гнусотата и калта не могат да се побратимяват с чистотата; чистотата е божествена, свята, непорочна, а гнусотата — дяволско изчадие, зло и баща на всички злини и нещастия за света. Бог е чист и чистотата е негово дете, негова рожба; тя грее повече от слънцето, ето защо не търпи леке, защото лекето я засенява, помрачава, унижава. . .

Мюфтията знаеше, че Хадър бей беше начетен и красноречив, но тъй не беше го чувал да говори и затова не се впусна да му противоречи, защото видя, че ще се посрами, като дойде работата да се говори високо богословски. Само му каза:

— Ако не можеш да се примириш вътрешно, душевно, примири се поне вънкашно. . .

— За пред хората ли?

— За пред хората го кажи, за пред нас, но да видят хората, че си се примирил, и да чуят, че си го простил, та да се умирят и те. . .

— Ако бъде за пред хората, за твоя хатър и за хатъра на приятелите ми, аз външно ще се примиря. Но ще му кажа, че душата ми не може да се съгласи с външното примирие: тя го не прощава, защото е неправедно наранена. . . А ако му не кажа, ще бъда лъжец пред нея и пред бога, а аз не ща да лъжа бога, защото той се не лъже. Той е свята истина — той е съща истина, почиста от златото и по-бляскава от всичко, що най блещи в света. . .

— Е, кажи му, но се примири, все ще се затулят на хората устата и нему ще му поотлекне; той се кае, но не се връща. . . От гняв ли, от глупавина ли, от дявола ли е било, но казал го.

— Това е то, че ако е било от дявола, той не е трябало да слуша дявола: дявола никоги и никого на добро не учи — всичкото зло в света е негова работа; ето защо трябва да се не слушат неговите подбуждения. . .

— Помирете се, удобрете се, че подир това ще даде бог и друга радост. . . — рече мюфтията и погледна беям в очите полувъпросително.

— Знам аз къде хвърляш камъните, но напразно — му отговори стария бей и се засмя с половин сърце. — Аз само това няма да направя. . .

Защо да го не направиш, когато младите се обичат и ще живеят щастлив живот, като два гълъба. И освен това две такива силни фамилии, като се сродят, с топ не могат се разби. . .

— Доколко се обичат, аз не зная, жена ми загатна нещо си, но аз, като не обичам Рашида, и не обърнах сериозно внимание на думите ѝ — може и да се обичат като млади, но аз не съм съгласен. . .

— Аз знам навярно от жените, че момичето е влюбено и сѐ сина ти бълнува; грях ще сториш, ако бъдеш причина да ги разделиш. . .

— Грях, не грях, не мога се съгласи. . .

В това време, когато може още да щяха да говорят усамотените събеседници, влезе кадията и те пресякоха разговора. . .

— До какъв резултат дойдохте — пришепна кадията на стария мюфтия, — кажете ми да явя на дружината, че всички чакат с нетърпение.

— Хайде иди им кажи да почакат още малко и ние ще додем при вас. Рашид там ли е?

— И той е там, и всички са там.

— Хайде ще додем — му отговори мюфтията. И той, като му отдаде селям, рече: «Тешекюр едерим» — и си излезе.

Чакат ни — проговори мюфтията; — да идем и недей му мисли много. Кажи, че си барашик, да се свърши по-скоро тази отдавна чакана работа и да се развесели всичката дружина. . . Да идем ли?

Хадър бей си събра веждите, въздъхна тихо, погледа мюфтията в очите, въздъхна по-силно и каза: «За хатъра на достовете — да идем. . . но аз ти казах». . . — Стана от мястото си, зави маркуча на наргилето, поотърси си шалварите, намести си чалмата и тръгна напред, а мюфтията — подире му.

Като влязоха в стаята при събранието, всички им станаха на крак, поканиха ги да седнат на миндера. Като седна в кьошето на постланата овенска кожа, на която Рашид се кланяше, мюфтията покани Хадър бея да седне до него и после поканиха и правите да седнат, но догде не ги поканиха до три пъти, никой не се реши на първото и на второто канене да седне, а чак на третото. Такъв обичай се вардеше в онова време между турците: считаше се за невежество и грубост да се сяда на първото или второто канене от по-главните към по-долните или от по-старите към по-младите. Подир сядането се въдвори на няколко минути гробно мълчание. Най-напред мюфтията, като си поглади бялата брада и си поподигна чалмата над челото, заглади си мустаците наляво и надясно и проговори: «Достларъ! Бог, който обича правдата, мира и любовта между правоверните, ме отреди днес, инсан кътлънда, между двама наши едноверни съграждани и бивши приятели, а после по недоразумение скарани и разгневени помежду си комшии, да бъда посредник за братско помиряване, което, като се извърши помежду им, пред бога и пред нашето лице, да послужи за радост и веселие на всинца ни и за смазване врата на нечестивия дявол, който всякоги се радва на кавгите и омразилата между човеците. Хадър бей Михал бейоглу опрощава Рашид бея, геранския бей, дето го е докачил преди няколко години за едно нещо, за което Михал бейоглу не е имал ни хабер. Като призоваваме бога да бъде свидетел на помирението им, каня Рашид бея, като по-млад и като виноват според общото мнение, да иска прошка от Хадър бея и като я получи, да му целуне десницата пред всички ни за външен знак на искане прошка и на покорност. Бог да помогне на доброто дело!»

— Амин, амин! — се повтори от всичките слушатели освен от Хадър бея.

— Благодаря, мюфтю ефенди — отговори Хадър бей, — благодаря за сладките и умните ти прави и свети думи и за святата молитва към всевишния. За успокоение на приятелите ни аз ще се съглася да го простя, но. . .

— Прости ме, Хадър ага — рече Рашид на Хадъра, който му беше действително батьо (ага) по годините, — прости ме и забрави думите ми, които те оскърбиха. Аз още тогава подир гнева си, като додох в себе си, се разкаях, дето ги казах, но казани бяха и не можех да ги върна вече или да ги извадя из ушите ти и из ушите на другите, които ги чуха. Прости и забрави! . .

— Прощавам те, Рашиде, но аз казах и преди «но. . .», но не мога да ги забравя. Ще ги забравя аз, но тогава, когато се забравя сам — когато ме турят в студената пръст при моите родители, царство им небесно. От устата простих, но от сърце не мога. Не мога, защото на моето невинно в тая работа сърце има направена рана, която не е оздравяла още и сè ме боли — боли ме, защото е наранено невинно. . . Ако времето изцери тази рана — дай, боже, да я изцери и заглади, — тогава и от сърце ще те простя. Сега те прощавам от уста пред всичките наши достове — да са живи — и пред вездесъщаго бога и ти се вричам и заричам пред тях и пред бога, че няма да ти отмъстявам, няма да ти натяквам и никоги никому няма да споменувам за обидата, за която и досега не съм споменувал освен сега на мюфти ефенди, който отвори да говори за нея и за помиряването. Простих те от уста и забравих всяко мщение. Бог ми е свидетел, когото моля да вразуми всекиго и да го предварди да не оскърбява нигде и никого неправедно, да не слуша в пламъка на гнева си нечестивия, който се ползува в разгара на гнева да всява обиди и омраза между человеческия род и после да се радва на своите успехи. . . Да бъде благословен аллаха и неговия пророк — простен си от уста и не си преследован вече от мене. . Това ми диктува съзнанието, това и изповядвам пред тебе и пред бога — да ни прости бог. . .

— Амин! — изговориха всички присъствующи и лицата им се развеселиха. А дервишите с шаха прочетоха една молитва, която се четеше от турците в такива случаи. Като я свършиха, «амин» се повтори до три пъти. Всички си огладиха брадите с ръце и изшепнаха нещо, но не се разбираше.

Рашид пристъпи вежливо, пое ръката на стария бей, целуна я до три пъти, като каза: «Прости ме» — и се отстъпа назад.

— Да си простен от мене, но от уста и от бога — му отговори стария бей. И като се прегърнаха, поклониха се надясно и наляво, както се прегръщат и покланят турците и до днес, кога се поздравяват на байрама си.

Щом се свърши примирението, ашиците удариха теловете на сазовете си и един захвана да пее.

Първия ашик:

Скарали се, смразили се два сокола крилати,
да е било бар за нещо някакво,
а то е било за гълбка невинна.
Един казал: «Ти открадна туй птиче,
или знаеш кой орел го занесе. . .»

Като изпя тия стихове, взе да му отговаря втория.

Втория ашик:

Лъжеш, враго, и клевета говориш:
ази нямам ни хел-хабер за него.
Тези думи обици ги закачай
и ги помни, дур ти хлопне дъската. . .
А и за тях страшен джеваб ще даваш.
на земята и пред бога у рая;
тез клевети и бог кабул не струва,
и аз не ща до гроб да ги забравя:
от тях всяка душата ми отравя,
на сърце ми люта рана оставя.

Първия ашик:

Като били тъй сърдити соколи,
бог проводил стар сокола от рая
да помири скараните соколи,
да зарадва всички птици в градина.
Слава тебе, вишний боже над нази,
простиха се соколите пред тебе.

Втория ашик:

Радвайте се, вси соколи крилати,
радвайте се, на дявола стъпете,
настъпете и врата му скършете. . .

Подир свършването на песента ашиците си съгласиха сазовете и като изсвириха завършването ѝ, спряха и Рашид им хвърли по едно рубие на сазовете, а те му се поклониха с темена до земята и си прегърнаха сазовете до гърдите.

Двамата дервиши седяха турски до северната стена на багдадския пъстър килим и гледаха шаха си в очите. Шаха се обърна към мюфтията и го попита ще му даде ли воля да посвирят и неговите дервиши с неювете си някоя божествена дервишка молитва. Мюфтията помисли малко и като си отри челото с бялото джевре, каза: «Да посвирят.» И шаха си повдигна ръката нагоре, с което им даде знак да засвирят най-високата божествена песен. Дервишите се изпогледаха тихо, извадиха си неювете от дервишките чанти, отриха ги и като ги сгласиха, засвириха нещо като нашите черковни песни на седмий глас, нещо високо, тържествено, приятно и упоително за чувствата. . . Всичките присъствуващи се уловиха за брадите, заториха си очите, клюмаха излека, като кога се кланят, и се наслаждаваха от сладката дервишка мелодия. . . Подир първата песен те изсвириха и нещо от персидската поема «Гюлистан», която беше прилична на нашите юнашки песни, но с много трепливи възточни вариации.

Вестта за помиряването на двамата карезлии бееве се занесе като светкавица в харема. Всичките ханъми, които чакаха с нетърпение и не знаеха какъв ще бъде края на посредничеството на мюфтията, та стоеха като сварени, като чуха думата «баръшъ олду», съживиха се като риба в бистра вода, разскачаха се, заплясkaха ръце и зюловете зазвънтяха на нежните им бели пръсти. Най-много от всички се развесели Анку, Рашидбеевата дъщеря, която много чакаше от това примирение на баща ѝ с бащата на оногова, за когото тя по цял ден стоеше по прозорците да го зърне отнегде, кога язди на вранянния си ат върху сирменото седло и грее от хубост и нежна младост. У нейната глава се застроиха златни кули и сладката надежда, пратеница от небето, лъсна в нейните огнени очи като заря, а лицето ѝ се оприличи на пембеян трендафил, когато цъфне сутрина по роса пред изгряването на слънцето и хубавия славей го гледа и възпява своята нежна дружка, която лежи във витото меко гнездо над бъдещите им златокрилки пиленца.

Джевдет бей, който стоеше на тръни и молеше бога в душата си да се смили и омекчи гнева на баща му, трепереше от радост, като чу, че баща му се помирил с оногова, на когото дъщерята беше жива изписана в сърцето му, за която той почти всеки ден

минуваше край Рашидбеевите конаци в Търново и често излязваше в Светата гора при студената покрита чешма на бърдото и гледаше на Рашидовите кьошкове през гъстите, къдрави зелени дървета, да зърне белия гълъб, който често се разхождаше по високите чардаци на бащиния си трикатен дом. И обикаляше карамфилите и червените къни из равната градина над реката Янтра, над която в гъстата Света гора пееха хиляди славеи от първи петли до голям обед и от икиндия до дълбока вечеря, от май до август, всяко лято.

При тези славеи нейните огнени, далеко видещи очи, търсеха всеки ден своя ангел, своя идеал — хубавеца Джевдета — и често го срещаха. Фантазията му създаде нов живот, в който умствено се пренесе при Анку, при хубостта на хубостите, при половината на душата си, и сега неговата душа се усети цяла крилата, огнена, пълна с любов, нега и блаженство.

Анку прегръщаше Джевдетовата майка, Мехрем ханъм, целуваше ѝ ръката по десет пъти наред, гледаше я в очите, както малкото дете любещата майка, кога го милва по русата главица, и не знаеше що да ѝ каже от радост. Мехрем знаеше, че Анку обича сина ѝ, знаеше, че и Джевдет я обича и ходи луд за нея, затова и на нейните очи се яви нещо живо, весело и умилно. И тя не знаеше в тая минута що да каже, само прегръщаше Анку, целуваше я по челото, милваше я и само повтаряше: «Благодарим ти, боже. . .» — и пак я целуваше. Другите ханъми пееха, играеха на кьочек и прегръщаха по няколко пъти Рашидовата дъщеря. На Анку майка ѝ се радваше повече от нея; тя искаше да скрие излишната си радост, но радостта е като положителното електричество — не се крие, а се присъединява към отрицателното и дава искри. И колко да я криеме, тя ще се покаже със своя огън най-напред през прозорците на столичния сарай — очите,—ще блесне и после ще осветли и съживи лицето и цялото наше същество. Тъй беше сега и с майка ѝ, тя като че се беше подмладила от самата дума «мир», която чу от хаберджията, и му спусна в ръката едно чарклия рубие мюжде.

Приятните миризми от ястията и печеното взеха да излязват из мутвака и да се разнасят из чистия въздух. Бекир бабà, шербетчията, с белите шалвари, без чалма — по бяла шапка, — седеше под голямата черница на двора и въртеше едно кръгло тенеке в каче с лед и сол — да прави дондурма. Слугините шетаха ту вън, ту вътре и всяка носеше по някой съсъд: паници, лъжици, тави, сахани, пешкири и други потребици. Циганките

шаваха по двора, пъчеха си гърдите по цигански и въртяха дъната на широките си шалвари пред слугите, като носеха ту дърва, ту вода в мутвака и смигаха на слугите крадешката.

Двамата шаханджии хранеха соколите с дребни късчета месо и им подвикваха на всяко късче, кога щяха да им го дадат: «Гя! Гя!» С това ги учеха, че когато ги пуснат във въздуха да ловят птици, като им викнат «Гя!» — да дойдат при тях. Дели Мехмед Али, Куршум-кестиренът, си чистеше шишането и го мажеше с дървено масло пред вратата на маазата. Дервишите бяха се надвесили над прозорците над вадата, гледаха на широката равна лъка къде Долна Оряховица и си фантазираха за турския рай, когото сравняваха в запаления си мозък с геранската зелена лъка, над която се възвишаваше Рашидовия бял трикатен сарай и зад който се простираше гюловата Рашидова градина. А пред сарая течеше студената каменна чешма с три струи, бистри като сълза и студени като лед — и денем и нощем.

Джевдет се разхождаше из западната стая сам и често поглеждаше скритом през прозорците къде стария сарай, гдето се чуваха песните и зюловете, дано зърне през някой кафезлик лицето на Анку, но честите преградки на кафезите не му пропущаха взора да мине през тях. . . Анку често минуваше пред тоя кафез, тя го виждаше добре, но той не можеше да я съзре. . .

Хадър бей, мюфтията, кадията, шаха, Рашид бей и Демирдишлията стояха в средната стая, пушеха чубуци и наргилета и слушаха различните разкази на шаха, който колкото нагледно, толкова и фантастично им описваше Багдад, Халеп и Техеран с всичките им прекрасни хубости и легендарни истории. Тия прекрасни и увлекателни разкази разпалиха фантазията на стария мюфтия за Мохамедова рай и взе да им го описва с най-прекрасни и очарователни бои.

— Не ща нищо — каза той — от тоя свят, на който съм гост; моля аллаха да ме уварди чист и да ме сподоби да ида там, дето блаженствуват праведните и шеитите. . . Подир божественото питие хашиша аз се възнесох в това свято място; там аз видях с очите си благата и сладостите на праведните правоверни. . . Видях го аз и няма да го забравя. . . О, аллах, о мой създателю! Сподоби твоя раб да вкуси от приготвеното ти за верните. . . Видели ли сте, правоверни братя, хубост над хубостите, рахат над рахатите, блаженство над блаженствата? Ако не сте виждали, аз видях. О, аз го видях, видях го и няма да го забравя. . . Там за всякой праведен мюсюлманин е приготвен дворец, но не като дворците на земните, не като дворците на шаховете и султаните, не като дворец на неверните гявурски царе и крале, но дворец, на който само двора и градините са шестдесет конаци надлъж и шестдесет нашир; дворовете са обраснали с най-хубавата зелена трева, с най-хубавите градински, полски и горски цветя и билки,а градините са насадени с цъфнали най-благоуханни и прекрасни цветя: с къни и карамфили, с кринове и лалета, със замбаци и зюмбюли, с люляки и салкъми, с резеди и божури, с тугове и фереджета и с такива разноцветни и разномиризливи цветове, каквито никой не е виждал на земята. Фурмите и бананите се увеждат от плодове; смокините и лозите тежат от рожба; крушите и ябълките се червенеят на райската светлина и огъват клоните си; бадемите, орехите и лешниците не могат да си удържат плодовете; ягодите, малините, дините и пъпешите, тиквите и торумите, лимоните и портокалите се жълтеят като жълта коприна и огъват земята с множеството си. . . О, там има такива плодове, каквито няма нигде на тоя грешен свят; те издават такава миризма, каквато никой човечески нос не е подушвал тука на земята; те имат такъв сок, какъвто никои уста от живите не са вкусвали! Във всеки дворец текат варакосани чешми с кристална вода, с мед и шербет, с мляко и масло. Гълъби и павуни се разхождат из тая градина, славеите пеят от зори до зори, косовете свирят и денем и нощем, всичките сладкогласни и разношарени птици се надпяват и пеят — и денем и нощем, и зиме и лете, — пеят вечно, и безконечно! . . . О, аллах, сподоби ни да видим райската благодат. . .

Зданията на палатите на всеки правоверен са с по триста кубета, с по двеста кьошка и чардаци с кристални прозорци, със сребърни стени, позлатени тавани и огледални подове, прилични на водата на тихото Кашамирско езеро, в което се оглежда небето денем със слънцето, а нощем — с месеца и безбройните трептящи звезди. Тези палати са направени от такова вещество, от каквото е направена месечината; те греят нощем като нея. . . От деветдесет и деветтях стъпала на златните стълби и от двеста изумрудени колони до края на двора до елмазените порти стоят два реда хурии, по-прекрасни и от ангелите; те са служителките на всякой правоверен. Галманите правят втори два реда; най-обичните две хурии и двама галмана са от двете страни на правоверния. Ангелите приносят писмата от правоверните до портите, подават ги на първата хурия от дясната страна и писмото от хурия на хурия дохожда до най-близката, най-обичната,

която го дава на правоверния; писмото с отговора се връща по втория ред — по левия — и достига до последната хубавица, която го предава на ангела, да го отнесе на оногова, комуто се отговаря.

Всичките беове и дервиши бяха се забравили и фантазията им пътуваше заедно с разказа на унесения мюфтия. Тя създаваше още и още се разгорещяваше.

Мюфтията си почина малко, отри си потта от лицето, възнесе си очите нагоре и продължаваше: «Всеки безгрешен islямин, когато се пресели в това приготвено за него блаженство, посреща се от ангелите, отвежда се в баните, на които водата е като кристал бистра — ни гореща, ни студена и мирише на гюлово масло. Гюлови цветове плуват в нея и ѝ придават своите приятни аромати. . . Като се измие и очисти и от най-неведомите грехове, които е сторил неведением, облича се в бели гащи и туника и се отвежда в назначените за него палати да се наслаждава вечно и безконечно. О, аллах, сподоби и твоя раб с това блаженство! — възкликна занесения законоведец и продължи: — Дървото на туниките е сред рая; то е клонато до небето на рая, то не ражда ни плодове, ни семена, неговите пъпки са пъпките на туниките, неговите цветове дават туники. От всеки цвят падат ежеминутно туника и гащи; падат те долу, набрани като крилата на пеперудата, кога излязва из коприненето си жилище, в което се е преобразила от червей, от буба на крилато и хвъркато творение; падат и долу се разгибват и разстилат — оправят се от гънките си като нежните крила на бялата пеперуда; те са нежни, бели като сняг и меки като пух. Под всеки цвят на шарен златотъкан килим стои по една хурия с ангелско лице, прибира на чифтове трептящите туники и гащи, сгъва ги, а друга ги взема в златни бохчи и ги носи в палатите на туниките, гдето пък други ги нареждат в седефлии долапи с позлатени ключове. Туй са то дрехите, които се дават всекиму после умиването — бели като най-белия сняг, къдрави като къдрав цвят и меки като душа. Те не ловят ни кир, ни леке, ни прах, по тях нищо се не лепи. Жените, нашите жени, които тука държим в харемлиците и ги ревнуваме, там са свободни; техните угоди надминуват угодите на мъжкия пол в хиляди пъти, тяхната хубост надминува хубостта на хуриите, ангелите им завиждат на красотата. . . Който правоверен на тоя свят не е имал рожби, там, ако пожелае, и рожби ще има от съпругите си. Желанието там е безгранично; кой каквото пожелае и що пожелае — желанието му се

изпълва в същата минута. Противу желанието на ислямина няма пречка. Пожелаеш например круша, и крушата напреде ти — цяло дърво със зрели и миризливи круши; посегнеш, откъснеш най-хубавата круша и в същата минута на мястото ѝ стават две. . . Там всичко се яде, пие и мирише, но нищо се не губи, не губи се, защото се удвоява. . . Аллах, аллах — извика несъзнателно изступления старец, — недей ме лишава от твоя рай; не лишавай никого от твоите избрани правоверни, които вярват в тебе и във великия ти пророк ресула Мохамеда, амин!»

Подир проповедта, ако може това да се каже проповед, на изступления фанатик, който уж видял блаженството на Мохамедовия рай, като се опил от хашиша и бълнувал като огничав човек в огъня на тежката болест, всичките слушатели си отриха челата, лицето и брадите с ръка, изшепнаха нещо като къса молитва и се замислиха. Бекир бабà, който слушаше до вратата, си отри лигите, които бяха потекли по брадата му, като си въобразяваше всичките сладости на представения от мюфтията прелестен рай, приготвен за правоверните последователи на великия ресул-пейгамбер Мохамеда.

Такива и тям подобни фантастически проповеди и разкази поддържаха в ония времена фанатизма на мюсюлманите и ги въодушевяваха в сраженията против християните — да получат райските добрини, неизтощими сладости, като паднат в сраженията и станат шеити-мъченици за правата вяра на Исляма. Те насърчаваха турците да презират всички, заедно с вярата им, защото вярваха, че християните са осъдени да се мъчат в ада с дяволите, защото не са щели да последват най-новото и право учение на Мохамеда. И затова често ги наричаха в псувните си: «Изид, кяфир, тахатя-тапаян-подперис хайван.»[1] Те считаха всичките християни заблудени овце, а себе си считаха длъжни да покорят всичкия свят и с кълъч да го принудят да припознае правата им вяра; с което ще угодят и богу, и Мохамеду. Ето тези проповеди и много други плодове на хашиша бяха уверили на Рашид бея жена му да турчи българските момичета, за да наследи хубавия рай.

Дервишите, възползувани от душевното настроение на правоверните мюсюлмани, изсвириха още една песен и шаха подир песента каза: «Дин ислям кардашлар, раят е приготвен за нас, там ни очакват всичките добрини, всичките сладости да се на-

[1] Поклонници на дъската, идолопоклонници.

слаждаваме вечно, а най-вече да се наслаждават шеитите и ония, които разпространяват учението на корана, дадено от бога пророку Мохамеду, които паднат в сраженията с неверните в боя или приведат иноверници в правата наша вяра. Да помогне бог на кълъча на правоверните да приведат в правоверието всичкия свят от единя край на земята чак до другия. . . Нека да бъде прославено името на аллаха от нине и до века!»

Като свърши шаха своята кратка реч, «амин!» се повтори от всичките и се въдвори тишина.

В това време Рашид излезе да види що се върши в готварницата. Като слязваше от стълбата, готвача го срещна и му каза, че всичко е готово за обяд, да му заповяда да се разпореди да гласят трапезата. В онова време не бяха в употребление днешните маси ни у българите, ни у турците. Българите ядяха на паралии и на сватбите или строеветe[1] на дълги дъски, сложени на столове или на крини и отгор постлани с платно, нещо, прилично на днешните дълги маси, но те бяха ниски и гостите сядаха наоколо на дъски, по-ниски от трапезата. А турците, простите турци, ядяха и те на софри, а пък богатите — на медни, големи кръгли синии, под които подлагаха железни триножници, нещо като днешните пиростии, и сядаха около им направо на постелките — кръстом по турски. Рашид бей заповяда да сложат пет синии в горния кат в широката средна стая на големия килим и да приготвят всичко, щото тряба, на синиите и излезе пак при гостите си. Беицата беше се разпоредила още по-отпреди за софрата в харемлика. Тя знаеше, че синиите ще трябат горе — за мъжете, — затова заповяда да се прострат шарени трапезници на пода, върху килимите в крайната голяма стая на харемлика, да се наредят наоколо сукнените вишнени възглавници и да приготвят пешкири и всичко, що тряба, на трапезата. След малко един млад слуга със запретнати ръкави, с бял ибрик и лиен в ръце влезе при гостите, а подире му — едно младо турче с вързоп пешкири на рамо. Те поднесоха на мъжете да се умият според тогавашния обичай, който беше общ както у турците, тъй и у българите, понеже в онова време още не бяха взели да употребяват вилици: чорбата ядяха с лъжици, другите ястия топяха с пръсти, а пък печеното ядяха с ръце. Същото се повтори и в харемлика, само че там слугите бяха жени. Когато влезе ибрикчията, гостите бяха насядали наред и умиването се започна от най-стария и се

[1] Строй се казва раздаването за усопшите ориз, варен с овче месо.

свърши с най-младия. Щом си умиеше ръцете и устата, пешкирджията му премяташе пешкиря на ръцете и стиваше до втория. Подир това, като се свърши реда, пешкирджията обра пешкирите пак от началото, както ги беше давал, намята ги на рамо и си излезе подир ибрикчията.

— Софрата е готова — рече Рашид на гостите си,— заповядайте да се изкачим на третия кат — и покани Хадър бея и мюфтията най-напред, а после — всичките редом. Един от слугите стоеше при стълбата, която водеше на третия кат, и упътваше гостите нагоре.

Софрите бяха наредени по две от страните и една в средата на килима. Помежду им имаше оставено място за шетачите. Четирите синии бяха постлани с жълти басми, а средната — с червена. Пред всеки гост имаше по един калаен танур, на който беше насипано по една купчинка дребна сол, по една чер пипер и чукан карамафил с канела; до нея — бял пешкир и чимширена лъжица. Друго нямаше на трапезите.

Гостите насядаха. Около средната синия седнаха: Хадър бей, стария мюфтия Шемши бей, Хюсеин ефенди, кадията, шаха и Джевдет бей, Хадъровия син. Около втората синия седнаха: Мустафа Демир-дишлията, Дели Мехмед Али, двамата кетипи Мустафа и Алия и Мустафа Имам-оглу, джерахина. Около третата — Челеби Мусса и Генч-пехливан Сабри, шаханджиите, Мъстън Куру-джигера и Саръ-Иланджикът Алиш, двамата бинеджии, Телкиджи Юмер и Таушан-бинидирен Османджик. Около четвъртата — тримата дервиши, Бюлбюл Азис и Кавга-копаран Сали, двамата ашици; и около петата — слугите, Къш-кошу, Бекир бабà, шербетчията, и другите гости. Щом насядаха и се наредиха около синиите, пешкирджията донесе четири презръчници и като ги преметна през колената на всичките около четирите синии, излезе си. След него влязоха четирима млади турци с бели запретнати ръкави и донесоха четири синии, на които имаше наредени големи капаклии токайски сахани. Те сложиха синиите си и натъкмиха пред всеки двама по един сахан и всеки се изправи до оная софра, при която беше отреден да слугува. Хлябът беше нареден по-отпреди на резневе.

Рашид бей каза на всичките си гости «буюрун» и капаците се отхлюпиха. В саханите беше рибя чорба от сомове, голиши и мрени. Тогавашните турци имаха такъв обичай, че като се кажеше веднъж «буюрун», не го повтаряха вече — за грях се считаше да се канят втори път. Затова всякой си изчете кратката

молитва шепнешком и като се понаведоха, почнаха да ядат. Турците, когато са на такива господарски софри, знаят, че се готвят много ястия, затова не ядат много от всяко ястие. И сега, като сръбнаха по няколко лъжици и си извадиха по един къс риба, саханите се прибраха и намясто тях се сложи яхния от кокошка, задушена в капаклии, замазани тенджери. Подир яхнията тръгнаха: оризато, капама от агне, от зайци, печени пилета, печени зайци, агнета, прясно сирене, ориз с прясно мляко, баклави, халва, соуклук — ошав от череши и вишни — и най-после донесоха шербет, пресен мед с питите, череши и дондурма. Едни ястия се дигаха, а други слагаха. Турците в ония времена не се бавеха на софрата да ядат и да приказват, както българите, а щом се наядяха и почваха да се оригват, ставаха от трапезата. Така стана и тука — като ядоха от всяко ястие по малко, сложиха презръчниците покрай синиите, промърмораха нещо като молитва, отриха си устата и брадите с ръце и станаха всички изведнъж.

Слугите грабнаха презръчниците, свиха ги на сноп и дигнаха синиите с всичките сахани, които бяха най-последни на тях. Като насядаха на миндерите, ибрикчията влезе с меден бял лиен и ибрик и поля на всичките да си измият ръцете и устата, а пешкирджията им премяташе по един пешкир на ръцете и като се обърсваха, поемаше го пак, както и напред. Умиването се свърши и всички се орахатиха. Сега почнаха да опитват чубуците, таблетата и наргилетата — запушиха и цялата стая се напълни с дим. Рашид кимна на един от слугите и той отвори двата прозореца към вадата.

Като изпушиха по един чубук, а някои и по два-три, Рашид каза на гостите си: «Който обича, да иде в одаята си да се орахати, а който ще, да излезе из градината да се разходи на ферахлък.» И отиде да си почива и да дремне в стаята си долу на втория кат. У харемлика ханъмите ядоха от същите ястия, както и мъжете, но само там беше по-весело и повече глъчка се чуваше. След малко и там утихна.

Циганите, циганките и слугите се събраха в мутвака и там обядваха по дъсчените миндери и одрове. След малко изнесоха и на копоите, хрътките и соколите. Циганките не се стърпяха да не си поискат да занесат и у дома си по нещо. Подир малко взеха да се провървят една по една, да си отиват: и всяка носеше по нещо в ръката си или в пазвата си. Две циганки вървяха из двора към вратника и си говореха тихо, като се озъртаха наоколо си: «Ах, защо няма всеки ден такива гости у бея? Аллах бин берекет версин — ядохме до гуша и на децата ще занесем» — каза едната. «Гледай какъв къс печено кавардисах аз — каза другата. — Ще го ям тамам два дни с детето си. А Хаско, и той сѐ ще удари нещо. Да е жив и здрав Хадър бей, че доде.» Един циганин грабна една кофа празна, затече се към портите и с лявата си ръка си подпираше отпред пояса, в който имаше нещо. Ахчията изскочи подире му и му извика: «Хей, ченгене Хаско. . . Чакай!» Хаско се не възпираше, а сочеше с ръка към чешмата и тичаше, с което искаше да му каже, че тича за бърза работа да му донесе вода. «Стой!» — му извика още два пъти ахчията и като си извади ахчийския нож, впусна се, колкото може, подире му. Циганина се спря бърже, извади нещо из пояса си и го хвърли назад в едрия бурен. Ахчията го съгледа и като го стигна, улови го за яката, разтърси го и взе да му вика: «Дай, дай онова, що беше в пояса ти. . .»

— Валлахи-билляхи, не съм имал нищо у пояса си. . .

— Я да видим!

— На̀, гледай — няма нищо.

— Ами тая лой от що е?

— Бърсах се бе, бърсах, бърсах се, като ядох.

— Бърса ли се — му извика ахчията и му удари такава плесница, че му се извъртя врата. — Какво хвърли у бурена? Иди го дай!

— Де, у кой бурен?

— У кой ли? На̀ у кой! . . . — и плесниците се повториха.

— Аман бе, аман, чакай. . . де у бурена, там ли? — и взе да сочи на противната страна. — Де? Там, тук, там! . . . — И сѐ сочеше на различни страни, но не към оная, дето беше хвърлил нещото. Ахчията извади ножа. . .

— Ей сега ще ти отрежа главата, ченгене дженаабет, ами онова що е? Иди го дай! . . .

— Де бе, де, де видиш нещо, що е то?

Ахчията го улови за ухото и го заведе при хвърленото нещо.

— Ами това що е?

— Месо, месо бе! Ох, не ми усуквай ухото! . . . Месо — кучетата го донесли. . .

— Кучетата ли? Чакай да те заведа при бея, че ти там ще кажеш кой го е донесъл. . .

— Аман, жив да си, да ти са живи децата, не ме води при бея — аз го хвърлих, аз. . .

— Защо?
— Уплаших се бе, уплаших.
— Отде го взе?
— Даде ми го бея бе, бея. . .
— Бея ли? Нà бей! Нà бей! — и плесниците се удвоиха.
— А бе ти ми го даде; гледай как си забравил. . . нали ми го даде да го нося на децата? Ох, леле! Аман!
— Нали съм ти го дал аз, ела при бея. . . Ама нà, вземни го — и хайде напреде ми. . .
Циганина се наведе и извади из бурена една печена плешка от агне и като я подаваше на ахчията, взе да го моли: «Нà бе, нà, нà си го, вземни си го, не ми го даде ти — аз го взех, взех го от долапа. А бе за децата: пет деца имам. . . за децата го взех, аз го взех. . . за дечицата — гладни са, Мустафа ага, ще умрат от глад, дай ми го да им занеса. . .»
— А бе, ченгене дженаабет, за децата ти нали дадох на жена ти?
— Не знам, не видях, не си дал!
— Не съм ли? — и се изчу «пляс, цап!»
— Ох, даде, даде, да си жив, даде бе, кардаш, видях, остави ме, нà, вземни го, не ща го.
— Хайде напреде ми!
— Недей ме бе, Мустафа ага, не се шегувай. Да ида да донеса вода бе, за вода ме проводиха, за вода от чешмата, за бърже. . .
— Ела кажи кой те проводи.
— Ох, не знам, не помня — ханъмата бе, ханъмата — беицата.
— Нà беица! Нà ханъма! Нà! Нà!
— Олеле, уби ме, прости ме. Ще умра, умрях, олеле, боже. . . Девла!
— Назад, дженаабет къптиси! Иди го тури там, отгдето си го взел, или ей сега ще ти изтръгна гръцмуля, керата! . . .
— Ох, ще го занеса, ще го нося. . . ох! Ох!
— Не го туряй у кофата, не! Носи го в ръка.
— Ох, жив да си. . . ще ме види отгоре бея бе, бея ще види. . . Ох, майчице! . . .
— Аслъ аз при него ще те заведа — право при Рашид бея да си види стоката.
— Умирам, ей тъй умирам — извика циганинът, легна и взе да рита. . .

— Юсеин бе! — извика ахчията на сеизина, който гледаше из дама и примираше от смях.— Юсеин, я донеси едно въже и таргата да го свържем и с таргата и с печената плешка да го занесем при бея.
— Ох, жив да си, да ти са живи очите, децата, унуките, недей ме върза; ще вървя, ще вървя. Ама да го туря в кофата бе — умрях, леле!
— Е, хайде, в кофата го тури, кьор оласън — каза ахчията и най-после го напуши и него на смях. — У кофата, ама с нея ще излезеш при бея.
— Ох, майчице! Недей при бея. . . Прави ме, що щеш, само при бея не ме води. Умирам, убива ме — съсича ме, недей, жив да си. . . У мутвака ще го занеса, ще го туря там, отдето го взех, само при бея — за здравето на децата си — не ме води. . . Убий ме ти, ама при бея недей ме изкарва... — Изправи се, взе месото, тури го в кофата, подскочи, цапна си петите у задницата и търти къде мутвака, а ахчията и сеизинът взеха да се смеят още повече.
— Изкачи се, ченгене дженаабет, с циганската си шашарма — рече сеизинът. А ахчията отиде подире му да види отгде го е взел.
След малко Хаско изхвърляше смет из мутвака с един фараш и тананикаше.

В това време, когато произлязваше циганската шашарма на двора, Джевдет си беше турил окото на южния прозорец на стаята си, в която бяха с Челеби Мусса и Сабри Генч-пехливан, и гледаше непрестанно къде стария сарай, а другарите му бяха заспали. Гледаше той към един кафезлия прозорец, но кафеза не му позволяваше на взора да проникне през гъстата решетка на кръстосаните на моски пръчки. . . На този прозорец беше Анку и го видеше много добре, но не можеше да му се покаже. . . За да го увери, че е там и го гледа, тя подаде рога на едно бяло джевре през кафеза и го въртеше, да го увери, че наистина е там. Джевдет си разтвори ръцете, като че искаше да я приграби заедно с целия стар сарай; издигна ги нагоре, с което показваше, че се моли богу да му я подари. . . Най-после си сне дясната ръка, посочи я към прозореца ѝ и като я възви към устата си, целуна я тъй, щото цукането се разнесе из цялата стая, което тряба да го е чула и Анку. Сабри се помръдна и се обърна на

другата си страна. Джевдет, като мислеше, че той го е пробудил с несвястното си цукане, отдръпна се от прозореца и се престори, че си чисти пояса от праха, като гледаше у него и обираше някои прашинки.

Анку у своята стая разгръщаше ръце, прегръщаше го у въздуха, целуваше си ръцете по няколко пъти, но пердето — кафеза, проклетия кафез — пречеше на Джевдетовите огнени очи да я видят. . . О! Да беше видял той ханъмските грации, ангелското лице, пламналите очи и прегръдките на въздуха, в които във въображението на Анку беше той цял, той би се хвърлил от прозореца и като огнен змей би прелетял в тия отворени ангелски обятия. . . «О, който е заповядал да ни затворят в кафези — шепнеше Анку, — да му се провали гроба вдън-земя за тоя безчеловечен обичай! . . . Защо не съм гявурка, защо не мога да ида при него да поговоря, както говорят българките на чешмата със своите драги? Защо не мога да ида да му пришепна барем на ухото само една думица — думица, която ми гори сърцето като жив въглен — да му шушна само: обичам те! . . . Не! Проклет да си, кафезо омразни!» Тъй мислеше затворения гълъб зад решетката и въздишаше от дълбочината на гърдите си, които се вълнуваха като цъфтяща нива, кога я повява тихия прохладен вечерник по месечината.

Джевдет изчезна от прозореца. Анку още гледаше и не си отделяше очите от онова място, дето му се подаваше прекрасното лице, и се забрави с показалния си пръст на устата. . . Вратата се отвори тихо и майка ѝ влезе.

— Какво си се замислила? Аз пък мислех, че си си легнала да си почиваш. . .

— Ех, гледам на татевия нов сарай и си мисля защо не е той харемлик, да се нагледам на хубавата лъка и на Янтра, която я описва наоколо като сребърен пояс. . .

— Видя ли Джевдета? Той беше ей сега на прозореца.

Анку се причерви — божурите грейнаха и стана три пъти по-хубава, отколкото беше.

— Видях го — рече тя на майка си с половин глас, — зърнах го. . .

— Хайде, днешния ден дано бъде урлия, дано даде господ на баща му ум — дано се придума.

Анку я гледаше в очите и като че искаше да я попита дали не са го придумали още, но не ѝ отговори нищо. . .

— Ей сега след малко ще излязат да бият нишан — ей там през пътя, къде Танева могила, на оная круша — видиш ли я? А ние ще се качим на третия кат на новия сарай и ще гледаме; оттам много добре ще се вижда. . . И после ще пущат соколите в лъката на дивите гълъби. Ти не си виждала още такъв лов. Тогаз ще гледаме пък от северната страна на сарая. Ето ги, носят пушките.

— Джевдет бей ще бие ли и той?

— И Джевдет, и баща ти, и старият Хадър бей, и всички, които са нишанджии.

Анку се зарадва и стана да се тъкми, а майка ѝ отиде да каже на другите ханъми да се готвят за в новия сарай.

Трима слуги изнесоха из двора пет рогозки, двама селяни довезоха две шейни с ритлите и ги завезоха под голямата черница на поляната зад Рашидовата градина, гдето постлаха ритлите отгоре им, а върху ритлите — рогозките и направиха два одъра под сянката на клонатата черница.

Джевдет и Куршум-кестирена Дели Мехмед Али излязоха из сарая с пушките — първия с една дълга пушка, а втория със шишането; след тях — Телкиджи Юмер и Таушан-биндирен кючук Османджик. Мустафа Демир-дишлията и старият Хадър бей носеха две дълги карамфилки седефлии с червени калци и големи пискюли. Подир тях вървяха: Рашид бей, шаха, мюфтията, кадията и другите гости, а най-после — Мустафа Имамоглу джерахина и Бекир бабà, шербетчията, подир когото трима цигани носеха три големи тенекиени съдове с леден шербет и по едно смукало за шербета. Кафеджията носеше на една табла големи стъклени чаши за шербета.

Щом дойдоха до отреденото място под черницата, старите насядаха на постланите шейна, младите — по моравата, а Бекир бабà си тури шербетя до дънера на черницата и нареди около му чашите. Дели Мехмед Али и Джевдет отидоха при крушата, залепиха на стъблото ѝ една бяла книга, до две педи широка, почерниха с турско мастило в средата ѝ колкото едно яйце и като се връщаха, измериха 400 разкрача от крушата към черницата и забиха едно колче, ксето беше знак, че оттам ще бият нишан.

Догде се вършеше това, пушките и шишанетата бяха напълнени, подсипани, готови. Дели Мехмед Али, като дойде при дружината, попита: «Кой ще хвърля пръв?»

— Аз отдавна не съм бил нишан — рече старият Хадър бей. — Чакайте аз да поведа, че после бийте вие, както щете. Аз с тек

куршум ще хвърля, с Джевдетовата пушка, че после ще се опитам и с шишането на Демир-дишлията. От ръка ли да хвърляме, или от подпорка?

— От ръка да хвърлим най-напред, че после — от подпорка; от ръка ще се види кой как бие, а после ще видим и инак. Комуто трепери ръката, да не хвърля от ръка — рече Куршум-кестирена.

Старият Хадър се запрета, подпаса си шалварите, взе пушката и отиде при белега, а подире му — и другите, които щяха да бият. Щом стигна до кола, Хадър вдигна пушката и гърма се раздаде. Нещо се зачерня на горния край на книгата, но не се познаваше добре дали е ударил.

— Бърже! — извика Рашид бей на един бос циганин от ония, що донесоха шербета — и циганинът се завтече като вихрушка. Циганина не беше достигнал още до крушата, и извика: «Ударил, ударил. . .» — а щом достигна, опря си пръста в белега, отстрани се наляво да видят и нишанджиите и викна с все сила: «Ето где е ударил!» А пръста му показваше действително онова място, гдето се чернееше подир хвърлянето — на една хрумица над черния у средата белег — над центра.

— Машала! — извика мюфтията. — Машала, Хадър ага — на тия години като биеш ти така, то е много. . .

— Машала, машала! — се повтори от всичките и Хадър, насърчен, извика: «Дайте ми и шишането, да хвърля и с него, че после хвърляйте — който ще.» Джевдет, син му, му подаде шишането и му пришепна на ухото: «Без възглавница не го хвърляй, че може да те ритне у рамото; по-добре беше да не хвърляш с шишане, ама твоя работа.» «Не ми се меси в работата — му отговори баща му пак шепнешком,— ами дай възглавницата.» Джевдет кимна на Куршум-кестирена, като му показваше на рамото си с пръст; той се усети начаса и се завтече, та подаде възглавницата на Хадър бея.

— Възглавници сте имали, пък не се обаждате — каза, като я поемваше, и я привърза на дясното си рамо, гдето щеше да опира на шишането дипчика у рамото му. Дигна го, намести се и шишането пукна като топ. Един клон от крушата се спусна на земята. На книгата не се яви никакъв знак. Циганина щеше да се затече пак, но Хадър извика: «Не ходи, хич не ходи — горе отиде, не виждате ли клона, гдето го откъсна куршума? Горе удари, аз го видях. Нейсе. . . И с подпорка ще се изпитам, че туй ще бъде то. Хайде сега, който ще хвърля, хвърляйте;

аз ще си почивам. А бе че много ти ритало шишането — с възглавница ме разтърси, ами ако бях го хвърлил без нея, смазваше ми рамото.

— Май рита, Хадър ага, ама аз му зная талима — стискам го силно и не може да ме ритне силно. Нали знаеш, че който коландрисва шишане, тряба, първо, да е як в ръцете и второ — да му знае талима — отговори Куршум-кестирена.

— Аз и твърде с шишане и не съм хвърлял я. . . Като бях млад, бях взел да се уча и доста добре биех с бащиното си шишане, ама оттогава има трийсе години. . . Ама пак умерих крушата я. . . сѐ не е като да писне куршума, а ти да не знаеш накъде е отишъл; пак съм ударил два лактя над нишана — каза стария бей и взе да се смее с висок глас. — Аз, как да е, сѐ удрих, ама да видим младите. Мене не ми е срамно и да не ударя, ама на млад челяк да не удари, е срам.

Догде говореше Хадър тия думи, Джевдет напълни пушката и попита баща си: «Ще ми дадеш ли воля да хвърля подир тебе?»

— Трябаше да направиш икрам на по-старите, ама като си се приготвил вече, няма да те връщам от късметя ти.

— Ба, ба! Няма кусур. . . сѐ едно, да хвърли, нека хвърли, белким за нас време не ще остане — нека хвърля момчето — изговориха няколко души и Джевдет отиде при кола. Той знаеше, че Анку го гледа от новия сарай, и мислеше, че ако не удари в самия нишан, у самия център, тя няма да го обича тъй, както си въобразяваше той. Затова се помоли най-напред в ума си на бога, изшепна нещо, дигна пушката, гръмна и книгата падна на земята.

— Удари! — извикаха няколко гласа.

— Не се знае — отговаряха други.

— От гърмела само падна — повтаряха трети.

А на Джевдета сърцето му взе да тупа тъй, щото му се чинеше, че ще пробие гърдите му да изскочи вън — и той не се уверяваше. Циганина догде се завтече, впуснаха се няколко души. Но и Джевдет не остана при кола — завтече се и той. Щом стигнаха до крушата, Таушан-бинидирена грабна книгата, издигна я нагоре и сочеше с пръст дупката, която беше тамам в средата — на черното. Куршум-кестирена си извади ножа от пояса и изчовърка куршума.

— На — извика той,— ако не вярвате на книгата, ето испад самия куршум — забил се като у сапун в суровата круша.

И всички се върнаха освен циганина, който остана да лепи

книгата на крушата. При завръщането им при дружината «машала» се посипа като дъжд на Джевдета, на което младият бей, причервен и засрамен, отговаряше всекиму «евалла, евалла». Хадър бей, и той се развесели, като се увери, че Джевдет ударил в самата среда на нишана. А в дружината още повече го въздигаха, като говореха: «Е, хич бащата на толкова години като удари у нишана, син му не ще ли да удари у самата среда на нишана?» «То по сой върви» — казваха някои. «По кръв е» — додаваха трети. «Дядо му у свредлова дупка вкарваше куршума с шишането си» — рече стария мюфтия. «И той ще се усъвършенствува и още» — казваха някои. С една реч, Джевдетовия баща, майка му и родовете му получиха голяма чест, а Джевдет това не мислеше; той се беше занесъл умствено на новия сарай и му се струваше, че и Анку му вика «машала». . .

— С шишане ще хвърляш ли — го попита Куршум-кестирена, или аз да хвърлям?

— Не съм хвърлял с шишане на нишан и не мога да се наемна, а особено сега. — И му пришепна: — Я гледай как ми треперят ръцете.

— Знам аз от що е — му шепнеше събеседника му тихо. — Знам — Анку те гледа, нали?

— Ах, не, не е от туй, ами. . . тъй, не знам от що.

— Е, това е то, че не знаш от що е, а аз знам, погледни ги де са се бялнали като бели патки. . . Знам аз младините какви са, ами хайде ела гледай аз какво ще правя.

— Аалар, бейлер — извика Дели Мехмед Али, — мене са ми дали прякор Куршум-кестирен, аз ще се помъча да докажа, че напразно не нося това име! Но ще си туря нишан острието на ножа и на него ще хвърля на нишан. — И като се завтече, отиде при крушата, извади си ятагана от капията, забоде го в напуканата кора на крушата, закрепи на средата на острието му една бяла книжка колкото сребърна рубла и се върна при другарите си. — Този нишан не е шега — рече той. — И от 400 разкрача не се бие, а от 200. Ще меря от 200 разкрача. Елате да гледате. Аз, като се връщах, турих знак на 200-тях разкрача. — И тръгна към мястото.

Любопитството обзе всичките, защото всички бяха чували, че разсичал куршума в острието, а никой не беше виждал и всеки не вярваше. Затова се срукнаха всичките подире му, даже и дервишите, които твърде малко се интересуваха. Като стигнаха на отбележеното място, Мехмед Али поиска ятагана на

Демир-дишлията, заби го у земята, сне кеза на шишането си на двеста разкрача, подсипа му фалята с дребен сух барут, натри каршилъка с няколко зърна стрит между пръстите му барут, затвори го и като коленичи на подплес, тури го между ушите на герейето, замери, гръмна и книжката падна от ножа на земята.

— Удари! Не удари! Случи! Не случи! . . . — се чуваше между цялата дружина. Някои даже казаха: «Това не може да бъде!»

Мехмед Али чуваше всичко, затова каза: «Идете и търсете двете половинки на куршума в крушата.» Всичките млади се завтекоха и Джевдет извика: «Ето ги, ето едната, ето и другата!» Извадиха ги с ножовете си и тичешком ги донесоха при по-старите. Куршумовите половини тръгнаха от ръка в ръка и всеки ги гледаше, разгледваше и се чудеше.

— Не са равни — рече Мехмед Али. — Аз съм го пресичал на две равни половини, но сега не ми се удаде.

Като ги прегледаха всички, един циганин се приближи и взе да се моли да му ги дадат: «Дайте ми ги, те стават за цяр — викаше циганина с молба, — магия развалят. Да ги дам на жена си, цял живот ще ме храни с тях.»

— Бягай се оттука, хей, келеш ченгене — му извика Демир-дишлията. — То е на коте — ряпа. Хайде оттук, че ей сега ще кажа на Рашид бея за циганския ти пердесизлък и ще те вземе дявола.

Циганина тозчас се дръпна и се престори на ням. . . като че не е бивало нищо.

— Ханъмите ще чуят — рече стария Хадър бей — за тая работа и ще любопитствуват. Приберете ги и кога се върнем, им ги дайте да видят и те това чудо. . .

Рашид бей взе двете половинки от пресечения куршум, свърза ги у джеврето си и ги тури в пояса си.

Пресичането на куршума обезсили всичките, които се готвеха да бият на нишан, и много се отрекоха. Само Демир-дишлията искаше да се покаже, че и той не е за изхвърляне. Затова той беше проводил едного циганина у селото да му донесе един свредел-пишлегар, с който въртят наплатите за пищлеците, да покаже и той друго чудо.

— Дай свредела бе, ченгене! — извика на циганина и циганина тозчас го извади изпод ръкава си, тури му ръчалката и му го подаде.

— Аз пък ще пробия на куршата една дупка ей с тоя свредел и ще се помъча да вкарам крушума с шишането си—каза и се завтече към крушата.

Всичките любопитни се завтекоха подире му и гледаха що ще прави. Той се изправи до крушата и догдето му достигна челото на главата, провъртя една дупка до длан дълбока, залепи върху ѝ една бяла книжка колкото бешлик да се види нишана и се завърна, а с него — и всичките.

— Аз няма да си облягам шишането на нож — каза той и клекна на същото място — на 200-тях разкрача, — поколеничи с левия си крак, а десния опря на земята. Подпря си левия лакът на коляното, замери, пукна и книжката се изгуби.

— Удари! Не удари! — пак се повтори от дружината.

— Книгата е на дъното в дупката и куршума е върху ѝ — рече той. — Идете го извъртете със свредела. — И пак се завтекоха всичките любопитни младежи.

— Вътре е! Не е! Ба — е! — се препираха и като забиха свредела, извадиха на върха му куршума. — Умерил! Ударил! Улучил! — викаха много гласове и всички се завърнаха при дружината. Куршума пак тръгна от ръка в ръка и най-после пак го взе Рашид и го тури при двете половини у джеврето си.

— И аз искам да хвърля — рече Рашид бей, — ама с пушка, и то от 400-тях разкрача от белега. Идете залепете друга книга — каза той и всички се върнаха на първия белег, отдето хвърли Хадър бей. Циганите залепиха нова книга. Рашид хвърли два пъти и не удари, но на третия — случи; улучи крушата една длан над книгата и вече не повтори.

След него хвърляха и други. Едни удрваха у крушата, други у клоните, трети нигде и не закачаха, а куршумите им пищяха къде Танова могила. Най-после един от дервишите искà и той да хвърли с шишане, но като гръмна, шишането тъй го ритна, щото падна на гърба си и си нарани главата у един камък, който беше забит за синур на нивата.

— Юнак без рана не бива — извика Мустафа Имам-оглу, джерахина и тозчас му свали кюлафа, заля раната с балсама, привърза я и всички се върнаха към шейната, които бяха вече на слънце — сянката ги беше заминала. Циганите ги дръпнаха пак под сянка и Бекир бабà къш-кушу взе да пълни със студен червен шербет чашите, а младите ефендита взеха да подават най-напред на по-старите, а после — наред. Като изпиха по

две-три чаши, шербета се довърши, а чубуците се запалиха. Подир изпушването по една лула всички се приготвиха и се върнаха къде сарая. А циганите прибраха всичко и като го туриха на шейната, потеглиха ги към сарая. Щом дойдоха до портите, Рашид бей проговори: «Мусафирлер, ако обичате, хайде да идем да ми видите и воденицата!»

«Да идем» — рече мюфтията. «Аз нарочно искам да я видя — рече Хадър бей, — че много я хвалят. Ще видим дали може да меле, както моята в Търново и на Росицата.» «Тя пò меле от моята» — рече кадията.

И всички заминаха надолу къде голямата чешма, която беше под баира над воденицата.

Щом видяха бистрите струи на чучура, всички се завтекоха, взеха да се мият, да пият и някои даже си умиха и краката да се прохладят.

Чапкън Хюсеин ги посрещна пред воденицата. Като му дадоха селям, той им отговори и стоеше със спуснати ръце надолу като солдатин.

— Ето, негова милост е кехаята ми — рече Рашид на Хадър бея. — Откак е дошел, да е жив, воденицата не е останала празна. Не знам какво прави, заминуват другите воденици, че — при него. Хеля Лясковец сè при него иде — знае им гъдела.

— Гъдела му е сладката дума, беим, и правото, и здравото. Аз хатър не знам, ама и никого не докундисвам, нито оставям да го докундиса други. Такива — чапкън тарафъ — аз не пущам и да замиришат. . . ще донесе два тагърджика храна, а ще ти прави за сто гроша беля. Ами лясковчани и долнооряховчани да са живи — по 5—6 чувала носят, и то жито като жара, ще го видят тяхна милост я. . . Заповядайте да разгледате воденицата — им каза Хюсеин кехая и ги поведе.

Догдето говореха с кехаята, гостите на Рашида се разпиляха и всеки отиде да гледа, което му е драго.

Кадията гледаше камъните, мюфтията изпитваше брашното, някои от ефендитата отидоха да гледат как влязва вадата в улеите и как се върти и кълколи. Едни гледаха хубавите петли зад воденицата; други — белите качулати юрдечки и гъски, трети — гълъбите; дервишите бяха клекнали пък под воденицата и гледаха вретената — как се въртят и пръскат водата на сребърно колело. Едни разгледваха пещта — как е в брега изкопана, — а Хадър бей и Джевдет подире му разгледваха наред

десеттях камъка, изпитваха брашното, гледаха в кошовете с житото, прегледваха чуковете, крините, тъпкалките, котлите и най-после отидоха и на хамбарите, които бяха отворени. Кехаята беше влязъл вътре, та им подаваше от всякой сорт храна с едно кринче.

Като разгледаха всичко, най-подир влязоха при кехаята да му видят одаята, в която живееше, разпитваха воденичарите отгде са, от колко години са тука и т. н. — с една реч, всичко ги интересуваше и всичко искаха да видят и да узнаят, като стопани и дермен-сайбии хора.

В това време, когато отиваха гостите на воденицата, ханъмите оставиха южната страна на сарая, отгдето гледаха на нишана, и тичешки отидоха на северната, над воденицата, да се любуват с агите и беевете. Анку с майка си беше най на предния прозорец и щом видеха Рашида, затулваха се с пердето, но пак гледаха от краищата и очите им вървяха подир Хадъра и Джевдета, догде влязоха във воденицата. И като излязоха, пак ги зазореха, а и другите ханъми гледаха, коя що й беше най-драго. Като излязоха из воденицата, Рашид покани гостите да идат и към яза, но те се извиниха, че е далеч. Тогава той им каза:

— Хайде, като е тъй, да ви преведа през бахчата, да ми видите гюла, шадрафана, пчелите, вошките и цветята.

— За бахчата всички сме готови — рече мюфтията и тръгнаха всички подир Рашида, който ги поведе край вадата и ги въведе в долната страна на бахчата. Щом влязоха в хубавата бахча, всеки се загалвика с онова, що му беше най-приятно: едни от младите си беряха трендафил, други — череши, трети — бобонки (черници, агуди), едни разгледваха шадрафана, чешмата; други разпитваха дяда Стояна кованджията отгде е, на колко е години, подрязал ли е пчелите, добри ли са тая година и др. Само Хадър, мюфтията и Джевдет вървяха подир Рашида и го разпитваха за всяка овошка, отгде я е взел, на колко е години и други подобни стопански въпроси. Между тишината, която владееше в градината, къде горния край се изчу един див вик и двама от дервишите бягаха с разперени биниши и махаха с ръце около кюлафите си, а подире им летяха цял рой пчели и се впущаха като стрели върху им.

— Не идвайте насам! — извика дядо Стоян. — Там стойте, легнете си и се завийте с бинишите, че ще доведете разсърдените пчели и при агите и беевете.

— Назад! — извика шаха. — Назад или надолу! — И дервишите търтиха като луди къде вадата надолу, но вика им не преставаше. Най-после се завърнаха с надути очи и ръце и захванаха да охкат.

— Преди една малко остана да се пребие — рече Мустафа джерахина, — а сега ги изпожулиха пчелите — без бела не ходят тия диванета.

Дервишите, като дойдоха при джерахина, взеха да го молят за цяр, а той сърдито им извика:

— Какво търсите хей, диванелер, при пчелите, що им правихте, та ви нападнаха?

— А бе, Мустафа ага, подигнахме един кошер да видим що правят, пък те се впуснаха отгоре ни, та ни изпреядоха и ни направиха резил маскара. Цяр дай, че умирам — рече една.

— Баялдисвам от болест — извика другият.

— За жулене от пчели цяр нямам, да не сте ходили там, дето не ви е мястото! Търпете! . .

В това време всичките гости бяха попадали от смях и някои се държаха за корема от силно смеене. Ханъмите, които бяха вече на западната страна — към бахчата, — гледаха всичко и се търкаляха из стаите от смях и от кискотене.

— Изчукай бъзови листа и ги натрий — рече пчеларя. — От него минава. Аз тъй церя.

— Да си чукат сами и да се трият — отговори джерахина. — Каквото са търсили, намерили го. . . Не можаха ли да те попитат, ами са взели сами да дигат кошера. . Добре, че не са им извадили очите. . . Санким, кой знае още. . . ще заведем някого кьорав от тия диванета. Коскоджамити дърти хора и отишли да барат пчелите. . . На пчелата достука й е на колянното — ще те целуне тъй, че ще го помниш чак догде си жив. . . Хъма да хъ! Я ги гледай какви се подуха като удавници.

— Идете, яхулар, идете долу покрай вадата и наберете бъзови листа — каза кованджията. — Счукайте ги и си трийте ожулените места.

— Не знаем за коя трева ни казваш — рече една дервиш и взе да охка.

— Ето нà, тази е тревата — му каза джерахина и му показа на един бъзов стрък. — От листата му чукайте и се трийте. . .

Дервишинът взе да къса листа от стръка и като ги тури в устата си, взе да ги дъвче и да си трие раните, но скоро извика:

— Зехир! — И взе да плюе и да храчи.

— Ей, яху, то не се яде, то е горчиво, но не умираш, не бой се. . . чукай го на камък, ти казват хората, и тогава се трий. Ето там долу край вадата го има цяла гора. Вземете камъни, чукайте и се трийте, догде ви изпаднат отоците — разбрахте ли, че инак ще ви водим кьорави на Търново и ще просите край джамиите като слепите дилинджии — им викаше сърдито джерахина.

Дервишите видяха, че няма да им помогне, взеха по два камъка от пътеката и отидоха надолу край вадата, накъдето ги провождаше джерахина.

Шаха, като негови ученици, ги съжали и взе да пита Имамоглу:

— Как е, Мустафа ага, дали няма да им стане някой кедерлик?

— Нищо им не става, шах ефенди, ще ги поболи малко и ще им умине. Ама ще помнят кога са дохождали на теферич. Едното диване преди щеше да го убие шишането, а сега двамата отишли като кьорави да дигат кошера. . . Е, хич такъвзи будалалък бива ли? Не бой се, нищо им не става. Има то цяр, ама аз не го взех — нишадър-руху му е нему цяра, ама кому минуваше през ума, че ще се случи и такова нещо. . . Хъма да будала, хъ. . . Анадол-бюлбюлю, което по нашенски ще рече гарван, напразно не ги зоват тях. . . Не са те като нашите хора укуфи — ходи, щура се като диване. Истина, добри хора, свирят с нея — чудо, ама гел-гелелим, диванча падат. . . Не са те като нас и вер селям. . .

— А бе те са божи хора, Мустафа ага; дервешлика е такова нещо — с бога имат работа. Такива са те, дервишите.

— Божи хора ли? Какви дяволи има из тях. . . У Стамбул какви дяволи дервиши съм виждал аз, не ми казвай ти мене, че са божи хора. . . ама нейсе!

— Те онези, дето си ги виждал ти, не са от нашата секта — седем секти са дервишите; ние сме аслъ малко такива — захласнати, ама у нас зло няма, ние с нея и въртенето имаме работа.

— Е, това въртене ви прави вас въртоглави я. . . Аз три пъти да се завъртя, ще ми се завие свят и ще подлудея, а вие как траете, не разбирам. . . Чунким затова се и запенвате и падате полумъртви я. . .

— Че на нашата секта това и́ е мурафетя, Мустафа ага. Който може най-добре да свири, да се върти, да се запени, да припадне и да се пренесе у рай, той е най-блажен. .

— Каква ви е работата, аз не зная, ама за хиляди аз не ти се въртявам, да ми се размъти мозъка — санким то е ваша работа. Може бог да обича вашите запенвания и припадвания, аз не зная, ама мене не ме карайте да се въртя, че толкова. . .

— Ех, ти до тия години като не си станал дервишин, няма и да станеш — рече най-после шаха и отиде където Хадъра и Рашида, които бяха седнали на лавицата под кьошка, на която преди един ден стоеше дядо Стоян и Анку, кога си кичеше маточината, а Анку го питаше за бея на пчелите и наивно му изказваше любовните чувства към Джевдета.

— Какво казва Мустафа ага за дервишите — попита Хадър, — ще има ли кедерлик?

— Нищо няма да им бъде: ще ги поболи и ще им умине. Той имал, казва, цяр — нишадър-руху, — ама не го взел — не мислил, че ще се случи такова нещо.

— Е, че кой се е надявал, че като деца ще идат да бутат пчелите — рече Хадър. — Аз имам пчели на Росицата, ама никой не смее да ги бута и сърди. Ако ми тряба нещо, кованджията питам и той го извършва, но и моите деца са пащали такова нещо. Джевдет, като беше тъй, на пет-шест годинки, да се открадне от майка си, че при пчелите. . . Хеля се отървал с едно ужилване по челото, ама питайте го, и досега го помни. . . Децата — като деца, ама тия — дърти хора и да не знаят, че на пчелата достлукът и́ е толкова? . . . Както да е, да мине, че ако остане нещо кедер, като се върнем в Търново, не ще имам рахат от агите: «Заведохте дервишите на Геран да ги укьоравите.» Ще хванат да ни се присмиват зевзеците. Нали ги знаш какви са нашите търновски зевзеци — търсят само да намерят защо да те закачат. . .

Догде се свърши разговора за пчелите и за зевзеците, и дервишите се зададоха откъде вадата със зелени от бъзето лица и ръце. Но отокът беше поизпаднал.

— Как е? — ги попита шахът.

— Селемет. . . — отговори по-младия дервиш и все си триеше с бъзе лицето.

— Аллах бин берекет версин на кованджията, че ни каза цяр — додаде стария. — Угасна болката, ама и още сме подути. .

— Не бойте се — отговори дядо Стоян, който беше наблизо.— Няма да остане нищо до йоще половин сахат — ще изпадне подутото — туй му е цяра; ужили ли те пчела, оса, стършел и паяк биля, трий със счукано бъзе и се не бой — минува и бол-

ката угасва. . Колко хиляди пъти са ме жулили: аз тъй се церя — без пари цяр.

Ханъмите, като видяха дервишите със зелени лица, окъсваха се да се смеят, но навътре бягаха.

— Гледайте ги, на бухали заприличали — викаше една.

— Сега да си да го целунеш — казваше една зевзек на другарката си.

— Какво? Целуввам го, мари, ей оногова с черната брада — младия. За една нам го целувам ей тъй, каквото е надут.

— Мари аз и по-стария целуввам — додаде третя. — Все е по-млад от моя Бекир бабà я!

— Да ти се явят насъне ей такива, каквито са сега, какво ще правиш, Селеми? — питаше една млада ханъма другарката си.

Умирам за една нам, валлахи, умирам. . .

— Я се бягай оттука, ти ще умреш! Не ще го целунеш по челото. . .

— Вай! Умирам мари, умирам, жлъчката ми се пуква. . . Хем стига ми хортува за насъне да ми се явят, че ще те вземне дявола. . . Не ще речеш да ми се яви я Джевдет, я онзи с белите ръкави, ами — тия черни чуми. . . На тебе да се явят, хем кога си сама, догде не си е дошъл мъж ти посред нощ и — с разрошавени косми. . .

— Не бой се. . . не ме е страх. Аз не съм като тебе страхопъзла, да й се пука жлъчката. . Мене от таласъм не ме е страх, че от дервишите! Те са барем хора, не са таласъми я? Знаеш ли, ей там, при вашата порта, у тъмната улица, ноще излязва един чер арапин с ей такива очи! . . . Кога ли ще те сграбчи някой път.

— Със, със, мари. . . ударям те в устата — стига! . . .

— Ей тъй да те сграбчи — рече зевзечката Азисе и я сграбчи изведнъж през кръста.

— Вай! — извика младата ханъмка и гласа се разнесе чак къде градината.

— Ето ги, ето бабà — рече Анку, — тръгнаха. . . Хайде да слезем и да идем у нашия кафезлия джендем. . . — И всички се завтекоха да слязват из стълбата къде затворената гезентия, която съединяваше новия сарай със стария. Чехлите защапаха по стълбата, дигна се смях, кикотене и измежду му често се чуваше «вай! вай маре!» Като слязоха в харемлика, разтичаха се като юрдечки, кога играят пред дъжд или кога плещят, нирят и изнирват в някоя тиха вода.

— Как е, хареса ли ми бахчата? — питаше Рашид стария Хадър бея и вървяха къде вратата, която водеше у двора на сараите.

— Добра е, всичко е добро, а най-вече черешите и гюла. Отде си вземал тези череши: тука аз, доколкото знам, из нашите лозя такъв сой не съм виждал, а особено ония едрите.

— Те ми струват мене много скъпо, ама мерак не е ли: от Бруса съм ги гетирдисал чак. Там когато бях, харесаха ми се, че си донесох няколко издънки; ама много тежко се носят: един катър наех от Цариград, че в пръст обвити корените им и после — с мокри парцали и хеле ги опазих. Две-три не се хванаха, ама, шукир, имам десетина-дванайсе фидани. Някои имат издънки. Ако обичаш, да ти извадя на идущата пролет.

— Извади ми, зер. Аз такава бахча нямам, ама на лозето ще посадя няколко — да има за децата. Имам аз от тукашните — и череши, и вишни, — ама туй друго нещо — чиста работа.

Докато говореха за черешите, стигнаха до вратата и Рашид покани гостите да се възкачат малко у сарая, да си починат, че после ще слязат в лъката да пущат соколите на диви гълъби, на юрдечки и ангъти. Всички излязоха във втория кат, разидоха се по стаите си и след малко хванаха да вървят кафетата, сахани с череши, а у харемлика — шербет. Шаханджиите слязоха най-напред и приготвиха соколите. Челеби Мустафа изнесе на двора един сив сокол, на който името беше Ок, което ще рече «стрела», и го милваше по главата на лявата си ръка. А Сабри носеше бял с черни крила и шарена опашка; името му беше Илдъръм, т. е. мълния.

— Мусафирлер! — извика Рашид. — Соколарите със соколите са готови и ни чакат на двора — да тръгваме. Ще има ли някои с коне? Соколите може да загонят някоя птица далеч, пешки не се ходи. Аз бих казал да имаме и няколко конници, затова поръчах да бъдат и конете готови, че който ще от младите, да дойде бинек.

— Аз бинек ще дойда — рече Джевдет бей. «И мене бинек ме пишете» — додаде Алиш Саръ-Иланджика. «Аз от тебе не се деля» — продължи Телкиджи Юмер. «Аз съм с вас» — се обади Таушан-бинидирена, кючук Османджик. «И ние ще дойдем с вас бинеци» — се обадиха две млади ефендита.

— Като е тъй, шест души ставаме и аз мисля ще бъдем доста — рече Джевдет.

— Ако желае и други някой, няма да го върнем. Хайде гответе се и тръгвайте напред. Соколите без друго ще са на коне; дето ще рече, осем бинеджии ще са и стигат — продължи Рашид бей.

След малко всичко беше готово. Конниците яздеха на конете си през лъката и отиваха да почнат от дъното на голямата геранска лъка, гдето къде големия завой имаше най-едри върби и като най-отдалечено място от воденицата, сарая и селото Геран, най-много птици се въдеха.

Рашид, Хадър, мюфтията, шаха, кадията, Демир-дишлията, Куршум-кестирена и другите отидоха най на високото място под голямата чешма — между вадата, реката Янтра и селото, — гдето на зелената морава беше постлано с килими, накладено отстрани огън за кафе и чубуци и Бекир бабá си беше приготвил шербетя под клонатата слива, която беше над брега.

Ханъмите, щом излязоха мъжете из новия сарай, разтичаха се като сърни и се намериха на третия кат на сарая по северните и източните прозорци, на които пердетата се откриха, защото мъжете падаха някак настрана и като бяха доста далеч, не се боеха от взора им.

С изнамерването на барута и с употреблението на пушката за лов соколинският лов беше си изгубил важността, но прелестта си той и до днес не е изгубил. Соколинския лов е царски лов, прелестен, величествен — лов във висинето поднебесно, борба на по-силния с по-слабия, борба, в която понякоги и героя-сокол пада убит от преследуемия, но пада геройски — мъжки. Ето защо героите, юнаците, царете, князете, болярите са обичали толкова соколите и са полагали неусипни грижи за изучването им. Цели села не са плащали данък с друго освен със соколи. И до днес има много села, които се зоват Соколари. Има привилегировани фамилии, в които се вардят ферманите, с които са били названи шаханджии, т. е. соколари, и са се считали като царски хора, които всяко лято са занасяли на царя по няколко млади пилета соколови[1].

Търновските бееве, като потомци на българските князе и боляри, които в неволните времена при падането на българското царство под турците са приели исляма, сè са гледали да завардят величието на своите предки, макар под чалмата и под яшмака. Те не можеха това да го забравят, защото самите им имена на прякорите, самите имена на селата им, останали в наследство от прадедите им, а най-после и самите им домашни черкви, които се вардеха още в дворовете им, макар обърнати на текета и джамии, им напомняха, че те са от българска благородна кръв. Те това го съзнаваха в душата си; заглушено от фанатизма, от фантастическите проповеди на улемите, дервишите и моллите, рядко се проявяваше; те, увлечени от корана и тълкуването му, желаеха да вкарат в турския рай и другите си братя — християните българи — и ето отгде се появяваше оная гореща ревност да турчат. Турченето най-много са го разпространили ренегатите (потурченаците) не само между българите, а и между гърците, бошнаците, арнаутите, арменците и т. н.

Всички, колкото мъжете, а повече жените, чакаха с напрегнат взор къде соколарите — да видят как ще се впущат сивите соколи върху жертвата си. Не се мина много, и един орляк от диви гълъби-гривяци се издигна над върбите и взе да се вие във въздуха над лъката. Соколите възлетяха, завиваха се на витло и се качеха сè по-високо и по-високо във въздуха. Гълъбите ги видяха, но нямаше где да се спуснат да се скрият, защото при всяка китка върби имаше по един конник, а да се впуснат да бягат, беше късно, защото соколите вече бяха над тях и се виеха и издигаха като пролетна чуфарлига нависоко. . . Най-после белия сокол се впусна като стрела. . . Чу се хучене по въздуха, гълъбите се пръснаха. Той мина през средата на орляка им, но не можа да удари ни един. Залисани от първия сокол, гълъбите като че не съгледаха втория, който се впусна с още по-голяма бързина и грабна един сив гълъб в острите канджи на пръстите си; перушиняк се разпръсна от невинната птица и падаше тихо към земята. . . Догде се вършеше това, първия, белия сокол пак се дигна и се спусна като джирит направо в половината орляк, който се беше отделил от целия и се виеше отвъд Янтра къде Слепите уруци. Перушиняк пак се пръсна и в ноктите му остана една гълъбица.

Джевдет пусна разярения си кон, прегази реката и отиде къде сокола. Един от соколарите, Челеби Мустафа, посрещна сивия сокол и взе да му вика на име и да гяка. Сокола се впусна и кацна с жертвата си в полата му. Гълъба беше жив, само под дясното крило беше повече наранен, отколкото под лявото. Мус-

[1] У Оряховския окръг има село Соколаре, които са давали соколи на царя. У Враца Ванковата фамилия има ферман, даден от султаните. Цялата махала се е зовяла шаханджии (соколари) и са пращали с нарочно отбрани хора всяко лято соколи у Цариград, които са ловени по високите згориградски стени, дето лете мътят и досега соколи.

тафа го улови, привърза му краката у примките зад пояса си и пусна сокола, който се дигна пак, но гълъбите бяха вече къде Долна Оряховица и не беше възможно да ги стигнат, а и соколарите не си пущаха толкова надалеч соколите.

Догде се маеше Мустафа с гълъба, Джевдет достигна с една сива гълъбица в дясната си ръка, а сокола беше кацнал на лявото му рамо.

— Как е, здрава ли е? — го попита Мустафа.

— Здрава е, ама дясното ѝ крило е пречупено в плешката... Илдъръм не са го нарекли напразно; дето удари с гърдите си, кърши като илдъръма — от удара ѝ е скършено крилото, завалията. Твоя как е?

— Под дясното рамо е повечко ранен, ама няма толкова зор — все ще утрае да го занесем жив.

— Не, знаш ли що да сторим? Да не ги държим при себе си, може да се забавим и може някой да умре. Да ги проводим с Алиша да ги дадат на жените, а ние да уловим нещо по-едро. Знаш ли децата колко ще им се радват? Я гледай, всички са на прозорците — нас гледат.

— Знам аз кои деца мяркаш ти...

— Е защото знаш, затова...

— Иланджик — извика Мустафа, — ела бърже!

— Ида! — се обади Алиш и като пусна коня си препущец към тях, дойде в един миг.

— Нà — му рече Джевдет, — занеси ги и кажи да ги дадат на Мехрем ханъм бей, Рашидбеевата ханъма, и да рекат, че аз съм ѝ ги пратил.

Иланджика грабна гълъбите и като възви коня, отлетя къде сарая и праха се издигаше подире му като сив облак.

— Сега да ударим отвъд из ливадите; там има дропли[1]. Ако можем да уловим някоя дропла — артък, бабаити ще нарекат соколите, ама и нас... — рече Джевдет и сочеше с лице къде сарая.

Артък, тебе ти остана сърцето...

Аслъ е там я...

— Нейсе... да минем отвъд... Ами дълбоко ли е на брода?

— Аз не минах през брода — по бързея. Гледай доде е мокър коня ми — до корем.

— Няма нищо, не е опасно.

[1] Дива пуйка, турски — той.

Подир късия разговор двамата конници прегазиха реката и отидоха из ливадите.

Ханъмите, като видяха, че Иланджика им носи гълъби, разшаваха се по прозорците, разтичаха се из стаите, заплякаха ръце и зевзеклика се почна.

— На мене ги пращат маре — викаше на Иланджика жена му, — хем Джевдет ги праща...

— Иланджика ги праща, Иланджика, ама не тебе — на мене. Нали сама викаше, че много пъти ти е споменувал за мене, какво мигаш?...

— Знам аз кому се пращат те — каза най-после на Иланджика жена му и сочеше с лице и устни към Анку, която гледаше от прозореца къде ливадите.

След малко Иланджика се изправи с коня си пред портите и една от слугините го посрещна.

— Нà — рече той на старата слугиня. — Джевдет бей ми каза да ги дадеш на Мехрем бей ханъм, на Рашидовица. Разбра ли? На Мехрем бей...

— Разбрах, разбрах — му отговори старата слугиня, пое гълъбите, а Иланджика си замина къде мъжете.

Ханъмите чакаха с нетърпение. И щом влезе слугинята, взеха да я питат няколко изведнъж:

— Какво ти каза, кой ги е прозодил, за кого, що е поръчал?

— Джевдет бей ги проводил да се дадат на Мехрем бей ханъм, Анкувата майка, аннадънъз ми?

Някои млади ханъмки си прехапаха устната, а Иланджиковата жена бутна Азисе зевзечката и ѝ шепнеше:

— Видя ли кому са проводени, не улучих ли? А тебе — нà...

— И мене ще ми проводят, чакай де...

— Ще ти проводят ей таквоз...

Мехрем пое гълъбите и даде на дъщеря си гълъба, а на Селимие, Мюфтиевата дъщеря — гълъбицата. Захвана се милване, целуване, окайване, а особено окайваха гълъбицата със скършеното крило, което, като го отпуснеха, провисваше надолу.

— Горките животинки — рече Анку, — кажете им да не им чупят крилете. Ох завалията! С що ще се подигне да лети? — говореше на гълъбицата и я целуваше по клъвката.

— Те не са ѝ скършили, кързъм, крилото — сокола го скършил — ѝ каза майка ѝ.

— Да не го оставят да го кърши — викаше наивно Рашидовата дъщеря, — я гледай, боли я, горкичката...

В това време, когато ханъмите милваха гълъбите и Анку ги окайваше, Джевдет и Иланджика изпъдиха две дропли от ливадите и пуснаха соколите. Другите конници прегазиха реката и препускаха през буйните ливади към тях. Дроплите гледаха да се дигнат високо, но и соколите бързаха да излязат над тях. Колкото повече се виеха дроплите и колкото пò се дигаха, толкова повече се дигаха и соколите и се виеха над тях. . . Най-после дотолкова се дигнаха над своите жертви, щото се видеха като лястовици.

Гостите обърнаха всичкото си внимание сега на дроплите.

— Нищо няма да им сторят — рече мюфтията.

— Ба, ей сега ще ги ударят — му отговори Рашид.

— Много нависоко се дигнаха дроплите — продума Хадър, — че нямат замах над тях.

— Ще видим. . . — отговори кадията.

— Илдъръма ако направи нещо, той ще направи — рече шаха.

— Гледайте. . . Впуснаха се. . . — извика Рашид.

— Хъ! Хъ! Хъ, наближиха ги. . . — се обади мюфтията.

— Нах, удари я. . — извика старият Хадър — хем Илдъръма е.

— Пада, пада! — крещеше Бекир бабà.

— Сьс! — изсъска някой.

— Е, ударена е. . . пада, нà, падна! — викаше въодушевен Куршум-кестирена.

— Другия не случи. . . Ето Илдъръма пак се дига, ще ударят и другата, ай, завала! . . . — продума Хадър.

— Ха! . . Удари я, ама се превъртя, нарани я. . върти се. . . Ето и другият я удари. . . Ще я свалят. . . Хъ, хъ. . . пада. . . пак се дига. . . Удари я сивия, ето — и белият. . . ето и сивият. . . Хайде-е-е — изчупиха ѝ крилото. . . с едното само маха. . . Превъртя се. . . пада . . ех, падна и тя. . . . — викаше Куршум-кестирена и си махаше ръцете според движението на соколите.

Конниците се стекоха при падналите дропли на две места и след малко се разидоха. След няколко минути се зададе Телкиджи Юмер из пътя край реката и като се приближи към долнооряховския път, който кръстосваше лъката и водеше на воденицата, взе да се види, че от двете страни на коня му се мятаха две дропли. Щом дойде до моста на вадата, всички зрители, мъже, се спуснаха да посрещнат конника.

— Машала, машала! — се зачу из много гърла.

— Дай да ги стварим — извика един.

— Хайде горе — казваха други.

— При сливата — додаде един.

Телкиджи Юмер, като видя, че няма съгласие, бутна коня и излетя при постланите килими. Отседна бърже и Куршум-кестирена пое едната, а той — другата и ги снеха от коня. Всички се натрупаха около дроплите, а те състяха и посягаха да хапят. Един от дервишите посегна да милва едната, а тя тъй го клъвна по ръката, щото той отскочи настрана и си улови ухапаното място в уста.

— Е, вие сè белата си търсите — извика шаха, — да беше се навел още малко, тя щеше твърде добре да ти извади окото, ама си имал късмет. . . Хич толкова диванелик бива ли? Не го ли видиш, че е диво и гледа да си отърве душата? Преди щяха да ви укюравят пчелите. . . Хайде, хайде, че и сега — бела. . . Други път не на теферич, ама нигде няма да ви повеждам. . .

Дервиша се засрами, взе да му се моли да го прости и се отстрани.

— Пазете се — извика Бекир бабà, — че тия пущини изкълват на челяка очите чак из дъното. . . Едно време аз из Добруджата зиме, като им замрази поледицата крилете, със сюрията съм ги ловил. . . Дивò е то и гледа право в окото ти да си забие кълвуня. . . Дайте да им изрежа главите!

Чакай, Бекир бабà, то не е твоя работа, ами иди, та почерпи Юмера с един леден шербет, че е жеден — му каза Хадър бей и той се засрами. Взе да си чука челото с ръка и си мърмореше: «А бе, Бекир! Ти дропла не си ли виждал? Кой дявол те кара да ходиш ум да даваш на хората? Остави ги да им изкълват очите, че после се смей. . . Ама Бекир ще прави добро. . . Нà добро. . . Изпъдиха ме като магаре. . .»

Любопитните се натрупаха около птиците. Едни викаха, че не са виждали уловена дропла, други — че не са виждали такива големи, трети питаха — чифт ли са, или само мъжки. Ефендитата, които не бяха ходили от Горна Оряховица по-надалеч, се препираха, че тия птици не са тукашни: «Кой знае отде са долетели» — викаше едно. «По стамбулския кър, Чорла-каръ, ги има тях» — казваше друго. «От Анадол са те» — викаше трето. «Както и да е, не са тукашни» — възразяваше друго.

Бекир бабà не се стърпя, макар да си чукаше преди главата, и като наливаше шербет, се обаждаше: «Ахмед ага юч ке-

рет дермене вармъш — всичко знае — и на търнокопа капията. . . А бе, кузум, вам ви казват хората, че у Добруджа и из Делиорман ги има със сюрии и дядо ви Бекир ги е загонвал зиме, кога им се слепят перата и крилата от поледицата, по цял орляк на кон ги е закарвал в селата, та ги е ловил с ръце като овце, а те взели да се препират, че не били тукашни птици. . . Санким от ефенди какво искаш, то от дюшека си по-далеч и не знае я. . . Тукашни са те, тукашни и са мъжки. . . Женските мътят из ливадите и те не се вдигат от гнездото си и да ги затисне отгоре сокола. Мъжки са те, «той бабач» се казват те турски и вардят караул, кога мътят женските. Ей сега да отида из ливадите, ще им намеря ешовете на гнездата. Разбрахте ли, ефендилер? Други път за такива работи питайте дяда си Бекира и който знае, за да ви се не смеят хората. . . Разбрахте ли?

— Право казва Бекир бабà — рече Хадър бей, който искаше да сдобри някак си оскърбения старец. — И аз знам, че дроплите се въдят по нас и ги има най-много в полетата, дето най-лесно се завардват от ловците, като гледат отдалеч кой се приближава към тях. И дето каза старецът, мъжките вардят караул — истина е. Аз това и сам съм го опитал в летнишките полета.

— Видите ли — извика удовлетворен Бекир бабà, — че дядо ви Бекир знае по-добре от вас; той не знае да пише, ама колко нещо е видял той и колко нещо знае от опит!

В това време, догде се продължаваше препирнята между неопитните ефендита и Бекирбабовите разкази и укори, любопитните вдигаха крилата на дроплите, разглеждаха ги и показваха где са пречупени.

— Ето на тази и двете ѝ крила са пречупени под рамената и костите като че са с нож пресечени — казваше един. — А на тази само едното е пречупено в самото рамо — додаде друг.

— Не, то е счупено из самата ставица — доказваше трети.

— Както и да е, но една шепа сокол да надвие на такава като овца голяма птица, много е чудно — рече мюфтията.

— Силно нещо е то, Шемши бей — му отговори Демир-дишлията, — то не е като другите птици, не му ли видиш гърдите какви са издадени като юмрук напред и са яки като желязо. . . Като се дигне горе, то се пуща като стрела и с гърдите си ударя големите птици като например тия. А птицата, като лети с разперени крила, щом я удари в плешките, крилата ѝ се пречупват. . . а щом ѝ се пречупи кое да е крило, тя е вече в ръцете му. На тая, завалията, гледай, пречупил ѝ и двете криле. . .

— Е, че от добро не е наречен Илдъръм. . . Истина, това нещо само с мълнията може да се сравни: и тя тъй бие отгоре и тъй — ненадейно — рече мюфтията, — затуй в старо време юнаците и царете са толкоз обичали соколите; лова им е царски и величествен — по-хубав лов, според мене, няма; в облаците става той, пред очите ти. . . Хубав и вещ сокол цена няма — хиляди жълтици да даваш, не ти го дават.

— Едно време е бил той още пò на цена — когато не е имало на света барут. . . Тогава, нали се пее и в песните, всеки юнак е имал и юнак-сокол; ама сега от година на година този величествен лов става все по-рядък и по-рядък. Подир ей това поколение, който бъде жив, ще види, че ще се забрави и лова, и соколите. . . Не видиш ли, че само у беевете, и то у онези, които искат да подражават на дедите си, само се хранят. А да остане на мене, кой ще ти се залавя със соколи; те искат и максус хора да ги гледат, да ги хранят, да ги учат и такъм-таклават. Но беевете, които имат такъв доход и толкова свои хора, могат да ги имат и да се наслаждават с величествения им лов. . .

В това време, когато ставаха тия разглеждания при постланите килими, когато всеки дохождаше при птиците да ги разглежда и да ги пипа и глади по перата, в третия кат на сарая се дигаше врява и препирня между ханъмите. Едни викаха орли са, други — догани, трети — диви гъски, жерави. Някои се препираха и на шега викаха даже, че са овци. «Не са овци маре — викаха зевзеците.— не ги ли видите, дяволи са, крилати дяволи, шайтан боямасъ — и птица, и дявол. Те ще кълват на оня свят черните дробове на магьосниците като на баба Демирджи-Алийца, дето прави магия да омайва младите булки да си оставят мъжете и да вземат вонещите табаци и смърдливите киришчии, както моята комшийка Кирима. Лудата за пари вещица взе Хрюстема, вонещия киришчия. . .»

Мехрем бей, Рашидбеевата ханъма, като видя, че любопитството се усилва и ханъмите хванаха да се трупат към източните прозорци и да се надвесят, дано видят нещо, проводи малкото си момченце Несит бея да иде при баща си. «Иди — му поръчваше тя — и пришепни на бобà си на ухото да проводи птиците и при ханъмите, да ги видим и ние. Ама на ухото да му пришепнеш. Чу ли, кажи, че аз съм те пратила.» Несит, който дотогава се катереше по прозорците и надничаше и той да види големите птици, се зарадва и изскочи като яре из сарая. След няколко секунди радостното дете беше вече при баща си и гос-

тите. Гостите, залисани в големите птици, и не го забележиха. То, като дойде и видя такива птици, каквито не е виждало и не е чувало да му разказват, заплесна се. И ако не беше го съзрял баща му, щеше да забрави и защо го е пратила майка му.

— Ето и моя бей-наследник дошел да види дроплите — каза Рашид на Хадър бея и като се обърна към детето, каза му:
— Кога дойде, олум?
— Не ме ли видя? Преди.
— Кой те проводи?
— Мама. . . наведи се да ти пришепна нещо на ухото.

Рашид, като помисли да не е станало някое нещастие в къщи, като е дошло детето му, което беицата държеше сѐ в полите си и не го пращаше на никаква работа и даже не го оставяше да играе с връстниците си, бейските и роднинските ѝ деца, дръпна го настрана и тревожно си наведе лявото ухо към устата му. . .

— Кажи що има — му проговори той шепнешки.

— Мама — рече детето тихо на ухото му — ме проводи да ти кажа да донесат при ханъмите птиците, че искат и те да ги видят. Мама им казва, че са птици, а Хава ханъм вика, че било дяволи — шайтан кушу. И щели да кълват черния дроб на Демирджи-Алиица, дето направила магия на Кирима лудата да вземе киришчията Хрюстем ага. А едни казват, че било овци, кози. . .

— Друго няма ли да ми кажеш? Само за това ли те проводи?

— За това, бобà. . . Хайде пратете ги, че всички чакат. И аз искам да ги видя и да ми разкаже мама какви са тия шайтан кушу. . .

— Хей, мусафирлер достлар! — извика Рашид. — Знаете ли що? Харемите ни направили дроплите на шайтан кушу, на овци, кози и кой знае и още на какво. Проводили детето да ни каже да им ги проводим да ги видят. Какво ще речеш, Хадър ага?

— Няма какво да кажа, Рашиде, само да не се изоплашат, като не са виждали такива животни, че помежду им има и млади булки. . .

— Нищо им не става, да им ги пратим и да проводим Бекир бабà да им каже да се вардят, да не ухапят някого от децата. Той знае как да ги научи.

— А бе малко серсем е, че да не направи някой будалалък, я да ги изоплаши, я да се развика да ги коли пред тях. Не го ли чу преди, че искаше да им реже главите. Не бива. . . Иди

по-добре ти; ти си ев-сайбия и никой няма да ти намери махана — ще разправиш на Мехрем бей ханъм, а тя ще знае как да нагласи работата.

— Добре казваш, тъй и ще направя — отговори Рашид бей и викна: — Хей, ченгене! Ела вземи дроплите, че ги носи у новия сарай — И Медо циганина, който се въртеше около огъня и около Бекир бабà, дано го почерпи с някой остатък от някоя чаша шербет или да оближе гъстината от някой изпит филджан кафе, трепна и извика като уплашен: «Беим!»

— Ела вземни, ти казах, дроплите на рамо — те са вързани за краката — и хайде — напреде ми. . .

— Страх ме е, беим, те хапят, ще ми изкълват очите. Видя ли как ухапаха дервиша. Да ги преметнем на една върлина, че с Мунда да ги занесем двама — тъй по-добре ще бъде, хем посалтанатлия. Мундо бе! Иди дай една върлина, че ела да ги носим двама. . . Хъ бърже!

— Питай мързел, да те ум научи, казват — проговори Хадър бей. — Истина, нека да ги турят на върлина — по-добре е, хем, както казва циганина, и по-салтанатлия ще ги внесете при ханъмите. . . Само кой знае какъв писък и врясък ще се дигне.

— Колкото за салтанат, нали знаш, циганина си дава душата. . . Дай му червено, алено, нещо сирмалия, макар вехто, като се облече, ще се разпери, размята, че не се излязва напреде му. Като наближи байрама, те макар и да не го държат, както тряба, нито рамазан държат, ама ще додат и не можеш да се отървеш: «Дай, беим, дай ни нещичко червено, алено, сирменичко — за байрама.» Гледам, гледам, пък — нà, че се куртулисайте от главата ми. . . Тъй намервам селямет. А понякоги, като го прекалят, и камшика играе.

— Аз хеля от тая страна съм рахат: само двама има у моето село и те са ковачи и доста имотни. Работят ерифите и денем и нощем на селяните.

Двамата беове още може би щяха да продължават разговора си, но Мундо дотърча, захлистял, с една липова бяла пържина, която взел я бе от дядова Димов хаят, дето въз нея простирали дрехите.

— Ето, беим, тамам с тая пържина много салтанатлия ще ги носим — каза Медо, проврял пържината между вързаните крака на дроплите и извика: — Хайде, Мундо, дигай! — И двете дропли провиснаха на пържината и взеха да съскат с някакъв тънък писък, който издаваха повече от болест, защото ги боляха пречупените криле, които и провиснаха.

— Не бива тъй да се носят — рече стария Хадър,— привържете им крилете нагоре, да се не познават, че са скършени, че децата, щом ги видят, ще се развайкат и разгрижат. А най-вече за младите булки не е хубаво да гледат такова нещо, че между тях, като свят, може да има и непразни. . .

— Тури пържината на чатала на сливата, а само Мундо да държи, пък ти им превържи с онова лико крилете — рече Рашид на Меда циганина,— че тогава ще ги носите.—Циганина извърши заповедта и като взе да връже на едната двете скършени криле тя се възползува и го клъвна за черния гол тумбак тъй силно, щото малко остана да откъсне уловеното. Циганина отскочи и изрева: «Девла! Нали казвах аз, че хапят! . . . На, малко остана да ми извади чървата! Не ги носете при децата, беим; ще осакатят някого. . .»

— Хайде, то не е твоя работа, свърза ли ги?

— Свързах ги, ама търбуха ми знае, беим!

— Дигайте ги сега, че — напреде ми. . .

Бекир баба се беше зарекъл преди малко да не дава на хората ум, ама пак не се стърпя: «Вържете им гагите — извика той,— че ще направят някой сакатлък! . . . Аз съм ги ловил, ама догде не им свържа гагите, никого не пущам при тях. Ето, аз съм приготвил и канап — каза грижливия старец и дойде при Рашид бея.— Дайте да ги свържа, та да ви е мирна главата.

— Добре казва стареца — рече мюфтията, — нека ги свърже, за всеки случай. . .

— Като е тъй, хайде вържи ги, да видим как ще ги вържеш — му рече Рашид, — но вържи добре, като е тъй.

— Не да ги вържа, ами да ми дадете воля ей сега да им изкъсам и главите. . . Мило ли е то, дето гледа да ти изкопае очите? . . Душманин е то; право в окото гледа да си забие гагата! . . .— И догде говореше това, той им върза гагите така, щото остави само носовите им дупки отворени, да се не задушат, и извика:

— Хайде, носете ги сега, ама ако ги развържат, не се меся. . .

Циганите понесоха напред пържината с вързаните птици, завъртяха си кючовете и отидоха пред Рашид бея, а Несит тичаше подире им и викаше: «Хама да балабан шайтан кушу, хъ, като овци големи. . .» И щом наближиха вратите на сарая, взе да вика: «Нинè, нинем! Излез да видиш какви са големи шайтан кушу.»

Ханъмите бяха се натрупали на прозорците и една през друга викаха: «Хама да балабан! Хама да биюк чок балабан, бреe!»

— Еркек гелиьору! — извика Рашид, което беше знак непокритите жени да се не вестяват, догде не се прикрият с яшмаците си. Затова се изчу тропот, като кога се гонят някои. И всичките избягаха във вътрешните стаи, а само жена му излезе с яшмак и въведе циганите в голямата стая насред сарая. Циганите, като сложиха птиците и извлякоха пържината, върнаха се и си излязоха.

— Гледайте ги, но вардете да не си развържат гагите, че хапят — ѝ рече той и си излезе да отиде при гостите.

Тропотнята се удвои; рукнаха се из всичките стаи и която влизаше при дроплите, извикваше: «Вай! Аман!» — и с удивление гледаше на птиците, защото никоя освен на Хадър бея жена му не бе виждала дропла.

— Не бойте се — извика тя на ханъмите, — това се казва той—той-кушу. Когато бяхме на Летница преди няколко години, Хадър бей уби две и селяните ни бяха донесли две пилета от дропли, които уловили в ливадите си. Месото им е крехко и много лезетлия, ама се впущат да хапят. И затова са им и свързали гагите.

— Хапят! — извика Несит, Рашидовият син. — Ей тая ухапа Меда за корема, че щеше да му извади червата. Хапят, не ги бутайте! . . .

В това време, когато разказваше старата Хадърица за дроплите, ханъмите заобиколиха птиците и на всички очите бяха вперени в тях. Една от зевзеците си подаде джеврето на едната дропла, която посегна да го клъвне, но не можа да го улови със свързаната си клюница. Като ѝ го подаде втори път, тя не посегна вече; подаде го на другата, и тя не посегна. Като видяха, че не са толкова опасни, по-безстрашливите взеха да ги милват и да ги разглеждват. Но като им съгледаха крилете, че са пребити: «Вай!» «Аман!» «Завала!» — се разчу из цялата стая. Анку само ги милваше и ги окайваше, че са останали без криле. «Защо са им изчупили на горките птици хубавите крила? Ох, колко ги болят сега, болят ги, ама, завалиите, нямат език да продумат! Горките птици! . . .»

В това време Сайми, на Куршум-кестирена жена му, която беше най зевзек, развърза гагата на едната дропла тъй бързо, щото не я усетиха. Дроплата зяпна, съсна и си проточи главата към нея, но тя се отдръпна. Като видяха, че дроплата зяпа и съска, «вай! аман!» напълни цялата стая. Някои взеха да се бутат към птиците и писъкът се удвои. Най-после разглезеното

дете на Рашид бея взе да плаче и да бяга и се свива у майка си

— Ще ви се не видят зевзеклиците — извика на Хадър бея жена му, — уплашихте детето. Имайте срама, вие подръкляхте като ялови крави, да ви вземне дявола! Белким толкова от страх викате? Ама тъй, да се покажете уж по-синиргелии (нервозни). Не бойте се, не ви изядат. . . И да те клъвне, няма да те глътне! . . .

Младите ханъми, които действително се повечето преструваха, за да се покажат по-нежни, по-деликатни и по-боязливи, се засрамиха и се причервиха. Сайми, на която взеха да натякват и другите, се приближи при старата беица, целуна ѝ ръка и като се призна, че е виновна, моли я да ѝ прости.

— Няма за какво да те прощавам — ѝ рече тя, — нищо не си ми сторила. Ама кога излезете на теферич на гости, оставете малко зевзеклиците си, че тука не сме на лозе. Кога сте у вас или на лозята, зевзеклендисвайте се, колкото щете. Нищо не ми е, ама уплашихте детето, че ще хване нощес да се стряска. . . Я идете му угасете два-три въглена, че му умийте очите и му дайте да пийне. Я го гледай какво пребледня, завалията. Иди, Мехрем ханъм, иди му умий очите. Не бой се бре, такъв ли си юнак, на бой ще ходиш. . . Не бой се. . . Боли ли те глава?

— Не ме боли, ама да свържат на шайтан кушу устата, да не ухапе някого.

— Те ще ги свържат, хайде ние да идем отвъди да видим где ще пущат още соколите — му каза старата Хадърица и кимна на майка му. Тя улови детето за ръката и отидоха в крайните стаи на източната страна да гледат на прозорците. Като излязоха старите и най-уважаемите беици, врясъка пак се повтори. Взеха да се блъскат върху дроплите. Но сега вратата беше затворена и не се чуваше на източната страна, защото помежду им имаше още четири соби. Една грабна на другарката си джеврето и го хвърли при дроплата с развързаната гага. Дроплата взе да го кълве и го дръпна при себе си; врясъка и кискотенето се удвои. Най-после на Бекир баба̀ жена му донесе ръжена отдолу и извлече джеврето. Затисна с ръжена врата на отвързаната дропла, развързаха и на другата клюнницата и ги оставиха.

Анку беше отишла с майка си и с Джевдетовата майка в крайните стаи. Като видя ханъмите вече излезли от голямата стая, дето бяха дроплите, тя им замаха с ръка и нещо сочеше на изток. Ханъмите, щом видяха, че ги вика и сочи с пръст навън, усетиха се, че има нещо да става, и се втурнаха с кискотене през

дългия коридор, като се блъскаха една друга по раменете. Някои слободни даже се и стисваха, от което се чуваше глухо полушепнешком: «Вай!» «Докунма!» — но като се приближиха към крайната стая, дето бяха Анку и старите беици, престориха се на ангели. Сѐ пак се споглеждаха и си говореха с очи. В това време соколарите бяха пуснали соколите подир два диви юрдека, но не можеха да ги уловят, защото юрдеците, като видяха, че соколите ги удариха по веднъж на изкос и изтръгнаха доста перушина с канджите си, уплашиха се и се впуснаха във водата. Соколите се спуснаха и във водата отгоре им, но юрдеците нирнаха и излязоха след няколко секунди чак в долния вир, къде Плочето. Те се впуснаха пак и юрдеците пак нирнаха. Те се впущаха няколко пъти и юрдеците все се отърваха под водата и най-после, като наближиха гъстия ракитак под двете големи тополи, ги изгубиха. Джевдет препускаше с коня си край реката подир соколите и ги въодушевяваше с: «Хъ, Илдъръм! Хъ, Ок!» Но като видя, че се изгубиха гонимите птици, примами соколите, които дойдоха и кацнаха — белия на неговата лява ръка, а другия — на другаря му на ръката и възвиха конете към устата на вадата и се отправиха към сарая. Ханъмите гледаха много добре тоя последния бой на соколите с юрдеците и при всяко спущане на сокола извикваха: «Вай, гитти, завала!» А като поднираше юрдека, чуваше се: «Куртарди джанъ, завала!»

След малко Джевдет и другарят му прегазиха Янтра срещу долнооряховския път и се придружиха с другите си другари, що идеха край реката. Един от тях носеше цял връзоп живи птици отстрана на седлото си: два ангътя, пет пъдпъдъчки, четири яребици, две гургулици и един крещел, които бяха уловили със соколите из ливадето и нивите къде Слепите уруци в онова време, когато бяха загълвикани всичките гости с дроплите.

Джевдет знаеше кой го гледа от третия кат на сарая, затова той сви на коня юздата, изправи се отгоре му, поповдигна лявата си ръка със сокола, укрепи я. Коня му си изви врата като лебед и взе да пристъпва гордо и величествено; той по движението беше изучил нрава на стопана си, защото в такава поза той го държеше всякога, кога минуваше край конаците на Рашид бея, дето всякоги го виждаше Анку, както и сега го гледаше. Но тук — не през кафез, както у тях, а от високия сарай, от отворени прозорци, през които, ако и да бяха доста далеч от него, огненото око на Анку го виждаше много по-добре, отколкото другите, на които сърцето не биеше тъй бърже и гърдите

не се вълнуваха тъй буйно, както нейните. Коня пристъпваше и се приближаваше към събраните при чешмата гости, които причакваха соколарите, и всеки желаеше да види какви птици са уловили. Челеби Мустафа, който носеше птиците, ги откачи от каша и ги подаде на стария Хадър бея, който, като ги взе на ръка, повтори два-три пъти думата «машала» и гостите се натрупаха да ги гледат. Джевдет, на коня, изскочи на равната поляна над чешмата, отседна го и взе да го разеожда. Коня клюмаше с глава, извиваше си още повече врата и по някой път се допираше до него и си триеше лявата страна на носурата у Джевдетовото дясно рамо. Джевдет го развождаше сам, макар циганите да посягаха два-три пъти да искат да го вземнат да го развождат. Той им махваше с ръка и те се отдръпваха настрана. Сокола се държеше у мешинената му долахтянка ръкавица и често си разперяше крилата, да ги оправя и наместя. Джевдет гледаше ту сокола, ту коня, но очите му всякога стреляха към прозорците. . .

Птиците, които донесоха сега, бяха почти всичките познати на гостите освен крещеля, който твърде рядко се улавя или убива, защото живее в най-буйните ливади и посетите нивя и всякоги се крие в тревата. Затова него най-вече разглеждаха и се чудеха как го е съгледал сокола в гъстите ливади и как го е уловил. Подир малко Хадър бей каза да ги занесат на ханъмите. Сега проводиха Бекир бабà, който, като се върна, каза Джевдету, че ханъмите искат да пуснат соколите на щърковете, които мътеха на дядова Добрев сламен плевник на билото, за да погледат как ще се бият с тях.

Джевдет знаеше, че щърковете, които често се бият с орлите и понякоги им надвиват, не ще се дадат на соколите, но понеже това го искаха ханъмите, а там беше и Анку, той се реши да ги пусне.

— Щърка е свята птица — рече Бекир бабà, — тя ходи да зимува на Мека, при пейгамберовия гроб. Зоват я хаджи бабà леляк, недейте пуща на святата птица соколите, че ако убият някоя, няма кой да ѝ изхрани малките. . . От мене толкова, чекакто щете, тъй правете.

Джевдет знаеше, че ако се разнесат думите на стареца Бекира и стане на въпрос, ще се намерят и други да го поддържат и няма да го оставят да пусне соколите. А пък можеше ли той да не изпълни желанието на Анку?! Затова кимна на другаря си, който държеше другия сокол, като му показа с очи, че от-

горе ги гледа Анку, и соколите отлетяха нагоре у въздуха. Взеха да се вият и да се вдигат над щърковете, от които едина лежеше на гнездото, а другият стоеше при него на един крак.

Щом взеха да се вият соколите над плевника, щърковете си извиха главите и погледнаха нагоре. С погледването те разбраха, че соколите се вият за тях, и се наскрижиха. Мъжкия, който беше прав, се приближи до другарката си, затрака с червената си клювница и женската го последи с тракане. Подир два-три реда тракане те си приближиха главите и като че си говореха нещо на своя език или се прощаваха пред опасността, която се виеше над главите им. Мъжкия като че каза на вярната си другарка: «Ти, догде съм аз жив, не бой се и не се мърдай от гнездото си; аз ще се боря и за тебе, и за себе. И като падна в боя, тогава ти се спасявай, както те научи господ». . . Тъй ли е било, или инак, ние не знаем, защото още не разбираме от птичите язици, но щърка се вдигна, затрака във въздуха с дългата си гага и взе да се върти над селото. Соколите бяха над него много високо; той си възвиваше врата, гледаше с едното си око и сѐ се вдигаше бавно, но на голямо витло.

По едно време се чу хучене като от буен вятър; сивия сокол се спущаше от височината право върху щърка и като го наближи, щърка в миг се изви нагоре с краката и така го отблъсна с нозе, щото сокола отлетя от краката му настрана, изгуби си зàмаха и взе да се върти и да се дига изново нагоре. В това време, когато се виеше на витло сивия сокол и бързаше да се издигне по-скоро на нужната му височина и да се впусне с по-силен замах, чу се второ, по-силно хучене: спущаше се белия сокол — Илдъръма. . . Сега щърка не се готвеше да се обръща да го отбива и него с крака; той си възви врата назад — досред плещите си, — опря го на гърба си и си изправи червената, дълга и остра като казашка пика клювница за отбрана. Засиления от такава голяма височина сокол гледаше да го умери право между плешките, както преди умери дроплата, но на това място стоеше страшното оръжие на юнака. . . Като се приближи засилен, той не можеше да се отстрани от червения меч, който беше приготвен за него, както ловеца приготвя ханджара си срещу устата на летящия върху му разярен и ранен глиган, и се натъкна сам на ръжена — щърковата остра клювница. . . Той не само не можа вече да се издигне, ами нямаше сила и да лети: разпери си крилете и като образува от тях остър ъгъл, спущаше се надолу с висящи крака; втория сокол, Ока, като видя що изпати

другарят му, не смеи да се впусне втори път. . . Щърка размаха дългите си черни криле и се впусна полегато, без да ги мърда вече, та кацна пак при другарката си. Тракането и милването се повтори сега още повече и по-силно.

Джевдет и другаря му стоеха на конете си и като слёдяха всичките движения на соколите, чакаха да видят сетнините, но те излязоха твърде лошави. . .

— Илдъръм вурулду! — извика на Джевдета другаря. Джевдет не каза нищо, защото видя всичкò, а пусна коня си с всичката му сила и се загуби зад плетищата и селските къщи. . . Другаря му взе да мами Ока, но той, види се, уплашен от случая с Илдъръма, се преструваше, като че не го чува.

Подир много «Оо! Гя! Гяя! Ок! Гел-гя!» едвам се завърна и кацна на рамото му. Но и тука беше безпокоен, защото си въртеше главата и гледаше за другаря си.

Зрителите, които най-напред не разбраха каква беше работата, се питаха различно, а Генч-пехливан Сабри, ако и да знаеше, че Илдъръма е ранен, не казваше никому нищо. . . Ханъмите, без да разбират каква е работата, пляскаха ръце и викаха: «Ха ма да бабаит леляк, ха! Хич гьозю къпмас». . .[1]

След малко се зададе Джевдет с Илдъръма, но сега той не стоеше кацнал на ръката му, както преди малко, кога идеше от лъката. Джевдет го носеше в дясната си ръка, едвам жив. . . Като приближи до дружината, «Вай завалъ! Битмиш, завалъ!» се изчуваше, но като дойде до тях и видяха, че не може да си държи главата, а кръвта капе от гърдите му, всички освен Бекир бабà извикаха: «Язък! Тюх бре! Отиде хубавия сокол!»

— Джерах Мустафа — извика Рашид бей към Имам-оглу, — помагай! Покажи си сега мурафетя! Няма ли цяр? Побързай! . . Ти хората отърваш от кълчеви рани, не можеш ли да помогнеш на горката птица? . . .

Мустафа се приближи към Джевдета, а Джевдет му шепнеше:

— Не се труди, няма цяр — всичката му гуша е раздрана и скоро ще свърши! . .

Мустафа, за да се не покаже хладнокръвен към Рашидовата молба, взе сокола в ръце и почна да го разглежда, но той премрежваше очи и си беше увисил и крилата, и краката. . .

[1] Ама юнак щърк ха, хич не му мига окото.

— Алмъш-вермиш! . . . — рече джерахина и сокола, като зяпна за последен път, сви си челюстите, увеси глава и из носа му се показа една капка жълта вода. . .

Всичките гости, които бяха при умрелия сокол, останаха като попарени. . . На Джевдета брат му да беше умрял, не щеше тъй да му бъде жал, както за благородната изучена птица Илдъръма, но той се преструваше, че нищо не чувствува, а на ума си натякваше: «Който не слуша старите опитни хора, туй му е хака. Трябаше да послушам стареца, като ми казваше, че щърка е свята птица. . . Но няма нищо, за Анку аз жертвувам и себе си». . .

Бекир бабà тамам се готвеше да говори нещо и каза: «Аз», но Джевдет го погледна под вежди, и то тъй, като че му каза: «Онемявай, че ти изтръгвам языка из гърлото ей сега!». . . — и стареца си прехапа долната устна и се отстрани. . .

Известието за смъртта на Илдъръма се занесе и при ханъмите. Вайкането и тюкхането нямаше край. Анку взе да плаче, а Джевдетовата майка, като я видя, че се подемва, прегърна я, взе да я целува и почна: «За сокола ли плачеш, Анку? Гледай си работата; у нас има още четири млади, хубави като тебе. Джевдет ще си научи по-добър и пò юнак от тоя: тоя беше взел вече и да остарява. . . Откакто съм се женила, оттогава е той у нас. . . Не плачи, моето момиче, не се разтъжвай, че ще разтъжиш и майка си, и баща си. . . Затуй ли ти дойдохме на гости, да ни плачеш? . . . Челяк умира, че се забравя, а сокола ли няма да се забрави? Нему пък от щърка му бил еджеля и тъй му било писано: да дойдем на Геран и тук да го убие щърка. . . Щърка него не го уби, ами той се уби сам, със силната си юнащина. . . И хората са тъй, олум: някой си е юнак, бабаит, но други излезе пò юнак от него и, току виж — надвил му. . . Тъй стана и със сокола — недей плака. Нà, пийни си малко вода, че ето и баща ти си иде. . . Умий се, кузум, да не те види, че си плакала, че ще му стане мъчно. Хайде да идем долу — то и всички ще слязваме вече, — че се умий и избърши, та да не познава никой, че си плакала.»

Дружината се завръщаше вече у двора, а ханъмите слязваха из стълбите и се прибираха у харемлика — у стария сарай. Анку погледна още веднъж през прозореца и като видя, че Джевдет иде със сивия сокол на ръка, поумина ѝ тъгата и слезе и тя след Джевдетовата майка.

При портите от южната страна стоеха четирма слепоурушки цигани: двама с два големи тъпана и двама със зурли, които държаха под мишците.

— Додохте ли? — им проговори Рашид. — Хайде идете у мутвака и чакайте заповед.

— Беим, каквото ни заповядаш — отговориха циганите и му дадоха до земята темена.

Като влязоха всичките гости у двора и взеха да се качат у сарая, циганите се промъкнаха през вратата и като влязоха в мутвака, закачиха си тъпаните на стената и взеха да си пълнят лулите с тютюн.

— Без селям влязохте, ченгенелер! — им извика ахчията Мустафа.

— Вахтън хаир олсун — отговориха циганите, — сбъркахме ахчи-баши, залисахме се у беевете и агаларите . . . — и взеха да си говорят цигански.

— Други път да се не залисвате, че видите ли камшика. . .

— Артък, сега ще ни простиш — му отговори по-стария циганин Алия, — че други път, ако влезем без селям, удри. — И пак загъргораха и взеха да си пушат лулите.

— Гладни сме бе, ахчи-баши, дай нещо да си хапнем — рече едина и пак продължаваха цигански говора си. — Нали знаеш, че гладна мечка хоро не играе — додаде втория, — да си хапнем, кувет да добием, че ей тези зурли сила искат да се надуват.

Мустафа посегна на полицата, сне един голям сахан, който беше останал от неговото ядене, извади и една пита хляб и им сложи на дъсчения одър. Циганите си завряха пръстите у лулите, дръпнаха по два-три пъти и като ги зачукаха у носовете на червените си емении, изтърсиха ги и заобиколиха сахана. Пречупиха питата на четири и захванаха да топят от четирите краища на сахана, като си говореха нещо цигански и млещеха като прасета, кога дъвчат зрял ветъх мисир.

— Бърже лапайте — им продума ахчията, — че може ей сега да ви повикат.

— Лапаме, ахчи-баши, не ни ли видиш, че лапаме като гладни вълци. Ама пък че сладка яхния ха, за беевете ли е готвена?

— За беeве, за беици, то не е ваша работа, ами по-бърже — им рече Мустафа и млещенето се усили повече.

— Дай ми стомната, да си жив — рече Байрам на другаря си, що седеше на края на одъра, — че от днес съм жеден. — И той му я подаде. Стомната изреди всичките и след малко остана на одъра само празния сахан.

— Господ да прости баща ти, ако е умрял, и тебе здраве да ти дава — съживих се — рече старият тъпанарин. — Сега имам сила да трая до сутре.

— Мехлем ми падна на сърцето — додаде втория.

— Таквази яхния досега не съм ял — рече третия.

— Бадеми ли беше вътре, лешници ли, ама бейска работа!

— Фъстъци е то бе, диване ченгене, не го ли видя, че не е ни бадем, ни лешник? — каза Мустафа, като се смееше под мустак.

— Фъстък ли е, пъстък ли е, не му проумявам, ама като го хруснеш, напълват ти се устата с лиги. . . Царска работа го речи — и толкоз. Нейсе, живи бяхме да ядем и ние пъстък — проговори дъртия зурладжия и си обърса устата.

— Дайте сега да си нагласим пискуните на зурлите — рече по-младия зурладжия и извади из пазвата си два нови плоски зурладжийски пискуня, от които едина подаде на другаря си, и пискането се почна, но само с пискуните, а другите двама откачиха тъпаните от стената и взеха да ги понагряват на огъня.

— Хич лете тъпан грей ли се бе, диване ченгене? — каза Мустафа на едина тъпанарин, който си грееше тъпана повече от другия. — Ще го пръснеш, че знаеш ли Рашид бея. . . Смазва те за едното чудо, ако останеш без тъпан. . .

— А бе знам, ахчи-баши, знам, че не се грее, ама хата стана. . . Не зная на зъл час ли тръгнахме от село, някоя лисица път ли ни мина — като прегазвах реката ей там долу на слепоурушкия брод, стъпал съм, види се, на някой валчест гленясал камък, та като се подхлъзнах, че «цамбур» — във водата. Скочих аз начаса — не беше дълбоко, до колене беше водата, ама нали се намокри тъпана ми, защо ми е?! А освен това напръскал и другарьовия си! Сушихме ги ние ей там долу на пладнището, ама сѐ са влажни, а най-вече моя. Затуй рекохме да ги понапечем, да изсъхнат добре, че то, това тъпана не е като друго — отвлъгне ли — хване да тупа като мях. . .

Догде се продължаваше циганското ядене, гласене и разговора им с Мустафа, беевите гости се рахатяха в стаите си, пушеха най-хубавата търновска бохча и в някоя стая се чуваха наргилетата да бърбрят. А Бекир баба се беше курдисал в гезентията и само пълнеше чашите ту с червен, ту с жълт леден шербет, които вървяха и в стаите при мъжето, и в харемлика при

жените. Геранските циганки, като видяха тъпаните и зурлите, усетиха се, че ще има веселба, и захванаха да се провървят ту до мутвака, ту назад до копторите си, като вървяха по две, по три и си разправяха нещо с ръце и с различни цигански бързи движения и циганско гъргорене.

След малко от циганките се чу и се разнесе из селото мълва, че Рашид бей ще събира всичките моми от селото да му играят хоро в двора пред двата сарая, а ханъмите и агите ще ги гледат. Плача и кахъренето облада пак цялото село, а най-вече ония родители, които имаха моми.

Баба Добревица, на която къщата беше по-близо към циганите, чу най-напред мълвата и като си чупеше ръцете, ходеше из къщи и плачешки си нареждаше: «Ох! Отиде ми детето, отиде хубавата ми Милка! Ей сега ще пръпнат циганите да събират момичетата от къра да играят на агите хоро, да ги убие господ! . . . Отиде ми гълъба. . . Ей сега ще го потурчат, ще го грабне усоплицата оная змия — арнаутина, да му се провали гробът! . . . Боже! Де да се дяна? . . . И дъртият го няма тука! . . . Света Богородице, заслепи ги, укьорави ги! . . . Гръмни, боже, че запали това пусто село. . . Или ми вземни денете, да не видя как ще ми грабят детето; да не го чуя как ще пищи в ръцете им! . . . Олеле, горчица! Опустя ни къщата, изсъхна ни влаката, свърши се Гюзелевия сой. . . Боже, защо не ми остави барем един син, че да го пратя ей сега да иде да забие ножа в гърдите на оная черна вещица — беицата, — дето се е наела да ни изтурчи! Видиш ли, боже? Чуваш ли? Ако не видиш, погледни отгоре и виж — търпи ли се това чудо? . . . Света Богородице, чуй плача на майките, смили се! Ти си била барем майка и знаеш как боли майчино сърце за рожбата, що се е откъснала от него. Помисли си, божа майчице,как ти се е късало сърцето, кат са разпъвали рожбата ти проклетите чифути. . . Майчице, божа майко! Тия проклети турци са по-лошави и от чифутите. . . Тъй боли, майко закрилнице, сърцето на всички майки, на които децата — милите рожби — са затворени в турските хареми и не могат никоги да ги видят. Закрили християните, майчице-Богородице! На тебе им е всичката надежда. . . От тебе, други кой ще ни помилва? Ти си майка, помогни на майките, що проливат кървави сълзи! Не ни оставяй в поганските ръце децата, закрили ги! . . .» — Това издума със сетня сила горката старица и се захлюпи на очите си пред старата почерняла икона на света Богородица, която беше на източната стена в собата на една дървена поличка. . .

В това време към източната страна на втория кат в новия сарай на ален миндер един срещу други стояха Рашид и Хадър и пушеха от две бели наргилета арабистанска тюмбекия, на които бърборенето се чуваше едно подир друго и червените череши играеха из бистрата вода в наргилетата.

— Зурладжиите и тъпанарите дойдоха от Язаджи-кюви — продума Рашид. — Искам да събера всичките момичета от селото да поиграят едно хоро на двора, да видите какви хубавици има измежду им, че ако харесаме някоя, да я потурчим. Жена ми е турила око на две-три и къде наесен ще гледа да ги приведе в правата вяра. Тя е потурчила до двайсе-трийсе оттука и от околните села. Ней пък туй ѝ е мерака.

— Не ти тряба, Рашид бей, хоро. Де ще вземеш сега хората от работата им — всяко пръпнало по работа. Сега за чифчиите е най-скъпото време — нека работят, да си обработят своето и да остане време и тебе да работят. Ти нали имаш чифчилик?

— Имам, Хадър ага, и тая година имам повече от миналите. Даде време и засеях навреме — около двеста крини само едно жито съм посеял, а ечемик и друга черна храна — башка. Мисир от лъката и отвъд има до двайсет дена оране — с една дума, множко е тая година, че да видим.

— Е, затуй ти и казвам я, недей отнема селяните от кърската работа, че да могат и твоето, и своето да приберат навреме. Ето вече и коситба наближава, а сеното тая година е такова, че само един господ е по-добър. Аз биля мисля да почна тия дни да кося моите ливади по високите места, доде не са взели да прегарят. Изоднекин бях на Михалци, че то такава хубавина на полето — да не можеш да ѝ се нагледаш! Като ти цъфнали ония цветя, като бръннали ония пчели, като се размирисали ония билки — рай. . .

— Ами моите ливади как ти се струват? Хеля ей ония там отвъди.

— Добри са, ама тука някак си като по-усойничаво иде, че цъфтят по-късно, но изобщо са добри. За турченето, да ти не остане хатъра, ще ти кажа: ако е възможно, или по-рядко да бъде, или по-добре недей го върши, и това турчене накара сърбите, моралиите да се вдигнат. И ето му краят какъв излезе! . . . Почува се, което и ти тряба да си чул, че московеца пак се готви. . . Хем казал, ерифина, че и сега ако му стъпи

кракът у Турско, през Дунава няма вече да се връща. . . Сила е той, и сила непобедима — аскеря му чет няма и сѐ талимлия. . . Като му рече «дур», на мястото си остава като камък; като му рече «напред», върви като кьораво — от нищо не се спира. Нали ги видя барем в първата ордия. . . Че, ще ти кажа, тряба малко селямет да даваме на раята, защото знаш ли колко има от цялото Румели да са отишли при него да се оплакват и, колко има да са влезли в аскеря му? Туй улентир дедиклери, туй завераджии, все са от турско качаци. . . И хайдутите, гдето се току чуват в Коджабалкан, сѐ такива са. . . Ще дойде. . . и току виж, някой от нашите, ей от твоите геранчани, току виж, изтърсил се някой, дето си го и забравил, напреде ти с казашки дрехи и с оня калпак като кофа и ще ти викне: «Е, Рашид бей, де е сестра ми или леля ми», месалля. Какво ще му отговаряш?... А пък нашите са динсиз имансъз. . . у него милост няма. Който от турците им падне в ръка, дерат го жив. Роба кога отмъщава, той няма бог — ни бог, ни вяра, ни милост, ни челещина. . . Е, зер право да си говорим, да ми вземне някой детето и да го направи, месалля, гявурин, аз ще бъда по-лошав и от бясно куче. . . защо ми е такъв живот? А такива от Търновско са наймного. . . Хем тия, туй дето се казват бахчованджии и туй габроваллер, дето току сноват през Дунава — знаш ли ги де ходят? Гледаш го парцалив, дрипав си иде, а иди у Лясковец на Великден, че да видиш салтанат, наниз и сербезлик. . . Помирисват те, че балъкчията се кани, че затуй взеха да дигат нос. . . Зная им аз цяра, ама то се минало — турчене или сатър! . . Но сега е вече късно. Щом чуе оная свиня — балъкчийската, — хайде — дженк! Той асль и туй чака, и не само чака, ами и подклажда още. . . Не зная как мислиш ти, ама аз като се замисля ей тъй, че го някоя нощ и сън ме не лови: ще ни изяде тоя душманин! Напразно не е писано на джамията в Стамбул, че турското царство ще го съсипят ония, що идат с много кола. . . А това е московеца — той иде с много кола. . . Дано господ и пророка си имат енята да го залисат. Ами и ние тряба да мислим що правим — да не хвърляме на огъня масло. . .

Рашид бей се беше учил в Стамбул и улямите и фанатиците турски хожди го бяха надъхали с най-отровния фанатизъм, затова той силно се ядоса от Хадъровата забележка, но се престори, че не е сърдит.

— Дето ще рече, ти не щеш хоро — каза той на Хадъра, като искаше да обърне разговора на друга страна.

— Е, зер аз си казах мнението, а ти, както щеш — ти си сайбията и на дома си, и на селото! Можеш да направиш, каквото ти е драго.

— При всичко, че на жените ще им се скърши хатъра за хорото, но аз ще те послушам. И като е тъй, не ще ли бъде подобре да посвирят малко циганите долу, че хем ние да чуваме, хем харема?

— Колкото за свирене, видиш, и аз съм мущерия. Да посвирят, че после ще ни посвирят и дервишите — аз техните неюве много ги обичам.

Рашид бей клюмна на кафеджията и му каза да слезе долу — да каже на циганите да се изправят пред двата сарая и да свирят. Кафеджията слезе и предаде заповедта. Догде се изкачи кафеджията да извести, че им е обадил, зурлите писнаха и тъпаните загърмяха.

Ханъмите, които до това време правеха различни джумбюши и играеха на жумишка, разтичаха се като горски сърни и се наредиха при източните прозорци — старите седнали, а младите прави. Като изсвириха няколко свирни и маанета, една циганка изскочи из харемлика и вместо да каже на циганите да свирят на кючек, взе да се кърши сама и да плющи с пръстите си насреща им. Циганина по хитрината си не пада по-долу от чифутина. И свирците, щом я видяха, засвириха на кючек, а циганката се върна и игришком влезе при ханъмите. От младите ханъми почти всяка имаше зюлове в джебовете на късото си безръкавно разогърлено елече, което ѝ пристягаше, може да се каже, само гърдите до под големите ребра и лъжичката. За няколко секунди зюловете бяха вече на пръстите им и кючека се захвана. По-старите не се стърпяха и не се задоволиха само със зурлите и тъпаните; те взеха пък дааретата и приглосяха на звънливите зюлове, които в измерени тактове се удряха от нежните пръсти на младите ханъми. Играчките се наредиха една подир друга и всяка се мъчеше да си покаже всичкото изкуство на телодвижението и на кършенето; увиваха се, превиваха се, хвърляха, една през друга по-изкустни, гюбек и се стараеха да покажат всичките си грации, понякога дохождаха и до безстидни движения, на които и сами се присмиваха. «Ти захвана като при мъжа си, мари» — казваше една на другарката си тихо, която, като се чупеше, взе да примира.

Анку стоеше при прозореца и се преструваше, че гледа свирците, а с очите си крадешком стреляше на прозореца, дето

беше Джевдет с Челебията, но той не я видеше, ако тъй също да си крадеше погледа от другаря си и го управяше към прозореца, дето беше сърцето му. Бекир бабà, като чуваше свирците, захвана и той да се чупи и да играе пред дервишите, които бяха излезли да ги черпи с шербет. Най-после свирците на двора млъкнаха, а зюловете и дааретата още се чуваха в стария сарай. Кафеджията кимна на циганите да дойдат при него и като им даде нещо в ръцете, каза им да чакат, доде им се заръчи що да свирят, и те насядаха под чардака пред голямата врата на мазата на стария сарай.

— Ти искаше да ти посвирят дервишите — рече Рашид на стария Хадър бея. — Да идем в средната стая. — И Хадър тръгна подире му. На дервишите беше казано по-отпреди и те бяха вече в стаята готови. Рашид мина край всичките стаи на гостите и им обади, че ще се свири в голямата стая, та който обича, да дойде да слуша, но повечето отидоха след Рашида, а Джевдет остана у стаята си и сè поглеждаше на оня прозорец, дето му се подаде бялото джевре през решетката. . . Дервишите седнаха сред стаята и засвириха, а гостите — по миндерите. Въдвори се голяма тишина, в която само сладките гласове на неювете се извиваха и пълнеха въздуха. Старите зажумяха и като слушаха кавалите, въобразяваха си Мохамедовия рай, както им го описваха, с всичките му сладости и удоволствия. . .

Джевдет не остана излъган в надеждата си. . Сега из прозореца се подаде пак знак, но не джевре, а клонче босилек, което, като се повъртя няколко пъти, падна на калдъръма в зелената пачина, която беше израсла между камъните и се беше разстлала като зелено кадифе. След първото клонче падна второ, трето, най-после — и един трендафил. Джевдет не се знаеше сега на небето ли е, или на земята; сърцето затрептя в гърдите му, като че искаше да изскочи и да мине през кафеза, краката му се разтрепераха, в ушите му взеха да се чуват различни гласове и най-после се сляха у един и писнаха. Той не се стърпя, слезе при цветето, грабна го и пак изскочи в стаята си. Босилека и трендафила получиха безчет целувки срещу кафеза, зад който беше Анку, и тя гледаше всичко, но нея не можеха да я видят огнените, пламтящи очи на Хадъровия син. . . Най-после кавалите млъкнаха и Джевдет, като се боеше да го не забележи баща му, се дръпна от прозореца, спусна пердето, тури цветето в пазвата и отиде в стаята и той при тях.

Ашиците — Бюлбюл Азис и Сали Кавга-копаран — се въодушевиха от неювете: извадиха си сазовете от калъфите, направиха темена на старите гости и ги помолиха да им разрешат да посвирят и попеят и те. Рашид и Хадър им кимнаха в знак на одобрение и те взеха да си гласят он-еки теллиите дълги, черничеви сазове. След опитването на един-два тела сазовете бяха нагласени. Дервишите станаха, а на мястото им седнаха ашиците. След още една темена сазовете дръннаха и пръстите на лявата им ръка взеха да играят по пердетата върху тънките телове и да издават от приятни по-приятни гласове. Като изсвириха няколко куплета от една песен, Бюлбюл Азис поиздигна опашката на саза към лявото си ухо, удари с тазенето през всичките телове, сви ги към горния край с големия си ляв пръст и извика:

А з и с:

Хеей! Явила се й ясна звезда Зорница,
явила се й, тамо горе на изток,
че си грее от изтока до запад,
надсветява сите звезди в небето,
угледва се на земята в морето
и се видя, колко й лепа, дваж лепа.

С а л и:

Хеей! Проговаря ясна звезда Зорница:
«Ой те тебе, синьо море крилато!
Дал'съм ази най-хубава в небето,
дали сѐтя аз от изток до запад,
дал'надсветям сите звезди в небето?
Я кажи ми, синьо море, от долу!»

А з и с:

Отговаря синьо море от долу:
«Хубава си, ясна звездо Зорнице,
най си лепа от си звезди в небето!
Залиби те ясно сльнце от изток,
но не може да те види в лицето.
Затулят те бяло море и горите. . .
Почакай го сутрин рано на изток,
да ти види ясно лице как грее,
да ти види ясни очи как бляскат,

да ти види тънки вежди — гайтани,
да ти види сладки устни — мерджани,
да ти види бели зъби — седефи.»

Сали:

Отговаря ясна звезда Зорница:
«Ой те тебе, синьо море крилато,
Не мога го аз на изток дочака,
че са бързи моите коне крилати:
не се спират насред пътя да чакат.
Кажи, море, на слънцето да чака,
да ме чака тамо горе на изток,
кат си свърша дълга пътя в небето
и се върна пак от изток да грея.»

Азис:

Отговаря синьо море крилато:
«Ой те тебе, ясна звездо Зорнице!
Ясно слънце лудо ходи за тебе. . .
Повъзпри се, само да те погледа,
че пак върви из пътя си далекий,
че ако те слънце, звездо, не види,
не ще ясно сутрин да си изгрява,
както сега ясно, светло изгрява:
ще се грижи от ден на ден за тебе,
ще се грижи и ще тъмней за тебе.»

Като свършиха ашиците алегорическата песен, за съдържанието на която някои се договеждаха, Джевдет пусна в ръката на Азиса една айналия жълтица, защото тая песен беше изпеена за него и Анку, в която ашика го сравняваше със слънцето, Анку — със зорницата, синьото крилато море — с огледалото, а препятствията на къщата — с гората, пердетата — с бялото море, а пътя ѝ, от който не може да се спре — с надзора на родителите и родовете ѝ. А пък чакането на изток — с времето на сватбата — да я чака, догде му я проводят родителите ѝ, отдето ще захване друг път към запад, т. е. семейния живот. Това всичкото го разбираше най-добре онова сърце, за което се пееше и което при всеки изпян стих усилваше биенето си. . .

Джевдет сам си беше ашик: той свиреше с булгарина великолепно, но се криеше от баща си, като мислеше, че ще го мъмре.

Баща му и майка му обаче знаеха и се преструваха, че нямат хабер. Затова той, щом се върна в стаята си, написа всичката песен дума по дума, както я изпяха двамата ашика, и я тури в пазва си. . .

Като се свърши и тоя мухабет, чубуците се запалиха, наргилетата забърбориха, шербетите и кафетата взеха да се разнасят по стаите. Във всяка стая кафеджията внесе по една тава с череши, обкитени с гюлови цветове. Разговора се поднови както в селямлъка, тъй и в харемлика. Под Джевдетовата пенджера стоеше едно циганче на 7—8 години. Джевдет му пусна кривач череши и му кимна да дойде при него. Циганчето тури черешите в пазва си и като сянка премина през гезентията, та дойде при него. Той му пъхна у пазвата книгата с песента и му пришепна да я даде на Рашидбеевата ханъма. И като го поглади по къдравата глава, даде му още няколко зърна череши в ръката и му кимна да тича. Циганската жива натура оживя още повече от радост, че беят му дал череши и го помилвал. Доде го съгледа някой, то като стрела се млузна в стария сарай и се изгуби. След няколко минути разчуха се песни, кискотене и тичане от стая в стая. С една реч — сякаш че влизането на гологлавото циганче съживи целия харемлик. .

Мехрем ханъм бей и Анку знаеха да четат: те прочели песента и понеже женската натура е по-досетлива от мъжката, не им трябаше тълкуване на алегорията — те я разбрали подобре и от Джевдета и ашиците, които я съчиняваха и пееха. И глас ѝ намерили — и още по-добър от епическия ашишки напев. Не се мина ни пет минути, и долу се зачу:« Хеей!» — цялата песен подире му — от два звънливи като сребърни звънци ханъмски гласа, които напълниха целия стар сарай. . . На Анку, като я сравняваха със зорницата, а Джевдета със слънцето, мед ѝ капеше на сърцето; тя плачеше от радост, а пък двете предполагаеми едноимки свати, майка ѝ и Джевдетовата майка, не можеха да се нарадват и да нацелуват Зорницата.

След малко мъжете слязоха къде Двете тополи над Плочите да се разходят и да разгледат хубавия вир и прехубавата зелена лъка отвисоко. Ханъмите влязоха в градината да късат трендафил, да зобат череши и бубонки и да си мият белите крака на чешмата. Слънцето се беше навалило над Церова могила и се надвесяше над ореховската висока чука, която стоеше от запад над Оряховица като величествен каменен исполин. Пастирите свиваха стадата и чардите къде селото; някои мливари си оти-

ваха от воденицата; жабите се обаждаха тук-таме с по едно «вряк!» и будеха еснафа си да се приготви за идещия концерт на ясната месечна нощ. Ахчията с помагачите си щипеше дроплите и другите птици; рибарите донесоха един сом до дванайсет оки, когото уловили под яза с въдица, и едно корито жива подребна разновидна риба. Двама селяни дойдоха с две цедилки прясно сирене за балмуш; циганките миеха съдовете, циганите носеха вода, а Бекир караше десет чифта волове откъде Син вир.

След два часа, когато слънцето беше на хоризонта и хвърляше последните си прощални лъчи на Рашидбеевия варосан сарай, ханъмите се прибираха из хубавата градина всяка с по нещо в ръка: плодове, цветя и ластар. Подир малко се зададоха и мъжете от широката улица, която разделяше селото на две неравни части — на северна, по-голяма, и на южна, по-малка. Щом дойдоха на ра̀зкола, дето се пресичаше голямата улица с пътя, който минуваше покрай Рашидовия двор и водеше на воденицата и лъката, възвиха се надолу и Бекир прекара воловете покрай тях и ги закара у гражда, та ги затвори.

— Ей този бабаитин, видите ли го — рече Рашид на гостите си, — откак съм го ценил, познах, че имам чифлик и мера. Щом влезе някое добиче у мерата ми, неговото соколово око ще го види де да е и доде не го улови и докара в капана, не се оставя. . . Да се познава кой е Рашид бей! Аз тия села, дето влязват в мерата ми, ще ги баттърдисам: ще ги накарам, кога си прекарват добитъка през моята мера, кошници да му турват на устата. Казвам ви я — злато е този арнаутин; хем е аскерлия, и на Моракавгасъ е ходил, и здрав е оцелял. Каквото ще да става, аз не го отпущам от себе си.

— По колко пари им вземаш капан-парасъ? — го попита мюфтията.

— Аз не вземам нищо — колкото ще, толкова да им взема. Хем съм му казал и по един кютек да им дръпва, да помнят и да приказват и на другите. Гявурина, ако го не уплашиш, да му се упълти от страх турчин в сърцето, той не те почита — бой и сандърмак — туй им е цера!

Додето се продължаваше разговора за арнаутина, гостите достигнаха пред сарая и се изкачиха всякой у стаята си. След малко прозорците на втория кат на новия сарай светнаха, а след тях — и на стария.

Вечерята беше готова и се различаваше от обеда с това, че сега имаше печени дропли, пъдпъдъчки, яребици, гълъби и крещел. Сома беше опечен цял, без главата. И от прясното сирене бяха приготвили балмуш. Подир вечерята не се мина много, и свещите угаснаха — всички си легнаха да спят, защото през целия ден бяха се утрудили, както мъжете, тъй и жените.

Когато изгря пълната месечина над Еленския балкан, ситите и доволни аги и ханъми вече бяха в нежните обятия на съня и много от тях тряба да са гледали великолепните картини на Мохамедовия рай, които им описаха през деня тъй живо и привлекателно. Месечината пътуваше по синия небосвод като бял югич посред сивото си стадо, което представляваха безбройните трептещи звезди пред него и подир него; и всичките с него заедно се огледваха на хиляди, хиляди места в тихата земна вода, а в геранската котловина — във всичките тихи вирове на извиващата се като сребърен смок ручаща Янтра. . . Зад всякой висок предмет към северозапад се протакаше черна дълга сянка, а зад Рашидовия трикатен сарай тя беше най-голяма и най-дълга. Всичките смъртни се покоеха в тихата люлка на Морфея, освен ония животни, които самата природа е оставила на бдене — да оживяват нощта и да показват, че природата не спи — ни денем, ни нощем, ни зиме, ни лете. Денем под ясните палещи лъчи на животворящото слънце сега спящите славят величието на създателя, а нощем тия, които през деня са си почивали и мълчели, възпяват делата на неговите ръце. Ясноооките белогръди жаби, които денем се криеха от ненаситната прогълтителка — змията — и твърде рядко си издаваха гласа, сега царуваха в своето отечество — блатата, които денем не бяха безопасни за живота им от техния властелин-грабител — смока, така както и на българина хубавото му отечество беше във властта на не по-добър властелин — турчина. Неумълчимите жабешки концерти се разносяха от всяко блато, от всякой вир и от всяка бара на цялата водообилна Янтрина котловина и като се сливаха в едно, образуваха общ концерт с такива песни, които още никой не се е решил да изпее. Сивия дългокрак и дълговрат рибар — чаплята — дебнеше край брега в сянката, дано се приближи до него някоя рибка, да я грабне в черната си дълга клюновица. Бухалите, кукумявките и чухалата, като не се бояха ни от беове, ни от аги, почнаха своите зловещи песни и се впуснаха за плячка, както голите арнаути, от които днес е писнала цялата Македония. Цердерите тичаха из росните ливади подир нощните зелени скакалци и издаваха своя хрипкав глас на пресекулки, на пресекулки. Светулките летяха наляво и надясно и подире си

оставяха на всеки миг светли жици, които ту се прекъсваха, ту се подновяваха. Рибата играеше из всичките вирове; мрените излязваха покрай бродовете и бързеите на чифтове, на чифтове — женските да си хвърлят хайвера, мъжките — млякото. Лисиците по Танова могила кяфтяха, а някои дебнеха край геранските курници за майски пилета, за кокошки и юрдечки. Геранската котловина, през която тече бистрата ручаща Янтра и със своята благодатна роса оросява изобилните сеитби и от двете си страни, както беше оживена денем от работните българи, които се белееха из нея като бели лебеди с белите си ризи и се чуваха гласовете на дневните птици и стада — сега беше оживена от нощните си обитатели, хвъркавати, водни и плъзливи божи творения. Ясната месечина грееше и заминуваше на запад с всичките звезди, както овчаря заминува пред вечер за своята вита кошара със своето сито стадо, а с нейното заминуване и сенките се въртяха и обикаляха дърветата и зданията — все по към изток и към изток.

Божията висока мъдрост е наредила така, щото земята никога да не остава в тъмнина. Напразно българския поет не пее: «На наш'то село, Вело, две слънца греят, две слънца греят, Вело, два ветра веят — едно засяда, Вело, друго изгрява; едина секва, Вело, другия духва. . .» Доде се приближи месечината над Арбанашкото бърдо и доде хване да се затуля зад чуката, на изток взе да побледнява небето като огромна дъга, която се явява над Стара планина, когато зад нея гори някоя огромна борова гора, запалена или от огнената Перунова стрела, стрелната от черния облак, или от огнилото на непредпазливия каракачанин. Дъгата растеше и от бледна по-бледна ставаше. . . Морфей почувствува светлината на тоя ежедневен периодически пожар и отлетя най-напред от славейовите очи. Славеите, които мътеха в големите кичести трендафилови туфи в Рашидовата градина, най-напред се събудиха и запяха над трендафиловите пъпки, които в това време се развиваха и разцъфтяваха под хладната роса и възнасяха своите благоухания към оногова, който им дава миризмата и им праща ясното слънце. Запяха те с всичката прелест на своите звънливи и трепетливи гласове и се мъчеха да се надпяват — всеки гледаше да покаже най-голямото си изкуство и нежен глас, в който се заключаваше излиянието на най-нежната му любов към неговата дружка, която в това време лежеше в извитото гнездице над своите любими яйчица, от които наскоро щяха да се излюпят златокрилките ѝ пиленца — славейчета.

Пееха те и на Анку, но тя, утрудена и развълнувана от миналия ден, почиваше на мекия памучен дюшек, прикрита с багдадски бял тънък юрган, изшит като бяло либаде на цветя и момски, и вдъхваше майския благоуханен въздух, който влязваше от градината през прозореца ѝ, пъл с трендафилови миризми, размесени с росна влага. Славеите, които населяваха в онова време всичките туфи край вадата и реката Янтра, гъстите ракитови средореци и големите върби се пробудиха и всичката котловина с лъките и ливадите си се възгласи от славейските нежни песни и трели. Жабите се бяха наврякали и накрякали в своите бари и вирове и бяха вече млъкнали, но тях ги замениха пъдпъдъците из нивите, ливадите и трънливите косораци и бодилаци на сушата. Враните и галуните — едри гарвани — не останаха назад: хванаха и те да се обаждат от високите върби и тополи, дето на върховете им си виеха в онова време трънливите големи гнезда и ядяха мисирите и дините на геранчани и им крадяха пилците. Гълъбите загуцаха, петлите зачестиха, кравите замучаха, овцете заблееха, ягънцата забякаха, кобилите захахаризаха, селяните се събудиха и се разшаваха по дворовете си, но агите и ханъмите още спяха и сега най-сладко вдъхваха утрешния майски въздух. Съзори се, светна, но слънцето не беше още излязло със своята златна кочия и огнените си бели коне над Стара планина. Звездите побледняха пред дневния цар, преди да ги види в лицата.

Не се преминаха ни десет минути, ето ти и слънцето се подаде над планината — червено-огнено — и освети с безбройните си огнени лъчи най-напред височините, а после и низините с всичката им майска великолепна премяна. Селяните, като си изкараха добитъка на пастирите, упътиха се на дневната работа; няколко коля, пълни с чували, минаха през селото и отидоха на воденицата; мливарите се провърваха на голямата чешма да си мият очите. Недялко хранеше кокошките, гъските, патиците и гълъбите, а Чапкън Хюсеин се завръщаше откъм яза, дето беше ходил да нагледа раклата и ставилата. Четири коля със смляна храна се изкачваха из баира нагоре и си отиваха.

Слънцето се беше издигнало вече една копраля над Балкана, когато агите се провърваха с ибриците, ту навън, ту навътре, с провиснали гащници, а кафеджията притикваше и отдръпваше големите медни джезвета на огнището с горчиво кафе и един сребърен гюгум с горещ червен шербет, в който плуваше един кривач карамфил. Чубукчиите наливаха вряла вода в чубуците

и ги чистеха с телени парцапи, а Бекир бабà измиваше наргилетата. Зад стария сарай — харемлика — имаше отделен двор, ограден с висок дувар, тъй щото утринните разходки на харемите оставаха закрити за всяко мъжко око. По-рано или покъсно бяха се пробудили бейците, не се знаеше, но след малко дойде арапкинята в мутвака и взе сребърния гюгум, филджаните и зарфовете, та ги занесе у харемлика и после дойде за едно малко джезве с кафе за старите ханъми. За малкото бейче занесоха една паница попара с пресна́к от биволско мляко, сварено по-рано от ведрицате, които бяха надоили циганите от бейските доилници-биволици. След малко хванаха да се разносят кафетата, чубуците и наргилетата из стаите на гостите.

В средната стая на големия миндер стоеха Рашид, Хадър, шаха, мюфтията, кадията, пиеха си кафето и пушеха едни от чубуци, а други с наргилета.

— Да си изпием кафетата — рече Хадър бей на Рашида, — че да се готвим да си ходим.

— Белким днес? — го попита Рашид. — Аз пък се надя́вам да постоите барем три-четири дена.

— Аз още вчера ти казах, че ще тряба да се обидат ливадите и да се косят, а освен туй и храната тряба да се дели с воденичерите; има вече цял месец, откак не сме я делили, а сега и цена има брашното. Ще гледам и аз да смеля дела си на брашно и да го докарам в града. И пчелите ще се подрязват, и кравите ще тряба да се прегледат, и няколко жребета има за подвиване — с една реч, работа се има, а пък ти знаш, че и аз, кога ми се върши най-главната работа, тряба да бъда там. Имам аз верни хора, но друго гледа чуждото око, а друго вижда стопанското. Оная година подвиха без мен пет жребета — è, уж сè онзи човек ги подви, който ми подвива всяка година, ама две се повредиха. От зъл час ли е било, от недогледване ли, от що е — не зная, ама мене ми се чини, че ако бях и аз там, не щеше да се случи това нещо. Затуй не го вържи за кусур, дето бързам. От другарите, който обича, нека остане, но аз не мога остана.

— И аз си имам работа — рече мюфтията, — имам да давам няколко фетви, и то има две такива, за които тряба да се помисли малко — сплетени, и то от най-сплетените — за голямо наследство.

— И мене ме чакат доста давии — додаде кадията. — Ще тряба и аз да се върна и утре да бъда на работата си, че ще тряба да се ходи и по селата да се приписват имотите на много сираци и да се взема ресим. С една реч — и аз имам работа.

— Аз твърде много работа нямам, ама се надявам да ми дойдат четирма души дервиши от казанлъшкото теке и двама от Ески-Заара, които ще се молят с нас наедно, че и аз тряба да се намеря в Търново с дервишите си, без които молитвата не може, ако не свирят. Истина, там има още трима, ама без мене и тези нищо не става.

— Ще рече, всички ще ме оставите — продума Рашид. — Като е тъй, да си дойда и аз, да продам брашното, че после пак ще се върна при децата. Само не зная дали моите жени не щат да искат и те да си дойдат с цялата дружина, че има коджа време, откак сме дошли.

— Много по-добре ще бъде да си пододат, да си обиколят къщите, че после пак да се върнат. И с нашите ще им бъде по-весело из път — му отговори Хадър бей.

— Като е тъй, чакайте аз да им сторя хабер за намерението ни и да приготвя нещо и за из път.

— Е, ако хванеш да готвиш и за из път, то ще се забавим. Кога ще бъде то?

Ей сега ще бъде — каза Рашид и излезе.

— Момчета! — извика Рашид, като слезе на двора. И всичките кочияши, серемджии и слуги се събраха около му със скръстени ръце пред пояса си. — Сереми, талиги, кочии, коне и всичко да бъде след половин час готово, че ще вървим за Търново. Разбрахте ли ме?!

— Разбрахме — отговориха всички в един глас. — Всичко до половин час е готово! — казаха и всеки отиде да тъкми.

— Ахчи-баши Мустафа! — извика геранският бей с по-силен глас, защото ахчията беше в мутвака и миеше филджаните и зарфовете.

— Чувам! — се обади Мустафа ахчията и изскочи начаса. — Заповядай, беим — проговори и се изправи пред бея.

— Можеш ли опече за един-два сахата пет ягнета за из път? Ще си вървим след два часа.

— Мога, беим, фурната гори. Три ягнета има готови одрани от снощи и са в най-долната мааза. Ей сега ще ги приготвя. Нека заколят още две!

— Не, три да заколят и свари един котел сютлаш. Викай и всички цигани да ти помагат.

— Аз ще заколя ягнетата — отговори Бекир бабà, който се случи на двора. — Аз съм стар касапин, само ми ги дайте. — Извади си ножа и взе да го заглажда с огнилото си.

— Добре — отговори Рашид,— дайте му три ягнета или по-добре — иди си избери от гражда!

Бекир бабà се подмлади и си напомни младите години, когато колеше на Кая-баши и печеше куруклии гювечи на краевците от Френг хисар, та ги ядяха в Дервентя и разиграваха циганките на кючек, а понякога се и избиваха, като се напият с ракия.

— Една кошница яйца да свариш. . . В маазата има цял кош — избери пресните и ги превари! И сол да вземнеш!

Всичко ще бъде готово! Да обваря рибата: една кошница ей сега донесе Петко — все мрени и сомове, по ока, ока и половина. А два сома има, по три оки тряба да дойдат.

— Обвари ги тях, а всичката друга риба опечи на жарата. Ти артък знаш как — за из път. . . Ще обядваме при голямата чешма у Костимел. Разбираш? . . . Ами хляб има ли?

— Цяла фурна — ей сега го извади фурнаджията. Всичко ще бъде готово, нямай грижа, беим.

— Добре! Който те не слуша, удри — от мене изим! — каза Рашид и се готвеше да излязва при гостите, а жена му го повика къде стълбата на вехтия сарай и го попита какво се е разбързал такъв.

— Ще си ходят гостите и ние — с тях. Хайде, гответе се, ще си идем и след три-четири дена сме пак тука.

— Защо не ми каза от снощи?

— Защото сега и мене ми казаха.

— Другите ханъми знаят ли?

— Кажи им ти, ако не им е проводил хабер Хадър бей. Гответе се. За ядене аз заповядах — всичко ще бъде до един час готово.

— Добре — отговори Мехрем ханъм бей и отиде да извести на гостите си.

— То и друго имало, Рашид бей, — го посрещна мюфтията. — Тука имало един бас, от цяла година несвършен, и тука искат да се свърши.

— За конете ли? — го попита Рашид. — Аз знам и тамам мислех да ви наумя. . . Тамам тука има и тъпани. И той скоро ще се свърши.

— Ще се забавим — рече Хадър,— то ще отиде до обед, а довечера рано аз тряба да съм в Търново.

— Не щем, Хадър бей— отговори мюфтията. — Конете са приготвени от вчера и за днес чакат гладни.

— Като желаете всинца, аз няма да ви прекърша хатъра. Ама да се не маеме много. Отде ще ги пущат?

— От Син вир — рече Рашид, — по пътя, че до края на селото.

— Като е тъй, да се готвят — каза стария Хадър и съперниците излязоха да си приготвят конете и да заминуват за определеното място. Рашид заповяда на циганите да се приготвят и щом видят дима от пищова, който ще се гръмне при Син вир, да ударят тъпаните.

Мъстън Куру-джигеря и Алиш Саръ-Иланджика имаха и двамата по един юрюк-бедевия кон, които на много турски сватби бяха надпрепусквали много коне и бяха взели много сукно пешкеш. Но двата юрюци коня не бяха се надварвали още. От препирането — кой от двата ще надвари — се беше породил тоя бас, който искаха да се свърши при най-знаменитите бееве и агаларе. Баса им беше за цял тъкъм обръжение: пушка джеферлия, два гюмюш-тепелии пищова със сребърна харбия, червен сирмалия селяхлък, две сирмени паласки и един филдиш-капзалия, сирмадемири ятаган със сребърна ишлемелия капия. Измежду Рашидовите цигани имаше две циганчета по 14—15 години, които бяха ходили на много турски сватби както в Търново, така и по околните села, да надпрепускват юрюци. Тия хитри зверки подушили още от първия ден чрез циганките, че ще пущат юрюци, и бяха дошли в яхъра при конете, защото знаеха, че сѐ ще ударят келепиря и ще се покажат пред беевете — да ги викат и на други сватби. Стопаните си извадиха конете, които бяха хлопнали гладни, защото, както казахме, готвеха ги за юрюккошиясъ. Едина, коня на Куру-джигеря, беше чер с бяло чело, а другия — сив с бели крака. И двата — дълги, тънки, с малки остри уши, изпъкнали очи и големи дупки на ноздрите. Някои от старите агалари искаха да обвържат циганчетата на тях, както са виждали, с ремъци, но Сарѫ-Иланджикът не даде, като каза, че това нещо, обвързването, е хаталия. Нито нему, нито другиму някому доде на ума, че може някой от конете да има някой лошав нрав, но пак всички се съгласиха да ги пущат невързани. Циганчетата бяха вещи на тая работа: хвърлиха се на конете, взеха по един дълъг камшик, уловиха юздите и пуснаха полека — на вървеж — конете къде Син вир. Те бяха само по сини платнени гащици и по една ризица, разгърдени, боси и гологлави.

— Ще идете, и вие с тях — рече Рашид на двама цигани. — И ще гледате, кога пущат, да пуснат от едно място и изведнъж.

Ако направите някой цигански шоролоп, по двеста тоеги ще ви ударя по табаните. . . Разбрахте ли? Нà, ей този пищов — щом търтят конете, ще го гръмнете, да дадете белег за тъпаните.

— Разбрахме, беим — извикаха циганите, — разбрахме. Убий ни, ако направим нещо зло. . . — Едина взе пищова и тръгнаха подир конете, и като се завъртяха по цигански, заминаха из пътя към Син вир. . .

Стопаните на конете останаха при зрителите и ги чуваха как се препираха кой кон ще надмине, но не се оскърбяваха, защото и двамата имаха свои страни. Ханъмите за кушия бяха по-любителки от агите: те, щом излязоха мъжете, още ненатруфени и ненакъръчени, бързешком се изкачиха на третия кат и се натрупаха на източната страна на прозорците да гледат. А оттам се виждеше не само целия път от Син вир чак до селото, но и самият Син вир се синееше със сините си лизгави брегове. Те се отражаваха във водата му и го правеха син като синьото небе, от което си беше именуван от околните села още от незапаметни времена.

Всички чакаха да видят дима, за да ударят тъпаните, а тъпанарите най-вече си напъваха циганските черни, с бледав белтък очи, защото знаеха, че Рашид за нищо и никакво удря по сто тояги по табаните.

— Гръмна! — извика най-напред единът циганин.

— Удрете силно тъпаните — рекоха стопаните на конете. — Удрете, без да спирате, те право при тъпаните ще дойдат.

— Сè успоред бягат, тъй ми се чини — викаше един.

— Единът надспревари, чини ми се — додаде други.

— Не се познава още — викаше трети.

— Кога се приближат къде Балтей, ще стане явно — разправяше четвърти.

Но конете не се спираха, защото циганчетата биеха колкото имаха сила с камшиците и конете препускаха без юзди. Така правеха в онова време кушии с юрюците коне — те право на гласа на тъпана тичаха.

Като дойдоха до Балтей, взеха да се видят по-добре. Ханъмите само пляскаха ръце и викаха: «Ето ги идат, ето ги идат!» Тях толкова не ги интересуваше кой ще спечели баса, колкото самото препускане на конете. И — «Ето идат! Ето додоха!» — се продължаваше постоянно от сарая.

Като преминаха дълбокия път на Балтей и излязоха към голямата равнина, забеляза се, че едина кон взе да поостава.

— Надмина черния — викаха едни.

— Не е беллѝ — се обаждаха други.

— Пак го стигна — крещяха трети.

— Хъ, хъ, черния надминава! . .

— Ето, ето, ето! Хъ, хъ! Ще го надмине сивия. . .

Черният взе преднина, момчета — викаше Куршум-кестирена, — и не може го стигна вече сивият. . .

Стопаните не гледаха толкова конете, колкото обръщаха внимание на думите на зрителите, и щом кажеха: «Надмина черния», на Куру-джигеря му светваше лицето, а на Иланджика побледняваше. А щом извикваха: «Надмина сивия!», — ставаше противното. С всяко викане и лицата на стопаните се променуваха като кожата на хамелеона.

— Надмина, надмина! Е, вече надмина! — викаха всички за черния кон на Мъстъна и действително той беше оставил сивия на сто разкрача подире си и запенен, със светнали като въглени очи и отворени ноздри стигна до тъпаните, но не се спря, а отиде още напред и като се подвря под голямата черница, под ниските клони, циганите писнаха: «Девла, девлала! . . Девла. . .»

Циганчето, което яздеше коня, остана на клона провиснало... След няколко секунди достигна и сивия, запъхтял, и се спря при тъпаните, които вече спряха да гърмят. Очите на всички се обърнаха към черницата. Циганите се завтекоха с плач да видят разкъсано ли е циганчето. Циганките тичаха от село към него гологлави и пищяха, но щом стигнаха при него, един циганин го улови за краката и го сне от клоните — нищо му не беше, само трепереше като лист, беше бледнозелено като зелен пъпеш. . . и лицето му одрано от тънките клони на черницата. Циганките го наобиколиха, гледаха го в очите, плюеха му в пазвата. Някои го гладеха по голата глава и: «Вай, аман, девла!» — се повтаряше постоянно.

Коня, уплашен от боя и вика на циганчето, като направи една кушия, се завърна къде стопана си, който се беше отделил от зрителите и го мамеше. Но като мина край циганчето, го гледаше и хрипteше уплашено, като че е бил на гърба му някой индийски тигър.[1]

---

[1] Такива коне, които нарочно минават под дърветата да свалят от гърба си ездачите, ги зовяха в онова време нърависти и на тях не вържеха ездачите, защото ги разкъсваха у дърветата.

При всичко, че циганчето претърпя такова премеждие, циганите го заведоха при зрителите за бакшиш. Всички гости го дариха по нещо, а стопанина на коня му даде един алтълък и го запита как се отърва да не го повлече коня под клоните, да го разкъса.

— Аз и други път съм пащал такова нещо — рече циганчето с трепкав глас. — Разкрачих се и щом допрях до дребните клони, улових се и коня се изхлузи изпод мене. Тоя кон е нъравист и трябваше да ми обадите. . .

— Ами ако го бяхме свързали с ремъци, както казваха някои — проговори Бекир бабà, — отиваше тантуна. . . щяха да му се провлекат червата по коня и нищо повече. Аз съм виждал у Добруджата такива случаи: едно татарче в дама го завлече и го скъса у горния праг. . . Добре, че не дадоха да ги вържем. Тия кушии аслѣ рядко се минуват без премеждия. . . Може да не му е бил дошъл още еджеля. . . Вай завала ченгенеджик. . . Я го гледай, още трепери!

— Е, ще трепери — каза една циганка, — ами шега ли е? На косъм му се задържа живота, завалийката.

— Е, Иланджик — извика Демир-дишлията, — няма какво, ще купуваш цял пусат. Всинца сме свидетели. . .

— Аз от баса си не се връщам: надмина ми коня, ще му купя.

— От мене пък един даавет искайте. На колибата ми, къде свършването на тоя месец — от мене го вземнете.

— Чухте ли, агалар? — извика Куршум-кестиренът. — Даавет имаме.

— Чухме — рече Хадър бей, — ами хайде да си вървим, че стана късно.

Мусафирите на Рашид бея си тръгнаха къде сарая, а двамата стопани на конете вървяха подире им и си водеха конете, които бяха вир-вода. С тях вървяха циганите и циганчетата, които се надяваха да им дадат на тръгване още нещо.

Ханъмите, които видяха отгоре циганчето, че се загуби в черницата, и не знаеха още дали не е осакатено, надникваха над прозорците. Щом го видяха, че върви с циганите, извикаха: «Нищо му не е — ето го де върви! . .» И се успокоиха, защото, когато то се изгуби в клоните на черницата, и те изпищяха. . . Гостите се качиха в новия сарай, а ханъмите вече се готвеха за път. Една волска кола с един геранчанин, българин, замина напред с ястията и всичко, що беше приготвено за път.

След малко серемите, кочините и талигите заминаха из селото къде турския път, а след тях излязоха и всичките аги и беeве на коне. И пищовите запукаха. . .

Като достигнаха къде Слатина, Джевдет, Дели Мехмед Али, Куршум-кестирена, Челеби Мустафа, Генч-пехливана, Куруджигера, Мъстън, Телкеджи-Юмер и Алиш Сарѣ-Иланджикът се отбиха от пътя къде големия кладенец и уловиха поляните и трънака нагоре, къде Зайков кладенец — с хрътките и копоите за зайци, като казаха на дружината, че ще ги чакат къде голямата чешма в Костимел. Серемите задрънчаха и след тях вървеше останалата дружина. Най-после се изгубиха из тесния дълбок път къде рътa. .

Под голямата чешма, между главния път, дола и долчината, през която течеше в сухо време само водата от изобилната голяма чешма, а в дъждовно — пороя отгоре, който се събираше от Арбанашкото бърдо, Шемши бей, мюфтията, имаше лозе и голяма колиба, което беше обградено с едри овошки, върба и орехи, а около колибата — с гъсти вишни, мушмули и дюли. До него на изток беше лозето на Рашид бея, тъй също обградено, с голяма колиба с маза. Слънцето се беше изправило на пладне, когато серемите се спряха при голямата чешма и ханъмите слязоха да пият вода със синджирлията й тас, да си мият ръцете и очите, а мъжете се отбиха на Рашидовото лозе, отседнаха конете и ги развождаха по моравата около хубавата колиба. Колата с ястието беше пристигнала наскоро. Шемшибеевата колиба беше отредена за харемите, а Рашидовата — за мъжете. След малко дърветата взеха да се олюляват от люлките, които бяха вързани за полегатите им клони. И песните екнаха и се отекваха от двете страни в стените на Костимелската разкошна долина. Ловците, вместо да дойдат по-рано, окъсняха и дойдоха след четвърт час с пет заека заклани и едно малко живо, което, щом отседнаха конете си, изпроводиха на ханъмите. Ахчията и слугите със слугините бяха сложили на чардаците пред колибите и пладнуването се захвана. Подир яденето старите си подремнаха, а младите обиколиха някои колиби, дето нямаше жени. Ханъмите се люляха, браха ластар, лозови листа за сарма и трендафил, от който имаше цели туфи около колибата на мюфтията. След два часа серемите излязваха нагоре къде Шереметя, а подире им — и целият алай със зайците, провесени на конете, с които минаха Шереметя и влязоха в Търново с голям салтанат. . .

X

Когато се върна Ганчо у дома си от геранската воденица и изтвари чувалите и ги изсипа у кораба, на Ивана Минев момчецето дойде при него плачешката и му каза:

— Чичо Ганчо, да додеш у нас, че тетя го донесоха ранен.— И взе да се подемва.

— Кога го донесоха?

— Ей сега на пътя, като отивали на бахчата, над Сушица пукнала една пушка от гората и го ударил куршума в десния крак под коляното. Свирката му е на сол — казваше момчето и сълзите му течеха на две чучуверки по лицето му надоле.

Ганчо беше взел да избухва чувалите от брашното в голямата слива, но щом разбра каква е работата, хвърли ги пред вратата и се завтече у комшията си да види защо го викат. . .

Под голямата черница на двора у Ивана Минев беше постлана една рогозка, върху ѝ бяла черга и една шарена възглавница, на която лежеше на гърба си Иван, бледен, с дебело обвит и превързан крак, и издаваше дълбоко ехтене. При главата му беше жена му и две малки дечица — момче на осем години и момиченце на пет, които гледаха баща си в лицето угрижени.

Щом се зададе Ганчо от протката, Иваница заплака с глас:

— Ела, ела, драгинко, да видиш бача си Ивана на кой хал са го направили проклетите турци. . . Останаха му дечицата сираци. Ох, боже, божке, видиш ли, или не видиш! Кога ще ни отървеш от тия змии! . . .— Ганчо, като се приближи при Ивана, улови го за ръката, седна при него и като каза на жена му: «Стига! Тук плач не помага» — попита го: — А бе, че отде тъй? . . .

— Не ме питай — му отговори ранения, — ами кажи какво да се прави: свирката ми на сол станала, кръв изтече много — пристегнат съм над коляното, крака взе да се надува и нагоре. Страх ме е да го разслабя, че ще бликне пак кръвта. . . Кого да викаме? . . .

— Няма кого освен дяда Тодора Капнилата, той е чикакчия. Ако не ще може да помогне, ще ни научи барем що да правим.

— Добре.

— Ето ме, отивам — рече Ганчо и се завтече из вратнята на пътя.

— Не искаш ли нещо да си хапнеш бре, Иване? — му продума жена му. — Я гледай колко си отслабнал! Да ти дам нещо. . . Чорбата увря, да ти изсипя малко кокоша чорба с едно крилце

и воденичката да си хапнеш, да се сафиресаш. . . Ами я гледай, на мощи си заприличал.

— Не ща нищо! Вода ми дай, че ми изгоря сърцето. . . Друго не ща. — И жена му подаде стомната. Той я улови и с разтреперани ръце я допря до устата си. . .

— Стига, Иване, стига, че студената вода ще те пресече. Пийни си малко, че после — пак.

— Ще те слушам — отговори Иван и ѝ подаде стомната с дясната си ръка.

Вратнишката протка се отвори и се подаде един белобрад старец със сини шалвари, син пояс и къса салтамарка от същото димито, от каквото бяха шалварите му. На главата му — чер тануряст калпак, с на бос крак обути черни калеври и с една патерица в дясната ръка. Това беше дядо Тодор Капнилата. И Ганчо вървеше след него.

Като дойде до постилката, той седна, улови Ивана за дясната ръка и му продума:

— Не бой се, стори си сабур. . . де ти е раната? . . .

— Рана не е то, дядо Тодоре — свирката ми е строшена на сол, с клапи е превързана, да се не мандахера. . . На кола са ме донесли. . . Кръв изтече много. . . Ето тука е превързан кракът ми, но взе да се надува. . . Не зная ще го развързваш ли, но ме е страх да не рукне пак кръвта. . . че каквото знаеш. . .

— Не бой се, господ ще ти помогне. Моли се на бо а и на света Богородица. . . Чакай да видя. . .

— Виж, ама зле е строшен. От пристегнатото надолу хич не го усещам. . . Но нагоре ме боли от стегнатото.

Дядо Тодор развърза кърпите, които бяха от една разрязана риза, и клапите се прогледаха, а под тях — друга кърпа, която беше обляна с кръв и се беше спекла.

Попипа през нея. «Отдолу — пихтия — каза той на Ганча тихо, — ще го поразхлабя малко отгоре, но твърде малко, да не му посинее пък крака, че тогава е по-зле. . .» И взе, та го поразхлаби и го поразтри с дървено масло от върваното нагоре.

— Поотлекна ми, дядо Тодоре — рече болния, — трий още. . .

— Много не може да се трие то, синко, че може да се бошандиса пак кръвта. . . Ами ето какво ще ви кажа: аз съм чикакчия — да е извехнато, да е счупено, да е пръснат кокала, ще го направя. Но тука месото съдрано — цялото прасе и свирката — на сол, както казваш. Това е джерахска работа. . . Да не те лъжа — не се наемвам на такава рана, в която може и куршума да е вътре.

— Куршумът не е вътре, дядо Тодоре, куршума е в джеба ми. Той мина през крака ми и през едната страна на бакрачето и остана вътре. . . Ето го — каза Иван с въздишка и го подаде на дядя Тодора.

— Сплескан от едната страна — каза дядо Тодор. — Дали е от свирката, или от бакрачето?

— От свирката, от бакрачето го кажи. . . нали ме уби. . .

Иван е носил на коня си едно малко бяло бакраченце и куршумът, като минал през крака му и едната стена на бакрачето, останал в бакрачето, гдето го и намерили.

— Не бой се бре, момче, челяк от толкова не умира, ами да проводим в град, да повикат джерахина. Аз казах, че не се наемвам. . . защо да те лъжа!

— Не ще ли умра, догде дойде. . . и кой знае кога ще стигне.

— Да умреш ли? . . . Хама работа, хъ. . . Такъв юнак от толкова рана умира ли? . . . Не ставай дете! Мустафа ще те изцери тебе и на хоро ще играеш, на ръченица ще клякаш с тоя крак. Като се срасте, по-як и от здравия ще бъде. . . Ами кой ще иде за Мустафата? Тряба да иде разбран челяк, да му разправи добре, за да си вземе халаятите и мехлеми. . . Зер де да знае челяка каква рана ще цери.

— Аз ще отида — рече Ганчо, — кажи ми що да му река.

— Ще му речеш: на болния крака е строшен в свирката: под коляното в прасето, ей тука. . . покажи му на крака си; ударен е с куршум; куршума е излязъл; кръв текло много, но сега е спряна. Крака е превързан долу с клапи, а горе с връв, но е взел да се подува; кажи му, че съм го разслабил, но се не бави. . . Колкото се пада, ще му се заплати.

— Ето тръгвам — рече Ганчо и се завтече да се обади на техните.

След няколко минути Ганчо на братовия си чер кон се видя, че излязваше към Арбанашкото бърдо и скоро се затули за баиря.

Дядо Тодор си беше изженил отдавна синовете и дъщерите, имаше и правнуки. Негова работа беше да ходи да прави счупено, гдето го повикат, и всеки празник — на черква. Той беше умен, честен, но строг человек. Кога минуваше по улиците, като кажеха: «Капнилата иде», всеки му ставаше на крак, но и той всекиму отговаряше на поздравленията, весел и доволен. Той остана при болния да го утешава и да чака Мустафа джерахина, да види каква надежда ще даде на Ивана, защото раната, както

си мислеше той, е опасна, та може да завлече младия челяк у гроба. . .

— Жена ми ме кани да ям, какво ще речеш, дядо Тодоре, да си хапна ли? Пиле сварила. . .

— Машала — отговори засмяно стареца, — и за това питане ли иска? Хапни си, хапни, ама вино не ти давам, че виното право на болката отива. . . Булка — извика Капнилата на Ивановата жена, която беше влязла в къщи, — дай на момчето да си хапне. Дай му, че той кой знае откога не е ял, сиромаха. . .

— Откога? От онзи ден от вечерта. Пред обяд вчера ме удари.

Догде говореха това, Иваница сложи до болния една паница с топла чорба и половин хляб. Подложи на мъжа си още две възглавници, поизправи го и му сложи чорбата в полата. Иван изсърба чорбата с няколко хапки хляб, изяде месото и воденичката и като ѝ я подаде, каза: «Стига толкова, че после, ако ми стане по-добре, ще поискам пак.»

— Добре — отговори жена му, — ястие има. — Взе паницата и си отиде в къщи.

— Туй аз за Лазара Гергюв си го отнесох — рече Иван на стареца, който се беше замислил и си броеше несъзнателно черните дълги броеници. — Те него вардеха и на него хвърлиха, а куршумът мене улучи. . .

— Кои са те, белким ги знаете?

— Знае ги Лазар — Юсеин Кара Мустафаолу от Сушица, да го убий господ. . . Оная година дошел у Лазарови на Долна Оряховица, челякът го погостил като челяк, преспал у тях и на сутринта, като щял да си отива, откача чапразите на дъщеря му от стената и ги натъпква в пояса си. . . Лазар, както го знаш, че не си поплюва за такова нещо, затворил вратата, извадил чапразите от пояса му и го смазал от бой. . . Тогава това проклето куче му се заканило, че где да е и докога да е, ще му изпие кръвта. . . Че хъ днес, хъ утре, вчера щеше да я изпие, но не можа. . . Наспоред ни вървяха конете, като пукна пушката из шумата. Лазар знаел каква е работата и извика, без да види кой пукна: «Юсеин, тъй се не бие, но тъй. . .» — и гръмна върху дима. Но удари ли нещо, не удари ли, не зная, само на мене ми изтръпна крака и надтегнах към лявата страна на коня. . Като погледнах — кръвта шурна и ми напълни калеврата.

«Ударен съм, другари — извиках. — Свирката ми е пребита! . . .»

Другарите ми слязоха от конете; двама още гръмнаха къде шумака, и туй беше. . . Снеха ме от коня — крака ми се люлее. . . хеля — бат'Добри, господ здраве да му дава, извади от дисагите ми една преперка риза, раздра я, разкопча ми набързо крачола и отви крака бърже. А Димо отсече ей тия клапи, одяла ги криво-ляво и ми превързаха крака долу, да се не мандахера, но кръвта не се спира. . . Тогава отрязоха ей тая връв от дисагите, с която бяха застегнати, и ми стегнаха крака. . . Турихa ме на коня напревър (напреки) и полека-лека ме занесоха в селото. . . Турват ме на една кола, със сено постлана, че — тука. Един сушичанин ме докара, а другарите ми заминаха за Разград. Това куче, де да е, ще изпие и на Лазара кръвта. . .

— Да се каже на войводата — каза дядо Тодор, — ама врана на врана вади ли окото?! Ще си сторят оглушки, и толкова. . . Пак побесняха, ама, струва ми се, ще им пати главата пак. . . Пред всяка ордия те все тъй повилняват. . .

— Побесняват, казваш. . . Селянина, гдето ме доведе, ми каза: «А бе ние ги знаем тия псета кои са. . . Селото е писнало от тях. . . Де ги — все за зайци, где ги — все за лисици, а те с два крака зайци търсят. . . През денете заклаха две овчарчета от нашите, ей там над селото, още видело беше. . . Пролетес влякоха момичета. . . Че какво да ти кажа? . . . Писнали сме на кувило от тях». . .

— Очистете ги бе, му казвам. Един фишек струва двайсе пари. . .

— Да ги очистим. . . — каза — и ние го знаеме, ами после де ще се денем? . . . Ние в селото сме по-малко от тях: ще излязат други, по-проклети — да ги убий господ — всички са такива. . . кръвници и изедници.»

— У нас то е цвете, момче — каза дядо Тодор с въздишка, — че нашето село е чисто от тая псетя вяра и е голямо, ами онези горките села, дето са смесени, и тези в полето. . . кански са писнали. Не ги ли гледам, като ме викат надолу къде Разградско да правя счупено, че само душицата е останала в тях. . . И български не смеят да говорят — и жените, и децата им — все турски. Черкова няма нигде. На три години се комкват, и то — кой видял, кой не. На Русе ходят за комка. . . И ние не сме в рай, ама те са в пъкъла на дъното, горките! Е, как си сега?

— Като си хапнах, по-хубаво ми стана, ама крака не го усещам. . .

— Е, чакай де, и него ще хванеш да го усещаш, ама нека хване да зараства.

— Ще зарасте той, чини ми се, при баща ми. . .

— Не бой се! . . . Аз ти казах — какви по-люти рани съм виждал! Дава господ, че оздравят, и всичко се забравя. . . Е, до глава дошло, ще се потърпи. . . Нали ти казват, че господ дал търпенето на гората — тя изсъхнала, дал го на камъка — той се пръснал, а челяк го носи и го износя и оздравя. . .

Дядо Тодор искаше още да говори за утешение на болния, но вратника се отвори. Ганчо влезе и въведе познатия ни джерахин Имам-оглу Мустафа със стария му кон, на когото на телтията бяха окачени едни стари мешинени дисаги.

Джерахина отседла близо до болния, каза да му снемат дисагите и да му поразведат коня. Едно момченце улови повода на стария ат и взе да го развожда, а Ганчо сложи дисагите при постелята на ранения. Дядо Тодор стана и като каза: «Добре дошъл, Мустафа ага» — покани го да седне на мястото му.

— По-добре намерил, Тодор чорбаджи — му отговори джерахина. — Какво правиш? Не съм те виждал — откога?

— От три години, Мустафа ага. Остарях вече, че току-тук. . .

— Дръж се ти още, дръж, че видиш ли, ей за такива завалии сме потребни. . . Я бе, яралъ пехливан, дай да ти видя раните — каза на Ивана и се приближи към крака му. Като взе да го развързва, помръдна го и Иван извика:

— Полека, Мустафа ага, че умирам. . .

— Ще умреш ли? Белким от това одраскване се мре? . . . Не се мре то тъй лесно, чоджум. Какви рани, какви скършени кости е изцерявал дядо ти Мустафа. . . От кумбара, от кумбара, ей тъй целият му кьч взет, че пак оздравя, а ти от една свирка си се уплашил и искаш да мреш. . . Чакай де. . .

Догде говореше, стария опитен Мустафа развърза крака и разслаби клапите.

— Топла вода ми дайте — рече той на Ганча, който стоеше до него. Ганчо се завтече в къщи и му донесе едно бакраче с топла вода, защото дядо Тодор беше поръчал да бъде готова топлата вода — той знаеше, че ще трябват вода и кърпи.

— Кърпи! — извика джерахина. И кърпите се донесоха. Той натопи един сноп кърпи и ги сложи върху загорялото с кръв платно на болния крак и пак захвана: — Е, ще мреш, а? Дето тури ръка Имам-оглу, там не се мре лесно. . . Ще те изцеря аз тебе, с божата воля, че ще бъдеш, както си паднал от майка си, кузум! . . .

— Дай боже, Мустафа ага, надеждата е на тебе.

— На мене, ама и на бога, кюлхане! Без бога нищо не става — ние помагаме, а той цери. . . Белким аз ще ти дам месо да ти зарасте кракът? Ами кост? Бог го дава него, синко, а ние само вържем, чистим, мием, туряме мехлем да омеква раната, а надеждата е на бога. Той като рече «хайде», не усещаш как се вдига болния. Не е ли тъй, Тодор бабà?

— Тъй е, Мустафа ага, тъй. «Без бога — ни до слога» го казват. И аз нему се надявам, кога правя извехнато или скършено.

— Ами кому другиму ще се надяваш? Бог е един — рече Мустафа ага и взе да отлепя кърпите. — Гледай, Тодор бабà, бои се момчето. Нищо му! — каза и взе да върти с глава, с което искаше да даде знак на дяда Тодора, че раната не е за шега.

Като измъкна тихо кървавата кърпа, той извади из дисагите си една сребърна кутия, отвори я и взе един сюнгер и едно сребърно дилафче. Щом изми раната полека, подадоха се остри кости от строшената цевка на крака, които ловеше с дилафчето и ги измъкваше тихо. За да не гледа болния, той се беше обърнал с гърба към лицето му. Като потегли една костка, Иван извика и той я остави.

— Сега изчистихме донейде си раната — каза той на дяда Тодора. — Ще я превържем, че утре ще гледаме да изчистим и извадим и останалото. — Но за кост не споменуваше, да не се плаши болния. Костите той тури в една кутийка и я захлупи, без да забележи Иван.

— Сега от тебе — ти си чикакчия — искам, Тодоре, клапи — четири гладки липови. Отгде ще ми намериш?

— Има. . . Тичай, Ганчо, у нас и над хлева на тавана има един сноп. Донеси ги всичките, да си избере, каквито му трябат.

Ганчо тръгна и отиде.

Мустафа извади от дисагите си тенекиена кутия до една ока, отвори я, намаза една кърпа с мехлем от кутията и я подвря тъй лесно под крака, щото Иван само веднъж изохка, на което джерахина не забави да му отговори: «Не бой се. . . нищо няма!» Ганчо дойде със снопа клапи и ги сложи пред Мустафа.

— Избери си, Мустафа ага, каквито щеш — му каза дядо Тодор.

— Ето тези ще бъдат — каза той, като измъкна четири, — но май дебели ми се видят. . .

— Дай да ги изтъня — рече дядо Тодор и си извади котленското зелено черенено ножче. И като пое клапите, изтъни ги на бедрото си като с ренде и му ги подаде.

Мустафа преви кърпата, подложи още кърпи, подвря две клапи от двете страни край крака, намаза кърпата още с мехлем, преви я и отгоре ѝ тури и другите две.

— Е, сега ще ми помагаш, Тодор чорбаджи: ела дръж горе, аз долу, а Ганчо да провре ей тия памучни върви и да обвие веднъж-дваж, догде пусна, че после е моя работа.

Дядо Тодор и Ганчо му помогнаха. И след две минути крака беше превързан.

— Е, сега горе да видим — каза джерахина на Ивана и взе да го гледа над коляното. — Голямата жила е здрава, кръвта е текла от други жили — не бой се, аз ще ти развържа крака — и го развърза. — Сега той горе ще изпадне, но долу ще хванеш да усещаш болка, а за нея пък ще търпиш, не си дете я? За да не си мърда крака, дайте ми една дъска да я подложа под крака му и да го привържа у нея — без туй няма да мине.

Ганчо му донесе една таванска дъска и взе да му я дава.

— Оглади я — му проговори джерахина — и я направи долу по-тясна.

Ганчо отиде пред плевника и извърши заповедта на Мустафа ага.

— Сега искам и един колан, дето се опасват жените, или — пояс.

Иваница донесе един мъжки пояс и като подвряха тихо дъската под крака, обвиха я с пояса около крака му и го оставиха. . .

— Покрийте го сега — рече Мустафа — и хайде да го оставим да си почива. Гледай да заспиш — по-добре ще ти стане; аз съм тука. Дайте ми да се умия.

Ганчо му поля с една кратуна и той се изми със сапун.

След превързването и умиването Ганчо покани Мустафа ага да седне пред хамбара на постлания чардак и понеже в онова време в Лясковец още не бяха взели да употребяват кафе, Ганчо му донесе една паница череши и ги сложи напреде му.

— Ела да ядем череши, Тодор чорбаджи — рече джерахина. — Ела и да те разпитам как си поминуваш.

Дядо Тодор дойде и седна до него.

— Как ще си поминувам, Мустафа ага, ей тъй — със старините. . . Дето ме повикат, дърт съм, ама все не се отричам — мъча се да помагам. Дотърча озарана Ганчо и ме доведе при

ярялията. Гледам, гледам — работата не е за мене, че го пратих да те повика. . . Да е изкълчено или извехнато, най-после да е пръснат само кокала, щях да се наемна да го правя — от него разбирам, — а то свирката — на сол, както я видя. . . Добре, че се намери; ако не беше те намерил, кой знае що щеше да стане! . . . Как ти се види раната? Мене ми се уплаши окото. . .

— Има още парчета от строшения кокал. Като извадя всичко, ще стане белли. И мене ми се види май лошава, ама добър е господ — ще оздравее. . . Какви по-лошави рани с божата воля съм излекувал. . .

— Ударили го сиромаха за нищо и никакво. Ей там над Сушица в шумака.

— Дали нещо по карез?

— Кой знае. . . Не вярвам да е по карез, ами тъй — сторили са го за някой богат търговец, я. . . кой знае. . . Но от вашите са, както ми разказва. Не зная, Мустафа ага, ама пак взе да се разкаращисва. . . взе да ми се плаши окото. . . На ордия е това. Колкото ордии помня, все тъй се захващат — убийства, убийства, че, току виж, обадила се отнейде и ордията. . . Тъй беше, не помниш ли, и пред Батинкавгасъ, през Моракавгасъ. Като че е на прорук. . .

Имам-оглу зобаше череши и слушаше, като намерваше на дяда Тодора речите прави на ума си.

— И аз тъй ще река — на нишан е това нещо. Някой кара хората да се убиват най-напред по един, по два, че после — с цели ордии. . . божа работа. . . Дошел му часа, дето му било писано, Тодор чорбаджи, го речи, че се изпълнило писаното. . . Нали знаеш, че всекиму е писано на челото що ще му мине през главата? И нему — туй му било писано — ще го тегли.

— Добре, Мустафа ага, знам, че е писано, ама защо да е писано само на нас?

— На вас ли? Ами нам малко ли ни е — с цели оприи мрем. . . еджел! . . . От еджеля си никой няма да се отърве. . . Кой знае и нас какво ни чака. Нали се чува, че Кара-баджака[1] пак се готви. Ще видиш колко свят ще се кърдиса — каза джерахина, който беше ходил на две-три ордии, и въздъхна.

— Не вярвам — каза дядо Тодор с вътрешно удоволствие, като си оправдаваше думите на ума, що каза на Ивана. — Че защо ще се бие? !

[1] Турците подир Батинкавгасъ наричаха русите «Кара-баджак», от черните им дълги чизми в Екатерининото време, което ще рече черноноги или чернокалци.

— Защо? . . . Ти мислиш, че Моракавгасъ е свършена? . . . Той пак ще намери някой себеп и току го виж — натрупал се у Влашко. . . Ще ни изяде тоз душманин.

На дяда Тодора, като му стигаше само да чуе потвърждение на предположението си, му стана приятно и обърна разговора пак за ранения: «Ще може ли да се подигне яралията подир два-три месеца, как ти се струва?»

— Ще видим, ама догде не му нарасте нова кост, той не може стъпа на крака си — ще отиде една година. . . До на̀есен ще зарасте, ама както ми се види, чак догодина го чакай — тая зима ще ходи с патерици, че чак лятос. . . Аз ще стоя най-много още четири-пет дена, че ще си ида, защото имам и други ярялии. А ти ще му превързваш раната, догде се научат къщните му, че аз пак, на неделята — на двете, все ще ида да го нагледвам.

— Добре, Мустафа ага, ама кога ще го превързваш, струвай ми хабер, да ида да гледам. Аз преди гледах, ама с това само не се свършва работа. Ами мехлем?

— Мехлем аз ще ти пратя и като се свърши, да идат да вземат от нас и като се свие раната, ще те викам пак, да видиш как се турват и фитилите, че после да му ги турваш, догде се научат или техните, или той сам. Не бой се, догде оздравя, той самси ще стане джерах.

— Добре, добре, Мустафа ага, идвай! Гледай дано го изцериш, че на̀ — децата му са сѐ дребни, все самун-душманъ, както се казва. А колкото за плата, той ще ти плати, колкото се пада.

— Моята плата ти я знаш: колкото дена стоя, по три гроша на деня и да хранят мене и кня; за аяк-тери от Търново дотука — пет гроша; за една кутия мехлем — пет гроша, че като оздравя, ако ще, да ми донесе едно гърне масло и една кокошка. Тъй вземам аз и от нашите турци. Ако е далеч, като до Габрово или Севлиево, аяк-терито е по-скъпо. Ама аз не се лакомя за пари, аз гледам да изцеря, че от сиромаха ако не дойде — от бога ще дойде. . . Колко съм ги церил без пара, без пул! И мои мехлеми съм давал — халал да са! Тъй ме е учил мене майстор ми и тъй ще я карам. . . Повече от половината прекарах, не съм бил, слава богу, ни гладен, ни жаден. И отсега — аллах-керим. Много имане не ми трябва: трябва ми три аршина дълга и един широка земя и нищо повече. . . Не е ли тъй, Тодор чорбаджи?

— На моя си ум — му отговори дядо Тодор и се вдигна да си иде. — Ще си ходя вече, Мустафа ага, че нашите къщни са на ливадата, пък мене са ме оставили да вардя къщата и да храня пилците. Да си ида, че и тъй, да е халал, доста се забавих.

— Е, като не щеш да стоиш да приказваме, какво да ти сторя! Надвечер ще пратя да те викат, да гледаш превързването и да поприказваме пак за младите времена.

— Остани със здраве!

— С много здраве! . . . — и дядо Тодор си замина, а Мустафа си полегна на чардака да поспи. . .

Мустафа си удържа думата честно и благородно: към есента Иван вече ходеше с две патерици из двора, а на пролетта, по Гергьовден, хвърли и патериците. За Курбан-байрам той занесе на Мустафа ага един овен бакшиш.

XI

При Къркилановия стубел преди деветдесет и четири години всичко — Станево поле, Динков дол и Косарака към Козаревец и отвъд дола на Станево поле, — беше граничева гора, в която беряха лясковчани и геранчани начело[1] напукани граници. Тази гора беше в козаревската мера, но козаревчани не я вардеха, както в ония времена никои гори не се вардеха. И самите козаревчани взеха да коренят гората откъде Козаревец за коренежи-ниви и се простираха нагоре към пътенцето под Къркилановия стубел, което водеше от Добри дял за Геран.

Лясковец в ония времена беше взел да расте от източната и северната страна. Като привилегировано село в него нямаше, както се каза напред, турци. Те нямаха право според фермана му да се заселват не само в селото, но и в мерата му. От северната страна то растеше с геранчани, които бягаха, както видяхме, от притесненията на Рашид бея, а най-вече от жена му, която си беше турила в главата да изтурчи всичките герански момичета. Край соватя, от кладенеца Чокалка на север, се редеше новата махала, която лясковчани бяха нарекли геранска махала. Те живееха в Лясковец, а ходеха да си обработват земите в геранската мера и даваха десятъка си в Геран на Рашид

[1] Начело — дълги дърва с дънерите напред като чело, за разлика от накръст, гдето късите дърва се товарят с върхината напред и назад, а дънерите — в средата.

бея. Дворовете им бяха останали поляни, по които пасяха циганските магарета магарешката лобода и патките на ония геранчани, които още можеха да търпят притесненията на бея.

От източна страна, от двете страни на Еленското джеде-път, който водеше от през Балкана, през Елена и през средата на Лясковец за Горна Оряховица и оттам за Свищов и Плевен, се беше преселило и заселило селото Чъртовец[1], което беше край турския път на изток, край дола Чъртовчица. От постоянното преминуване на войски, делии, капасъзи и други турци, които минуваха през него, като вървяха от Шумен, Разград и целия Тузлук за Търново, хората бяха писнали и прежалили бащините си огнища и гробове. Те бяха дошли в Лясковец за спасение, гдето така също бяха заселили нова махала, която се зовеше Чъртовска махала и си се управляваше отделно с особен кмет и особен данък, защото те бяха по-много от геранчани и десятъка се събираше в тях. Понеже в онова време хората бяха пò земеделци от сега, а нивите им ставаха от година на година все по-малко и по-малко за всяка челяд, то и те се впуснаха да коренят тая прекрасна гора за ниви-коренежи. Да им раздели някой гората съразмерно на къща или на душа, нямаше. Всеки кореneше и заграбваше колкото може повече и на няколко места се бяха даже и били някои съседи.

Дядо Цоню Косерката, като по-заможен човек, откупил няколко драгановчани от Драганово село, които в онова време се считаха за най-добри коренячи, и беше си изкоренил един коренеж срещу Къркилановия стубел дванадесет дена сране, в който, както и в съседите му, имаше няколко вагаша недокоренена гора. Те се зовяха косри, от което и самите коренежи взеха да се наричат Косорак. Тъй щото, кога кажеха «Косорака» при Къркилановия стубел», разбираха новите коренежи, в които имаше и много круши — присади и дивечки, оставени от самораслите диви круши, които са расли в дребната гора. В турските козаревски нивя тези круши бяха присадени — присади, а в българските — повечето дивечки от различни видове. Присадите раждаха през година, а за дивечките нямаше зла година — те раждаха всяка година с голямо изобилие, затова и лясковчани не се грижеха твърде да ги присаждат.

Десет дена подир Ивановото пренасяне у Лясковец една сутрина преди изгряване на слънцето Ганчо Косерката ореше

[1] Чъртовец — Чърковец.

на коренежа по бяла риза. Догде изгрее слънце, той беше кръстосал една голяма леха към дола. Както дойде слънцето на голям обед, Ганчо пусна воловете да си починат и ги натири из косорите да пасат, а сам си седна под крушата в големия косор да обядва. Подир няколко минути той съгледа из тънкото пътенце, за което споменахме по-горе, че иде един човек с два коня откъде Добри дял: единия яздеше, а другия, който беше със самар, водеше подире си. Като се приближи към дола, Ганчо го позна — той беше Бекир Арнаутина. Бекир, без да забележи, че го гледа някой, мина дола и като улови нагоре гребена където Динков дол, запя една арнаутска песен. Като се изгуби зад косорака и крушака, спусна се където малката корийка за Геран. . . Ганчо, като го видя, хрумна му на ума, че тези коне арнаутина не ги води за добро, а особено втория, със самара. . . През деня ора и стоеше като на тръни. . . Други път той цял ден ореше и пееше подир ралото, а кога си почиваше, свиреше с кавала под сянка — днес той не издаде ни глас, ни свирня. Ореше и все поглеждаше слънцето кога ще заседне — деня му се стори година.

Най-после слънцето се скри зад хоризонта и звездите взеха тук-таме да се показват по небето. Воловете бяха натирени в косорите преди половин час. Той си отряза половин хляб, разцепи го с ножа си, поля го с вода от бъкела, посоли го със сол и червен пипер, изяде го стоешком, изпи остатъка от бъклицата, обу си черните потури, облече черната салтамарка, закачи брадвата на лявата си ръка и се загуби из косорака, където бейската кория. . .

Нощта беше тиха, вечерника повяваше из ниските улеи по Станевополенския дол и люлееше само най-нежните вейки на крушите. И някои листа се само клатеха като от невидима сила. Нощните щурци щуркаха на зареда, кукумявките се обаждаха тук-таме по големите круши и често се спущаха по нивите да ловят дребните мишки, които излязваха изпод корените на косораците по угарите да си търсят храна. Жабешкия концерт се приносяше със своите разнообразни песни и врекала от Слатина, Балтей, а най-вече от Геранското блато. Заедно с вълните на тихия вечерник ту дохождаше до ухото, ту се изгубваше и се чуваше, като че се носи по въздуха където Козаревец, и пак се подновяваше с нови талази откъм Геран. Подир няколко часа чуха се първите петли от Драгановата воденица, след тях — от Балабанка, Добри дял и най-после вятъра донесе гласа им и от Геран. . . И дивите кокошки, петлите — фазаните, — които в онова време се въдеха из косорака по големите круши, взеха да се обаждат от клоните на кичестите дивечки круши. . . Но след малко всичко освен жабешките песни пак утихна, догде взеха да се обаждат пък пъдпъдъците из косорите и дердерите из ниските места край дола. Петлите не бяха взели да честят, когато славеите засвириха в шумаците край дола и където геранската кория. На изток се разбеляваше, а Ганчо, мокър до коленете от хладната роса, се яви при воловете си. През деня той ора до икиндия, опрегна си колата с ралото на нея и отиде на Песчана, на другата нива при Кутрина могила, дето изора десетина брезни и като пусна воловете, натири ги където Босилковец в горката по поляните и се върна при колата си. Щом се стъмни, той се изгуби и оттука.

Дядовата Добрева къща е позната на читателя. До нея дядо Добри имаше плевник и един хляв с камина, пред която лежеше Шарко. В потаено време Шарко бафна веднъж и не повтори. Нощта беше тъмна. Подир бафването на кучето един човек прескочи през прелеза и се вмъкна в плевника на дяда Добря. Подир минута скръцна къщната врата, излезе друг човек и отиде в плевника. . . Като се притвори прътената врата на сламения плевник, след малко се чуваше шепнешки говор:

— Милка да се не бои, нека излезе и да иде с него.

— Боя се, че може да побегне, ще го отървем, и отиде детето! . . .

— Няма какво да се боиш. Аз, и в джендема да иде, пак ще го намеря и ще му извадя гръцмуля. Инак не уйдисва — да дигнем врява, ще се разчуе в цялото село. . . Аз ще го убия, но после е зло: едно — ще излезе на момичето име, друго — може самата беица да грабне детето, да го затвори в сарая и без да ви припусне при него, ще го проводи в Търново. И като го потурчи, ще го даде пак на Бекира. . . А тъй — ще видиш как лесно ще я отърва и. . .

— Баба ѝ ще писне и ще събере махалата.

— Кога заспи баба ѝ, тогава да излезе; той ще чака. . . Кучето свързано ли е?

— Свързано е пред хлява.

— Заведи го в хлява и там го свържи.

— Добре. Ето, свързах го.

И един човек излезе от плевника и заведе кучето в хлява.

— Той дорде забиколи и доде на моста, ние ще сме там — не бой се!

— Ще те слушам, кръстниче, че каквото стане. . .

— Няма нищо зло да стане. . . ще видиш. Аз онзи ден щях да го очистя, кога мина край мене, но денем не уйдисва — «поле очи има. . .» Какво не съм промислял? Три нощи не мога да заспя — туй намислих и то е най-доброто — в тъмнината! . . .

Едина човевек пак излезе и влезе в къщи на пръсти. . . След няколко минути пак дойде в плевника.

— Старата заспала, а Милка я е страх — трепери, горкото дете. . .

— Нека притрепери, за да се отърве веднъж за всякога. . . Я я викни тука!

Дядо Добри излезе от плевника, шитна и Милка дойде при него разтреперана.

— Иди при кръстника си — ѝ шепнеше той. И тя влезе. . .

— Милке — ѝ шепнеше Ганчо, — няма да се боиш, стори си сърце каменно! Иди и догде стигнете до моста, ще си отървана — и завинаги. . . Чу ли? . . . Ако не отидеш — по-зло. Кога ме няма тука, тогава ще те грабне и де ще те видя после.

— Ох, страх ме е, кръстниче, треперя като лист. Той ще ме заколи. . .

— Ще те заколи ли? . . . Догде е кръстник ти тука, нищо не може да ти стори.

— Ами ако те убие?

— Не ще има време той да издаде и глас, а не да ме убива. . . Ще видиш. . .

Милка беше останала сираче и слушаше дяда си и баба си безусловно. Като ѝ каза и дядо ѝ да не се бои, тя се реши и довери както нему, тъй и на кръстника си и отиде пред вратата.

След малко изтрополяха пред вратника два коня и се спряха до плета. Шарко, ако и да беше в хлява, лаеше силно и се дърпаше да се откъсне, но гласа му не се чуваше надалеч. Бекир знаеше, че дядо Добри и жена му са стари, и не се боеше. Затова дебнешком се приближи до вратата и видя в сянката оногова, когото търсеше,

— Хъ, доде ли ти ума — шушнеше той на Милка. — А днес бягаше от мене!? Хайде, хем да не си викнала да събудиш някого, че ти отсичам главата! . . .

Милка трепереше като лист и се подемаше, но глас не издаваше. Бекир я улови за ръката и я дръпна подире си. . . Като я изведе до конете, шушнеше ѝ:

— Не бой се, къзъм, не бой се! Каква ханъма ще станеш! . . . Ще мълчиш ли, да ти не връзвам ръцете и да ти не затулям устата с кърпа?

— Ще мълча — издума с половин трепетлив глас нещастното дете, което не знаеше що ще бъде с него, а само трепереше.

— Като ще мълчиш, хайде качи се на тоя кон — той е твой — и карай напреде ми. . .

Милка взе да се качи, но цялото ѝ тяло трепереше като лист и не можеше да се подемне. Бекир я сграби и я метна на коня като пиле.

— Дръж юздите и карай напред — ѝ рече той и обърна коня ѝ към пътя.

На Милка ѝ се стъмни пред очите и не знаеше какво да прави, но Бекир, като си възседна коня, удари нейния и той тръгна напреде му.

Пътниците уловиха пътя, който водеше от Геран за Горна Оряховица и минуваше през дола Глоговец, дето имаше един дървен мост, който беше прогнил и не вървяха по него, а като се спуснеха в урвата, газеха дола над него през каменистия бързей.

Бекир носеше дълга арнаутска пушка, която беше преплеснал на рамото си, два арнаутски сиври-тепелии пищова и един нож с бели черени. На кръста му отстрани висяха две черни паласки, оковани с дребни калаени пулове. Той беше с бяла фистанела, джамадан, чепкен, с кюлаф — привързан с черна басма, — с калци и червени калеври. Като знаеше, че от Геран няма кой да го търси, той се отпусна и само мечтаеше де ще стигне вечерта на конак. . . и с тия мисли се приближаваше към дола Глоговец. . . Бекир не беше изминал половина път, когато под моста като сенки се вмъкнаха двама и се изгубиха под сянката на дувара, до западната му страна, гдето не течеше вода.

— Ти дръж брадвата! — шепнеше един глас. — И като ти кажа «Удри!» — с острото удри право в главата; тя е остра като бръснач, но гледай вярно. Аз се надявам да не дойде до брадва, ама да видим. . . Ако не отседне, тогава брадвата е моя. . . Аз ще отсека или неговата глава ей там в урвата, или коня ще убия.

Тропането на конете прекъсна шепнешкия разговор. . . Пътниците слязоха в дола. На Милка коня нагази над бързея в по-дълбокото и се наведе да пие вода, а Милка му изтърва юздата, която и не усещаше в ръката си. Бекир прегази със своя кон, озърна се наоколо и като не видя нищо, слезе от коня си,

извади му юздата и го заведе срещу Милкиния кон да го напои, като му казваше арнаутски:

— Пий, море, Дора, пий, че чак сутре ще пиеш на Летница...

Догдето пиеше коня вода, той клекна за себе си и като се камузеше, изведнъж излетя една сянка изпод моста и се залепи отгоре му. . . Издаде се нещо като глас, като хърхоране, но вече не се чу нищо, а само се белееше нещо край водата и отгоре му се видеше друго черно. . . Втората сянка излетя и тя подир първата и се чу от първата: «Изтръгни му пищовите и ножа; аз си забих пръстите в гръцмуля му. . .» — И пищовите с ножа се простряха на пясъка. Пушката лежеше по-отпреди на земята; тя се откъсна сама от рамото и цевта ѝ беше във водата. . .

Догде се боричкаха край дола, Милка се хвърли от коня и прегази през водата, като говореше тихо:

— Дайте ми ножа да го забия в сърцето му. . .

— Цъст! — изсъска Ганчо и тя млъкна. . .

— Шава ли още? — проговори дядо Добри шепнешката.

— Не шава, ама догде не го усмъртя, аз не го пущам. Прибирай всичко и товари на коня — рече той на дяда Добря и сѐ държеше за гушата Бекира, който си беше изплезил езика. Дядо Добри и Милка, като му свързаха ремичката на пушката и туриха ножа и пищовите в дисагите, привързаха му коня в една върба и докараха Милкиния кон със самара до него.

— Взе го дявола — рече Ганчо тихо. — Хайде сега дръжте да го хвърлим напревар на самара. — Тримата го вдигнаха и го предисажиха на Милкиния кон на самара напреки.

— Милке — рече Ганчо на кръщелницата си, — да бъдеш няма! . . Сега е тъмно — рог, — няма вече от кого да се боиш; селото е близо; улови пътя; иди си, пусни Шарка и тихо се промъкни при баба си и си легни да спиш. Ако случайно видиш някого из път да иде насреща ти — навеждай се и поглеждай край земята ниско. Отбий се в някоя нива, седни в житото, догде замине, и после пак върви. Но няма кой да те срещне. Среднощ няма още!

Милка не продума ни дума, прекръсти се и се изгуби из тъмнината. . .

— Води коня напред, а аз ще водя неговия — рече Ганчо — и хайде къде Михов вир!

Подир тия думи те заминаха из дола Глоговец надолу къде Янтра. . .

Над бейския яз, пет-шестстотин разкрача на запад, се въздигаше един висок бряг до десет-петнадесет човешки боя над водата; той беше прав като стена, защото в дъното му биеше течението на Янтра, като се засилваше от брода над него, копаеше го отдолу и се въртеше на пенлива въртопа. Околните села казваха, че тая въртопа дъно няма и когото завлече и завърти, не излязва оттам — завира го под брега и там си остава, догде се надуе и го изхвърли водата отгоре. Тука се удавил някой си Михо, от когото и вира си получил — от името на Миха — Михов вир. Или както си го изговаряха тогава, Миху вир.

След няколко минути нашите нощни пътници, или по-добре бродници да ги наречем, защото в това време според поверието само бродници ходят край реките и вирищата, се явиха над Миху вир като сенки.

— Фистанелата му е готов чувал — рече Ганчо, — да я напълним с камъни, да я завържем, че — долу!

Снеха Бекировия труп от коня, набраха из нивата над брега камъни и като напълниха фистанелата, свързаха я около краката му с копринения му пояс, опипаха го, извадиха един кемер от кръста му и като го уловиха за по един крак и ръка, залюляха го и го метнаха от брега. След два-три мига се чу във въртопата едно «цъмбур!» и всичко утихна. . .

— Нà момиче! — рече Ганчо и скръцна зъби като глиган.

Дисагите напълниха с камъни и ги проводиха при стопана им. На самара, седлото — на всичко привързаха камъни. И всичко го погълна Миху вир. . . Пушката, ножа и пищовите цапнаха най-после в реката и всичко се свърши.

— Сега си иди у вас ти, кумец, и си легни да спиш, а конете аз ще ги пусна да пасат. — Изтърсиха кемера и с шепа си поделиха в тъмното, без да видят злато ли е, или сребро, а кемера, и той пъл с пръст, отиде във водата. Старецът замина къде пътя и се изгуби. Ганчо възседна Бекировия кон и поведе другия и като се възви къде Танова могила из слатинския път, удари през малката корийка. Като стигна на Песчана при моста, свали им юздите, удари ги колкото има сила с тях и ги прекара през моста, а юздите хвърли във водата под моста.

Конете бяха от Тузлука и се упътиха към селото, дето са се кончили. Ганчо се упъти покрай дола и след един час стигна на нивата си, при Кутрина могила. . . и пред слънце заора.

Преди един ден от геранските цигани се беше изгубила една хубавица циганска мома и се говореше различно за нея. На сут-

ринта, като видяха, че и Бекира го няма, циганките, при които Бекир ходеше често на гости, повечето от завист разпуснаха из селото слух, че Бекир откраднал момата и я занесъл с коня си. . . Брата на откраднатата циганка отиде из турския път към Търново, да пита дали не е срещнал някой арнаутина със сестра му. Други цигани отидоха на Горна Оряховица на пазара да питат цигани и турци за момичето; селския кехая отиде на Търново да обади на Рашид бея, че Бекир побягнал. Българите в Геран се радваха и благодаряха богу, че са се отървали от проклетия арнаутин. Недялко воденичаря, като чу, помисли си, че Чапкън Хюсеин му е стопил питите. С една реч — отлекна на всички, а най-много на дяда Добря, на Милка и на Ганча, който три нощи наред не беше спал.

Сутринта рано дядо Добри и Милка отиваха в ливадите да пластят сено и вървяха край Янтра надолу.

— Цяла нощ не можах да заспя, дядо — рече Милка. — Тамам ще задремя, изблещи се напреде ми с изплезения си език, да го убие господ, и аз се стресна.

— Да мълчиш — й рече дядо Добри, като се огледа наоколо, — че няма хаир от тебе. . . Че тъй ще те стисна за гушата и тебе, ще изплезиш и ти език. . . Други път да не съм чул от тебе нищо за всичко, що се случи нощес, че. . . Ни на баба си, ни никому, никому да не си продумала! . . .

— Няма, няма вече да продумвам, дядо, прости ме! Аз само тебе казвам що съм патила. . .

— Ни мене, ни никому, ти казах, че отиваме и ти, и аз, и кръстник ти. Знаш ли какво нещо е то? . . .

— Не ща вече и тебе да споменувам. . . Заклевам ти се, че догде умра, никому няма да загатвам, и на късове да ме режат, няма да обадя.

— Опичай си ума добре — й каза дядо Добри и заминаха към Син вир край реката.

XII

Дядо Цо ю Косерката беше ходил на Цариград на млади години да работи на беглишките фурни и беше си донесъл една дълга даалийска пушка с всичкия й такъм и понеже я държеше сѐ в скривалището, твърде не го знаеха, че има пушка. Когато обираха силяха подир гръцката завера, от цялото село обраха

оръжието, а по някои села и обесиха хора, които го крили, но у дядя Цоня не дохождаха да търсят. Ганчо, като беше ходил по бахчи, знаеше добре да употребява оръжие, но понеже, както казахме напред, турците бяха настръхнали, никой не смееше да носи явно оръжие, освен ако се преоблечеше в турски каяфет и отиваше негде в странство.

Ганчо, като си дойде от Песчана, от нива, една нощ очисти добре пушката, направи си две тестета фишеци с телли куршуми и направи на потоницата отдолу каплама от втора дъска като дълга кутия и намести в нея пушката, обвита с рече. Това всичкото той го направи, без да го узнае някой от къщните му.

На втория ден той отиде да оре пак на Къркилановия стубел, в косорите, и си взе хляб, ястие и един бъкел вино за цяла неделя.

Когато кехаята, герански циганин, обади на Рашид бея, че Бекир откраднал едно от техните момичета и избягал, Рашид се ядоса и не можеше да се побере в кожата си. Той го беше гняв, че не ще може да намери такъв добър вардач за мерата си, който тъй да заплаши околните села, както ги беше заплашил Бекир, а жена му я беше още повече гняв, че не чакал да му даде някое българско момиче от геранските или някоя от дъщерите на прислужниците си. Тя псуваше и го наричаше мискинин и ченгене-бозмасъ, гдето се е полакомил да вземне воняща циганка и тъй безчестно да избяга и да им остави чифлика без вардач. «Въшка, като се наяде — викаше тя, — излязва начело. . . Награби се с пари тоя мискинин и циганка му харесала. . . Кой знае каква циганска капма е. Но ти си крив — казваше на Рашида, — че му даде воля да взема сам глобите. Такъв голак, като види пет пари в джоба си, мисли, че е станал сарафин. Като ти падне в ръка, петстотин тоеги да му удариш на краката и на един гол кон, че през Балкана — да иде в гладния си Арнаутлук да лови въшките по врата си. . .» Рашид слушаше, дърпаше дълбоки нефези от черничевия си чубук и сумтеше. . .

— Както ми каза селския кехая — рече Рашид на жена си, — той се бил заял с Чапкън Хюсеина и много пъти се били карали. . . Чапкъна не е цвете за мирисане. . . Твърде е за вярване да му е извъртял негде врата. . .

— Не вярвам. . . ами тогава кой щеше да вземне циганката? . . . И защо му са били два коня. . . и едина със самар? Не си греши душата. . . побягнал е той, мискинина, и е завлякъл и воняща циганка. Не рачи, магарето му магарешко, да

чака аз да му избера момиче като трендафил, ами се заврял в смрадливата циганска пасмина. . . Е, зер нали е казано, че краставите магарета през девет бърда се подушват. Кой го знае от кое циганско семселе е, че там го влече циганската миризма. Хората не могат да траят циганската бъзя миризма, пък нему му е приятна да я мирише цяла нощ. Хънзър пезевенк! . . . Ами сега какво мислиш — жетва иде, ще натиснат проклетите гявури от всяка страна и ще направят харап всичката мера. Ах, Бекире, Бекире! Да ми паднеш в ръцете, ако не ти извърточа очите, да не съм на вярата си! . . .

— Ще наредя всичките цигани да вардят — й отговори Рашид — и когото уловят в мерата, да го докарват с добитъка му и кехаята да ги глобява, кога ме няма там.

— Нареди ги, ама те са хем проклети, хем страхливи, хем лъжци! Ще те лъжат и ще ловят само децата, и то от чуждите мери... Ах, Бекире, Бекире! Що ни направи в най-нужното време?

— Коня е готов, беим — каза сеизина, като се изкачваше из голямата стълба. — Да го докарам ли при портата?

— Докарай го — рече Рашид. — Приготви се и ти — и отиде в стаята си да се приготвя за път.

След няколко минути Рашид бей излезе, обръжен с два пищова, нож и дълга пушка, и заповяда на арапкинята да занесе на сеизина мушамата с тютюна.

Анку излезе с майка си да изпроводи баща си и го запита нежно:

— Боба, нали щяхме да ходим и ние на чифлика, кога ще ни заведеш пак?

— Ще ви заведа, къзъм, но сега не ще може, че си имам работа; след някой ден и то ще бъде. . .

Анку му целуна ръка и го изпроводиха с майка си до портата.

Рашид си изправи пушката до дувара, улови си дъното на червените шалвари, подвря го под пояса си и се метна на коня, на когото сеизина държеше дясната зенгия с две ръце. Рашид прекара коня до дувара и като пое пушката с лява ръка, преметна я на дясното си рамо и бутна коня къде средната баня, а подире му и сеизина и заминаха къде турския мост край Янтра. . . Геранският кехая беше заминал напред — стигнаха го чак зад Шереметя при голямата чешма.

Като наближиха слатинския път, една лисица изскочи из тръняка, прекоси им път и отиде къде Танова могила. Турците и българите в онова време вярваха, че кога мине лисица път,

не е на добро. На Рашида му хрумна на ума това общо поверие и като се обърна, каза на сеизина си:

— Кой знае каква бела още има да ни мине през главата. . . Тая пущина за добро не ни мина път. . . Досега стояла в тръняка на припек, че, калà-калà, нам да мине път! . . .

— Гад е то — му отговори сеизина,— уплаши се от тропането на конете и бяга да си варди душата.

— Дано е тъй, ама догде няма нещо, хората не би го забелязали и не би станало пословица. . . Ще видим я. . .

Като наближиха къде Танова могила и се надвесиха над Геран, видяха дим, който се издигаше от хармана. Един циганин, захлистял, ги пресрещна в дълбокия път и им махна с ръка да се спрат.

— Какво е? — му извика Рашид. — Какъв е онзи дим там, в хармана? . . .

— Ти да си здрав, беим — отговори циганинът, — няма нищо. Нощес изгоря вехтото сено и плевника, ти да си здрав. . . И малко остана да се подпали и старият сарай. . .

— Как? Кой? Кой га запали? . . .

— Не знам, ефендим, нищо не знам, пламна посред нощ — петлите още не бяха пели. Гръмнаха се няколко пушки и ние се стекохме. . . Отидохме и що да видим? То, сеното, го обел пламъка и плевника се подхванал отпред. Хеля Хюсеин ага да не беше с воденичарите и мливарите да преварят, да разсекат плета на хармана и да го извлекат нашите селяни, отиваше и стария сарай, че и новия.

Рашид позеленя като зелен гущер и се удари по челото: Ах, Бекир, ах хънзър! . . . Какво ми стори? . . . Побягна и ми остави стоката на душманите. . . Усетиха те, че няма байновичката вече, усетиха, проклетите гявури. . . Ах, ах! — викаше той и си държеше челото с ръка.

— Да не се е напил някой от вас бе, ченгене, че да иде да си изтърси лулата у хармана, а?

— Не знам, беим, не съм видял. . . Нищо не знам. . .

— И да знаеш, ще кажеш ли, да те убие господ! От циганин добро има ли на тоя свят? . . . Вие аслъ сте проклети, фарафун дженабет. . .

— Не знам, ефендим, не съм чул нищо, не видях кой го е запалил.

— Хайде, махай се от очите ми — рече сърдито Рашид и бутна коня надолу къде Геран, а циганина клюхтеше подире му бос.

— Ето нà, и лисицата ни предсказа. . . нали ти казах аз, че има нещо да патим?

— Сега се уверих — му отговори сеизина и вече не проговориха нищо. Само Рашид нещо си шепнеше и правеше някакви фигури с ръката си.

Като стигнаха до портите, Рашид кара право при пожарището, дето завари всичките цигани и селяни, че се мъчат да изгасят недоизгорялото пожарище от плевника. Щом стигна до гасачите, той не им каза ни черна, ни бяла, спря се и гледаше позеленял и начумерен, като че всичкия свят му беше крив.

— Не може ли да ми посочи някой на тоя душманин, дето си е запалил тая свещ? — попита той.

Всички мълчеха и го гледаха в очите.

— Не знаете ли бе, хънзърлар!? — извика с всичкия си гняв ядосания бей и се улови за ножа си.

— Който знае, да каже — каза един циганин на другарите си.

— Ти не знаеш ли бе, керата ченгене — му изкрещя бея и тилето на ножа му се залепи на гърба му.

— Аман, ефендим — изкрещя циганина, — да знам, ей сега да ти кажа; не знам, беим! . . .

Всичките гасачи пребледняха и чакаха да почне да играе ножа по гърба им, но Рашид го вложи в капията.

Ще ви науча аз вас. . . — каза и замина сърдит към сарая, а сеизина — подире му.

Кажете бе, ако знае някой — каза бития циганин на българите. — Бея ще ви даде бакшиш.

— На тебе нали ти даде — му отговори един млад българин.

Ти хем не яж трици, че стига ей сега само да смигна на бея.

— Хаско — извика друг циганин, за момчето няма какво да си ядеш бабината. Аз го видях, кога си доде от нива, а огъня беше избухнал, когато си разпрягаше воловете.

— Дето ще рече, ти си видял, когато е избухнал огънят. Чакай барем да кажа на бея да те изпита. . .

— Хаско — извикаха няколко цигани, — не бъркай такива трици, че стига и ние няколко души да намигнем за тебе. . . Знаш ли, какъвто е сърдит, ей сега ще те насече на късове и ще те даде на псетата. Свивай си устата, маскара! . . . Който го е запалил, той не е викал да го гледат.

След малко дойдоха две кола с по една возилница вода и като ги пуснаха върху огъня, дима престана, като остави само пара

на мястото си, която се дигаше от нагорещената земя и от пепела на пожарището. . .

Рашид стоеше на един стол на чардака на стария сарай и начумерен пушеше, когато дойде при него воденичния кехая Чапкън Хюсеин.

— Хош гелдим, беим — му проговори кехаята, но бея чак подир няколко секунди му отвърна сърдито: «Хош болдум.» Кехаята стоеше пред него прав с кръстосани на пояса си ръце и чакаше да види защо го е викал. След няколко минути Рашид си дигна главата и го попита:

— Ти какво си делил с Бекира, та си се карал?

— Нищо не съм делил, беим, и за нищо не съм се карал освен както си ми заповядал — да вардя мливарите си от всякого, да не ги инджетисва и да не им затваря воловете.

— Друго нещо няма ли?

— Няма, веднъж само се спречкахме, и то защото ми показа ножа си. . .

— Ами де си го проводил сега? . . .

— Нито съм го виждал, нито съм говорил с него и нито знам де е отишъл. . . из село се мълви, че откраднал на Махана дъщеря й и я занесъл нанякъде си. . .

— Не знаш, а? . . .

— Повече от това не знам. . .

— Хм. . . — изхъмка бея и клюмна с глава. — Ами нощес имаше ли долнооряховчани на воденицата?

— Вчера имаше двама и по икиндия смляха и си отидоха.

— Ами лясковчани?

— Тая заран додоха пет кола.

— Вчера, онзи ден нямаше ли?

— Нямаше, беим, от оная неделя не е имало.

Рашид, като просумтя няколко пъти и дръпна няколко нефеза, вдигна си главата, погледна го в очите и го запита:

— Ами кой ми е запалил сеното и плевника?

— Кой знае, беим! Самò, разбира се, не се е запалило — запалил го е някой, ама кой го знае? . . Който ще пали, той не се обажда никому. . . и палича най-мъчно се лови.

— Ти мене ум не ме учи, ами ако си подушил нещо, кажи ми, знаш ли, или не?

— Да знам — рече с досада Чапкъна, — аз бих ти казал още най-напред. Ако имаш на мене за нещо омишъл, беим, кажи ми да си ида барем. Аз не приемам да имаш кехая и да не го вярваш. . . Или ме вярвай, или ме изпъди. . .

— То не е твоя работа! Хайде иди на воденицата, аз ще узная всичко.

— Можеш да узнаеш всичко, но аз ти казвам, че аз нищо не знам и нищо не мога ти каза — рече кехаята и си замина.

Селския кехая — циганина — пристигна от Търново и дойде право в двора на сарая. Той гледаше пожарището и цъкаше с език, като се чудеше за пожара, който станал в неговата отлъка от селото. Рашид, като го видя, извика му скоро да дойде при него. Циганина се завтече, приближи се и като му направи до земята темена, изправи се насреща му.

— Да идеш ей сега да събереш всичките цигани и да ги доведеш при мене. . .

— Отидох — извика циганина бързешката и се завтече към портата.

След няколко минути всичките цигани се срукнаха един през други и дойдоха при Рашида, като му правеха до земята темена.

— Ченгенелер! — извика Рашид гневно. — Бекира го няма, вие сега ще вардите мерата. Четирма души ще вардите къде Долна Оряховица, шестмина — къде Лясковец, трима — къде Козаревец, и двама — къде Язаджикьови (Слепите уруци). И щом влезе някой добитък в местата ми, ще го прибирате и ще го докарвате в капана, чухте ли?

— Чухме, беим, чухме! — проговориха циганите радостно и взеха нещо да си говорят цигански. Рашид сам ги раздели и им каза: «Ето вие ще сте къде Долна Оряховица, вие — къде Лясковец, вие — къде Козаревец, а вие — къде Язаджикьови. Хайде идете се притъкмете и тръгвайте!»

— От чуждите мери ще вземаме ли? — попита един стар циганин.

— Щом допрат и стъпят в моята, вземайте!

Циганите си промърмориха нещо пак цигански и се завтекоха да се готвят.

След малко всичките цигани се събраха пред портите, обръжени с ножове, пищови, тояги и пременени с червени чалми. Като се обадиха, че тръгват, заминаха — всеки към оная страна, както ги беше наредил бея. Рашид остана сам и три пъти ходи до пепелището и се връща, като псуваше, каквото му дойдеше на устата, и при псувните повтаряше името «гявур-завераджи, керата-хънзър». През деня той не яде хляб, ако и да го кани сеизинът два пъти. Всичките селяни българи бяха като сварени,

защото чакаха да им дойде до главата някое зло, а най-вече се грижеха тия, които имаха моми, да не се залови на инат и да им изтурчи децата. Някои се решиха и се сговаряха да се преселят в Лясковец, между които беше и дядо Добри, но чакаха да овършат и да засеят.

Подир икиндия от четирите страни се зададоха четири сюрии от впрегатни волове, а подир тях — стари хора, деца и някои жени. . . Циганите, като вкараха добитъка в гражда, хората отидоха при бея да му се оплачат, че им взели добитъка от ралата и колата.

— На Козаревско орях, беим, и от нивата ми прибраха воловете — викаше един старец.

— От нашата мера, от ралото ми изпрегнаха воловете, ефендим, и ги прибраха — викаше втори.

— В колата ми бяха вързани воловете и ги развързаха, та ги прибраха, хем от лясковска мера — казваше един момък.

— В нашата ливада, при нас пасяха — викаше една жена — и от ръцете ми ги взеха. . .

— Лъжат, ефендим — викаха циганите, — лъжат, в нашата мера ги уловихме.

Рашид не слушаше никого. Откачи си камшика от стълба и като каза да затворят портите, захвана да бие кого де стигне и дето го свърне. . . Вдигна се писък, а циганите се смееха и ги заплашваха с пръст. Циганките, весели, излязоха да се наслаждават от писъка. «По десет гроша на чифт ще дадете, че тогава ще ви пусна воловете. . . Хайде пръждосвайте се от очите ми.».

— Нямате ли? — изрева ядосан бея и пак захвана да ги бие. Като ги изреди още веднъж, той викна циганите в яхъра и след малко излезе и каза: «Сега за пръв път ви стига толкова, но ако ви уловят още веднъж, тогава по двайсе гроша ще ви взема и боя ще бъде три пъти повече. . . Пуснете им добитъка» . . .

— Ефендим — извика един лясковчанин, — ние имаме ниви и ливади в твоята мера, от тях се храним и тебе юшур даваме. Ако не ни оставяш да си пасем воловете и в нашите ниви, ние трябва да си напуснем мюлкя, а това не е добро ни за нас, ни за тебе. Тия цигани за твоя вреда са тръгнали.

— Ти ли ще ме учиш на ум бе, кяфир керата и завераджи, аз не знам ли що правя? — изрева бея като бесен и го захвана през врата с камшика.

След малко циганите отвориха вратите на гражда и пуснаха добитъка. Селяните си прибраха воловете и си заминаха, всеки към нивата или ливадата си, с наведени вратове.

— От нивите им и от колата им няма да им вземате воловете вече, чухте ли?

— Ами от ливадите, беим? — извика бързо един циганин.

— Не разбираш ли, че и от ливадите бе хей, пис ченгене! — изрева Рашид и ги подбра с камшика. — Ти — каза той на кехаята — ще вземаш по десет гроша на чифт и ще ги режеш на тоягата си. Ама ако те усетя, че ме лъжеш, сто тояги ще ти ударя по табаните. . . чу ли, фарафун ченгене? . . .

— Чух, беим. Убий ме, ако скрия пара. . .

— Аз подир някой ден пак съм тука — опичай си ума добре! Хайде идете сега и нощес да обикаляте мерата, както я обикаляше Бекир — разбрахте ли? Хайде! . . . Хем да разпитвате за сеното и плевника. . .

Циганите загъргораха нещо цигански и излязоха из двора. Рашид от яд не отиде ни в градина, ни на воденица. Коня му беше приготвен. Възседна го и замина към Търново, а сеизинът — подире му. . .

От циганите писнаха околните села, но до есента трима от тях се намериха удавени в Янтра.

XIII

Подир жетва геранския бей прочете снопето и след една неделя се складоха на беглишкия харман край селото десет големи купни и три кладни с жито, пет купни ечемик, три овес и две каплъджа — всичко три хиляди кръстци. В онова време всеки, който даваше десятък, трябваше сам да го овърше и да го пренесе, дето му заповядат. А който имаше малко десятък или искаше да плати другиму да му овърше десятъка, сами се условяха помежду си. Но беглишкото трябваше най-напред да се овършее, да се насипе в хамбарите и тогава всеки да си върше своето. За вършитба бея дохождаше сам и доде се не насипеше в хамбарите, не си отиваше. Тази година той дойде по-рано, като гледаше да овърше по-скоро и да продаде от храната, защото се беше дигнала на цена, понеже тая година екиня не беше станал в Руманя и загорците откъде Загора започнаха да идат с широките си безльоки кола на горнооряховския екин-пазар за храна.

Като дойде на чифлика си, Рашид проводи известие на всичките околни села до чорбаджиите да накарат кехаите да викат в неделя вечерта: «Който има на Геранско, да иде да си върше юшура.» Срока за почване беше определен в понеделник. В неделя вечерта Рашид бей, като се навечеря, легна си рано, защото сутринта трябваше да стане по-рано, да гонят хармана и да вършат. Геранчани го бяха отесали и премели, трябваше да се полее, да се посипе с веяница и да се огони с тръни. Купните и кладните ги вардеше един циганин, но като видя, че няма да иде добитък, той си полегна при вратнята и заспа.

Нощта беше ясна, гореща, суха; всичко беше настръхнало от голямата жега през деня, но месечина нямаше — месецът беше нов. Посред нощ, когато Рашид бей сънуваше, че язди един червен кон и не може да го укроти, всичките купни и кладни пламнаха изведнъж. . . Светлината събуди Рашида, който спеше като заек — нащрек. Като се пробуди, още сънен, той видя, че всичката околност светнала. . . Дойде му на ум за пушката, която беше до главата му изправена, взе я, отвори прозореца и гръмна, но начаса друга пукна от южния край на селото, отговори му на огъня и куршумът се заби в тавана над главата му. Рашид затвори тозчас капака на прозореца и не знаеше що да прави. . . Догде се двоумеше, циганите загърмяха от копторите си, гръмна и сеизина му. Най-после взе да гърми и Чапкън Хюсеин, като излезе над воденицата. . . Селото беше осветено като селска седянка. Зачу се откъде циганите: «Янгън! Янгън! Янгън вар!» «Беглишкия харман гори!» — викаха българите и се срукнаха всичките селяни към гумното, дето пламъкът беше обел всичките купни. . . Чапкъна си напълни пушката и пищовите и се завтече в бейския двор да търси бея. Като тичаше урбушката към вратата на сарая, сеизинът извика: «Кой си?» — и бея гръмна върху му, но в тъмнината не го сполучи — куршума мина край ухото му и изпищя къде пожарището. . .

— Аз съм — кехаята, Хюсеин, стойте, не бойте се — ваш съм човек! — викаше Чапкъна и се оглеждаше да не светне още отнегде върху му.

— А бе че защо не викаш отдалеч — му извика сеизина, — знаш ли, че бях си турил пръста на крака на куркулука и на косъм остана да го дръпна и прекарам куршума през гърдите ти?

— Какво е това? Що е този резилик? Бог няма ли? — викаше Рашид отвътре, но го беше страх да излезе, да не се повтори пак първото. . .

— Излез, излез, ефендим — викаше сеизина. — Хюсеин ага дойде. . . що се боиш?
— Как да се не боя? Не видя ли, че щяха да ме убият. . .
— Кой? — извика сеизинът.
— Как кой? Куршума мина край главата ми.
— Не е, ефендим — тъй ти се е сторило, като си станал сънен.
— Какво не е? Куршума плесна в тавана на стаята ми. . .
— Няма ли да додеш да идем при харманa?
— Няма. . . нека гори; ексиклик съм имал. . . Ах, ах! . . . До какво дочакахме от тия гявури. . . Ах, кяфирлер, ах! . .
— Да отидем ли с Хюсеина? — викаше сеизина. — Ще изгори всичко. . .
— Не, не ходете. . . Нека гори — главата му да изгори, който го е запалил!
И те останаха при вратата.

Всичкото село се беше струпало и се мъчеха да се приближат, но пламъка беше обгърнал всичкото снопе — не можеше никой да се приближи. Най-буйно гореше овеса и издаваше пламенни езици нагоре. След малко излезе и вятър откъде Слатина; захвана се и плета и пламъка взе да пълзи по сухия бодилак към селото.

— И ние ще изгорим — викаше един старец. — Какво гледате, момчета! Дайте мотики и лопати да отèшим бодилака и треволака, да не пропълзи огъня до нашите купни!

Селяните се втурнаха за мотики и лопати. Обтесаха, очистиха и не дадоха на пожара да обгърне и селото. Циганина, който вардеше харманa, се луташе като блъснат наоколо, биеше се в главата с две ръце и като охкаше, често повтаряше: «Девла!» Селяните и циганите стояха цяла нощ около пожара, но ни сламка не отърваха. Купните се спасоха на мястото си и от зърната се сляха топачи прегорял въглен.

При всичко, че Рашид бей се считаше за безстрашлив, но куршума, който му проводиха през прозореца, го уплаши и догде не се развидели, не излезе из сарая. «Долнооряховчаните тряба да са ми запалили снопите — си мислеше той,— или те, или от тия някои, що им докараха циганите воловете... Душманите ми са много, но няма нищо — аз ще им покажа тям. . . Куршум, куршум тряба на гявурина. . . Да бях дал воля на Бекира да ги прекара с куршум, нямаше да се случи това нещо. . . Побесняха... тряба да се сандърдисат. . . Зле и много зле сторили нашите деди, гдето не са изтурчили всичките тия неверници на времето.

Дараджа тряба за тия кяфири! Смърт! Бяс за тия псета! Кълъч, топ, плен и пожар! . . . Те с това няма да ме уплашат, ама срама, срама как ще претърпя в Търново пред нашите бееве и аги! Хадър, щом ме види, ще ми каже: «Не ти ли казвах аз тебе да не мъчиш гявурите, да не им турчиш децата. . .» И той — нищо, ами зевзеците? . . . Те ще хванат да ме поздравляват с петела[1] и ще вземат да ме питат колко хиляди баждарски крини храна съм насипал в хамбарите. Как ще си отида? Как ще ги погледам в очите? Ах, ах — язък! . . . Да го знам кой е, да мога да го издиря и уловя, ще го намажа с катран и ще го запаля на харманa — там, гдето ми изгоря хубавата храна. . . Ах, боже, ресуле Мохамеде! Открий ми тогова неверника, открий го да ти го заколя за курбан, да ти го изгоря наместо кадило». . .

Като се развидели добре, Рашид заповяда да обиколят около сараите, двора, градината и онова място, отгдето му проводиха куршума, да видят да не са се скрили някои, да му хвърлят пак. Чапкъна, като се върна, каза му: «Няма нищо, но там, отгдето казваш, че си видял огъня на куршума, що минал над главата ти, при плета намерих ей тази книга, която е върха от фишека. Види се, че като си е изпразнил пушката, напълнил я пак и хвърлил откъснатия връх от куршумения фишек» — и го подаде на Рашида. Рашид улови книгата и ръцете му се разтрепераха от яд и позеленя като гущер.

— Нали ви казвам, оттам — аз видях добре,— оттам светна и ми проводи куршума, а вие не вярвате. . . Елате да видим и куршума — каза той и въздъхна като ранен глиган. Хюсеин и сеизина излязоха с него в стаята.

— Ето, на тая страна плесна у тавана — каза той смутен, като му се представи в главата страшната минута.

— Ето го! — извика сеизина. — Ето го, хем телия. И двата се забили в дъската и телта им не се е скъсала. . . Аллах гьостермесин! . . . Добре, че те е запазил господ! . . . Такъв куршум отрязва на челяка главата като кълъч.

— Нека стои за спомен там и всякоги, кога го погледна, да ми иде на ума за гявурите, за тези кяфири, дето повилняха и дигнаха глава. . . Хайде сега да идем — хич не ми се отива — на харманa да видим барем пепела на хилядите крини храна, които щяха да ми напълнят всичките съсеци на хамбарите. . .

Въздъхна и тръгнаха.

[1] В онова време у българите и турците имаше обичай, че кога овърхат, да заколват чер петел за курбан на бога.

Като стигнаха на харманa, пожарището още се пушеше и тук-таме на големите купища се бяха продънили ями като кладенци, из които още излязваха езици червен пламък като из вулканически жарла, и наоколо миришеше на изгоряла слама и жито. . . Петдесет-шестдесет души селяни от Долна Оряховица и Козаревец бяха вече дошли с дикани, вили, метли; гребла и лопати на колята си и още идеха откъде Танова могила из Лясковец. Селяните стояха наоколо и някои се кръстеха и думаха: «Как не го догреша, ами кайдиса, та запали тоя божи хляб, от който щяха да се прехранят толкова хора! . . .»

— Кой знае на кого е изгорил душицата, че той пък изгори неговата — си шепнеха трима долнооряховчани.

— Че кого не е разплакал — додаде трети.

— Сиромашката сълза, дето капне, тъй гори. . . — рече първия от двамата.

— Добре е сторил — рече третият,— че ни отърва да не вършем. . . Кой ще му гледа вършитбата, ами доде се овършеше, колко души щеше да смаже с бой, че оставяли зърно в сламата. . . Оная година нали би на фалага Донча, че му паднаха ноктите от краката. . . Добре е направил — гледайте си работата! «Динсиз имансъзън хакъндан гелир», се казва то. . . Да има некой бащин и майчин и от сараите му да накладе такава седянка, ще запаля на свети Гергя две свещи и две агнета ще му заколя на Гергьовден. .

— То не е за дума — каза втория,— ама това е лясковска работа: те са най-добрите майстори на огъня.

— Други път такава дума да не е излязла из устата ти — му рече първия, — че ти изваждат червата с кенджа, ако те чуе някой зелен гущер и му каже!. . Можеш ли го стори испат? Язика ти да бъде по-късо от зъбите. .

И той се причерви и млъкна, като казваше на ума си: «Право ми казва. . .»

Рашид вървеше тихо, начумерен, позеленял, и се приближаваше към хората и пожара, а подире му вървяха Чапкъна и Сеизина, и те навъсени.

— Кафирлер! — изрева бея като звяр. — Какво го гледате? Това е ваша работа! . . .

Хората се сепнаха и претръпнаха от ненадейния силен вик и си кръстосаха ръцете пред пояса, което в онова време беше отдаване на покорна почит. И никой нищо не му отговори, защото знаеха, че и най-добро да му отговорят, той ще намери причина за бой.

— Не е ли ваша работа? — извика бея втораченo на един долнооряховчанин и взе да се приближава към него.

— Нищо не знам, ефендим, аз съм дошел да вършa. Кехаята снощи вика из село и ние дойдохме.

— Не знаеш, хънзър керата! — изрева Рашид и като му удари две плесници, калпака му падна. . Селянинът, като се наведе да го взема, той го ритна в ребрата и человека поднири, но не се завали. .

— Аз вас на кол ще ви набия, завераджи кяфирлер! . . .

Хората взеха да се изпоглеждат. .

— Какво гледате? . .. Не видите ли, че тоя огън тряба да се угаси. . . Или вам ви е драго да се запали и селото ми, и сараите ми, че и воденицата ми. . . Знам аз какво искате вие! . . .

— Да гасим ли, ефендим? — извика един. . .

. . — Питане ли иска бе, керата? . . . — и се впусна да го удари, но той побягна и проговори: «Ще гасим, ефендим, но заповядайте на геранчани да ни дадат котли,чебри, кофи,ей сега ще го угасим.»

— Тичайте всички подир кехаята и гдето намерите из къщята съдове, вземайте — не питайте никого и — вода, вода искам от вас. . Хайде! . .

Селяните си разпрегнаха воловете и се разтичаха из селото, От Танова могила из геранския път се спущаха около двайсе кола лясковчани, и те с всичките си потребици за харманa,

— Окъсняхме за седянката, момчета — викаше един възстар от тях.

— Изиграли веселото хоро и ги препели — додаде друг, помлад.

Не зная дали са имали кавали за хорото — рече трети.

— И тъпани имаше биля. . . Ние с бат' Сивча Бахув и с чичо Баха бяхме с колата на Слатина, когато пламна и се бялна сарая. Хвърлиха се, да не ви сложа, до двайсе-трийсет пушки и повече. Викà «Янгън вар» го чувахме, като си навеждахме ухото до земята.

Да му са позлатени ръцете, който си е запалил свещ — проговори една жена, която отиваше с двете си момченца и тя да вършe.

— И взели да се чудят как да го пропъдят от Геран. . . Няколко години наред да му поиграе все тъй по харманa червената кобила[1], сам ще бяга — им отговаряше един старец.

[1] Червена кобила е преносно пожар.

— Ако не бяга за няколко години, че не може ли да играе до деветата му рода, та и сарая най-после. . . със сълзи е полян, да опустее! — додаде други.

— Че и воденицата най-после — додадѐ жената.

— За нея има друго — рече стареца,— една голяма вода като в поводето преди десет години, че ще я видиш равна със земята. И камъните ѝ — във вира, а улеите — на смесето при Валшица, а пък яза — измит до дъното. . .

— Кукувица няма да кука тука, ама не ще съм жив аз да видя — рече Стоян Барбулата. — Белким мислите, че клетвите на сиромашта не са стигнали до бога? Чува ги той, ама не бърза като нас. . .

— Забавя, но не забравя — му допълни думите жената.

— Ще стане то и селото, и дворът му нива, както стана и Агушовият чифлик на лозя, ама ние може и да не видим. . . нали идел пак дядо Иван — ще ги питам аз тях в коя миша дупка ще се завират — каза Барбулата.

— А бе той ще доде, аз сѐ го сънувам през ден, през два, ама те се канят да ни изсекат, да ги убие господ, и да му оставят само пепелищата и костите ни — рече дядо Секула.

— Ще изсекат ли? . . . Те тъй са се канили, не знаш ли, и в заверата, и по-преди, в Дибичовото време, ама като го помиришат — хайде през Балкана. . . Байновчка е той за тях — невестулка. . . Виждал ли си мишки, кога ги нагази невестулка? . . . До Исмаилова дупка ще ги гони той тях — рече стареца, — тъй е писано на истурините, са ми казвали мене старите попове.

— Чул те господ, дядо Пенко! — рече жената и се прекръсти три пъти.

Като приближиха селото, заветния разговор престана и се чуваше само: «Дий! Хъист, първо — пътем!» — и колата дрънчаха с диканите и другите гумнени потребици. Те теглиха право на хармана. Не можеха да се върнат, понеже се бяха вече надвесили над Геран и искаха да не падне някой омишел[1] върху Лясковец, за да не се улови Рашид като въдица да ги набеди, че те са го изгорили, и да кара цялото село да му плати заразя. В онова време такива неща не бяха за невярване. Като дойдоха до хармана, предните селяни, които бяха дошли по-рано, вече носеха вода и хвърляха върху купа на недогорялото още пожарище.

[1] Омишел, подозрение.

— Елате си вижте мурафетя, хънзър-кераталар, завераджидушман, пезевенклер — ги посрещна беят и ги гледаше кръвнишки, като че му бяха заклали детето. — Този мурафет е ваша работа, янгънджи, кяфирлер! . .

Хората гледаха и не знаеха ни защо псува, ни що иска от тях и затова не си изпрягаха още воловете.

— Не видите ли какво правят хората бе, душманлар? Какво ме гледат в очите като гарвани — гарги очите ви да изпият — изрева беят и захвана да бие с камшика кого где свари. . . Хората взеха да си изпрягат воловете и се готвеха да носят вода, но съдове нямаше.

— Съдове няма за нас, ефендим — рече дядо Секула, — да ни дадат и нам съдове, и ние ще носим; на такова нещо тряба да се помага. Белким ние не видим.

— С калпаците си носете, керата пезевенклер. Хайде, с калпаци. . . — и захвана да го бие.

— Не става с калпаци, ефендим, ами чакай да ти кажа: да се наредим на два реда чак до чешмата — остави на мене командата. По един ред ще отиват празните съдове, а по другия ще идат пълните и за един час ще го угасим.

— Я го гледай ти него, дъртия му пезевенгин, ум взел да ми дава — и се втурна пак да го бие.

Чапкъна, колкото да беше турчин, но не се стърпя; препречи се и му каза: «Беим, остави го на мене; добре казва стареца — тъй е най-добре, аз съм гасил в аскеря пожари. Остави ме, аз ще го угася с толкова народ.» Бея го изпогледа сърдито и му каза: «Хайде, прави, както знаеш» — и като взе да си заминува, мина край жената, изгледа я кръвнишки и извика: «Ами ти защо стоиш мари, джадъ!» Жената трепна от сепване и търти от него. Дядо Секула и Хюсеин наредиха хората на два реда и водата тръгна по едина ред, а празните котли и ведрици — по другия. След два-три часа изгасиха всичкия пожар, от който сега вместо дим се дигаше турло пàра. Чапкъна отиде най-после при беят, който се разхождаше замислен и начумерен по чардака и пушеше сърдито чубука си.

— Изгасихме всичко до искрица — му проговори кехаята. — Какво да правят сега хората?

— В джендема да идат, кяфирите — му отговори сърдито беят. — Пропъди ги! Да се не явява никой пред очите ми, че като взема ножа, ще направя ей сега салхана. . В джендема ги прати! Тям асль там им е мястото. . .

Чапкъна отиде при хората, които чакаха с нетърпение да им кажат да си идат, за да се отърват от бесния бей.

— Хайде, чоджум, идете си — им каза Хюсеин кехаята. — Ексиклик имало да мине през главата на бея — дано е отишел ексиклика му със снопето.

И хората със скрита радост си впрегнаха колята и заминаха — всеки за селото си.

Рашид все се разхождаше по чардака и пушеше жадно. В главата му се въртяха различни мисли. Той се мъчеше да открие в ума си кой го е запалил, где се е дянал Бекир, като кой може да бъде тоя, който се е решил да му хвърли куршум, кому най-много пакости е направил. И като се набраха в главата му много мисли, между които имаше и такива, които го застрашаваха, че този, който се е решил да го пали и да му хвърля куршум — и то телия, за по-сигурно улучване, — му е голям душманин, той въздъхна и се реши да върви напред в своето мъщение. . . Най-после му хрумна за циганина, който е вардил снопето на хармана, и извика силно на селския кехая, който стоеше пред дама, държеше тоягата си права с две ръце и си подпираше брадата на нея, като мислеше, че сè ще изпати и той нещо. Вика го стресна и тозчас отиде и се изправи пред бея.

— Кой вардеше нощес снопето? — му викна бея сърдито.

— Мурат! — отговори кехаята стреснато.

— Кой Мурат?

— Е, Мундито, догде не го кажеш.

— Иди го докарай.

— Сега! — извика бързешката селският кехая и се завтече към циганските коптори.

Мундито ходеше около коптора на баща си, сочеше с ръце ту нагоре, ту надолу, ту човъркаше с крак земята и нещо мислеше, ту се сепваше и се обръщаше назад, ту си кършеше пръстите, ту плачеше, ту се смееше и сè поглеждаше къде опожарения харман. . . Майка му, баба Алиица, стоеше седнала пред вратата на коптора, подпряла си беше челюстите с две ръце и се беше дълбоко замислила. Като видя кехаята, тя се сепна и стана.

— Да дойде Мундито при бея, че го вика — ѝ рече кехаята и извика на сина ѝ по цигански да тръгва с него, че бея го вика. Алиица писна и взе да си скубе бялата коса. «Какво ще го водиш? Той не е на себе си» — рече тя на кехаята тихо и посочи

с пръст към сина си, който се беше навел и човъркаше земята с една клечка.

— На себе си, не на себе си — бея го иска — каза той и като го улови за ръкава, повлече го подире си, като му викаше:

— При бея, при бея, хей там, вика те.

Мундито тръгна несъзнателно подире му и сè шепнеше нещо и сочеше с ръце напреде си. Майка му тръгна и тя подире му. . .

Като дойдоха при бея, кехаята го изправи пред него и го обърна с лицето към Рашида, а майка му плачеше долу пред стълбата и си скубеше косите.

— Пиян ли е? — попита Рашид кехаята.

— Не знам, беим.

— Кой запали нощес снопето бе, ченгене джанабет? — извика силно беят и улови камшика. Циганчето го гледаше, сочеше с пръст напред и проговори бързо:

— Куче! Куче... черно куче... е там... черно... не яде снопе.

— За куче не те питам аз, сарахош пезевенк — снопето, хармана, кой го запали? — извика Рашид още по-силно и му удари два камшика през врата.

— Куче. . . черно. . . обикаля. . . пикае. . . не яде сноп — повтаряше Мундито и все сочеше с пръст напреде си.

— Фалагата ми дайте! — извика бея на сеизина си, който я донесе с две тояги и я изправи до стената.

Баба Алиица писна, тръшна се на гърба си, взе да се търкаля и да вика:

— Ох, лудо е! Лудо, беим, не го бий. . . Господ го е убил.

— Ей сега ще му излезе лудилото на тоя сарахошин . . . Пиян е той или се преструва. Завали го — извика беят на сеизина си и сеизина, като му удари една кука, циганинът падна на седлото си и си прехапа езика, от който взе да тече кръв и лиги. Сеизина се приближи при бея и му прошепна: «Недей го, беим, кенди-халана е. . . няма да научиш нищо от него; луд е, аз го познавам; не видиш ли, че не разбира от нищо. . .» А лудия все сочеше с пръст и викаше: «Черно. . . е-е там. . . черно. . . куче. . . ходи. . . до всеки купен. . . добитък няма. . . не яде сноп. . . ходи. . . баф, баф. . . няма. дюу. . хоп. . . бубубу, хай-дей. . . урбала.» — И показваше нагоре с пръст.— Дум, дум, дум. . . девлаа! Ах. . . хай-дей. . . тупа-тупа-тупа. . . урбала. . . куче. . . хуу. . . малей. . . бърр. . . куче. . . лелей! Тюх! . . .»

— Какви са тия думи, какво е това куче? Кой му разбира?

— Аз, аз, беим, жив да си, не го бий! Аз ще ти разкажа всичко, моля те.

— Ела мари, ченгене джадъсъ — извика Рашид сърдито. — Ела разкажи тоя маскаралък. . .

— Ето каква е работата, беим: той, син ми, като си дойде нощес, когато се запали снопето, не беше още побъркан — по обяд се побърка, — каза ми, че като вардел, не видял добитък да дойде около плета. . . Ох! — видял едно черно голямо куче, което хсдело между купните да ги препикава и ходило до всякой купен. Той си помислил, че кучето не яде снопе и не го лае. Той му извикал «дюуу» и то прескочило през плета. . . Задрямал и като се стреснал, видял, че всичките купни пламнали изведнъж и пламъка се издигнал нагоре и взел да бубунижи. Подир туй се гръмнало една пушка, втора и взели да гърмят отвсякъде. Той извикал: «Божее!» — по цигански «Девлаа — ах, отидох!» И хората взели да тичат към пожара, но огъня обвзел всичко. И като си дойде, с плач ми извика: «Малей, туй пусто куче ще ме изяде. . . лелей!» Подир това взе да обикаля около коптора ни и след малко ума му се чалдиса и гледайте го на кой хал е! . . Ох, ох! Тежко ми, какво ще го правя? . . .

— Лъжеш мари, джадъ! Ти си го научила да се преструва и сè куче да поменува. . . Той е запалил снопето. . . Кой знае де си е изтърсил пиян лулата, че сега с куче иска да се отърве. . . Запрете го в малкия яхър — извика беят гневно и като го ритна в гърба, отиде в стаята си.

Кехаята и сеизина изправиха лудия, майка му обърса устата от кръвта с престилката си и като видя, че наистина го водят да го запрат, писна и си раздра пазвата. Заповедта на бея се изпълни и кофарът провисна на резата на вратата. Баба Алиица, като си опря главата на вратата, плачеше и нареждаше като над умряло. . . Беят не се стърпя, изскочи с камшика и се зачу плюсък през голите рамена на нещастната майка. . . Баба Алиица си отиде плачешката, като си триеше перниците, гдето я беше сбивал тристъркия беев камшик по сухите плещи и ребра. Рашид от яд и душевна мъка се усещаше, като че е чукан в чутура, и като си полегна на одъра, заспа. На два-три пъти се стряска на съня си, защото откакто се беше родил, такова нещо не му се беше случвало в живота. Най-после, като му се стори, че куршума пак минава покрай главата му, сепна се силно и

стана. Като слезе на двора, той свари кехаята и сеизина, че стоят на чардака на една лавица и си приказват нещо тихо.

— Идете извадете онова куче, да видим все лудо ли е още? Да му ударя още един бой, да видиш как ще му дойде умът в главата. . .

Сеизина извади ключа от пояса си и слезе долу, а подире му — и кехаята. . .

Щом отвориха вратата, напреде им висеше обесен на гредите лудия циганин и прехапания му език изплезен из устата му, а черните му очи се кикереха подути, устъклени и изпъкнали из главата му. . .

— Обесил се! — извика кехаята уплашено.

— Ах, завалията! — додаде сеизина. И като се изкачи из стълбата, каза на бея тихо: — Свършил, ефендим — обесил се.

— Видиш ли кой е запалил снопето? И на луд се преструваше. . . Луд челяк беси ли се? Господ го наказа. . . Да знаех каква е работата, аз сам щях да го обеся, хем там — на харманa, там щях да му забия дараджа. . Тамам — туй му е хакът! . . . Иди викай майка му да дойде да си види мурафетя, дето го е научила да се преструва на луд.

Кехаята се завтече и отиде в циганската махала. След малко се зачу писък и нареждане от няколко гърла. Майка му, гологлава и чорлава, с раздрана пазва, и след нея пет други циганки долетяха плачешки. . . И като дойдоха до вратата, цепеха яхъра с писък. . . Горката майка влезе, прегърна обесения си син, целуваше му краката и пищеше да го снемат. Пищяха и другите — сестра му, леля му и двете му снахи. . .

Рашид слезе начумерен и им викна да млъкнат. Те го посрещнаха с писък и си раздраха пазвите насреща като луди.

— Снемете го, снемете ми детето — викаше старата. — Съживете го! Боже, де се е чуло и видяло такова чудо, до туй ли дочакахме? Боже! — пищеше горката старица и си кършеше пръстите.

— Отсечи въжето — извика беят на сеизина си — и изхвърлете това куче на боклука. . .

Сеизина отсече въжето с ножа си и трупа плесна на гърба си с изплезен език. Циганките се хвърлиха отгоре му, взеха да го целуват, да му вадят бримката от врата и да го изпитват по сърцето да не бъде още жив, но той беше вече изстинал. . . Плача оглуши целия двор. . .

— Гледай го сега, ченгене мътаръсъ — извика бея, — гледайте си мурафетя! Ти го научи да се преструва на луд и като видя, че не върви, обеси се, проклетия! Хайде, махайте го оттука, че като уловя дървото, смазвам ви главите, гиди пис ченгене джанаабетлер! Каквото търсил, намерил го. . . Дявола не оре, не копае. . .

Циганките уловиха обесника за ръце, за крака, за глава и с писък и нареждания го изнесоха из двора, а след малко екна и махалата им.

Рашид, разядосан до ожесточение, не слезе ни до воденицата. Каза на селския кехая да вардят мерата и да гледат добитъка, заповяда да му приготви сеизина коня и след малко замина за Търново, умислен и позеленял от яд.

XIV

Между Райнова гора, Рибарево и Острата могила лежеше разлатата плодородна долина на Песчана. През средата ѝ течеше малката рекица Песчан, която според плитките си брегове пролетно време се разливаше и с торната си талога, която влечеше от костилянския си и мирдански басейн, наторяваше цялото коритище на долината с богата, рядка тиня. На тая златоносна талога растяха жълти, едрозърни ечумици, ръже, проса, мисири и великолепни прави конопи, гдето в ония времена се сеяха вред. Тогава ингилишкият преден памук още не се знаеше на Балканския полуостров и хората предяха тулупи памук, повесма от гръсти и лен и си тъчеха конопни, мелезни и ленени платна, постилки, покривки и други платове. Тая година Песчанската долина, както и околните ѝ страни къде Куманча и Станево полене бяха угари, между които повечето бяха посяни с мисири, проса, дини, тикви и конопи.

По рекицата имаше пет-шест барищници с по две окна[1] воденици, наредени чак до вливането на Песчана в Янтра. В онова време тези воденички вървяха и зиме и лете, защото изворите не бяха още затлачени, както са сега, когато се изкорениха всичките околни на басейните на Песчана граничеви гори, а пороите заринаха и извори, и реката, и водениците баталясаха. Мисирите бяха хвърлили кочани и завързали зърно, но

[1] На улея, на вретенките воденици, устата се зоват окна.

бяха още зелени като зелено море. Тая година им беше подобряло и бяха избуяли един и половина човешки бой, а кочаните им, по два, по три на стрък, се бяха кръстосали тъй, щото не можеше да се мине през нивата от тия плодовити махалки. Просата бяха още зелени, защото бяха есенни и тамам бълваха клас. Гръстите се синееха като зелени острови измежду им. Като дойдеше човек на върха на Райнова гора, пред очите му на изток, север и юг се представляваше чудна картина. На юг златите стърнища къде Лисича дупка, между двата дола — Чъртовчица и Мирданския, — се жълтееха като позлатени, крушите се чернееха на това жълтозлатно поле като черни точки, между които се разстилаше граничевата Узунова кория като дунавски острови и стадата на околните села се белееха като орляци от бели лебеди. На север се чернееха черните угари къде Станево полене, също тъй обкичени с короноовразни крушови дървета и шумнати косори, между които се синееха тук-таме мисири и проса. Напреде ти беше Песчане като море, пъл с мисири, проса, гръсти и бостани. Къде него на изток — на талази, на талази — се подигаше дъбовата гора и на големи тераси се приближаваше къде Балкана, с който се свършваше хоризонта, и ти се чинеше, че върха му се целува с небето. Надясно от Песчана се подигаха две големи, обраснали с гора могили като египетските пирамиди — Острата могила и Кутрина могила. Зад тях, на третата, по-ниска, бяха добриделските лозя, обградени с плет околовръст, на които гроздето най-рано узряваше. На североизток се простираше котловината като зелено море, в която се чернееха присади, върби и дъбове, които растяха гигантски в тая росна долина. Най на края на долината се синееше добриделската Мезар-корусу и затуляше селата Джулюница и Козаревец, а над нея далеч-далеч се синееше Кесаровският балкан на самия хоризонт, зад който се протягаше гористият Тузлук с турските си села и колиби. При Кутрина могила, между воденичната вада и дола Песчана, се простираше една разлата равна нива до двадесет и пет дюлюма. Тя това лято половината беше угар, а половината — мисир, а от всичките ѝ страни съседните ниви бяха все мисири. На източната страна от вадата нагоре, гдето беше голямата круша, се захващаше гората и се разпростираше къде Босилковец, Дулята и Кадиеви полени — гъста дъбова гора с дърва за нàчело. На тази нива една сутрина рано ореше един човек с два бели вола и, види се, че тряба да е бил дошъл много рано, защото, догде

изгрее слънце, той беше преорал на трето рало една голяма леха по хладината. Тоя ранобудник орач беше Ганчо Косерката.

Слънцето се не бе издигнало още една копраля над Балкана и росата още се лъщеше като безценно камъне по листата на зелените мисири, проса и треви, когато над воденицата на Хаджи Цоня при двете големи тополи на кръстопътя се показаха двама конника, на които пушките на рамената им се лъщяха срещу слънцето. На едина коня беше сив, на другия — чер. Подире им вървяха два черни копоя с бели гърди и червеножълти носури, с клепнали уши. Тия конници бяха турци, облечени в авджийски дрехи. Като дойдоха под сянката на големите тополи, които осеняваха над воденицата целия път, възпряха се, отседнаха, разведоха си конете, запалиха си къмите (чубучки) и като изпиха по една лула тютюн, възседнаха и щом се отбиха наляво от пътя, залесиха из Райнова гора. След няколко минути копоите закявкаха. . . Малко след кявкането пукна една пушка и подир малко друга. . .

Къде обяд копоите се чуваха надолу къде добриделските нивя, при пътенцето, което се отделяше от Табаковия мост на Песчана при Добри дял и водеше за Геран през Станевополенския дол, гдето го прекосваше при Къркилановия стубел отдолу. От голям обед гласа на копоите престана да се чува и до икиндия не се чу ни пушка, нито се видяха вече ловците.

Косерката ора цял ден, защото преди един ден беше валяло дъжд и имаше великолепна влага, а добрите орачи ценят такава влага, както ингилизите — времето. Косерката си беше взел хляб за цяла неделя — да спи на нива — и като мислеше, че сутре ще трябва да опрегне пак у зори, пусна си воловете да пасат край дола из широлистата биволска кощрява, която беше до колени и беше взела да класи като просо.

Слънцето се беше навело над манастиря «Св. Петър и Павел» и пущаше предвечерните си лъчи на изток, от които се осветяваше най-вече източната страна на Песчанската котловина и цялата гора. Стадата се прибираха към селата; орачите, които се белееха тук-таме по Станево полене, по Куманча, Радиновище и не спяха на нива, се готвеха да впрягат за в село.

Ганчо беше седнал под голямата круша край вадата и си беше снел торбата от нея — той се готвеше да вечеря по-отрано, че да си пасе воловете цяла нощ до зори и да опрегне по хладината да оре. Тамам като си развързваше торбата, изскочи при него един копой, после — други и ловците се подадоха на коне

отдолу край вадата и идеха право на него. Те носеха по два заека и по един вързоп пъдпъдъчки, гълъби и гургулици. Те бяха Хадърбеевият син Джевдет и Саръ-Иланджика, познати на читателя още от Геран.

Косерката щом ги видя, изведнъж му мина през ума Бекир и Геран. «Тия кучета за добро не идат върху ми, ама да видим» — казваше той на ума си и погледна къде кухината на голямата круша, която беше зад него. Авджиите се приближиха къде него, но вадата ги делеше. Щом дойдоха сproти него, спряха се. Той не стана, а си бъркаше в торбата и търсеше захлупците със солта.

— Хей, гявур! Дай си хляба — извика Иланджика.

— Не е за вас — му отговори Косерката.

— Защо?

— Мазен е — сланина ям.

— Лъжеш, кяфир керата, аз не видях ли, че е сирене?

— Аз съм се заклел, кога ми искат насила хляб, да не давам никому — рече Косерката и позеленя като зелен гущер.

— Бака завераджи! — извика Джевдет. — Прескочи с коня вадата — каза на другаря си, — удри му два-три шамара и му вземни торбата[1], че после ще го свържем.

На Косерката, като чу думите «Ще го свържем», му се представи всичката картина при Бекировото удушване и невидима сила го окрили. Иланджика взе да си кара коня през вадата, но той се задниса, защото беше бряг напреде му и вадата беше доста широка и стръмна. Турчина взе да си лови пищова. . .

Косерката скокна, зави се зад крушата, извади из куфината пушката си, чактиса я и като я тури между четала ѝ, извика:

— Не се приближавайте до мене, че ще изгоря някому душата!...

— Вай! — извика Иланджика. — Той имал и пушка... Ние търсим кой бие турците, а той — напреде ни. . . Даврàнма! — извика той и гръмна върху Косерката с пушката си. . .

Сачмите се забиха в крушата и Кутрина могила отекна гласа на пушката.

— Тъй не се бие — извика Косерката и пушката му пламна, — а ей тъй — додаде подир гърма. И Иланджика се претури от коня си долу, като му се закачи левия крак у зенгията, и из устата му взе да блика кръв. . .

[1] У турците беше голяма похвала, кога са гладни, да вземат на българите хляба и ястието по кръга.

Джевдет, като видя другаря си ударен и паднал, препусна си коня, отдалечи се на петдесет разкрача, скочи от него и го взе на митириз. . . Ганчо спусна телията фишек в пушката си, удари я о земята и тя беше вече и пълна, и засипана.

— Давра̀нма — извика Джевдет и гръмна отгоре му. На Косерката калпакът отлетя от главата и усети, като че някой го дръпна за киката силно.

— На̀ и тебе — извика той гологлав и на Джевдета коня се търколи и взе да рита.

— Ах! Коня ми и другаря ми отиде, ах. . . дин-душманъ кяфир! — извика той от досада и търти из съседния мисир на Косерковата нива. . . Ганчо пусна подире му още два куршума, но не се знае дали го сполучи, защото едрия мисир го затуляше.

Слънцето отколе вече беше се затулило зад Арбанашкото бърдо и някой челяк се чернееше из шумненския път. Човекът вървеше бърже и заминуваше край Велевата воденица къде Търново — това беше Джевдет пешки, само с пушката на рамо. Него го беше срам да се върне в Търново без кон и другар: где щеше да се дене от присмехи, че ги надвил един орач? Затова, щом наближи лясковските лозя, той се отби къде пъдарската колиба и отиде да търси пъдарите — Чапкън Хасана и Юсмена Дългача, — които бяха негови познайници и бяха ходили и двамата на Мора, да воюват противу гърците. Той искаше да ги намери и заедно с тях да отидат да ловят или да убият Косерката. Колибата на пъдарите в онова време беше на Бара, при турския път, а дотам имаше половин час път.

Читателя помни, че Саръ-Иланджика Алиш падна и остана закачен за зенгията на коня си при вадата. Коня му беше тъй изучен, че щом паднеше стопанът му, той се запираше и чакаше да стане; той чакаше и сега да се подигне и го изпоглеждаше, но Алиш беше отдавна издъхнал. . . Щом се отбрани от Джевдета и го прогони, Косерката улови Алишевия сив кон, изтръгна крака на стопана му из зенгията и върза коня в един храст край вадата. «Е, Ганчо, свършихме ли и тази? . . . — си думаше Косерката тихо. — Сега вече две неща те чакат — или кол, или Влашко; ако не стигнеш у Влашко и паднеш в ръце — кола е готов. Избирай, което ти е по-драго.»

В тия минути на Косерката му премина през ума и стария му баща, и некадърните му деца, и жена му с детето на гърди, и къщата, и воловете, нивята, лозята, братя, сестри, родове, хубавото му село и всичко, което го радваше. . . Но пред всички тия сладки възпоминания, които му бяха най-близко до сърцето, стоеше кола, който го чакаше да се върти на него жив и да усеща как се набива край гръбнака му в цялата утроба, а децата му да пищят около му с майка си и с малкото кърмаче на ръцете ѝ. . . Най-после той махна с ръка и си каза: «Грях не съм сторил, отървах честта и вярата на невинното дете, отървах си главата, изчистих един-два тръна. . . За третия — добър е господ.» Прекръсти се три пъти на изток, въздъхна издълбоко и се улови да съблича падналия труп на Иланджика, който не беше се още вцепил; той му взе колчаклиите биргьотлии сини сукнени потури, шала, силяха, пищовите, ножа, джамадана, чепкеня и кюляфа с шарената чалма и червените калеври. Подир няколко минути той беше цял страшен турчин, обръжен от петите до главата. Пушката на Алиша я зарови в угарта, а наметна своята, защото я познаваше, вярваше и знаеше как да я пипа, кога му бъде нужна за другарка-помощница.

Косерката мразеше турците, мразеше им дрехите и всичко, що беше турско, но сега тези дрехи му бяха нужни: под тях само можеше да се избави главата му; затова той ги облече, догде си изтъче платното. Най-после окачи и торбата с два хляба и малко сирене на каша, дигна бъкела и се напи с вино, завря го в храсталака и като улови коня, продума му: «Е Гього, отсега аз ще ти бъда стопанин, забрави това куче, че то без малко щеше да ме накара да забия и в твоите гърди телията куршум. . . Стой!» Косерката се прекръсти пак три пъти и каза: «Боже, ако съм направил зло, отвърни ми, а ако е добро, помогни ми!» — и като наметна пушката, хвърли се на коня като пиле. . . Възви къде дола и като мина край воловете си, които пасяха при дола на Песчана, изгледа ги в тъмното и им каза тихо: «Е, Сивчо, Нърчо, прощавайте; туй ще ни е виждането. Пасете, но не ми се надявайте вече: тъй ми било писано. . .» Прескочи дола и препусна направо къде чешмата на Станево полене. Тъмнината го обгърна със своето черно покривало и се изгуби в нея като в безкрайно море.

Джевдет стигна по дълбока вечеря на пъдарската колиба на Бара, но не завари никого в нея. Той запали огън пред колибата, натрупа сухи лозови пръчки; пламъкът се издигаше високо и осветяваше цялата околност с големите череши и зелени лозя. С това той мислеше, че пъдарите, гдето и да са, като видят огъня при колибата си, ще дойдат. Огъня изгоря, повтори се пак и потрети сѐ със сухи пръчки — но никой не се яви

Джевдет от досада гръмна три пъти в продължение на няколко минути. Но никой не се обади отнигде. Той се пукаше от яд. . . Пъдарите, за негова зла чест, бяха отишли тая вечер на Горна Оряховица на пазар да си купуват барут, куршуми и сачми и да се кланят в джамията. Досадата му притискаше душата като куршум, сърцето му се пукаше от яд. Мисълта, че гявуринът ще се отърве от ръцете, го правеше да излязва из себе си. . . Той знаеше, че пъдарите ще дойдат кога да е на колибата, но се ядосваше защо ги няма сега, когато му трябаха за кърваво отмъщение. . . Седна пред колибата на един сноп сухи пръчки, подпря се с пушката си и хиляди мисли му минуваха през ума. Най-напред мислеше, че като се разчуе из града, че убили другаря му и коня му, и то един калпав гявурин извършил това срещу двама бабаити, ще чуе и Анку, и баща ѝ, и всичките им родове. . . Какво ще си помисли тя за него, който в Търново се считаше за един от най-храбрите бабаити между младите турци. . Тя няма вече тъй да го обича — тя ще го разлиби. . . А може ли той вече живя без нейната любов. . .

«Не — каза той най-после на ума си, — това е срам, това е позор, това е низост да обадя, че ни е разбил и убил Алиша един неверник. . . Не, аз това ще го скрия, ще го замаскирам с друго. . ще го скрия сега, но няма да го забравя. . . Ще търся аз тоз душманин, ще го търся аз и под земята и дето го намеря, ще му отмъстя. Ще му отмъстя горчиво и чак тогава ще открия истината, ако е за откриване. . . Тъй! . . .» — рече си той най-после, въздъхна и като си нарами пушката, упъти се из турския път къде Търново.

Когато дойде при турските гробища над града, първите петли пропяха от черниците в турската махала. След малко Джевдет се изгуби из тесните криви улици на турската махала и слезе къде моста на Янтра.

XV

Нощта беше тъмна като рог; зелените скакли щуркаха своята монотонна песен по върховете на едрите треви и храстаци; жабите и сега врякаха, но не както по май; тук-таме се обаждаше по една и след няколко секунди — друга. Пъдпъдъците — и те си показваха гласа из просата, но все нарядко и рядко; дердерите бяха прекъснали своята сипкава песен още преди един месец и бяха ги заменили малките щъркокраки рибарчета край

водите. Те понякога издаваха своя писклив глас ту ходешком край реката, ту хвърчешком. Студения вечерник духаше непрестанно, тих, без талази, като че сега излазяше из уморените духала на Еола, и клатеше непрестанно зелените листа, а узрелите и сухите на мисиря шумоляха, като че пълзяха по тях хиляди мишки. Нощта беше взела да мирише на есен.

Петлите не бяха още пели, когато един конник се чернееше из дълбокия път през малката корийка и слязваше къде Слатинския дол. Щом слезе долу, той си напои коня и замина къде Геран.

Геранчани бяха овръхли житата и ечумиците и тук-таме на някои хармани имаше да се довърхва още овес и капладжа. В селото беше тихо, само хлопките и звънците, като прегризваше добитъка, се чуваха от вратовете му тихо и на пресекулки. Лисиците и тая нощ кявкаха по Танова могила и две-три кучета от овчарската кошара под могилата им се обаждаха понякога лениво и пак млъкваха.

Дядо Добри имаше да довърхва още два хармана овес и спеше на гумното да варди купена от геранския волски бик, който денем ходеше свободно из ниви, ливади, проса и мисири, а нощем — по харманите из селото, да яде, каквото му хареса. На харманите той не правеше голяма пакост с яденето си, но бъчкаше купните с рога и ги разваляше, затова дядо Добри си беше легнал при овесения купен на сламата и се беше завил с една кълчищна черга, да не пада росата на него право. Той беше уморен от през деня и беше заспал дълбоко, но силното бафкане на Шара го стресна: той скочи и грабна вилата. Вратника се отвори тихо, Шарко млъкна и като взе да си върти рунтавата опашка, посрещна един конник, който караше коня право на дяда Добря. . . Дядо Добри се наведе и на зарата видя един турчин с голяма чалма, на кон, който се приближаваше тихо към него. . . Без малко щеше да замахне с вилата да се брани, но едно тънко подсвирване и изкашлюване му напомни гласа на кръстника му, но все пак не се уверяваше, защото гледаше напреде си не Ганча Косерката с бялата риза и с черната танурряста гужба, а турчин с черни дрехи, пушка, нож, пищови и с чалма. . .

— Аз съм — му пришепна турчина. — Не бой се от каяфетя ми.

Дядо Добри се приближи при него, позна го, че е Ганчо, и шепнешком го попита: «Какво е? . . . Защо си се предрешил?

Има ли нещо?. . . Разбраха ли? Бягаш ли? Отде идеш?. . . Ако е открита работата, да бягам и аз!. . .» Ганчо се приведе от коня и на ухото му шепнеше: «Аз я извърших още една; убих Иланджика Алиша и на Джевдета коня. . .» Дядо Добри се сепна. «Стой. . . нападнаха ме на нивата на Песчана — хвърлиха отгоре ми и двамата. . . Крушата ме заварди. . . Тоя кон и дрехите са на Алиша. Той и Джевдетовият кон останаха там; утре ще ги кълват орлите. За дълга приказка няма време. Иди тази нощ у нас и кажи само на тетя — на децата сакън да не си обадил. — кажи му, че аз съм жив и ако го запрат и хванат да го мъчат — едната да държи: «Аз сина си на нива го зная.» За пушката да казва, че нищо не знае. «Пушка нямам!» И — нищо повече! Ако оживея, аз ще ви се обадя где съм. Наесен, като засееш, да се преселиш в Лясковец, че ще те изядат тия псета — ще изтървеш детето. Оная кучка — беицата — ще ти го грабне от ръцете. . . Туй — за повече няма време. . .» Дядо Добри взе да си бърше очите, защото бяха се налели със сълзи. Той мислеше кой ще го закриля сега, като изгубва закрилника си. . .

— Не плачи — му шепнеше Ганчо, — извърши това, що ти казвам. Варди детето и бягай от това проклето гнездо, дето са се загнездили тия усорлици. Прощавай. . . Ако бъда жив, ще ме разберете. . . Не ме изпровождай. Бог да те закриля!. . .

След тия думи Ганчо възви коня. Шарко го изпроводи до вратнята с въртене на опашка и се върна. Чуваха се стъпките на Гьогата по пътя, но и те онемяха. Ганчо изчезна из тъмнината. Той замина из оряховския път, който се разделяше над Честово и водеше към Дунава.

Дядо Добри, без да се обажда в къщи, взе вилата на рамо, излезе и улови пък той геранския път, който водеше към Лясковец. . . Когато излезе на върха на рътa, при голямата граница, дето лясковчани правеха оброк да не вали град и се молеха за дъжд, първите петли пропяха у Геран, а той се впусна към Глоговец.

От тая неочаквана нощ дяда Добря у Геран и дяда Цоня у Лясковец сън не ги хващаше: всеки се надяваше кой час ще му бастисат къщата, ще го грабнат и ще се озове в търновския зандан в тежките клади (тумруци), дето между другите мъки го чакаха най-после и скенджата или демир-чемберя. . . Но тия лошави ожидания поотлекнаха, когато дядо Добри се научи от циганите у Геран, че Алиш и Джевдет си бошандисали пушките и едина се убил, а другият си убил коня. А добриделските цигани съблекли дрехите на Алиша и ги откраднали заедно с оръжията му и нощем одрали Джевдетовия кон, за което всички били затворени в Търново. Той занесе тая радостна и утешителна вест на дяда Цоня, но все пак не се доверяваха само на циганските приказки. Най-после тая новина взе да се приказва и от лясковските чорбаджии, които често ходеха по селски работи в града и носеха в село новини от турци и българи.

XVI

Арбанашките боляри още от старо време имаха у Влашко мошии, на които лятно време живееха мъжете и зиме си дохождаха в Арбанаси при децата и жените си. И като дойдеше марта, пак си отиваха на мошиите. Но преди кърджалийските времена, като усетиха, че ще се разбърка, те се преселиха и с домочадията си в Букурещ и вече не се върнаха в България. От тия арбанашки боляри най-прочут и най-умен и богат беше стария Гьоргаки Болецата. Той беше човек на шейсе години, дълголик, промесил, с дълга антерия, червени шалвари и самур калпак.

На Гьоргакя Болецата баща му — Спиро — и чичо му — Димитраки — Болецови бяха прочути търговци. Те имаха в Арбанаси своя болта на два ката, с шейсе железни прозорци, иззидана само от камък и тухли, в която си държаха копринените платове и златотъканите сиваита, които доносяха от Хиндустан. Те бяха ходили четири пъти в Индия през Мала Азия чрез Персия с кервани и подир две-три години се завръщаха. Оттука те носеха копринени и вълнени гайтани и колани, котленски и сливненски аби, които продаваха в Анадол, а от Индия доносваха сиваита, муаре, харе, кашимири, шалове, персийски меки шарени килими и синило. Платовете продаваха на търновските беeве и бейзадета, а синилото носеха на панаирите. Те бяха купили у Влашко мошия и си бяха осигурили доходи, та като позастаряха, не ходеха вече в далечната Индия, защото както тука, тъй и в Анадола беше взело да се размирява и пътищата бяха станали опасни за керваните от азиатските харамии и предводителите на племената — беевете, а най-вече от кюрдите. Когато забягнаха арбанасчаните у Влашко, Димитраки и Спиро Болецовци бяха вече покойници и мошията им я наследи Гьоргаки Болецата, единствения син на Спира, защото Димитраки,

по-стария брат, беше неженен. Каменната Болецова болта (кивгир) после я развали Текир-Даалията, взе му камъните, керестето, керемидите и прозорците и направи Текирдаалийския хан в Търново над високата самородна каменна стена над река Янтра срещу Трапезица.

Мошията на Болецата беше между реките Дъмбовица и Сабаре, около днешното българско село Кяжна. Тя беше една от първостепенните тогавашни мошии, с голямо курте, дамове за добитъка, плевници, граждове, патули, хамбари и стаи за работниците. Селяните — клакаши — в онова време работеха на чокоина по три дена в неделята и мошията приносяше на Болецата по две хиляди жълтици годишен приход.

Куртето му беше построено край Дъмбовица на едно възвишено място с градина зад него и зад градината — лозе на диреци. Зданието беше на един кат, пространно, с две големи отделения. В южната страна, в по-голямата половина, живееше Болецата лете с жена си, двамата си синове и двете си дъщери, а другата половина беше за гости и за постоянни мусафири, които често дохождаха, от България и Македония избягнали, и стояха по цяла зима у него на прехрана. Зимно време куртето оставаше на тяхно разположение, гдето логофетина му Костанда ги хранеше, догде се раззелени гората, и после се изгубваха.

Косерката, като премина Дунава, отиде право у Болецата, когото той знаеше още от предните години, когато работеше на Сабаре градина и беше му носил у Букурещ зарзават за зимовище. Като се яви при стария болярин и му разказа, че бяга от турска беда, и като му разправи кой е и от кой сой, Болецата му каза: «Аз познавам много добре баща ти и дядо ти ми е садил лозето над Голямата чешма и ми е хашладисвал присади круши. Когато бяхме на вилает, той всеки петък носеше от Лясковец и ми продаваше слама за конете. Ти си ми гост, остани тука да презимуваш, че после, като се раззелени гората, ще видим. То, чини ми се, ще има и друго хоро, ама да видим кога ще гръмнат тъпаните!» Стария болярин му загатваше алегорически за предстоящата руско-турска война. Ганчо му поблагодари и каза, че ще остане при него.

— Аз имам и други юнаци тука — продължи Болецата, — които са били у гръцката завера, из Македония са. Да не са по-добри от тебе, ама ще ги видиш какви са бабаити. . .

— Аз съм работен челяк, дядо Болеца, не мога да стоя без работа, пръсвам се. Ще си пусна коня при вашите и ми дай работа; искам да си изработя хляба, гдето ще го ям. . . Нали казваш, че знаш тетя и дяда; ние тъй сме научени — да работим без работа се разболяваме.

— Е, че каква работа да ти дам? Ти си ага, я гледай — цял еничарин. Ще ходите с арнаутите на лов, ще биете нишан и ще играете с влахинките на хоро в празник и — толкова. . .

— Агалъка аз скоро го хвърлям, а колкото за лов и нишан, и то става, но в празник и зимъс. А сега дай ми да ти гледам лозето и да ти направя арбанашко бяло вино и пембян пелинаш, че като почерпиш зимъс болярите, да те питат от Света гора ли си го донесъл. . .

— Колкото за лозето и за виното, твое да бъде. Но друго не ти давам, аз си имам работници и три села клакаши.

Подир това Ганчо си хвърли турските дрехи, пусна коня да пасе с Болецовите и се залови да урежда лозето — гроздето вече беше взело да се спаржа. Болецата му даде една стая във второто отделение на негово разположение.

Арнаутите, за които спомена стария болярин на Ганча, не бяха там и цяла неделя ги нямаше да дойдат на куртето. Те се реяха из Букурещ.

В неделя, когато се върна Ганчо от селската черква, завари в куртето трима фустанлии, с фесове, червени калци, сирмени джамадани и червени сирмелии чепкени, с дълги черни коси до раменете, по 30—35 години на възраст. Костаки и Спиро бяха дълголики, черноокии, с длъгнести лица и дълги, прави, малко орлинни носове, а едина — с кръгловато лице — се зовеше Трайко.

— Ето, този е един мой вилаетлия, търновалия — им рече стария болярин. — Ще ви бъде другар; и той е избягал от проклетите агаряни. . . Аз му дадох крайната соба, до вашата, ще бъдете комшии и другари.

Македонските каба-даии, като видяха Косерката с прости дрехи — бяла риза и гащи, калпак и червен пояс, с емении на бос крак, — изгледваха го от петите до главата и си мислеха, че това тряба да е някой пъдар, защото бяха се научили, че нагледва болярското лозе.

— Какво го изгледваш, Костаке — рече Болецата, като се смееше под мустак. — Той е пò каба-даия и от вас, не му гледайте този каяфет. Цял еничарин е той, я му вижте салтанатите и оръжието в одаята. . .

Арнаутите си изкривиха устните и не им се щеше да вярват, а Косерката, като ги гледаше, дойде му на ума за Бекира и на ума си казваше: «Сѐ арнаутска пасмина, гордо, кибар и готован.»

— Ще се запознаем, дядо Гьоргаке, нали ни е изхвърлила тук орисницата, отсега нататък туй ще ни е работата.

— От кàа си бре, како са зо'еш, побратиме — му продума Костаки.

Де ще ме знаете вие, аз съм селянин, е-е там, откъдe Търново. Станчо ми е името.

— Како да не знайме Търно'ото, мие го имаме шетан сиот турски топрак. Не е ли оно'а Търно'о, шчо е кай Едрене?

— Е, аз ви казах, че не знаете. . . не е то; онова се зове Мало Търново, а моето Търново е отсам Балкана — Велико Търново.

— Мега Търново — додаде болярина, като не се стърпя — и Арбанаси-Арванитохори — моята бащиния — е до него.

— Е, ако е така, немаме го шетано по вая страна. Колко за Македония, Арнаутлук, Тесаля, Гърчкото, Света гора, Цариград — шетали сме го и по два, и по три пати. Иллем вамо не сми юще, но ке дадет господ. . . и оно скоро ке биднет. . . како кажуат.

— Ами какво ще правите по Търновско — ги попита Ганчо, като гледаше дяда Гьоргакя.

— Како ли ке пра'им? . . . Турци ке колим море, турци и. . . плячка. .

Ганчо го гледаше и си мислеше: «Пуста арнаутска вяра, като каже плячка, че мед сякаш му капе от устата.»

— Ами сами ли ще идете — му каза Косерката, като гледаше пак Болецата в очите, — или с някого другиго?

— Море и сами, и со москофот, како ке дает господ. Само да биеме тоа душманин, да го истераме из хуба'ана земля, шчо ни е заграбило, псето. Ами ти ке доиш ли со нас?

— Кой знае — му отговори Ганчо, като не смееше да се отпуща, защото не познаваше още новите си, по ориснишка присъда другари.

Разговора щеше да се продължава още, но една каляска притропа и се спря пред куртето, гдето се извършваше разговора между македонците и Косерката, пред стария Гьоргакя. От каляската слезе Болецовица, дъщеря ѝ и син ѝ Панайотаки. Като поздравиха стария болярин и гостите, влязоха в стаите, а кочияша, който беше един висок влах, закара кочията под сайвана. Арнаутинът с фистанелата, който се държеше отзад у пискюлите на каляската и беше като адютантин на младия болярин, взе една чанта от кочията и отиде подир болярина.

— Идете си сега в стаите — рече Болецата на Ганча и на македонците — и си пригответе пушките, че ще идем да биеме нишан. Панайотаки — и той ще дойде — и отиде при къщните си.

— Ке дойдеш ли да видиш на шопов салтанато — шепнеше Спиро на Костакя.

— Хайде, идем — му отговори Костаки и тръгнаха към Ганчовата одая.

— Заповядайте — им рече Ганчо и ги въведе в стаята си. На стената бяха покачени два пищова, нож, ак-кабзалия дълга пушка, две паласки, харбия, турски дрехи и голяма чалма, а в едното кьоше му беше сложено седлото с юздата, юларя и гююслюкя.

— Море, Станче — продума Спиро,— ти си бил вистина еничарин, како ни кажуаше боерот, а ние те зефме, бога ми, за шоп.

— Море ти си било пце бре, Станче — додаде Костаки. — Бога ми, пце. Я глей пушка, нож. . . Бога ми, айдук си ти. . . во на айдутчина меза. . . И кон имаш?

— Е, имам един, какъв да е.

— А камо го?

— Пасе при болерските.

— Море, да не си някоя роднина на боерот?

— Ах, роднина, бошлаф, комшии са били бащите ни с него, когато беше на вилает.

— Море, род си ти, туку не кажу'аш. . . — И като му сне пушката, взе да я разгледва.

— Пълна е, добре гледайте, да не стане някоя хата — му рече Ганчо.

А македонците взеха да си говорят арнаутски, като разгледваха сирмената цев на пушката му.

— Море, за вай пусат може да те убие некой — му рече Трайко.

— Комуто държи, да дойде. . . Който го носи, той тряба да се надява да го и запази. Санким, това да е у вашия Арнаутлук, и то може да стане. Нали казват, че вашите арнаути за една глава лук, свързана у пояса на една баба, като мислели, че е пари, убили бабата. А други пък убили едного за едни дисаги кремъни, като мислели, че дисагите са пълни с пари.

— Море, мие не сме арнаути, Станчо, мие сме македонци. Се от'ние шчо са биле со Александра Македон, шчо писнал целиот свет от негоана юнашчина.

— Не зная арнаути ли сте, македонци ли, ама ние, по нас, ви зовем арнаути, че кой знае право ли е, криво ли е.

— Бугари сме мие море, бугари, како вас — една вера, един господ, една пречест, един език. Брайкя сме, ама ваке... забораили сми се... Изело ни псено, турчино... му терем верата... Во Елада го бифме море, бифме псето, до кай се наситифме. А и вашине су юнаци, бога ми... Аджи Ристо, знаеш го бре, Ķосте? 'Най со цървенине чижме, со белиот ат, шчо уби арапот кот чешмана? Бога ми, бабаит а'джи баба. Съг ми текна — из мега Търноа беше. Ели бре, Спире, из Търно'о кажжуаше аджи баба?

— Из Търно'о, из Търно'о, из Великоно Търно'о. Ама юнаак!...

— Ами имаше ли някой Вачо Ķаленджи там, с дванадесет момци?

— Вачо Ķаленджи? Висок, суф, кощеляв, църноманяст? Имаше бре, Трайче?

— Имаше — Ķаленджи кехая, он беше со дванайсе момчиня, дошел из Стамбул со каик.

— Е, той, той беше кехая на фурните в Цариград и с дванайсе души момчета отишъл на Мора, да помага. Той и момчетата са от моето село.

— Помниш бре, Ķлиме, шчо се би во Ķоринт на портана църковна?

— Помниш, ал загина, кутриот, со сите юнаци...

— Загина, ама и турцине ке го помнеат, бога ми, до турскион рай... Ķасапия беше тамо. Секо'а се, бога ми, како краста'ици. Во църкоа беа, кутрине... Зе'а'и на месаре, пустиис турци, и ка излегоа — па бой... Си видел бре, Станче, пцета като се давеат... вака беше... смеси'а се, па — на нож... гла'и падаа като зелке по земляна. После отбифме турцине, но ойд'оа кутрине момчиня... Си видел такво нешчо?

— Где ще видя такова нещо, ние сме хора орачи, лозари. Аз кокошка не съм закалвал — каза Ганчо, а душата му се радваше, като гледаше завераджиите и слушаше как са падали турците в Мора.

— Не си заклаал кокошка? Ķой знаит колко майки си разплакал... Ако не си заклал кокошка, шчо кеш туа, во Влашката земя, и зашчо ти е вай посат?

— От беда бягам бе, Ķоста, от туне беда. Набедиха ме, че съм обрал хазната...

— За азна го бедили, а он вели — кокошка не клал! Кой знает какво си куче, ал'некеш да се изкажуаш. Чалмана и рубана те покажуат каква си кука'ица. А пушкава, шчо е немат и еничарааси?... Не те покажует да не си клал кокошка... Ķлал си ти, и кой знает колко. Али си избегнол от колот; вака ми кажи... — му говореше Ķостаки и го гледаше в очите. — Ако те гледает чоек во очиве, вистене ке помислит, да не си бог знает каква видра, но душата треба да ти е гяулска. И што се смееш ваке под мустак, не ме греит... Ķуче си ти и от'ние, шчо апает молчки...

— Не съм бре, Ķоста, аз съм добър челяк — истина, добър съм, ама хората ми казват лош — не ме познават...

— 'Во е злоно, шчо людене те кажует зол. Да си добър, све ка се най'т един да кажет, оти си арен. Ама нейсе, ке се упознайме вая зима...

Любопитния разговор между новите познайници можеше да се продължава още дълго, но стария болярин излезе на двора и след него — син му с една дълга, седефлия каранфилка пушка в ръка.

Момчета! Готови ли сте? Хайде!... — извика стария Болеца.

— Готови сме, господарю — изговори Ķостаки бърже.

Хайде море, Станче, готов си?

— Няма какво да се готвя, ето, взех паласката с фишеците и ето нà и пушката е в ръката ми. Ами вие?

— И мие сме гото'и — каза Ķоста. И отидоха да си вземат гегалийките от стаята.

— На ливадата ще бием нишан — рече Панайотаки и всички заминаха където Дъмбовицата. Стария Болеца — и той отиде да гледа сина си и юнаците как ще мерят и из пътя казваше на Ганча: «Не ме сдържа — стар съм, ама нали и аз съм малко от арнаушка жилка, сè ме влече кръвта към арнаутското.

— Знам, знам, дядо ми е разказвал как се е заселило Арбанаси. То и ние, лясковчаните, имаме по нещо арнаутско. «Кръвта, нали казват — вода не става»... то сè си се показва, макар през десет пояса...

— Е тъй, току тъй Арванитохори не са ни нарекли бадихава я, все има нещо арванитско.

— Тряба да има, дядо Болеца, тряба, то прякора отива с години...

— Ето, на оная върба ще биете нишан — рече стария болярин, като дойдоха на ливадата. — Тя е на решето — от куршуми. И аз, като бях по-млад, съм я мерил, но сега вече взеха да ми треперят ръцете, а и очите запряха, че само се радвам на младите.

Македонците бяха вече били няколко пъти нишан на върбата и знаеха отгде ще се хвърля. Косерката се учеше и всичко наблюдаваше. Спиро превърза стъбела на върбата с едно бяло платно, начерни го колкото юмрук в средата с въглен и дойде при дружината.

Младия болярин Панайотаки беше се учил в Париж и при гимнастиката беше учил и фехтоване, а пък сега се учеше от македонците да бие с пушка на нишан и да ходи на лов. Затова него накараха най-напред да хвърли от 300 разкрача с куршум. Като гръмна пушката, един влах се завтече и показа на горния край на платното, гдето му ударил куршумът.

— Хайде, хвърли ти сега, Костаке — рече той на македонеца по гръцки.

Костаки дигна гегалийката. Пушката пукна и влаха показа над платното една педя.

— Ме излага пущинава — рече той полузасрамен. — Фърли ти бре, Спиро, и се пули добре во средана.

И Спиро гръмна, но удари на долния край на платното. След него хвърли и Трайко, но удари в клоните над стъбела.

— Каква е'ва гяволщина? Ни едън не удари во църното. . . ке ни се смеит шопов — казваше Коста тихо на Спировото ухо.

— Хайде хвърли и ти, емшери — каза стария Болеца, — ама гледай да ме не засрамиш.

— Не съм бил скоро на нишан, дядо Гьоргаке, че, чини ми се, ще те засрамя — каза Косерката, като дигаше пушката да мери. Всички млъкнаха, запряха си дъха и чакаха да пукне пушката, която не се забави. Като гръмна, влаха показа средата с пръст — право в сърцето на белега. Македонците се завтекоха да се уверят, защото това ги засрамваше пред стария болярин. Ганчо не отиде, но неговото соколово око видя где удари куршума му и затова не се безпокоеше. Македонците се върнаха и донесоха един чифте-телия куршум, на който телта се беше прекъснала в средата.

— Машала, емшери — рече старият Болеца, — не ме засрами!

— Мие го мислехме за шоп — рече Коста на Панайотаки гръцки, — ама сме се излъгали. Той треба да е някой харамия, но се крие под бялата риза.

— И аз още не го познавам, но както казва старият, той знае баща му и дяда му още от вилает.

Не зная, но той ми напълни окото. . . А казва, кокошка не е клал — рече пак Коста на гръцки, като гледаше Спира и Трайка в очите. — Кокошка не си клал, а со телий куршуми биеш во пъпот на нишанот — каза на Ганча, като го гледаше в очите някак полузавистливо.

Ех, случило се, Костаке, белким ти не си ударял в средата? Тъй се случва то понякога. А понякоги, като се закучи, че и десет пъти да хвърлиш — не върви.

— Море, туа нема никаква случка, ако не си майстор во окото и во ръките. . . Не клал мой Станчо кокошка? А «танк!» — во сред нишанот — два куршума. . Я ти казаф, да си'арамия и си разплакал майки, а ти све — не съм клал кокошка. . . Каков си итър гявол, бога ми. . .

— Е, нали ще хвърляме още по няколко пъти, може и вие да ударите.

— Шчо можем да ударим — може, ала първиот залок е сладок, я!

— Е, хайде, сега пък да хвърляме с тек куршум, да не мислите, че с телията се удря по-лесно.

— Море кой удрит со телия, тай ке ударит и со тек, текот по-арно улучват.

Меренето се продължи до обяд и догде не удари всякой в средата, не се оставиха. Македонците си казаха гръцки, че ако не ударят, по-добре да умрат. Как ще гледат болярина в очите, като той ги мислеше за бабаити и за хора, които са влязвали по няколко пъти в огън. Ганчо, за да не докачи до найбрънчивата струна македонското честолюбие, нарочно не мереше в средата, но гдето помереше, там и удряше. Като казваше: «Сега, чини ми се, ето там ще ударя» — и удряше, но това, а̀ко и да го правеше по̀ юнак и по̀ нишанлия пред очите на дружината, не им закачаше толкова честолюбието.

Като се върнаха на куртето, обяда беше готов и старият Болеца, задоволен от бабаитите и от сина си, им прати печено агне, пълно с ориз, четири сомуня и един половяк червено вино. Подир обеда всички си поспаха и като се пробудиха и умиха, Костаки свиреше с булгарината македонски песни, а другарите му ги пеяха. Като видяха, че от стаята на болярина се отвориха прозорците, те запяха гръцката марсилеза и старият Болеца, като се възхити, гръмна с кобура през прозореца и извика:

— Брава бре, юнаци! Тъй ви искам! . . . Излезте на чардака.

Гостите догде се приготвят, старата Болецовица, кокона Тудури, двете ѝ дъщери Марьола и Анепсия, Панайотаки и стария Болеца насядаха на столовете на чардака пред стаите. Македонците седнаха на лавицата, преметнаха си десния крак върху лявото коляно, покриха го с фистанелата и придружаваха байламата на Костакия с гръцките патриотически песни, които бяха излезли във време на Моракавгасъ. Ганчо и той седна до тях и като не разбираше думите, възхищаваше се само от гласа на певците и на булгарината, която трепереше в ръцете на разпаления македонец. Като изпяха и една македонска песен, спряха да си починат. Ганчо, възхитен от македонската песен «Кой уби татка ми», каза на стария Болеца:

— Да има кавали, пък аз да ви посвиря с кавала нашенски.

— Кавали ли? — го попита Болецата, който знаеше от вилает какво нещо е кавалска свирня. Беше ходил много пъти у Лясковец на сватби, гдето лясковчани го викаха, кога женеше някой от по-първите чорбаджии синове или дъщери. — Кавали има нашият овчар — каза болярината. — Той е от Етрополско. Я иди бре, Радоле, виж дали не са в одаята му при чантата; там той ги държи, покачени на стената.

И влахчето, което шеташе из куртето, се завтече в овчарската стая и донесе кавалите. Ганчо засвири и всички оперихa очи в него. Старецът пак се възхити и извика: «Ах! Кога ще изгоним тия проклети агаряни, да си идем на вилает, на нашето хубаво Арбанаси, на оная хава, на оная лакова студена вода, при оня питомен божи свят!»

— Да е шоп, денеска го видо'ме, оти не е. А и со кавали свирит, гяволот! — шепнеше Коста на другарите си. — Да е чобан — не е. . . Айдук е, бога ми; во Бургаско чобаните и айдуците свираат ваке со кавали. . . Чист айдук е и — от'ния, шчо шетаат по Рила планина. . . Знаеш ти Стояна, шчо загина во гърчко? Он вака свираше со кавал. . . А шчо юнак беше, кутриот! . . .

— Така е — айдук е; не ли кажуаше, оти го бедили за обиране'азнана? . . . Свирит, бога ми, како сомо'ила во планина. . .

Подир един час хорото се беше събрало в селото пред кръчмата и циганите-лаутари свиреха с две цигулки, мускал и една лаута, а власите и влахинките играеха троплината «Яка уна, яка доу-трей, трей пазещи — трей!» Болярите и коконите отидоха да гледат хорото, а след тях — и гостите. Косерката, който беше работил няколко години във Влашко на градина, знаеше да играе всички влашки игри и като дойде до хорото, каза на стария болярин:

— С ваше позволение — искам да си потропна, дядо Гьоргаки, бива ли?

— О, защо да не бива, стига да знаеш.

— Ех, знам криво-ляво от младини.

— Ами какво чакаш? Хъ улавяй се да те видим как ще играеш.

Косерката си избра два момъка, които играеха най-добре. и се улови между им. Заигра, затропа, завика и той с тях: «Яка уна, яка доу-трей. . . трей пазещи-трей!» И тъй играеше, като че беше порасъл на влашко хоро.

— Видите ли, моя емшерия знае влашки да играе — рече стареца и като мина Ганчо край него, каза му турски:— Артък, ербап си бил, синко, няма да ме засрамиш с нищо. . . брава!

— Видиш, шопов и влашки зборувал, и како играт, ко'да е влах, гяволот — казваше Трайко на Спиро към ухото.

— Хора булгаряска кънтац! — рече Ганчо и циганите засвириха крехнатото българско хоро по гласа «Димитро льо, русокосо момиче», което и досега се играе у цяло Влашко под името «Хора булгаряска».

След един час хорото се развали, болярите си отидоха, а след тях — и гостите. Влахинките взеха кобилиците с доницитe (кофи) и заотиваха на кладенеца за вода, а момците — подире им.

На другия ден почнаха да берат мисирите и цели кервани се редяха край дългите Болецови патули, гдето стваряха с кошове беления жълт като малтица (жълтица) мисир, а логофетина записваше колата — кой влах колко е довезъл. Ганчо гледаше лозето и командуваше двама цигани да окъсват листата около гроздовете — да ги пече повече слънце, за да узреят по-добре, — а македонците отидоха пак да се реят из Букурещ.

След един месец и половина всичко беше събрано от полето и Косерката беше налял в Болецовата мааза пет бъчви с червено вино, три — с бяло и две — с пелинаш, подправен с карамфил, канела, цвят от майски пелин и реса от лозов цвят, набран от диви лозини.

По празниците Ганчо ходеше на лов, някой път с македонците, а някой път с Панайотакя, а някога пък и сами и никога не се връщаше празен. Като се научи, че младия болярин Па-

найотаки знае фехтуване, Косерката, кога оставаше охолен, всякоги го молеше да го учи да фехтува със сабя и с нож. За употребението на пушката той нямаше грижа, но искаше да се научи и как се върти изкусно нож и сабя и как се отбива неприятелската. А той пък учеше Панайотакя как да мери с пушка и колко барут тряба да й се отмерва с килото за различни случаи и пространства.

Зимата се изминуваше с веселби, свирни и игри. Македонците свиреха с тамбурата, Косерката — с кавалите. Те се учеха нашенски хорà, а той — македонски.

Болецата, като пусна най-напред виното и пелинаша, направи им на Ивановден още един зефет и не можеше да се нахвали с вкусния и миризливия пелинаш, който му беше приготвил Косерката, както знаеше от баща си, дяда Цоня.

Зимата се мина, снега се стопи; земята се покри със зеленина, гората се разви, коса свирна и македонците се изгубиха две недели пред Гергьовден. Косерката остана сам, взе да го не сдържа вече. . . Един ден той отиде в Букурещ, ходи у къщата на Болецата и като се върна на куртето, една нощ се изгуби и той.

XVII

В онова време нямаше още ни турски, ни български вестници. Заповедите от Цариград ги донасяха татарите с минзил, а прошенията ги носеха саии-бързоходци, които отиваха пешки през най-правата линия за Цариград или другаде. Те носеха на коланците си под колената звънчета и никой не ги закачаше по пътя. Ако дойдеше някой саия от Цариград или от другаде и донесеше някоя новина, туй беше. Освен туй пътници носеха различни новини, които, като се предаваха от ухо на ухо, понякога излязваха шути и рогати и пълни с чудеса.

Големите аги и войводата в Търново знаеха криво-ляво как върви общата политика, но за българите това беше тайна, защото пред гявурин не се говореше за политика. Пътниците, които минуваха, и търговците, които се връщаха от панаирите, разказваха, че московецът пак иде и сега ще кара турчина да се побългари. Някои казваха даже, че вече дошел на Дунава, други пък уверяваха, че из Влашко се разхождат московци тептил. И между турците се шушукаше нещо, но никой не знаеше същата истина. Българите — и те шушукаха и все сочеха надолу. . .

Зимата се измина почти глухо, само за даването присвиваха раята силно и го събираха до пара. Който нямаше да плати, не му продаваха нищо, но му ударяха по 50—60 тояги по краката и като го пущаха, последната им дума беше: «Парра!» Всеки даваше мило за драго, само да се отърве да не му се пръснат петите и да му не излетят ноктите от пръстите. . .

Народа има свой барометър, по който познава кога ще се разбърка. Общите слухове, от които той може да си извлече истината. Събирането на данъка, навъсването на турците, шушукането им, честото ходене на джамия; дългите песни на ходжите по минаретата срещу петък, обръжаването на циганите, поевтиняването на добитъка и на захирето, спирането на алъш-веришите; появяване на хайти и аздисването на кадъните по селата върху българките и в градищата, по баните, заканването им на християнките — бяха градусите на народния барометър за връвежа на политиката, който предсказваше общата буря. Кога щеше да се развълнува тая буря, не можеха да й определят времето точно. Но щом се пукна пролет и взеха да карат ангария, да носят храните от беглишките хамбари в Русе, Никопол, Видин, Силистра и Варна и да ги затварят в калетата, взе да се разяснява и барометъра. Най-после, като взеха да карат дюлгери и хамиле да стягат калетата — видя се явно, че ще има кавга. А с кого ще е, то всеки вече знаеше. Турците побесняха съвсем. Всичките бабаити, хайти, нехранимайковци, въоръжени, се разпръснаха по българските села под предлог да държат българите запт. Те захванаха да правят всичките своеволия найбезнаказано. Обирите, насилията и убийствата се загоряха вред.

Чуваше се, че къде Видин се е появил някой си арапин и изпотрепал где-да-е-си свят. Между Никопол, Плевен и Ловеч други запрял пътищата. От Търново до Русе пътя се запря от някого си Кючук Османа. По разградския път убиваха всеки ден. Из Добруджата татарите образуваха шайки и всеки ден убиваха от котленци и им грабеха овцете. Тузлучаните взеха да идат на Ряховица на пазар всички обръжени и взеха да бият из пазара християните; когото срещнеха, ако не им отбиеше колата си, смазваха го от бой; обираха дрехите на хората по нивите, вземаха им цървулите, навущата, хляба, емежите, капистрите, насилваха момичета. Явиха се хайдути да крадат децата на богатите българи и да ги влекат в горите за богат откуп. Те често и като вземнеха откупа, пак ги заколваха. Писна мало и голямо

и никой не знаеше, като замръкне, ще осъмне ли. . . «Турците ще ни секат» — се говореше вече открито и пред децата.

Манафи, дангули, зебеци, арапи, мъсърлии, джиза-ерлии и други на тумби, на тумби, с тюлюмбеци вървяха от село на село където калетата и гдето минеха, писваше мало и голямо. Младите жени се черняха със сажди и се забраждаха с отрепки, като чуеха тюлюмбеците; яйца, масло, кокошки, пуйки, сирене, месо не остана в селата. Тая сган беше все конник — ечумикът се свърши и с жито им зобяха конете. Манафите вземаха на селяните ръжните от огнищата за куки, с които щели да закачват московците за рамото и да им отсичат главата. Голите арнаути се спущаха през Габрово, Орхание, Берковица и вървяха към Дунава на тумби, на тумби. Те бяха най-големите изедници. Щом стигнеха в село, първата им дума беше: «Яйца, море, яйца и баница со мед!» Жените бяха писнали «бре-варе» да им перат въшкавите фустанели, които по два-три пъти ги снемаха от въжето да им ги връщат, да ги операт по-бели. Те най-много ламтяха на козята пастърма, затова, гдето минуваха, тя заскъпваше — варяха им я с лук и червен пипер на яхния. По селата разхвърляха на всяка българска къща по 20—50 оки да пекат пексимет от свое брашно за аскеря.

Убийствата на българите до едно време стряскаха населението, но после, като се усилиха вред, станаха обикновено нещо, всеки привикна. Като чуеха за някого, че го убили, само се прекръстяха и «бог да го прости» му беше всичкото окайване, подир което се повтаряше от дълбоко сърце съкрушаваща въздишка и поглед към небето. . .

Около Търново наблизо не се чуваха такива капасъзи като към Видин, Плевен, Русе и другаде, но в началото на май взеха да загатват за един харамия с бял ат, който се появявал на някои села край Росицата, ходил на Михалци, на Хадърбеевата воденица, обикалял около Търново, а някои даже казваха, че го виждали и в Търново къде турския мост, като преминал веднъж с коня си през турската махала. Едни жени, като копаели на Бара в лясковските лозя, го видели все същи, както го описваха, че минал край лозето им из турския път, и те се скрили в дълбокия синур, догде замине. Други пък, мливари, уверяваха, че го срещнали близо при Геран нощя. Всички се бяха уплашили от тоя нехранимайко и никой не замръкваше по къра. Убийства още не се бяха чули от него, но всеки го беше страх. Кой отгдето идеше и когото срещнеше, все питаше: «Срещна ли те негде харамията?» «Това куче ще изяде някому главата — казваха старците в Лясковец. — То, гдето се е околисало около село, не е без причина, ще отвлече я някого от чорбаджиите, я някое дете и ще иска с юкове пари. . .»

Турците, надъхани от фантастически проповеди на улемите и от чудните арабски и персийски приказки, като се надяваха на непременното покровителство на пророка си и на въображаемите десет хиляди шахове, които ще дойдат от самаркандските страни с безброй джинове да им помагат. В невидимото си присъствие с махване на светите си кълъчи в един миг те свалят главите на душманина им, пред всяка война си даваха кураж с пълна надежда, че бог всякога ще е на тяхна страна и хелбете ще победят душманина на исляма. И пред тази война, като гледаха азиатските и африканските башибозуци да вървят всеки ден, турците се радваха и надеждата им растеше и се окриляваше все повече и повече. Щом видеха някоя тумба, «машала сюнетли бабалар» се повтаряше и с «урлар олсун, канлъ олсун» им поздравляваха оръжието, като че отиваха на лов.

В това време познатите на читателя търновски бееве със свитата на стария мюфтия Шекир бея на Геран освен Алиша Иланджика се събраха у Хадърбеевия конак в Търново, да го предумват да се примири и душевно с Рашид бея и да се съгласи да вземе Анку за сина си Джевдета. За това се употребиха помного молби и красноречие, отколкото на Геран за помиряването им. И с предварителни молби, плачове, целуване на коленете му от жена му едвам го съгласиха. Радостта се разнесе между всичкото турско население в Търново, а особено между харемите и заглуши чувството за войната. . . На другия ден се захвана годежа със зурли и тъпани и трая три дена. Рашидовия и Хадъровия дом плуваха от радост.

Анку не можеше да се нарадва; тя не знаеше какво вече да направи на свекърва си. Като я обдари със злато и сребро, със свила и елмази, прегръщаше я и ѝ целуваше ръцете и отгоре и отдолу. И «нинем!» се повтаряше при всяка дума. От нея сега по-честита нямаше в Търново: тя достигна онова, което нощем сънуваше, а денем бълнуваше — Джевдет е неин, та неин. . .

Джевдет, за да се покаже още по̀ бабаитин и патриот пред Анку, събра десет души от младите бейски синове и като се обръжиха добре, възседнаха си конете и отидоха по полето къде Свищов да вардят запт и да види Дунава, зад когото му казваха, че са московците.

Неговата цел не беше толкова за Дунава и за московците, колкото да разпита нещо за Косерката — дали не са го виждали негде по селата миналото лято или сега. Като нагазиха селата, те не бяха по-долни от арнаутите. Изнежените и развратени в харемите от малки бейзадета — другарите му — се опитаха негде да посегнат и на ръз. Но Джевдет, като годеник, да не навлече на себе си и на бащиното си име леке, им заповяда да не посяга никой, че ще предаде всичко на бащите им и ще ги остави.

На Косово те бяха кондисали у дяда Петка коларя и при другото, като го разпитваше за едно, за друго, Джевдет му загатна и за един човек, в когото описваше Косерката, и попита — не е ли виждал оная година подир харман такъв човек я да мине през село, я да го е срещал негде по пътя или в къра. Стареца помисли, помисли и му отговори: «Такъв човек, какъвто ми разказваш, оная година спа у мене. Не спа той, ами престоя два-три часа, назоби си коня, хапна няколко залъка и сръбна пет-шест лъжици чорба и посред нощ замина. . . Но той беше турчин. Същия, както ми казваш, със сив кон, пушка, пищов, нож и същите дрехи. . . но турчин — същ турчин беше той и сърдит като стършел, не му се продумва — начумерен като дъждовно време. . .» Джевдет клюмна с глава, въздъхна и нищо не му отговори. Другарите му не разбираха за кого пита стареца.

На сутринта станаха рано и по обед бяха в Свищов. Джевдет остави другарите си на хана и слезе където балъкчиите в рибарската влашка махала. От един влах той се научи навярно, че турчина със сивия кон една нощ, като уловил над Свищов при блатото едни балъкчии власи, накарал ги насила да го преведат с каика си с коня му заедно у Влашко и като им дал по една рубия, върнал ги през нощта. . . Джевдет пак въздъхна издълбоко и си мислеше: «Тоя кяфирин сега трябва да е при московците. . . Щом се обяви боя, аз ще ида да го диря; той ще е npeменно с волентирите — на тях ще ударим. . . Аз това куче, Котая свиня я познавам и в дяволска кожа да се облече! . . . Ти сега серка, няма да ми избегнеш ти мене от куршума. . . Ти сега щеше да си в джендема, ама трябаше да меря още една длан по-долу. . .»

Джевдет остана задоволен, че откри поне пътя на душманина си, и се върна весел при другарите си, които пиеха ракия в одаята. В онова време тамам бяха пропили младите турци ракията, и то най-напред бейските синове. Те я пиеха скритом от бащите си

и публиката, както сега първите тютюнджии момчета пропиват тютюна скритом и често си изгарят джобовете, кога крият от баща си запалената цигара. Така и бейчетата се опиваха и често спяха у яслите при конете, като обливаха дъските с поврат.

За тази ракия много от търновските бейзадета после си продадоха най-хубавите чифлици, кории, нивя и воденици и опросяха.

Джевдет не се беше впуснал в пиенето, защото вардеше честта на стария си баща, който се считаше един от най-честните бееве от Михалбеевото коляно. Той, като видя другарите си, че пият, не влезе изведнъж при тях, но отиде да нагледа конете, догде си изпият ракията. . . Той не рачи даже да си покаже, че ги е видял. Като се наобядваха, всички възседнаха и заминаха покрай Дунава нагоре, който се беше разлял тая пролет твърде много. Затова турците много смятаха, че ще препречи на московеца. Щом се изкачиха на височините над Свищов, те взеха да се чудят на великата река, която за пръв път гледаха.

— Догде е тоя бабаит Дунав, московец ли — птица не може прелетя в земята ни — каза едно бейче.

— Като вземне да минува, бий с топовете, бий и Дунава ще ги носи — додаде друго бейзаде.

— Не се бие лесно — каза Джевдет, — той е балъкчия — с конете си преплавва. . . Питай баща си, той е виждал инат-казаклар как са го преплавали при Исакча.

— Не бу, холам — се чудеше един. — Чева не е риба да преплава това море? Има ли такива коне на света, да преплуват толкова широка вода? А и като я наплуват, няма ли топ?

— Той, чоджум — рече един по-стар, — нощем ще мине, както е минувал толкова пъти, и то — дето се не надява никой. . .

— Дотогава аллах керим — рече трети, — я тахт, я бахт. . . Нека да дойдат шаховете от Анадол, че ще го питам аз него! . . .

— Колкото за шаховете, там няма що да кажа — там е божа работа. С шах, с джин, с бога шега не бива — тогава, да! . . .

— Бог ще ги убие, гледайте си работата вие, момчета — викаше едно бейзаде. — У нас има дин-кувети, а московеца е неверник, мискин, тахтая-тапаян кяфир, нему бог помага ли му? Бог е бил и ще бъде с нас. . . Ще вземем ние пак Къръм, Бендер, Акирман, Хотин, Исмаил и чак в Илдъз-алма ще влезем. . . Там ще си назобим конете — торбите са пълни с ечумик. Нас чакат. . .

— Тъй да бъде! — рече Джевдет и бутнаха конете към полето.

След една неделя бавене и изет по българските села Джевдет се върна в Търново с другарите си. И всичките турци взеха да облажават бащите им, а най-вече Хадъра за юнашките им синове.

— Ето тъй бива — викаха старите турци в кафенето при турския мост, — беевете да поведат крак, както е било у старо време, че да видите как тръгва и мало, и голямо.

— С тях ние и в морето нагазваме — думаха други.

— Да се дигнем мало и голямо, богато и сиромашко, московец ли? В джендема ще го закараме — куршум на тоя неверник, душманин. . .

— Не се бие той тъй лесно — им възразяваше Бекир бабà, шербетчията, който беше живял в Добруджа, както знаят читателите от оная година, когато искаше да коли дроплите на Геран. — Той на челяка кол забива в гърба — продължи стареца. — Ял съм му попарата два пъти. У него мурафет има, мурафет. . . Ей тъй, ти стоиш тука и мислиш, ще излезе напреде ти, а той те заобиколил и като ти викне «Стой!» — че напълваш шалварите. Московец се казва то — не е шега с него; аскера му е безчет и все с черни ботуши над коленете, кара-баджак пезевенк; върви като див глиган, окото му не трепва. . .От маждрака му е ей този белег, видите ли го — издума гневно стария шербетчия и си изтегли широкия крачол на белите шалвари, та им показа на крака си на белега перницата. Турците взеха да се изпоглеждат и някои старци въздишаха. — Едно време — продължи Бекир бабà, — като ни взе на масаре на Батин, че като изядохме всичко и конете, като довършиха храната, хванаха да си ядат фъшкиите, а ние ядяхме конете. . . Виждал ли си ти — думаше на един млад табак, който се переше най-много, — кон да си яде фъшкиите, а челяк да яде конско месо, и то — таин? Аз съм виждал и съм го ял! . . . Че най-после, като ни зачесна с топовете тоя динсизин, че на сто надали остана по един жив! . . . Леш падна, че се вьвоня адàта. . . Кузум, дядо ти Бекир, макар да е сега с бели гащи и да вика «татлъ шербет» по улиците, и това е виждал. . . и е убивал с шишането си московци и казаци колкото щеш, ама не се свършват от моето шишане. . . Лесно е то оттука да ми се периш, ама там. . . там да те видя. . . там, дето, като гърмят топовете, че земята се търси и люлее от дъното и от дима им облаци стават. . . Виждал ли си куршуми да падат като дъжд, а лешове — като снопове на буйна нива? Дядо ти Бекир и това е виждал. Ах, от четиристотин години ни е той душманин! . . .

— Е, като е тъй, сега да се оставим ли да дойде в земята ни, в градовете ни, в къщите ни и да ни безчести челядите тоя ръзсъзин — му възрази един касапин сърдито.

— Как да се оставим? Аз ви казвам какъв е, а за оставяне и дума няма. Как ще се оставим? Аз съм стар, ама със старините си пак ще отида. . . Окото ми още види, сè ще убия още едного. . . И ако умра, да умра барем в боя от душмански куршум и да бъда шеит на оня свят. По-добре ли е да се влечеш и да умреш с мокри гащи? Който иска да умре за вяра — там! . . . Ама пак ви казвам, че у ерифина има мурафет в боя: това тряба всеки правоверен да го знае, че да се варди.

— Всички ще вървим, Бекир бабà, всички — се обадиха няколко гласа.

— Ще вървим и мало, и голямо — додадоха трети.

— Куршум на душманина! — викаше касапина.

— Топ! . . . — изрече гневно един ходжа, който досега мълчеше. — Кумбара — в джендема да иде! . . .

Ходжата щеше още да говори, но вратата на кафенето се отвориха и влязването на един едър человек му прекъсна думите. Влезе един человек висок, черноок, дълголик, с черни каврък мустаци, с кюлаф и гъжва от няколко басми отгоре му, с ясносини туманясти гайтанлии, широки сукняни колчаклии потури, с пъстър пояс, червен джамадан и син чепкен отгоре му. Едно ножче висеше на ремъчка на лявата му кълка, а в дясната му ръка — един дълъг сюрюджийски камшик; той беше кюрд сюрюджия, който дохождаше минзил няколко пъти в годината с фермани, буюрунтии и зухурати от Цариград до търновския войвода. Всичките търновски турци го познаваха добре.

— Селям-алеким! — му каза най-стария от присъствующите турци.

— Алеким-селям — му отговори сюрюджията и поздравлението се проточи, догде не му даде селям най-после и кафеджията, който стоеше прав при оджака и притикваше жълтите кафеничета в жарата. Според тогавашния обичай сюрюджията трябаше да отговаря на всекиго на поздравлението. Щом се свърши поздравлението, един извика на кафеджията: «На мусафирина от мене — едно кафе!» Кафето беше готово и начаса му го поднесе с филджана на един меден зарф белобрадия Мустафа кафе-

джията и му тури едно малко въгленче всред лулата в трапчинката, която беше направил кюрдът с големия си пръст върху тютюна.

Въдвори се мъртва тишина. Чуваше се само сърбането на кюрда, което се пресичаше от чубука му и във всеки промеждутък излязваше от носа му цяла двойна струя дим. Като си изпи кафето и чубука, поръчаха му и друго кафе, но догде дойде, един от по̀-първенците го попита:

— Кога си пристигнал, Джалил ага, и отгде направо идеш?

— Преди два часа пристигнах, предадох писмата и дойдох да пия едно кафе. Аз сега ида право от Сливен.

— Кога си излязъл от Стамбул? Я разкажи ни, какво се чува надолу?

— От Стамбул, речи, че съм излязъл преди четири дена, ама се бавих в Едрене и в Заара, че вчера по туй време едвам стигнах в Сливен. По нас друго не се чува, все за балъкчията е разговора. Някои го докараха биля чак до Варна.

— До Варна ли? Вай! — извика ходжата.

— Той до Варна не е дошел, ама иде — хъ. . .

— Кажи — се обадиха няколко гласа.

— Кажи, аллахи северсин, доде е дошел? — го пресече табака, който се препираше преди с шербетчията.

— А бе той още не е прекрачил синура си, ама иде, казват, и сега иде още с по-много аскер, отколкото преди. И много големи топове возел; повезал и онзи топ — топа на Реиз-баба̀ Никола[1], който, като се хвърли, колкото непразни жени го чуят, помятат. Туй сега се говори по кафенетата в Стамбул.

Старите турци си уловиха брадите, наведоха си главите и се умислиха, а младите си подпъхнаха долнята устна под горните предни зъби и взеха да гледат на земята.

— Каквото ви гледам, вие повече се изплашихте и от нашите чаршаф-чоджуклар стамболски ефендета. . . Не бойте се, холам. . . Бог е с нас. Ами знаете ли колко аскер се дига от Анадола? Колкото звездите на небето! Авганистан, Кабулистан, Белуджистан, Арабистан, Мъсър, Тунис, Тарабулус, Джизаер, манафите, зебеците, трапузанлиите, Багдад, Шам, Кютай, Измит, Измир, Бруса — цял Анадол, земята тежи.

— Ами вашите кюрди? — го запита ходжата.

[1] Турците св. Николая го наричат Реиз-баба̀ Никола, т. е. морски управител.

— И те може да се дигнат, ама у нас има стари сметки. На беевете май не им се ще, че да видим. . . Те искат да не им се меси султана в работите, а пък той иска да им заповядва, че малко зът върви работата, но ще се оправи то — и те ще дойдат.

— Дано додат, холам, че виж, казваш, и «реиз-баба» дигнал. . .

Кюрда, като искаше да не се продължава разговорът за неговите кюрди, изпи второто кафе и каза:

— Да си вървя, че аз съм сюрюджия, ще заминувам за Русчук, а може—и за Видин. Останете си със здраве!—И излезе из вратата.

— Е, не бойте се — каза ходжата. — Чухте ли колко аскер идел. . . Само за шаховете забравихме да го попитаме, ще се яват ли и те с аскера?

— А че първом за какво да го питаш — рече един белобрад бакалин. — Нали видиш, че челяка бърза? Ще се научим ние от войводата утре — у другиден.

— Е, тъй я, бърза челяка — потвърди ходжата.

— А бре вие на анадолски аскер твърде много не се надявайте — рече Бекир баба̀. — Те са дангули и нищо не струват: догде се накрачи с ония широки шалвари, догде си възседне коня, догде прибере дъното на шалварите си, ще погърми. Нашите, ей тука от Урумели, те се бият добре. . . и помаците. . . На помака не му мига окото, както и на московеца, после бошняците, нашите и те са юнаци, а арнаутите, макар и да ги хвалят, страхливи са, лесно бягат. От анадоллиите тия се бият доста добре, що са от край морето, и пак — джиза-ерлиите. Арапите нищо не струват; те не са видели сняг и щом хване зима, захващат да мрат като въшки. А московеца чака зима. Той зимата обича, нему зимата му е царовището. Спи на снега като шопар и не ще да му мигне окото, нали съм ги гледал. Къпе се в леда като бесен бивол, кога аздиса от много хранене с бурчак. Питайте Шакир баба̀ Сомунджиоглу слепия, той е вземан роб и е ходил чак на дъното на Московията и е пасъл свине там, той ще ви разкаже най-добре. Има на дъното, хем там, дето е все нощ зимно време, такива хора, ми е казвал, дето ядат хора и мечки и къщите им са от лед. С едно око били на челото — песоглавци. Московеца е като шопар; шопара, като го чешат по корема, ляга си и му е драго. А московеца, като отиде на хамам, ми казваше слепият, бие се с вършини по голите меса да му доде кеф и тогава си ляга да се пари, не като нас на гюбек-таши, ама — с пара от насветлени камъни. Хвърля вода на камъните, излязва

пара, а нему е драго, драго като на шопаря, кога го чешат по тумбака. . . Гореща вода пият с някой бурен да си топлят корема и изпиват по няколко оки. Бамбашка свят били. Паниците им — от дърво, а лъжиците — колкото кривач големи и много ядели — един кираджия издал за десет души, както ядем̆ние, и изпивал по една ока ракия — спирт, но били мискини. И жените им пиели ракия, и децата — сарахош миллет. . . Ама — юнак; не се бои ни от челяка, ни от студ, ни от мечка, ни от вълк; с нож убивали мечките, а с камшик — вълците. Гони го, гони, догде баялдиса, че като го стигне, с камшика му избие очите и го дере. Те имали, казва Шакир бабà, едно време един цар, някой си Дели-Петрун, който ядял вряла чорба от огъня и счупвал конското петало с пръсти, а рублата пресичал със зъби. Той ги направил такива юнаци, ама то било отколе, хее — дженевиз-вакътънда. Какво не приказва Шакир бабà за там — по цяла нощ ми е приказвал, като не беше ослепял още. А сега, като не види, горкия, повече приказва. Който е мераклия, идете някоя вечер при него да ви разкаже чудесии. Той е стоял там осем години и московски знае като московец — знае и да им пее песните.

Подир приказката на Бекир бабà, която слушаха всички турци в кафенето и клюмаха, захванаха да си излязват из вратата един подир други мълчешком. Най-после, като си излезе и Бекир, остана само кафеджията и взе да си мие джезветата, филджаните и да изтрива зарфовете, а малкото му момченце Сюлюш взе да мете кафенето, което не беше още метено тоя ден.

XVIII

Май месец беше влязъл. Харемите на Рашида и Хадъра всеки ден се събираха ту у едногото, ту у другия бей и Анку не се отделяше от майка си. Кога отидеха у Хадърови, ней не ѝ се щеше да се отдели от Джевдетовата майка, нейната бъдеща свекърва. Къде половината на май черешите бяха узрели и сватите се готвеха да идат на Рашидовия чифлик на Геран, да се повеселят, както миналата година, да се наядат с риба, череши, майски мед и да се намиришат с гюлова росна миризма. Затова от цяла неделя бяха взели да се готвят.

Джевдет си беше направил нови дрехи. Угоил бе черния ат с белите крака и с месечинката на челото и си гетирдисал ново, хубаво, шикосано седло от Едрене. Баща му, Хадър бей, и бъ-

дещия му тъст Рашид бей също се готвеха. Анку всяка вечер питаше майка си кога ще тръгнат за Геран и от радости ставаше все по-хубава и по-хубава.

Една сутрина дойдоха от Геран четири волски кола с четирима българи от геранските бейски селяни и двама цигани. Като натовариха по две кола гьоч с всичките потребици от Хадърови и Рашидови, си заминаха за Геран. Сутрешния ден беше отреден да тръгнат за чифлика. Анку от радост тая нощ малко спа; тя си легна рано, както и всичките им домашни, но сън не я вземаше. Пред очите ѝ се представи миналогодишната картина на чифлика с всичките ѝ прелести, които въображението ѝ сега като годеница ги разкрасяваше още повече. Тя гледаше напреде си всичката ланска свита на коне и Джевдет напреде им как влязват в двора на сарая. И сега Джевдет ѝ се представи похубав, пò левент, пò юнак и по-весел. Тя го изпровождаше във въображението си на коня със сокола на ръката му за лов в равната лъка; гледаше го как препуска коня подир полета на Илдъръма сокола и видеше соколите как се спущат от сините небеса на дроплите и как им пребиват крилете. Погледа ѝ посрещаше завръщането му към сарая с Иланджика, с дроплите и вързопа дребни птици на каша и сокола, на дясната му ръка кацнал. Тя втори път видя в представлението на фантазията си как се наби сокола на щърковата клювница. Видя надпрепускането на конете, биенето на нишана, припомни си гласа на неовете, сазовете, зурлите и цялата песен ѝ се повтори в ума, в която я припяха ашиците за Джевдета, който ѝ беше и душата, и живота, и господа, и всичко. Прозореца, на който стоеше Джевдет и си разгръщаше ръцете насреща ѝ, като че искаше да я прегърне заедно със сарая и да я притисне при биещето си сърце, се изправи напреде ѝ и тя срещу него — с цвета, който му пущаше през кафеза. С една реч, фантазията ѝ поднови всичко пò в ясни бои, отколкото беше в действителност. Като се умори и наслади от приятното възпоминание, най-после съня я унесе на своите тихи крила и я гуди, според народната вяра, в златните люлки, на които я люлееше, и бдеше да я не стресне от почивката, в която си почиваха всичките ѝ нежни и цъфтящи части на цялото тяло! . . .

Майските нощи въобще са хубави, тихи, приятни и от цветята — благоуханни около цялото Търново и в целите му околни местности. Но тая беше царицата на нощите: небето беше ясно, синьосиво; звездите се бяха наредили като пръснато белорунно

стадо по полето; по-едрите блещяха, трептяха, стреляха със зраците си към всяко око, което се обръщаше към тях, като че искаха да го наситят със своята ясна светлина; малките премигваха като огнените очи на някоя девойка, кога приказва с първото си либе при чучура. Ясния месец стоеше между им като староплaнинския пастир на вътрополските равни полени, наврьх на Стара планина, при бистрите планински езера, наметнат с белия си ямурлук, подпрян на дряновата си писана железновърха гега, да наблюдава цялото си стадо — как пасе, разтирено по росната трева. И звънците издават различни гласове, които се отекват в стеньето и пещерьето. Както овчарят пристъпва незабележително всред цялото стадо и не го забелязваш как изминува с него полето, тъй и месеца със своите милиарди овце — звездите — вървеше тихо и се отклоняваше неусетно към запад. . . Когато се беше вече надвесил над върха на Стара планина и като че искаше да я целуне по бялото снежно чело, на изток се обади слаба светлина и след нея над Еленския балкан надникна слънчовата годеница — ясната Зорница, — облечена в най-хубавата си златна премяна, и обзираше всичко напреде си като горския байрактар, който се е изкачил на върха на Мара Гидия и обглeдва цялата Тракийска равнина с пътищата ѝ — да няма негде скрита пусия противу войводата му, кога слезе да пътува по равното поле да помага на угнетените и да мсти на злочинците-завоеватели, които се крият в тъмните урви и усои да притесняват и да се борят с честното и невинното, както девовите на Аримана с езатите на Агурамазда. Тя трептеше със своите огнени зраци, като че искаше да шибне всекиго и всичко, както белия кон шиба с дълговласатата си опашка мухите, за да се пробуди и да слезе от сънковите злати люлки полюлейки. . .

Тези огнени, тънки, трепетливи лъчи се допряха най-напред до ранобудните очи на най-първия ранобудник по май — славея, — който, щом си отвори ясните очици, я поздрави със звънливия си глас най-рано от всичките пеещи и говорещи божи творения. Святата гора срещу Анкувия сарай, в който тя спеше край прозореца, който гледаше в гората, отдето често видеше Джевдета под кичестия клен при чешмичката, се огласи от хиляди славейски песни. Една от друга те бяха по-крехнати, по-звънливи и по-трепетливи, защото пееха на своите мили другарки, които топлеха във витите гнезда пъстрите яйчица — бъдещата надежда и услада на двоицата верни другари, както пееше и Анку на прозореца си, кога гледаше Джевдета насреща си. Подир славеите

зачестиха и червеногребенните петли по дърветата край Янтра из цялата турска махала от Баш хамам чак до Френг Хисар и по целия горен Хисар. Кучешкия лай взе да се чува в табашката махала и като се от'екваше в стеньето и пещерьето, между които течеше и се виеше Янтра като в дълбок каменен жлеб сребърна змия, чуваше се двоен и троен, защото се отражаваше в стените на жлеба и дохождаше по два-три пъти до будното ухо.

Зорницата, като се надвеси над Килифарево, взе да бледнее като трендафилов цвят, кога го припече жаркото слънце и му улита хладната утринна роса. Пътя, който беше изминала слънчевата хубавица, се зачерви и зад Стара планина се показа нещо като яра над пламтящ град, който не се види как гори зад планината, а само зарите от пламъците му се издигат и се видят като светяща опашата звезда, кога се яви понякога на небето да изплаши старите баби с войната или чумата, които ще дойдат подире ѝ според старото поверие. Тази яра беше на огненото слънце, която всякога лети напреде му и около му като рояк около своята царица, кога отива да си търси ново жилище. Сладките песни на славеите, ясните гласове на петлите, смесения глас на псетата, мученето на кравите и пеенето на ходжите на седемтях бели високи минарета пробудиха всички спящи аги и ханъми, кога слънцето се изкачваше на своята огнена колесница с белите си огнедишащи коне над Стара планина срещу Капиновския манастир. Анку се пробуди и според привичката си несъзнателно си издаде малко лицето из прозореца и погледна под клонатия клон в гората, но веднъж ѝ хрумна, че е без покривало, и си дръпна лицето навътре. Освен слънцето, което гледаше в прозореца ѝ, никой не ѝ видя бялорумeното лице, което подир съня беше като трендафил, разцъфнал под росата преди изгряването на слънцето.

Подир четвърт час четири закрити серема се изкачваха из стръмния път къде турските източни търновски гробища, а подире им яздеха на коне трима обръжени турци, на които дългите пушки се лъщяха срещу слънчевите лъчи и се чуваше дрънкането на железата[1] по едирненските сереми, които в онова време заместваха днешните пайтони, карети и биржи. В тях бяха харемите на Хадъра и Рашид бея, между които беше и Анку с майка си и братчето си, а подире им — стария Хадър, Рашид

[1] Серемите бяха един вид биржи, които имаха особени железни плочи, направени нарочно да дрънкат, и се чуваха доста надалеч.

и Хадъровия син Гюзел Джевдет бей, както го зовяха всички ханъмчета от Хадърбеевата махала. Серемите и конниците заминаха къде Шереметя из шумнянския път за Геран.

Деня го е познат от сутринта, казва нашата стара пословица. Каквато ясна и весела беше нощта, такъв беше и деня тая утрина. Земното лице се беше покрило със зелено кадифе, което беше нашарено с всякакви бои от разноцветните треви и билки като индийски шал, обшит със злато и коприна. Всяка пъпка на върховете на дърветата се беше пукнала и беше пуснала или нежна вейка, или блестящ цвят — основата на бъдещия ѝ плод. Росата беше обнизала всеки листец, всяка тревичка, всяко перце на цветовете и като не се плашеше още от проницателните тънки слънчеви лъчи, отражаваше ги от себе си и дохождаха до окото с всичките очарователни бои на дъгата. Хладния нощен въздух течеше още по равнините и като полюляваше всеки лист и цвят, разиграваше боите на отражената от росните елмазни капки светлина, както се отражаваше от обиците на Анку, кога приказваше лани с дяда Стояна на лавицата в бащината си градина на Геран. Славеите край вадите в гъстите косори и дървета още не бяха си допели песните. Лястовиците разрязваха въздуха над зеленото подновено земно покривало със своите остри килца и летом грабваха пеперудката, която трепереше в острата им черна клъвка при последното си издихание и ставаше жертва на своята непредпазливост, както малките деца, кога са немирни и салма, падат и се нараняват. Чуфарлигите трептешком се издигаха отвесно в синьото небе и като стигнеха според народното поверие до бесния вятър, виждаха се като черна точка в небето, но гласа им се чуваше още за напрегнатия слух на наблюдателя. Те най-после се спущаха косо като стрела, падаха в зеленото жито и песента се прекратяваше, което караше някои деца да идат да ги намерят умрели от ядовития горен вятър, но оставаха излъгани, защото, като приближаваха птичката, тя хвръкваше напреде им и ги разуверяваше от старото поверие. Гълъбите и гургулиците ходеха и си повиваха снагата по конопеницата, да обират незаровеното конопено семе, което не можело да подпадне под бодливия глогов влак, да го покрие с мека влажна пръст. Черните галуни вървяха из брезната на нивата подир трудолюбивия орач и като разтроняваха рохкавите стени на брезната с яките си черни клюновници, вадеха белите черноглави тлъсти червеи на майския бръмбар, които, като се преобразуват на крилато същество, ще пият млечното зърно на житния клас. По

нивята, къде Радиновище и Големия кладенец, се беше бялнало от орачи, от които се чуваше викане, свирене и негде старата елегия, в която се възпяваше или юнащината, или смъртта на загиналите юнаци с такъв напев, когото може да усеща само измъченото българско сърце. Като дойде до ухото му, този напев преминува по всичките му нерви, изгонва сълзи и косата му настръхва за отмъщение. По лозята на Бара, Джамова чешма и Клена се белееха белите шити ръкави на момите, които копаеха първа копан. Мотиките се лъщяха, кога ги подигнат срещу слънцето като остри саби, и звънливите momински гласове отговаряха с по-весели песни на жалните орашки и подир всяка песен се чуваха и звънливи момински смехове. Всичко се беше пробудило с пресни сили, всичко се трудеше за прехрана и всичко изказваше с песни или думи онова, което му е драго и което му тежи на душата.

Серемите и конниците преминаха през тази прелестна и пълна с живост и песни картина, но научени да се хранят с чужд труд, те не можеха да я ценят, защото не знаеха сладостта на божествения труд, който дава здраве, веселие и собствена прехрана, осветена и поръсена със солен пот.

Слънцето едвам се беше издигнало две копраљи, когато нашите беове и беици достигнаха в двора на сарая. На селяните беше заповядано да приготвят всичко, каквото ще тряба. Циганите и циганките разтвариха всичко и агите се натъкмиха в двора на сарая: в старня харемлик — харемите, а в новия, селямлъка — агите. Сега те бяха по-охолни от миналата година, защото бяха малко и само свои.

Яденето, пиенето, разходките, игрите, люлеенето в градината на черешите, песните и вихренията на слободните ханъми ставаха в градината по-нестеснително, защото нямаше между им чужди да се свенят. Джевдет сега по-често можеше да види и лицето на Анку, макар крадешком, което беше станало по-хубаво и по-прясно от оная година, когато чезнеха един за други като гълъби. Цяла неделя се премина в радости и възхищения. Ханъмите тая година се разходиха из лъката, минуваха отвъд Янтра, ходиха при големите тополи, миха си краката на бистрата вода над Плочето, гдето изворите шуртяха изпод издадените песчани плочи на брега. Обикаляха из село и ходиха даже и на кошарата под Танова могила, да видят как се доят овцете и как се подсиря прясно сирене.

Беевете се разхождаха пешки вред, ходиха на воденицата, струваха сеир как обядват мливарите на моравата, вървяха край рибарите, кога ловяха риба в завоя, и много пъти ходиха на кон чак до Честово и долнооряховския брод и се връщаха, кога засядаше слънце.

Една сутрин Джевдетовата майка стана от леглото си угрижена и умислена.

— Какво ти е, Мехрем ханъм — я попита сватята ѝ. — Да не си нещо болна?

— Не съм, сватя, ни болна, ни неволна, ами тази нощ съм сънувала един лошав сън, че ме е грижа. Ще ми премине нещо зло през главата. . . Сънувах, че уж сме отишле на нашата воденица на Росицата—сè тъй на теферич—и уж и вие сте там с бея и Анку. Анку набрала една китка всякакви цветя и току се върти около ми да ѝ позволя да киче Джевдета, че уж него ще киче, уж тебе, че току я забоде на главата ми, а Джевдет ни донесе един заклан овен с позлатени, варакосани рогове и на рогата му — две ябълки, и те позлатени. . . Аз взех да го питам: «Че доде ли курбан-байрам, та си донесъл тоя овен и защо е само един, нали ще тряба и за баща ти?» А той, като станал хубав, хубав като ангел, погледна ме и ми каза: «Другия овен ще го даде Рашид бей, тест ми.» Овена от заклан стана жив, отърси се и току се преобърна на едно черно, голямо като мечка куче, рунтаво, с кървави очи и като се озъби срещу му, впусна се и му откъсна десния ръкав на новия, сирмалийта чепкен. Ръкава падна из устата му, а той, вместо да се разсърди, взе да се смее и стана по-хубав. . . Кучето се впусна и къде вас — уж у вашата стая — и ухапа ли някого — не ухапа ли, ама се изчу писък, и то уж гласа на Анку, който после пък се обърна на песен и Анку излезе пред Двеждета без фередже и без яшмак, тъй както си ходи из къщи с разплетени коси. . . Аз се ядосах; не са станали още никяф, пък тя му се открила и се питам: дали пък не съм забравила — може пък да са се взели. И току гледам — свата иде, иде с белия ат, засмян до уши и опасан с един голям ален пояс чак до гърдите. «На бой ли отиваш — го запитах, — какво си се пременил такъв?» «На бой, на бой, сватя; ето московеца наближава»—и като ми каза тая дума, уж чух—не уж, ами добре чух, — че се хвърли топ над нас и се стреснах, разтреперана като лист. . . Този сън, както щеш речи, но не е на добро, и то — в четвъртък срещу петък. . . Ще ми мине нещо през главата и то не ще да е добро! . . .

— Вие като че сте се наговорили с моя мъж. И той озарана ми разказва: сънувал уж, че нашият, биволския бик го ухапало бясно куче, че побеснял и го ударил с рога в гърдите, та го свалил от коня. . . Аз на сънища, да ти кажа право, не вярвам. Казвам му: «Може да си го видял вчера, като гонеше биволите на мливарите, че ти се е присънил.» Ама и той е като мене, не вярва в сънища. Гледай си работата, хич може ли човек да спи, че да не сънува? Какви страшила съм сънувала — че уж се давя в мътна вода; падам надолу с главата, куче ме гони, пък не мога да му убягна, умрелите съм сънувала, сватби, кючеци, зъми; бясно куче и аз съм сънувала. . . че най-после забравя го, и нищо. Умий се, калдисай си намаза, то всичко ще се забрави. . . Аз, като сънувам лошаво, тъй правя, а кога сънувам някого от умрелите, както знаш, раздам на кучетата сутрина няколко пити хляб и всичко се мине без никакъв страх и премеждие.

— Чул те господ, ама мене сè ми е шупе. А кой знае, тия кучета тряба да са душманите. . . нали чуваш, че ще има бой тази година.

— От бой аз не ме е страх. Напълни дисагите с жълтици, че — бабам Стамбул, а ако има и там зор — в Бруса, в Шам, Анадола голям.

— Ние, жените, да кажем, ще избягаме, ами мъжете? Нали ще тряба да отидат срещу куршума на душманите? . . .

— Ех, пък тях господ ще ги закриля: белким, който отива на бой, сè го убиват? Комуто дето е еджеля — дето му е писано, там и ще умре. То е на бога работа. Бог каквото е отредил, тъй и ще бъде. . . Затова ти недей се грижи: каквото ще става, то ще стане и да се грижиш, и да се не грижиш. Я хайде да идем да се умием на чешмата у градината и да се разходим — то ще ти излезе из ума. . .

След този утешителен разговор Мехрем Хадър бей се поразвесели и отиде със сватята си у градината да се разхождат, гдето свариха Анку и другите алаици, че се люлеят на голямата череша и пеят гадателни припевки.

Времето този ден беше горещо: цял ден прежуляше и предсказваше, че ще удари наскоро дъжд.

Турците почитаха петъка, както българите — неделята. Тоя ден беше заповядал Рашид да наготвят най-хубаво и изобилно и обядваха по-рано. Подир ядене всички се разположиха и омаяни от голямата горещина и от притискането на атмосферата, което често се случва пред някой голям дъжд и буря, а най-вече

в ниските котловини, каквато е и герансната, спаха до подир пладне. Като се разбудиха и прохладиха с умиване и с мити хладни череши по икиндия, като се позахлади, Джевдет и Рашид се премениха и се приготвиха да направят пък днес разходка на кон къде Балтей, чак до Син вир, край Янтра.

Джевдет беше облечен със сирмяни синьогълъбови потури, обшити по дикишите с гюмюшлии гайтани и сирма на цветя около джебовете и край двата учкур-илици, които бяха с червен хареян учкурлук. От коленете надолу до колаците крачолите му бяха изработени ишлеме с клаподан на цветя и селви. Колаците долу бяха по една длан широки само от илдъзлия, дебел, с едно лице гайтан, копчетата на крачолите бяха сребърни и едно до друго. . . Под коленете беше подвързан с червени копринени коланци, тъкани със сирма на муски, от които висяха по две пискюлчета до сред балдърите на двата му крака; на всяка ресница на края висеше по едно черно синче и пискюлите изгледваха като гроздове. На гърдите му се видеше от алено кадифе каушлия джамадан, на който кадифето само под мишците се видеше, а отпред беше покрито със златни гайтани и сирмяни цветя. На пазвата горе под врата се видеха два колкото две половини ореха златни пулове, изработени от цветя, на които в средата се лъщеше по един елмаз. Върху джамадана беше облечен от такова също сукно и ишлеме къс до сред пояса чепкен, с островърхи капаци на края на ръкавите, които бяха ушити цели от злато. Под чепкеня се видеше бяла, къдрава, тънка бурунжучена риза с широки ръкави, на които нежното платно трепереше като паяджина и през него му се видеха белите ръце. На главата си имаше бяла копринена чалма, изшита на дребни гюлови цветовце от сухо злато, от която над лявото му ухо се спускаха ресните като пискюл. Червения му плитък фес едвам се видеше отгоре на чалмата, а отдолу му се подаваха дребните кронзали на бялата плетена шапка над челото, а отзад се развяваше черната му кика до раменете. Лицето му беше сега по-възмъжало от миналата година, когато го гледахме на прозореца да си разтваря обятията срещу кафезлията прозорец, когато Анку му пусна цветето през решетката. Той беше опасан с багдадски шал, шит на цветя и на звезди, върху когото беше препасан от мека зелена мешина силяхлък, в който бяха втъкнати един гюмюш-тепелия, сирмян по цялата цев пищов, а до пищова — една сребърна харбия и над тях — ятаган с филдишено черене, големи колаци, обковани със злато и мерджани. Капията беше

цяла сребърна, дребно ишлеме и позлатена, на която долния край изобразяваше главата на змия с разтворени уста, а в устата ѝ — безцен камък колкото едно мисирено зърно. Очите ѝ бяха два червени рубина. На краката си Джевдет имаше бели тънки цариградски чорапи и червени плитки емении със сирмяни вежди според тогавашната мода.

Джевдетовия кон беше чер, млад арабски ат с бели крака и с бяла звезда на челото. Очите му бяха черни, лъскави и издадени навън, носа — остър, с големи отворени ноздри, вътре червенопембени. Врата му беше извит като на бял лебед шията, кога плава по тих Дунав, със средна къдрава грива и остри като стрели уши.

Новото му седло беше червено с алени пешове, цели ишлеме със сирма и злато, с по един чер пискюл на върховете, що висяха край двата хълбоци на черния като галун ат. Зенгиите — малки медни и посребрени; юздата — пискюллия, червена с жълти пискюли и гююслюк с полумесец от глигански зъби, със звезда в средата, провесен на дебел червен гайтан, на който над предните плешки на ата висяха два големи червени пискюла.

Рашид беше облечен с червени шалвари, вред ишлемлии, с македонска зелена долама отгоре им, с черни гайтани и сирмяно битме изшита, накъдрена на дванайсет байреци[1]. Върху нея — бял тарабулуз и зелен чепкен с бели гайтани и жълти клаподанени цветя. На главата му беше чиста, бяла чалма, с дребни като мухи златни звездици, които се лъщяха като елмази на слънцето. Феса му не се видеше, а само се подаваше шапката на челото му колкото един пръст под чалмата. Той беше обут с жълти местеве и червени калеври без опашки. Рашид възседна белия си ат, който беше натъкмен с такова също седло, както и Джевдетовото, но то беше употребявано и беше пò от старата мода — с високи кашове и големи турски бакърени зенгии. Юздата му — пискюллия, черна, с шарени пискюли и калкалия. Той беше обръжен само с един голям демир-тепелия пищов, облечен по цялата цев със сирма, позлатена и изплетена на дребни цветя. Под него на черния му силяхлък се видеше една желязна, със злато обвита на цветя харбия и до нея една малка кама с черени от слонова кост.

Когато двамата бееве, бъдещия тъст и зет, се готвеха на двора пред двата сарая, ханъмите бяха излезли на третия кат на новия

[1] Байреци се зоват платовете между гайтаните, както и на биринеците «Сини бириненци с девет байреци» (н. п.).

сарай и ги гледаха от прозорците. Мехрем ханъм бей с Анку и Джевдетовата майка бяха на един прозорец и плаваха в радост и удоволствие. Мехрем се радваше на бъдещия си зет, а Джевдетовата майка — на сина си, а пък Анку не снемаше очи от годеника си, като си създаваше злати кули във въображението, в които се разливаше душевно в морето на щастието и любовта. Тя гледаше Джевдета, унесена с него на небесата.

Стария Хадър беше седнал на чардака до голямата стълба на стария сарай, пушеше наргиле и се възхищаваше, като гледаше хубавия си юначен и левент син, който цъфтеше като божур пред очите му.

Като възседнаха, двамата конника разиграха атовете из двора пред двата сарая на кушия. Джевдет възви своя вранец срещу прозорците и го накара да се изправи три пъти срещу Анку. Коня се спущаше като делфин надолу в морето, кланяше се срещу прозореца, а заедно с него и Джевдет се покланяше на майка си, на тъща си и на хубавата си годеница Анку, която сега беше пред очите му повече от ангел. Като видя, че баща му го гледа с голямо удоволствие и му се радва, той изправи коня и срещу него и два пъти му се поклони, като че се прощаваше за всякога с него.

— Хайде на добър час — им каза стария Хадър бей и те възвиха конете къде портите и като излязоха, уловиха широката улица и възвиха из пътя къде Балтей. Очите на Анку ги следяха чак догде се загубиха от пред тях под баира къде големите тополи.

Между Балтей и Геран в онова време имаше един стар, голям клонат дъб, под който геранчани, като нямаха черква, излязваха да се молят богу на някой празник или за дъжд и си ядяха курбаните на Гергьовден, събрани от цялото село, под дебелата сянка на разлатите вековни клонове на старото дърво, което беше свидетел както на българската стара слава и геройство, тъй и на грозното ѝ падение и на тежкото несносно робство под турците и под потурчените синове на тая слава. Тия синове, които, омаяни от исляма, забравиха братята си християни и ги тъпчеха без милост. До тоя патриарх на дъбовете, който беше останал с още няколко свои връстници, разсеяни по високите бърда на България, да жалеят изгубената свобода и щастие на българския сега застъпан народ, имаше два гроба, за които преданието казваше, че били на двама братя войводи, които паднали при сражението с турците, когато падала България. И геранчани разказваха, че срещу Енювден, когато играе имането, селяните ги

виждали изправени до дъба от двете му страни с подпряна на ръката глава — да плачат за българската паднала царщина — и щом пропявали първите петли — и те се изгубвали. . .

Джевдет и Рашид, като стигнаха до тоя дъб, спряха се под сянката му да си починат и Рашид да изпие една лула тютюн.

Рашид, като си пушеше чубука, погледна на гробовните клинясали от дългото време полегати камъни и тозчас му дойде на ума що са му разказвали селяните за тия гробове и за сенките, дето се явявали до дъба, и като си припомни съня с биволския бик, въздъхна, бутна ата, тръгна и с него — и Джевдет. И заминаха надолу.

Из горнооряховския път, който иде от горнооряховския соват и минува през Глоговец през моста край Геран, Балтей, Син вир и оттам — за Влашица и Тузлука, се зададе конник на бял кон — бедевия, — който идеше към Геран. На коня беше среден бой, възрус турчин, със засукани каврък мустаци, възкръгло начумерено лице, ожурено от слънцето. Той беше облечен с колчаклии червени сукнени, биргьотлии потури, с черни гайтани по колчаците и дикишите, с червени вълнени коланци, подвързани под коленете му, със синя сукнена антерия ишлеме и с черно копринено битме и върху ѝ — чепкен от тъмноморaво сукно, тъй също с черни гайтани и с битме, изработен по целия гръб и лакте. На главата му беше голяма чалма от шарен тарабулуз и ярешко калпаче със зелено сукнено дъно, накрехнато над лявото му око. Перчема му се издаваше зад нея и се развяваше по плещите му. На краката си имаше черни меки емении, на бос крак обути. Пояса му — син шарен тарабулуз, голям, и върху него — чер силяхлък, от който се подаваше един голям пищов, демир-тепелия, сирма-демири, без никакво сребърно украшение, но цевта му беше само пъстра като змия, от сирма и желязо сплетени и скована; той се видеше, че не ловеше ръжда. Такива железоцеви в онова време се ценяха много по-скъпо от най-скъпите сирмяни и илдъзлии ишлемета пищови. За тях казваха, че и във водата хващат. Пищова беше вързан у един червен кюстек, преметнат през рамото му. До пищова се подаваха една харбия желязна и чирените на един черночерепен дълъг бошнашки нож, на който острието не беше тъй гърбаво, както са обикновените турски ятагани. Той бе прав, но една педя по-дълъг от турските — повече приличаше на меч, отколкото на ятаган и се виеше като сабя. Капията му беше черна, облечена с черна мароќенена грапава мешина, ошита със

сирмяна тел. На предния каш от дясна страна висеше вместо кобур една испаньолска карабина, дълга до един и половина лакът, с орехов ишлеме-кондак и с цев сирма-демири, дебела колкото човешка ръка при ябълките. Устата ѝ бяха широки и малко сплескани — сом-азалия, — в които можеше да си навреш цялата длан с пръстите наедно. Тя се пълнеше с шест драма барут и с осем до десет куршума, които се сипваха в устата ѝ с шепа. В Турция тия карабини ги имаше твърде рядко и турците ги наричаха топ-бозмасѣ. Те се употребяваха да отбиват неприятеля отблизу, кога нападне, и по гемиите, но всеки не можеше да ги хвърля, защото ритаха; за тях трябаха яки ръце и мурафет в държането. Седлото на коня му беше черно — калтак, без никакви украшения; юздата — ремняна и чер гююслюк от мека дебела кожа, както и кускуня.

Слънцето се беше навалило и му оставаше две копрали, догде се затули зад хоризонта. Орачите, които си доораваха увратите край пътя, се готвеха да пущат и след малко да си вървят. Турчина мина край двама лясковчани. Те оряха стотина-двеста разкрача далеч от пътя, наблизо един до други, и като се бяха запрели до обърталото, си говореха:

— Видиш ли тая хайта — казваше по-стария на съседа си. — Тя се е околисала около Търново, ама ще изяде някого християнина. Със сега, три пъти го виждам; сѐ току снове из пътищата, и то — сѐ по туй време. . . Кой знае кому ще изпие кръвта или ще отвлече някого в гората и ще поиска торби с имане за откуп. . .

— Сѐ той тряба да е, дето са го видели дядовите Секулови женуря на Бара. Както казват, на него прилича — ще си изпати някой. . .

— А бе от нас с тебе какво ще вземне, ама ей тъй ще му скимне — нали ги знаш. Ще доде при тебе за един огън, ако нямаш да му секнеш начаса, ще ти тегли кобура в гърдите и — туй ти кучка завлече. . .

— Зло! И тежки години дочакахме. . . Ще ни довършат тия кучета. . Хеля тази година каквото са побеснели, да пази господ! . . . Я хайде да се прибираме ние по-рано, че кой знае какво може да ти мине през главата, догде се върнеш при децата си. Ето аз и тази брезна — че пущам.

— И аз съм готов, но рекох ей този замет барем да свърша, че за утре ще коряса, ваджията, а пък то, нали го видиш, тро-

съка го сплел, че не се откъсва. Натъртиха се нэ воловете щиите от пустите му корени. . .

Орачите догде приказваха, турчина мина край тях и замина из пътя къде Геран.

Слънцето се беше навело над Калтинец. Надвечерните му лъчи бяха осветили Кикирешковата кория, Танова могила, Геран и белия Рашидов сарай срещу тях се видеше сега по-бял и по-хубав. Осветени, Малката корийка, Радовинище, Балтей и Син вир се видеха, като че бяха дошли по-близо къде Геран.

Пастирите с чардите и овчарите със стадата си се прибираха към леглата и се белееха на осветлените рътлини и поляни. У Рашидовия сарай се готвеше за вечеря, а ханъмите се разхождаха из градината по прохладата, която вееше из Янтра откъде Михов вир и бейския яз, а някои пееха и късаха череши от окичените с плод черешови дървета в градината.

Джевдет и Рашид, като бяха достигнали до Син вир, по хладината, и те се връщаха из пътя към Геран на хранените коне, които вървяха гордо и величествено и си клюмаха извитите вратове срещу слънцето. На гърдите и на челата им лъщяха украшенията като огледала, както лъщеше и сирмата по седлата им и по дрехите и оръжията на господарите им.

Турчина с белия кон беше изминал Геран и отиваше насреща им. Както вървяха, отдалеч се видеше, че ще се срещне с беевете къде големия дъб, дето се възпряха преди Рашид и Джевдет. И наистина, те там се и срещнаха. Щом се наближиха на двайсе разкрача, Джевдет си тури дясната ръка на челото и силно се втренчи в турчина, като се понавеждаше малко и повъзпираше коня да върви по-тихо. Рашид не можа да разбере това Джевдетово повъзпиране и гледане, а се готвеше да поздрави бабаитина със селям, но Джевдет си сне бърже ръката от челото, дръпна ятагана из капията, който се лъсна като огледало, захапа го в уста, извади си пищова из селяхлъка, чактиса го бърже и като се впусна с коня си срещу пътника, извика нещо, но от ножа в устата му Рашид не го разбра и не можа да проумее туй внезапно приготвяне и впущане срещу непознатия пътник. Пътника и той начаса захапа ножа си и сѐ караше срещу Джевдета. Той не запрегна пищова си, а карабината и като я опря на коляното на дебелината си, впусна се и той с коня си върху Джевдета. Рашид не разбираше защо става това, но разумя, че тука ще има убийство, та и той си запрегна пищова. . Щом пукна Джевдетовия пищов срещу пътника, и Рашид го последва. Но

на двата им гърмежа отговори трети, който ревна като топ, и между им се запуши. На Рашида коня се изправи на задните си крака, полетя и падна с него на ребрата си, а Рашид отлетя от седлото надясно и се простря на моравата, като грабеше с ръце тревата около си за помощ. . . Друго не се чу от него освен «Ах, гиттим!» и след него тежко ихтене. Коня си дигаше главата и я тръшкаше у земята, а от гърдите му бликаше кръвта като извор.

Джевдет нямаше време да си напълни пищова — улови ножа и извика с ярост: «Косерка! Аз по небето те търсих, а ти си бил на земята! . . .» — и замахна с ножа си върху Косерката. . . Но насреща му зинаха устата на Косерковия демир-тепелия пищов и не смеи да се доближи. . . «Джевдет! Аз под земята те търсих, а ти доде под пищова ми — изрева Косерката.— Дръж се! . . .» И очите му светнаха като въглени. Джевдет скочи от коня си като котка и се зави зад дъба да си пълни пищова. . .

— Тъй ли! — изрева Косерката и скочи и той от коня си като тигър. Двата коня се впуснаха един срещу други, цвилнаха, изправиха се и се уловиха за вратовете като лами. Джевдет, като видя, че няма време да напълни пищова, хвърли го и улови ножа.

— Пищова ми е пъл — му извика Косерката, — но нали искаш на нож — дръж се! ...—И захвана да упражнява уроците, които изучи от Панайотакя... Джевдет бързаше и махаше бърже към него, но Косерковия дълъг нож в мускулестата му, изгоряла от слънцето ръка го отбиваше при всяко замахване. «Джан куртуран йок му!» — изрева като лъв младия бей, но в същото време ножът му се отби и падна на земята с ръката му наедно, отсечена от китката по-горе. . . «Гиттим баба!» изрева по-силно осакатения бей и от Рашидовите уста се изчу: «Ах!», но не можа да се помести от мястото си. Той скърцаше със зъби и си изкриви лицето от предсмъртната болест — корема му беше разкъсан от куршумите.

— Сега сте вече в ръката ми — извика Косерката,— няма и Мохамед да ви помогне. . . Аз исках там, там, в гнездото ви, при жените ви и майките ви да ви пролям кръвта. Аз това го търсех, когато удуших Бекира, когато запалих плевника, когато пламна хармана, но тука ви било писано, тука, под туй дърво, при тези гробища, тука. . . Вие сте българи, да ви убие господ, българи отстъпници от прадядовата си вяра — потурнаци. . . И турската вяра дотолкова ви е укьоравила, щото сте забравили кои сте и сте станали най-върлите душмани на своите братя, да ги тъпчете, убивате и турчите. . . Вие ме накарахте по неволя, насила, за кефа ви да си прежалея жената, децата и всичко, което ми е най-драго и най-скъпо. Накарахте ме да си тюрюдисам вилаета и да ходя по чуждите земи като немил-недраг за вашите кефове. . . Вие мислите, че всичкия свят е даден за вашите прищевки, да ви порази господ, и на никого правдините, челешките правдини не щете да припознаете. . . Аз пак ще дода, ще дода с дружина и камък върху камък няма да остане от къщите ви и от имота ви. . . Вие ще се изгубите, ще бягате със същите турци, с урочата в Анадол при Смаилова дупка и там ще изгинете като псета! . . . — И като скръцна със зъби, заби ножа в белите гърди на Джевдета. . . «Ох!» — излезе из Джевдетовите уста и се тръшна под вековния дъб. . . Очите му взеха да се примрежват, устните трепереха, из устата му бликна червена кръв и само десния му крак се свиваше и разтягваше, а лявата ръка грабеше пръст и я стискаше в дланта си. . . Кръвта обля моравата. . .

— Нà и ножа си — рече Косерката презрително. — Носи го на онзи свят да карате с него българските дъщери да ви светят. . . — и го забоде цял в гърдите му.

Конете се давеха още и бяха им побелели гривите от пяна, когато отиде Косерката да ги разтърва. Той удари Джевдетовия с тила на ножа си в главата, улови своя, възседна го и като мина край Рашида, наведе се и видя, че очите му се бяха остъклили и лъщяха към небето, а устата му зееха. . .

Когато Ганчо Косерката се изкачваше из наклонната равнина на долнооряховските ниви, къде лозята при захождането на слънцето под големия дъб стояха над Рашидовия труп жена му и Анку и си чупеха ръцете, а при Джевдета — майка му на колене. . . Старият Хадър бей стоеше прав между им, подпрян на пушката си и замислен гледаше земята, потънал в тъга и жалост, но никой не знаеше кой ги е убил.

СПРАВОЧНИК НА ТУРСКИТЕ И ДРУГИ МАЛКО ПОЗНАТИ ДУМИ И ИЗРАЗИ

А

авджия — ловец
ага, аà, ааси,—лар-батко, големец, господар,-и
адà — остров
адет — навик, обичай
аджаип — интересно, любопитно
аджем—персиец
аздисвам, аздисване — раздразвам се, разярявам се, разяряване
айна, -лия — огледало, с огледало, угледен, гиздав
Ак дениз — Бяло море
ак-кабзалия — с бяла дръжка
акъл — ум
алаица — слугиня, робиня
алай — процесия, свита, конвой
аллах бин берекет версин — бог да даде голямо изобилие, бог да даде, да хилядни
аллах гьостермесин — да ни пази бог
аллах кярим — каквото бог даде
аллах северсен — ради бога
алмъш-вермиш — взел-дал, свършил, умрял
алтълък — пара със стойност от шест единици
алъш-вериш — вземане-даване, търговия
ангария — безвъзмезден превоз; извършване на работа безвъзмездно и по принуда през време на турското робство; прен. безплатно и по принуда
ангът,-ка — род патица, келифар
аннадънъз ми? — разбрахте ли?
аннаяна — който разбира
арап бозмасъ — смесена арапска порода
àрек, харек,-ци — прът за прикрепяне на лози
àретлик — приятел, другар, побратим
àртък — поне сега, най-после
артѣк — остатък, излишък, излишен
аслия — истина
аслѣ — действително, наистина
аскер,-лия — войска, войник
ат — жребец
ахмак — глупак
ахпап — приятел
ахтарджия — продавач на лекове, на билки
ахчи башия — главен готвач
ашик — певец на любовни песни,

кокалче от агнешки крак за игра
ашколсун — добре, браво
аяк-тери — възнаграждение, хонорар

Б

бабà, бобà — баща, татко; почително обръщение към стар човек
бабаит,-лък — юнак, юнащина
бабач — мъжка птица или животно
бадехавà, бадевà — безвъзмездно, без заплащане
баази-баази — сегиз-тогиз
бакà, джадай — гледай ти вещицата, проклета вещица
бактисвам — дотегва ми, омръзва ми
бал-халва — халва с мед
балъкчия — рибар; прен. — Русия
бана изим — моля разрешение, моля позволение
барищница — малка воденица на бара
бараш олду — мир се сключи
барашик — помирен, сдобрен
баращисвам се — помирявам се, сдобрявам се
баттърдисвам — потопявам, проваляам, разрушавам
бахт — печалба; я бахт, я тахт — или печалба, или загуба (или сполука, или несполука)
бахча — градина овощна, зеленчукова или цветна
баш калъп — истински вид, чиста порода
башка адет сюрети — друг вид образ (лице)
башка; бамбашка — отделно, особено; съвсем особено
баш чауш — военен чин, отговаря на старши подофицер
баш ярасъ — главоболие
башлък — качулка; оглавни на конски юлар
баялдисвам — припадам, примирам
бедевия — дълъг сух арабски кон, бегач
бейзаде — бейски син
белà — пакост, беда
белким — нима
белли — явно
бербант джанабет — проклет мръсник
бесата-беса — албанска клетва за отмъщение
биля — даже
бинеджия — ездач
бинек — яздешком
бинек таши — подемен камък, от който се възсяда кон
биниш — горна дълга тънка дреха
бир-гьотлии потури — тесни, с плитко дъно потури
бирдаха етмейджекс — още веднъж няма да правим
битме — черен обшив за украшение от тънък вълнен или копринен гайтан по известни типични фигури
битмиш — свършил
бюк — голям
бозма — смес
боллук — изобилие
болта — голям търговски магазин, търговска мааза
борч — дълг

бошандиса се — изпразни се, възпламени се (пушка напр.)
бош азлия — не знае мярка на устата си, празнословец
бошлаф — празна приказка
брак сарахошу кенди башинъ кърълсън — остави пияницата сам да си разбие главата
будала,-лък — глупак, глупащина
бу юкънда — около това време
бурунджучена риза — риза от тънко копринено платно
бурчак, борчак — растение за храна на добитък
бучак аркасъ — гърба на ножа
буюрун — заповядайте
буюрунтия — заповед, наредба
бюлбюл — славей

В

вагаш — островче гора сред нива
ваджия, оваджия — употребява се за означение на учудване без особено определение, напр. пустото ваджишко дете!
валлахи-билляхи — бога ми
вахтън хаир олсун — на добър час
вер селям — туй то, букв. дай поздрав!
войводалардан — от войводите
вурулду — удари се

Г

гаале — грижа
гаалесис аллах тър — бог е без грижа
гавазин — телохранител
гарга,-лар — врана, врани
гезентия — трем, коридор
гел — ела
гел-гелелим — нека го признаем
гел-гелелим, диванеджа падат — нека го признаем, глупавички падат
гелдий ере баала— спри, докъдето си стигнал
генч пехливан — млад борец
герене — подложка на рамо за отбиване заден удар на пушка
гетирдисвам — доставям
гивгир — масивна сграда
гиттим — отидох, загинах
голиш (гулиш) — вид риба
гурбет — отиване в чужбина за работа, за печалба
гьозбояджилък — фокусничество
гьордюн му бабанъ — видя ли баща си; намери ли майстора си
гьостермесин — да не покаже
гьоч — товар от домашни принадлежности
гюбек-таши — средищен камък в баня за изпотяване
гюдюл — коза или куче с къса, вирната настрани опашка
гюзел — хубав
гюмюш, гюмюш-тепелия — сребро, сребровръх
гюнаш чикаран пезевенклер — да се изповядва при сводника
гююслюк — нагръдник на кон, превръзка на седло
гявурун малъ бизим дър — на неверника имотът е наш
гъжва — чалма; парче плат, което се увива около фес.

Д

даавет — покана за гощавка
даалия,-лийска — турчин-размир-

ник от чета в края на 18-и и началото на 19 в. ; горец, планинец
давия — съдебно дело
даваджия — ищец
давран! — брани се, дръж се!
давранма! — предай се!
дараджа — бесилка
девла! — боже! (циг.
дедиклери — тъй наречените
демирджи — жезелар
Демир-дишлията — Железнозъбият (прякор)
демир-чембер — железен прът
дервиш,-ин — член на религиозно мохамеданско общество, калугер
дередже — положение, мярка
дерман, дирман — средство, лекарство, сила, възможност
дерменджия — воденичар
дермен сайбия — собственик на воденица
джададжия, джадия — магьосник, магьосница, вещица
джамадан — затворена жилетка
джан куртаран йок му?! — душеизбавител няма ли?! (вик за помощ)
джанабет къптиси — проклет циганин
джанъм — душо моя
джевап — отговор
джевре, чевре — кърпа за нос
джеде — шосе
Джезаир, джезаери,-лия — Алжир,-ец
джезире — остров
джендем — ад
дженевиз вакътънда кълмъш — от времето на генуезците останало прен. всичко старо, нетурско
дженк — война, бой
джерах — хирург, лекар
джефер-демирлия — с излъскана желязна част
джин — дух
джинс — род, порода
джирит — стрела
джубе — връхна дреха до под коленете
джумбюш — смехория
дзингия, зенгия — стреме
дивит — метални прибор за писане, съставен от мастилница и вместилище за пера, писалки
дилинджия — просяк, безсрамник
димито, димитен плат — четворен плат
дин-душмана кефир — неверник, враг на вярата
дин-ислям кардашлар — правоверни братя
дин-кувети — фанатизъм, религиозна сила
динини иманънъ — верицата ти (ругатня)
динсиз имансъз — без вяра, без закон
динсиз имансъзън хакъндан гелир — на неверника дава заслуженото
дирек — дебела греда
докундисвам — докачам, обиждам
докунма — засягам
долама — горна дълга дреха от аба
дондурма — сладолед
дост,-лар — приятел,-и
достлук — приятелство
душман — враг, неприятел

дюлюм — декар
дюс — равен, гладък
дьонме — вероотстъпник, родоотстъпник
дьонме парчеси — почти вероотстъпник

Е

евалла — благодаря, отдавам почит
ев-сайбия — собственик на къща
еджел — съдба, участ
едипсиз,-лик — безсрамник,-ство
екин-пазар — житен пазар
ексик,-лик — недостиг, по-малко от мярката
емении — половинки обувки със заострени върхове
емиш — плодове
емшери — земляк, съселянин, съотечественик
еничар-аасъ — началник, главатар на еничарите
ербап — способен, годен
ериф — човек, лице
еркек гелиьору — мъж иде!
ески-заман-адамлардан — хора от дядо адамово време, хора от едно време
ески-заман-еши — старовремска работа
ефрит, ефридосвам се — ядосан, ядосвам се
ешекоолар — магарешки синове
еш — чифт, двойка, прилика

З

заабит — пазач, стражар
завала — клет, жалък, беден, нещастен
завераджия — участник в заверата
запт — обуздаване, укротяване
зарар — загуба, вреда
зарф — чинийка за кафена чашка
захире, зааре — зърнени храни (общо име)
захмет — труд, мъка, грижа
зефет — угощение, веселба
зихир — отрова
зохорат — заповед, разпоредба
зът — опаки; зът върви работата — опаки върви работата
зюл,-ове — муз. медни кръгове, които се блъскат един о друг

И

ибадет — молитва, поклонение
ибадет ери дилми? — не е ли място за молитва?
ибрик — пръстен или меден съд за измиване
изет — труд, мъка
изим — позволение, разрешение
икиндия — надвечер, времето около 15—16 часа
икрам — чест, почит, уважение
иланджик — змийче
илдъз,-лия — звезда, звезден; цветето гергина
Илдъз-алма, Казъл-алма — Киев
илдъръм — гръмотевица, мълния
имдат — помощ
инат казаклар — упорити казаци
ингилизин — англичанин
инджетисва — измъчва
индирин заверaджилар — повалете заверaджиите (бунтовниците)

инсан кътлънда — по липса на човек
инсанън пичи, паранън тучу — истинския човек е изместен от незаконородения, истинската пара — от чугунения мангър
инсаф,-лък — справедливост, милосърдие, жалост, съчувствие
ислям — «права» вяра, мохамеданство, мохамеданин, правоверен
испат — свидетелстуване
иш-аллах — божа работа, с божа помощ
ишлеме — изшито със сърма върху плат или гравирано върху метал по типична турска рисунка украшение; работено нещо, работено върху нещо

кааве-оджаа — стая с огнище за варене на кафе
каба-даия — букв. разпуснат вуйчо; турчин, който обича да се гизди, гиздосник
кабил — възможно, може, съгласен: Ставаш ли кабил? — Съгласен ли си?
кабул — приемам, считам; не кабуля — не приемам
кавга — свада, разпра, война
кавга копаран — свадлив
кадия — съдия по граждански дела, по шериата
кадълък — съдебна област на кадия
казас,-лък — майстор на усукани и плетени конски накити; търговец на коприна
казеп, газеп — лошо, люто, върло
кайдисвам — допущам, дава ми сърцето, смея
какаван отлъчлия — глупав отровител
калà-калà — най-после, накрай
калдисай си намаза — направи си молитвата
калтак — седло, кожена част на седло
канишки — количета, козунаци
кан кестирен — пускач на кръв
капан — гражд; място, гдето се затваря заловен добитък
капан-парасъ — глоба за заловен в забранено място добитък
капасъз,-ин — разбойник, скитник, нехранимайко
каписгра — оглавник на вол или бивол
капия — ножница
капладжа — вид жито, лимец
каплама — подплата
кара-баджак — чернокрак; прен. — русин, поради високите черни ботуши до над коленете в старата армия от XVIII век.
каранфилки с червени калци — къси пушки, чиито прикладн са облечени с червени калци за предпазване от удар назад при стрелба
кардаш — брат; прен. близък другар
каревла, калевра — вид обувка, емения
карез,-лия (гарез,-лия) — яд, злоба, омраза, желание за отмъщение; злопаметен
каршилък — част от пушка, насрещник или ударник
кат — етаж, ред
качак — беглец

каш — предната и задната издигната част на седло
кашандисвам — чеша се
каябе, каабе — камък, място за поклонение в Мека
каяфет — облекло, изглед, външност
кедер,-лик — повреда, недъг
кез — мерник на пушка
кейф (кеф) ще сюрдисваме — веселба ще караме
келям — реч, слово, проповед
кемил, кямил — мъдър, красноречив
кенди-халана — слабоумен
керата — мръсник
кереп — горната широка част на улей, който обхваща вадата
кердосвам — запазвам, вземам за себе си
кересте — дървен материал за градеж, градиво
кетип,-ин; кятип — писар
кехая — надгледник на стопанство, надзирател, пазач, пръв овчар
кибар — от горната класа, благороден, именит, важен
кика — дълга коса на мъж, спусната от темето
ким билир — кой знае
киришчия, киришхана — който прави тетива (връв от сушени черва) за лъкове; червар; място, дето се обработват черва; черварница
китап — книга
клисе ерлери — черковни места
клаподан, клабодан — тънка усукана жица от сребро, злато, мед
кованджия — пчелар
ковило — наковалия
колак — крива сабя
колчаклии потури — обшити с гайтан около джобовете, под и над коленете с фигури
конак — място за спиране и нощувка, държавно учреждение, правителствено здание, квартира на големец, дворец
кондисвам — спирам се, гостувам, установявам се
конущисвам се — разговарям се
копма — плод, завързк
коркулуци — декоративни отвори, изрязани в дъските, които ограждат перилата на стълбище
коситро — олово
косор — вж. вагаш
кочия — чергило на кола, покривало на кола; кола с чергило
крайлама — негодник, непрокопсаник, скитник
Крали Марко еши — кралимарковска работа
кронзали — фестони (украшения, бродерии) по края на шапка
кобур — пищов, калъф на пищов
куварица — готвачка
кувет — сила, здраве
кузỳм — мое агънце (галено обръщение)
коландрисвам — употребявам, служа си с нещо
кумбара — бомба, валчеста граната
курбан — жертвоприношение; курбан-байрам — празник у мохамеданите
куркулук — спусък на пушка

куртардъ джан — отърва душата си
курте — вълче
куртулисвам се — махам се, избавям се, успокоявам се
Куру джигер — Сух дроб (прякор)
куруклии гивечи — гювеч с игорида (кисело, неузряло грозде)
кускун — подопашник от кожа за прикрепяне на седлото
кусур — недостатък, грешка, остатък
кързък — къдрав, засукан
късъм — мойто момиче, дъще
кълъч — сабя
кърдисва се — троши се, загива
Кърк-клисия — Лозенградско
кър — поле
кърк-ялан — четиридесет лъжи
кьч — задник, заден крак, ритник
къш-кошу — бухал
кьок — корен
кьорпе — младо животно, сукалче
кьор оласън — да ослепееш
кюлаф, кюляф — плъстен фес
кюлле — слуга, роб
кюлхане — мръсно хлапе, никаквец
кюстек — верижка, шнур
кютек — бой, цепеница
Кючук еланджик Малко змийче (прякор)
кяфир,-лер, гяур — неверник

Л

лаф бурда калсън — думата да си остане тук
лаутар — цигулар, свирач
лезет,-лия — вкус, вкусен
лекедисан — опетнен

лѐляк — щърк
либаде — къса антерия, подплатена с памук
логофет — началник на канцелария, главен секретар

М

маане — турска народна песен
максус — нарочно
манафи, зебеци, дангули, кюрди — племена в Турция
масаре — обсада
махана — недостатък
махрама — кърпа за глава
машала, сюнетли бабалар — хвала, браво, обрязани юнаци
Мега Търново — Велико Търново
медж — работа някому без заплата, вм. данък; тлъка
мезар курусу — гробищна гора
мезлищ — събрание, съвет
меме — края на чубук от кехлибар, през който се смуче
менгеме — уред за стискане, за стягане на нещо
миндил — вид кърпа
месалля — например
местеве — къси ботуши от мека кожа
миллет — народ, народност
минзил — раздавач, пощальон, куриер
митириз — прикритие, окоп
моаре — копринен лъскав плат с вълнообразни отблясъци
молла — мохамедански съдия, учил богословие
Мора — Гърция (Морея)
Моракавгасъ — война в Гърция
моска, муска — малка кесийка, в която се слага написана със заклинателен текст хартийка или друг предмет и се носи от суеверни хора на шия, за да ги предпазва от беди, болести и злополука; талисман
мохабет, мухабет — угощение, веселба
мукадиен пояс — свещен пояс
мурафет — изкуство, похватност, майсторство
мусафир,-лер — гост,-и
мутвак — готварница
мушия, мошия — голямо земеделско стопанство в Румъния, чифлик; преносно — собствен имот бащиния
мущерия, мющерия — купувач, клиент
мънъ! — беж!
Мъсър — Египет
мътъръ ченгене мътърсъ — цигански изрод
мюжде — дар за съобщена радостна вест; вест, съобщение, новина
мюлк — недвижим имот
мюфтия — дух. лице, мохамедански съдия, който съди въз основа на корана

Н

нàлима — коприна, избелена чрез варене с пепел
нам — помен
намъ нишанъ йок — няма помен, няма следа
насахат — съвет, назидание, поръка
небет, нойбет — ред по ред, един след друг
не бу, холан? — какво е туй, човече?
ней — кавал
нейсе — каквото и да е; както и да е
не оладжаа вар със олсун — каквото има да стане, нека стане
нефез — глътка вдишване на въздух или на тютюнев дим
не япаим? — какво да правя?
никяф, никях — дарове за годявка или венчавка, които се дават на момата; годявка, венчавка
нинѐ,-м — майко, моя майко
нишан — цел, белег, знак
на нишан е това — на коба, на прокоба е това

О

одая — стая
олум — дете мое
окуф, укуф — човек събуден, досетлив
он-еки телия — дванадесетожичен
ордѝя — поход, голяма войскова част, армия
ошур, юшур — десятък (данък)

П

паласка — торбичка за барут, дробини, куршуми; патрондаш
папин — глупак, сбутан човек, сбъркан, будала
патул — кош за държане в него на неоронена царевица
пезевенгин — сводник, никаквец
пейгамбер — пророк
пенджера — прозорец
пердесиз — с перде, завеса; човек с перде на очите, безочлив

пешкеш — дар, подарък, награда
пишляк — клечка, която свързва два наплата на колело
поп гиби — като поп
пунгия — кожена кесия за тютюн или за пари
пусат — въоръжение
пусула — далекоглед; писъмце, записчица, ропусе

Р

разкаращисва се, каращисва се — разбърква се
рахат — спокойствие, мир
рахмет,-лия — задгробно блаженство, задгробен покой; покойник, минал в царството на блажените
резил,-лик — срам, позор
ресим — снимка, скица
ресул — велик (ресул пейгамбер — велик пророк)
ръз,-сързин — чест, почтеност; безчестник

С

сàбур — търпение; стори си сàбур — потърпи, почакай, не се притеснявай, не се мъчи
саз — рогоз, папур, шавар; изт. музикален инструмент с метални струни и дълга дръжка
сая — нарочен пратеник с писмо или друго нещо
сакътлък — пакост, повреда на тялото
сакуля — козиняв чувал; вретище
салма — лудетина, немирник, пакостник
салтанат,-лия — разкош, богатство в облеклото, скъп накит, пищност
Саморканд — тарафъ — от земята на Самарканд
сандърдисвам — смазвам, стъпквам потъпквам
сандърмак — смазване, потъпкване
санким — нима, като че ли
Сарахош минлет — пиянски народ
Саръ иланджик — Черно змийче (прякор)
сахат — час, часовник
себеп — повод, причина, вина
свредел пишлегар — дълъг, тънък свредел
сеизин — коняр
сеир,-джия — който гледа, зрител; зрелище
сейменин — въоръжен служител за пазене ред, мир и тишина; заптие, пандур, стражар
сексенин яръсъ кърк тър — половината на осемдесет е читиридесет
селви — кипариси
селямет — помощ, спасение, мир
селямлък — приемна стая или къща за мъже у богатите турци
селям — здрависване, поздравление, привет
селям алейкюм (алеким) — мир вам
семселе — коляно, поколение, род, потекло
серем,-джия — затворена кола, каляска с малки прозорчета; колар на серем
сен великден — питасъ яптън — ти направи великденска пита
сиве, сива — птица кукувица
сиври — остър, островръх, лют, бодлив
сиври кюлафлии — с островърхи шапки
силях,-лък — оръжие; мешинен пояс с прегради за туряне в него нож, пищови и пр.
синия — голям меден разлат съд, тава, тепсия; софра, трапеза, паралия
сирма-демири — желязо, инкрустирано със сърма
скалисвам — копая с градинска копачка
скеля — пристанище, товарище, кей
скенджа — дъска за разпъване
соват, суват — пасбище за добитък; черда от говеда, стадо овце, които се хранят за клане; мера, паша за соват
сой — род, произход, порода
сом аазлия — с уста на сом
сом кабзалия — с дръжка като глава на сом
соуклук — разхладително
сумун-душмана — гладник, враг на хляба
сьсек — отделение в хамбар
сюктиса — пречисти
сюнет-дюню — обред на обрязване
сюрет — образ
сюрия — стадо, ято
сюрдисвам — разслабвам; протакам, провлачам, продължавам
сюрюджийски камшик — бич, с който подкарват добитък
сюрюджия — който пренася пощата; пощаджия, татарин; карач на големи стада едър или дребен добитък

Т

табак — кожар
табан — ходило
табана кувет — сила на ходилата
тагарджик, тагар — кринче, малък шиник
тазяне — тресчица, перо, с което се дрънкат струните на саза
тазчия — хръткар, кучкар
таин — дневна, месечна определена храна, дажба, която се дава на служител като заплата; войнишка дажба
тайфа — няколко души, събрани за работа или за пътуване; дружина, чета
такъм-таклават — соколска уредба за премятане
талази — вълни
талим — военно обучение; начин за въртене на оръжие
тамам — тъкмо, равно, точно
тамъзлък — собствено отглеждане, отвъждане
тандисвам — съглеждам, съзирам, забелязвам, познавам
тантуна — отиваш тантуна — отиваш пòврага
тарабулуз — турско название на областта Триполи; шал, копринен пояс от Триполи
тарла комшусу — съседи по нива
татлъ шербет — сладка лимонада
таштан топрактан — под камък, под земя
Таушан биндирен — Възседач на заек (прякор); ловък, чевръст
тахтая тапаян кяфир — неверник, който се кланя на дъска (икона)

тевекел — напразно, напусто, залудо, току-така
елетевекеллия — който се надява на бога, който се е оставил в ръцете на бога; простичък; щедър
теке — място, къща, дето живеят дервиши
телки,-джи — лисица, лисичар
телтия — дървен скелет на седло
темаане — поклон, поздрав с ръка на челото и гърдите
тепе — връх, хълм, задната крайна част на пищова
тепелик — малка кръгла шапчица на темето; накит, сребърна плочица, която жените носят на челата си, на главите си
тептил — преоблечен съгледвач, шпионин
терекия — кисел, лют, ядосан, пристрастен в нещо
теферич — разходка, гощавка на открито
кетешекюр едерим — благодарност въздавам, благодаря.
тилè тилно, откъм тила, откъм гърба
той бабач — мъжка дропла
топрак — земя, землище, работна земя, нива, пръст
топ-бозмасъ — като топ, подобно на оръдие
торун — мандарина
трапузан — ограда около стълба вътре в къща
туг, тюй — руно, пух, перушина, билка с пухови листенца и цветове, конска опашка
тригя, тригия — винен камък, винена киселина
тръвна — кош с пчели в него, кошер
туман — вид потури (туманясти потури — широки дългодънести потури), противно на бир-гьотлии потури
тумба — купчина, дружина
турмак, турмаче — младо биволче
тутун — дръжте
туфа — снопче, вързопче, връзка лук или друго растение
тюлюмбек — тъпанче
тюмбекия — особен вид тютюн за наргиле
тюрюдисвам вилаета си — напущам, изоставям, зарязвам родината си

У

узун узадне — дълги и широки
улентир дедиклери — тъй наречените волентири
улем — богослов мохамеданин, който е и законовед
ун пазар — пазар за брашно
урадисал — случил, попаднал, стъпил на лошо място
урлар олсун, танлъ олсун — на добър час, да се накървави мечът
урлия — благополучен
учкур, учкур-илици — препаска, дупки за учкура

Ф

файда — полза, лихва
фаля, фалия — наставка към кремъчна пушка, дето се възпламенява барута

фалага — приспособление за стягане на краката при телесно наказание
фарафун джанабет — фараонски проклетник
фараш — прибор за смет
Фаризистан — Персия
ферахлък — хлад, хладовина, чист въздух
ферадже — горна дреха, с която се забулват туркини
ферман — заповед, царска заповед
фетва, фетфа — присъда, съдебно решение, постановление
филдишен — от слонова кост
филдиш-кабзалия, сирма-демири ятаган със сребърна ишлемелия капия — ятаган с дръжка от слонова кост с инкрустирана костура и сребърна гравирана ножница
фурнаджия баши — главен хлебар, ръководител на хлебарско сдружение (еснаф)

Х

хабер — известие
хазър! — готово!
хаир — благо, добро, щастие, сполука
хак — заплата, награда, право
хак-дин — права вяра
халал — от сърце, без жал, с благословия
халият — уред, сечиво
хама да балабан шайтан кушу! — ей че едра дяволска птица!
хамен — почти
хамиле — носачи, возачи, колари
харам — забранено от вярата, проклето, носещо нещастие; незаслужено
харап — пустош
харбия — пръчка, с която се пълни пушка; шомпъл
харемлик — отделение на къща, дето стои харемът; къща за жени у богатите турци
хареян учкурлук — пъстро изплетена препаска
харизвам — подарявам, надарявам, одарявам
хасъл — истински, чист
хатà,-лия — грешка, погрешка, загуба, поквара; премеждие, беда
хаша — покривка над конско седло и над част от задницата на коня
хаят — чердак, одър
хелбете — разбира се, то се знае, навярно
хеле, хеля — току, ала, само, найпосле, пък, особено пък
холан — човече момче; обръщение, когато викаме някого, когато говорим с някого; възклицание. Прим. — Остави се, холан!
хора булгаряска кънтаці — (рум.) българско хоро свирете!
хош гелдин! — добре дошъл!
хош болдум! — добре намерил!
хурма — фурма, плод на финиковата палма
хънзър пезевенк — проклет развратник

Ч

чабук — бързо, скоро
чактиса пищова — запрегна ударника на пищова

чакър — смесен, шарен
чалдиса се — умът му се взе, побърка се
чапкън-азлъ — развален в устата
чапкън-тарафъ—група от негодници
чарклия рубие — назъбена по края пара
чарпаладисвам — посягам, турям ръка, прихващам, заразявам се
чаршаф-чуджук — изнежено мамино дете
чауши — подофицери от турската войска
чеиз — прикя, сватбен дар
ченгене джаанабет — проклет циганин
чепкен — горна дебела дреха без ръкави; горна къса разкошна дреха с необлечени, увиснали на гърба ръкави
черен — кокалена, рогова дръжка на нож
черибашия — кмет на циганско селище, главатар
чикакчия — лечител на изкълчени, счупени кости
чифчия — земеделец, орач
чоджум — синко
чок гезен, чок билир — който е много ходил, много и знае
чок тешекюр — много благодарност
чубук, — чибук, вид лула с дълга дръжка
чунким — понеже

Ш

шайтан бозмасъ — подобие на дявол
шайтан кушу — дяволска птица
шам аладжа — шарен копринен плат от Дамаск
шам тарабулуз — жёнски шал
шарапдушманъ — враг на виното, пияница
шах,-ове — старши дервиш в теке, небесни войници, духове в борбата против неверниците
шаханджия — соколар
шеит — мъченик, герой за вярата
шишане — стара къса пушка с широк отвор
шоролоп — който прави шоролопи (кражби), хитрец, измамник
шубура — шапка на комин
шукер — слава богу
шупѐ — съмнение, подозрение за нередност, безпокойство

Ю

юк — товар
юлар — повод, оглавник
юрюк — бърз, бегач (за кон)
юрюк-кушия — надбягване с коне
юч керет дермене вармъш — три пъти ходил на воденица

Я

ялан-дюняаа — лъжлив свят, лъжовен свят
янгън вар — пожар има
янлъш,-лък — грешка, недоразумение
яра — заря от пожар, нажежена атмосфера около огъня
 яралия пехливан — ранен борец
ярдъмджия — помощник
ярма — зоб, едро смляно зърно за храна на добитъка
яху,-лар — чедо,-а
яшмак — кърпа, с която жените в мохамеданските страни са си закривали лицето; було